

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Сумський обласний центр соціальних служб

**СУЧАСНА
СОЦІАЛЬНА РОБОТА
НА СУМЩИНІ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Суми 2020

УДК 37.013.42:316.624-057.874(075.4)С44
С44

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 7 від 28.12.2020)*

Рецензенти:

- М. П. Васильєва**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.
- І. П. Рогальська-Яблонська**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Миколаївського національного педагогічного університету імені В. О. Сухомлинського.

Авторський колектив:

Навчально-методичний посібник є результатом співпраці професорсько-викладацького складу кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А.С. Макаренка та провідних фахівців Сумського обласного центру соціальних служб

С44 Сучасна соціальна робота на Сумщині: теорія і практика: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянничко, Т. Ю. Шевченко. – Суми : ФОП Цьома С.П., 2020. – 407 с.

ISBN 978-617-7487-91-2

Навчально-методичний посібник містить теоретичні розвідки щодо технологізації соціальної роботи на Сумщині та передові практики реалізації соціальної допомоги на рівні громади. Окремими розділами представлено рекомендації з питань організації соціальної підтримки сімей та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також сімей, у яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. У виданні є розробленими технології реалізації соціальної роботи і соціальної допомоги в контексті деінституціалізації.

Посібник адресовано працівникам центрів соціальних служб, закладів соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, фахівцям із соціальної роботи, соціальним педагогам та особам, відповідальним за виконання функцій центрів соціальних служб в об'єднаних територіальних громадах, а також студентам спеціальностей 231 «Соціальна робота», 232 «Соціальне забезпечення» та 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності».

УДК 37.013.42:316.624-057.874(075.4)

ISBN 978-617-7487-91-2

© Колектив авторів, 2020
© ФОП Цьома С.П., 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	6
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ/ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СЖО	7
1.1. Ведення випадку. Алгоритм роботи фахівця із соціальної роботи	7
1.2. Поради фахівцям із соціальної роботи щодо першого візиту у сім'ю, яка перебуває у складних життєвих обставинах.....	25
1.3. Інноваційні технології соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах.....	34
РОЗДІЛ 2. ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ	61
2.1. Гендерний підхід у роботі з проблемою домашнього насильства	61
2.2. Рекомендації щодо використання нормативно-правових документів	70
2.3. Нехтування потребами дитини: від простої неувважності до жорстокого поводження	81
2.4. Просвітницько-профілактичний квест «Стоп, насильство!» як інтерактивна технологія профілактики гендерно зумовленого насильства	84
2.5. Саморегуляція емоцій неповнолітніх засуджених як чинник оптимізації наглядової пробації	103
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, У ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ-СИРОТИ ТА ДІТИ, ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	119
3.1. Розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	119
3.2. Організація соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу	139
3.3. Методичні рекомендації з питань організації соціальної роботи із сім'ями опікунів, піклувальників	154
3.4. Соціально-психологічні особливості розвитку дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, в ситуації переходу до проживання в сімейні форми виховання	159
3.5. Методичні рекомендації щодо використання анімаційних технологій у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування	165

РОЗДІЛ 4. ДЕІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ – КОЛИ НА ПЕРШОМУ МІСЦІ ДИТИНА.....	169
4.1. Підтримка родинних стосунків.....	169
4.2. Наслідки перебування дітей у закладах державного утримання	171
4.3. Деінституціалізація як процес трансформації послуг для дітей	175
4.4. Наставництво як форма індивідуальної роботи з підготовки молодшої людини, що залишає заклад державного утримання, до самостійного життя в громаді... ..	178
4.5. Запровадження послуги патронату над дитиною.....	181
4.6. Соціально-педагогічна програма подолання соціальної депривованості вихованців закладів інституційного догляду дітей	198
4.7. Методичні засади соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, в умовах патронатної сім'ї.....	228
РОЗДІЛ 5 INTERNET-РОЗВАГИ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ: РИЗИКИ ТА ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ.....	241
5.1. Internet-залежність: поняття, види, особливості, профілактика.....	241
5.2. «Групи смерті» у соціальних мережах: поняття, види, практичні поради як уберегти свою дитину	249
5.3. Мережеві суїцидальні челленджі та ігри типу «horror»: небезпеки для психічного та фізичного здоров'я дитини	253
5.4. Первинна соціально-педагогічна профілактика ризиків Internet-залежностей	261
РОЗДІЛ 6 ПРАЦІВНИКИ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ – СОЦІАЛЬНІ АГЕНТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ ДИТИНИ І РОДИНИ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ГРОМАДИ	265
6.1. Емоційне та професійне вигорання працівників центрів соціальних служб.....	265
6.2. Самоменеджмент працівників центрів соціальних служб....	275
6.3. Рекомендації працівникам центрів соціальних служб щодо врахування гендерних аспектів у соціальній роботі з сім'єю	285
6.4. Лідерство і team building у роботі сучасного соціального працівника	295
6.5. Супервізія в соціальній роботі: основні підходи та принципи.....	309

ДОДАТКИ	330
Додаток 1. Окремі показники вікового розвитку дитини.....	330
Додаток 2. Орієнтовні запитання, що можуть бути використані в процесі оцінки потреб дитини та здатності батьків їх задовольняти	335
Додаток 3. Програма профілактики та корекції синдрому емоційного вигорання працівників ЦСС «Працюємо на здоров'я»	341
Додаток 4. Ігрова програма адаптаційного характеру для дітей з числа вимушених переселенців	369
Додаток 5. Приклад довідки про аналіз роботи з випадком сім'ї, дитина якої перебувала в сім'ї патронатного вихователя <i>(всі імена і кейс вигадані, будь-які збіги є випадковими)</i>	382
Додаток 6. Вправи на розвиток гендерної чутливості.....	401
Додаток 7.....	405

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ФСР	фахівець із соціальної роботи
СЖО	складні життєві обставини
ЦСС	центр соціальних служб
ССД	служба у справах дітей

ПЕРЕДМОВА

Сім'я завжди була і буде визначальним інститутом у вихованні і розвитку дітей. Сім'я як цілісна, нерозривна система забезпечує потребу дитини у приналежності (*усвідомлення себе як частини окремої групи, громади*), безпеці, наступності і безперервності (*зв'язок з минулим, наявність батьків, які забезпечують послідовність і стабільність*), що, у свою чергу, впливає на формування її ідентичності.

Сьогоднішні потрясіння, які є наслідком соціально-економічних умов, вимагають від інституту сім'ї швидкого реагування на зміни, що відбуваються, пристосування до нових обставин життя, формування і перегляду цінностей тощо. Це призводить до того, що багато сімей, які мають слабкі адаптивні можливості, втрачають ціннісні орієнтири, не виконують свої функції по відношенню до дітей і, як наслідок, – збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, відібрання і влаштування дітей в інституційні заклади. Як правило, кризові ситуації в сім'ї спричиняються наступними проблемами: відсутність у батьків роботи, зловживання алкоголем, конфлікти у стосунках між членами сім'ї. Нерідко сім'я самостійно не може впоратися із складною ситуацією, а тому потребує сторонньої допомоги та кваліфікованої підтримки.

Отже, зусилля державних органів та громади повинні спрямовуватися на те, щоб дитина мала можливість залишитися з батьками, повернутися до своїх батьків або в сім'ї близьких родичів чи сімейні форми виховання, що передбачається Національною стратегією попередження соціального сирітства та Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

Пропонований посібник містить рекомендації і методичні матеріали з надання соціальних послуг сім'ям уразливих категорій, зокрема щодо попередження домашнього насильства, методи роботи у напрямку деінституціалізації. Також з метою набуття навичок збереження власного психічного здоров'я під час виконання посадових обов'язків можна ознайомитися з такими поняттями, як «професійне та емоційне вигорання».

Посібник підготовлено для працівників центрів соціальних служб, закладів соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів й осіб, відповідальних за виконання функцій центрів соціальних служб в об'єднаних територіальних громадах.

РОЗДІЛ 1. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ/ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СЖО

У 2014 році, розробляючи форми обліку соціальних послуг сім'ям, які перебувають у СЖО, Міністерство соціальної політики України підготувало проект Методичних рекомендацій щодо здійснення та документування оцінки потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах, але він не був затверджений.

З підписанням наказу Міністерства соціальної політики України від 13 липня 2018 року № 1005 «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах», інструкція з ведення соціального випадку також затверджена не була, тобто єдиний нормативно-правовий документ, який би роз'яснював механізм організації соціальної підтримки сімей / осіб, які перебувають у СЖО, на сьогодні відсутній.

Спираючись на напрацьований досвід стосовно здійснення та документування оцінки потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах, а також відкриті методичні джерела, ряд наказів Міністерства соціальної політики України, що затверджують Державні стандарти соціальних послуг, пропонуємо для використання в роботі рекомендації із зазначених питань.

1.1. Ведення випадку. Алгоритм роботи фахівця із соціальної роботи

ШЕВЧЕНКО Т.Ю.

*директор Сумського обласного
центру соціальних служб*

ПОЛЯЧЕНКО С.О.

*заступник директора Сумського обласного
центру соціальних служб*

1. Термінологія

Ведення соціального випадку (далі ведення випадку) – спосіб організації соціальної підтримки сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, за якого визначений фахівець оцінює потреби, планує, організовує та координує процес надання соціальних послуг, проводить моніторинг та оцінює результативність наданих послуг, залучає отримувача та його соціальне оточення до взаємодії та стимулює до самостійності у процесі подолання обставин, що порушують їх нормальну життєдіяльність;

соціальний випадок (далі випадок) – певна життєва ситуація, що негативно впливає на стан отримувача та задоволення його потреб;

складні життєві обставини (далі СЖО) – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно;

СЖО, в яких перебуває дитина – умови, що негативно впливають на життя дитини, стан її здоров'я та розвиток (інвалідність, тяжка хвороба, безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, залежність від психотропних речовин, інші види залежності, жорстоке поводження, зокрема домашнє насильство, у тому числі у разі, коли кривдником є дитина, ухиляння батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо), установлені за результатами оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах;

відповідальний за ведення випадку фахівець (далі відповідальний фахівець) – фахівець, визначений надавачем соціальних послуг організувати, координувати процес ведення випадку та надавати соціальні послуги отримувачу;

надавачі соціальних послуг (далі надавачі) – підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи-підприємці, статутна діяльність яких передбачає надання соціальних послуг та які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги;

оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах – аналіз належності особи/сім'ї до вразливих груп населення, її складних життєвих обставин та визначення індивідуальних потреб особи/сім'ї, переліку та обсягу соціальних послуг, яких потребує особа/сім'я;

оцінка рівня безпеки дитини – дії та заходи уповноважених спеціалістів (*органу опіки та піклування (ССД)*) щодо визначення рівня безпеки дитини за місцем її проживання/перебування, вжиття невідкладних заходів щодо захисту дитини, з'ясування причин залишення/перебування дитини у стані небезпеки, встановлення рівня здатності батьків, законних представників гарантувати їй безпеку;

індивідуальний план надання соціальних послуг – це документ, складений на підставі оцінювання потреб сім'ї/особи, у якому крім заходів, передбачених у державному стандарті соціальних послуг, зазначаються інші заходи, які потрібно здійснити для надання таких послуг, а також про необхідні ресурси, періодичність і строки здійснення заходів, відповідальні виконавці;

міждисциплінарна команда – команда фахівців, уповноважених різними суб'єктами чи надавачем соціальних послуг (психолог, лікар, юрист, педагог, реабілітолог та інші), тимчасово створена для забезпечення колегіальності прийняття рішень і узгодженості дій у

процесі ведення випадку отримувача;

супервізія – професійна підтримка працівників, які надають соціальні послуги, спрямована на подолання професійних труднощів, аналіз та усунення недоліків, вдосконалення організації роботи, стимулювання мотивації до роботи, дотримання етичних норм та стандартів надання соціальних послуг, запобігання виникненню професійного вигорання, забезпечення емоційної підтримки.

2. Мета ведення випадку

Мета ведення випадку – сприяння подоланню чи мінімізації СЖО сім'ї/особи, в найбільш оптимальний спосіб організації надання йому послуг шляхом взаємодії з ним та його найближчим оточенням, залучення необхідних спеціалістів та координації їх дій у відповідності до потреб сім'ї/особи та ресурсів громади.

3. Принципи ведення випадку

Принципами ведення випадку є:

- толерантність, повага до гідності отримувача та індивідуальний підхід;
- залучення отримувача та активізація родини для розв'язання проблем;
- безпека дитини/ недієздатної особи/ особи, дієздатність якої обмежена, та пріоритет її інтересів;
- необхідність та доцільність прийнятих рішень;
- чітка послідовність і наступність дій;
- доступність до послуг і ресурсів, мінімізація витрат;
- комплексність та системність;
- професіоналізм та персоніфікована відповідальність.

4. Визначення типу складності випадку та потреби у послугах

4.1. Підставою для початку ведення випадку є заява/ звернення/ повідомлення (до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних державних адміністрацій, виконавчого органу ради об'єднаної територіальної громади за місцем проживання/перебування особи) про сім'ю/особу, яка перебуває в СЖО, та прийняття структурним підрозділом з питань соціального захисту населення уповноважених органів системи надання соціальних послуг рішення про здійснення оцінки її потреб.

4.2. За ступенем впливу СЖО на стан отримувача виділяють 4 типи складності випадку: простий, середньої складності, складний та екстрений. Тип складності випадку визначається за результатами оцінки потреб сім'ї/ особи, шляхом аналізу інформації, зібраної під час оцінки за такими критеріями:

- характер впливу СЖО на стан дитини/особи та задоволення її потреб;
- здатність батьків, осіб, що їх замінюють, задовольняти потреби дитини (їхній батьківський потенціал);

- вплив факторів сім'ї та середовища на задоволення потреб дитини/особи;
- тривалість СЖО;
- усвідомлення дитиною/особою/її опікуном/сім'єю наявності та причин СЖО, готовність до співпраці з надавачами послуг.

4.3. Критерії, за якими визначають тип складності випадку та механізм його обрахунку наведені в пункті 6 Соціальної картки сім'ї/особи (наказ Мінсоцполітики від 13.07.2018 № 1005).

4.4. Залежно від висновків оцінки потреб та виявлених проблем керівником (особа, наділена повноваженнями приймати відповідні рішення: начальник відділу/управління, директор центру соціальних служб, соціального закладу) приймається рішення щодо типу складності випадку та потреби у послугах; призначається відповідальний фахівець, за потребою формується міждисциплінарна команда; визначається обсяг та інтенсивність послуг; механізми взаємодії з отримувачем, його сім'єю та найближчим оточенням; засоби моніторингу та оцінки якості наданих соціальних послуг. *Особливості ведення випадків сімей з дітьми залежно від їх типу складності та наявних ризиків щодо задоволення потреб дитини наведені у таблиці 7.1 (п.7 Соціальної картки сім'ї/особи).* Специфіка надання послуг залежно від типу випадку відображається в алгоритмі ведення випадку та в стандартах відповідних послуг.

4.5. Зміна типу складності випадку здійснюється у разі виявлення нових обставин, що погіршують стан отримувача та суперечать попереднім висновкам оцінки його потреб, а також за результатами екстреного втручання, у разі попередження дій щодо насилля, жорстокого поводження з дитиною (дітьми), залишення дитини без піклування батьків тощо, усунення або мінімізації наслідків вчинення таких дій. Рішення про зміну типу складності випадку приймає керівник суб'єкта, який здійснює ведення випадку, на підставі пропозицій, наданих відповідальним фахівцем, міждисциплінарною командою або фахівцем, який здійснює супервізію.

4.6. Зміна типу складності випадку може передбачати повторну оцінку потреб, коригування послуг та дій надавача; у разі потреби заміну відповідального фахівця та/або складу міждисциплінарної команди спеціалістів тощо.

5. Алгоритм та складові процесу ведення випадку

5.1. Ведення випадку передбачає здійснення узгоджених, логічно-послідовних дій та заходів на відповідних етапах:

- аналіз заяви/звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/сім'ї, які перебувають у СЖО або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи;
- оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;
- прийняття рішення про надання соціальних послуг з

- урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї;
- розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг;
- укладання договору про надання соціальних послуг;
- виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг;
- здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості.

Кожен етап передбачає обов'язкові процедури або послуги відповідно до потреб отримувача та з урахуванням поточної ситуації. Дії та заходи кожного наступного етапу базуються на результатах попереднього. Дії, заходи та досягнуті результати кожного етапу фіксуються у соціальній картці сім'ї/особи.

5.2. Ведення випадку розпочинається з моменту отримання повідомлення/інформації про сім'ю/особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах, (далі – повідомлення), виявлення потенційного отримувача послуг та з'ясування певних життєвих обставин, що негативно впливають на його стан, та передбачає:

- аналіз повідомлення та встановлення необхідності екстреного втручання;
- у разі, якщо повідомлення містить інформацію про загрозу життю і здоров'ю особи /дитини, залишення дитини без батьківського піклування, про сім'ї, в яких було скоєне фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство, жорстоке поводження з дитиною (дітьми) або існує реальна загроза його вчинення, здійснюються дії та заходи, передбачені постановами Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 22 серпня 2018 року №658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», від 01 червня 2020 року № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»;
- встановлення контакту з потенційним отримувачем послуг;
- прийняття керівником рішення про початок ведення випадку / направлення до іншого суб'єкта / відмову у наданні соціальних послуг.

У рішенні про початок ведення випадку зазначається фахівець, відповідальний за проведення оцінки потреб отримувача; у рішенні, що містить відмову в наданні соціальних послуг – причина відмови; у рішенні про направлення до інших суб'єктів надання соціальних послуг - підстави та аргументи такого рішення.

Строк початку ведення випадку не повинен перевищувати 3-х робочих днів з дати отримання повідомлення/виявлення потенційного отримувача соціальних послуг.

**Журнал обліку повідомлень/інформацій
(зразок рекомендований Сумським обласним центром
соціальних служб)**

№ з/п	Дата реєстрації повідомлення	Суб'єкт повідомлення	П.І.Б дитини/ сім'ї/ особи	Адреса проживання дитини/сім'ї/ особи	Рішення щодо подальшої роботи

5.3. Оцінювання потреб особи/сім'ї (далі – оцінка потреб) передбачає:

- узгодження з потенційним отримувачем дати першого візиту;
- відвідування потенційного отримувача послуг за його місцем проживання/перебування;
- інформування потенційного отримувача послуг про причини відвідування, про його права, батьківські обов'язки, можливості та умови надання допомоги та підтримки, мотивація його до взаємодії, подолання спротиву;
- збір та документування фактів та інформації про потенційного отримувача послуг, їх уточнення та аналіз; ініціювання проведення обстеження житлово-побутових умов та оформлення відповідного акту (за потреби) *(рекомендується використовувати форму акту, затверджену наказом Мінсоцполітики від 05.05.2014 № 266)*;
- формування висновку за результатами оцінки потреб та пропозицій щодо визначення типу складності випадку;
- погодження висновку оцінки потреб з потенційним отримувачем послуг;
- подання висновків оцінки потреб керівнику.

Оцінкою потреб отримувача соціальної послуги передбачено: вивчення потреб отримувача соціальної послуги, визначення причин виникнення СЖО, ступеня їх впливу на стан і потреби отримувача послуг, наявності негативного впливу на рівень виконання батьківських обов'язків з виховання, догляду й утримання дітей, факторів сім'ї й середовища.

Під час оцінки потреб з'ясовуються обставини, що можуть призвести або призвели до порушень у життєдіяльності особи/сім'ї, визначаються чинники, що спричинили потрапляння у СЖО, рівень складності наявних проблем, їх вплив на життєдіяльність особи/сім'ї, індивідуальні потреби в отриманні соціальних послуг, а також спроможність особи/сім'ї самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив таких обставин.

Оцінку потреб здійснюють фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник, соціальний менеджер. У разі необхідності до оцінювання потреб залучаються медичні, педагогічні працівники, психологи та інші фахівці.

Оцінка потреб здійснюється протягом п'яти робочих днів з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг.

За результатами оцінки потреб складається Акт оцінки потреб сім'ї/особи за формою, затвердженою наказом Мінсоцполітики від 13.07.2018 №1005. Акт подається органу соціального захисту населення для подальшого прийняття рішення про надання соціальних послуг.

У разі отримання звернення особи про надання соціальних послуг екстрено (кризово) у зв'язку із загрозою життю чи здоров'ю особи або отримання повідомлення від суб'єкта про необхідність надання таких послуг оцінка потреб не проводиться.

5.4. Прийняття рішення про надання соціальних послуг приймається органом соціального захисту населення протягом десяти робочих днів з дня одержання заяви та з урахуванням результатів оцінки потреб; надсилається надавачу не пізніше ніж через три робочі дні з дати його прийняття Рішення про обов'язкове надання соціальних послуг приймається стосовно:

- батьків, які не виконують батьківських обов'язків;
- осіб, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми;
- осіб, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону;
- осіб, яких судом направлено на проходження програми для кривдників.

Результати прийнятого рішення фіксуються у висновку оцінки потреб.

5.5. Складання індивідуального плану здійснюється:

- у разі випадку середньої складності, складного випадку – до 5 робочих днів;
- у разі екстреного випадку – визначаються першочергові дії та заходи, які фіксуються у формі Акту оцінки безпеки дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».
- у разі простого випадку соціальні послуги можуть надаватися без розробки індивідуального плану.
- Розробка індивідуального плану передбачає:
- з'ясування очікувань отримувача та його сім'ї, встановлення довірливих стосунків та мотивування до взаємодії, роз'яснення процедур розробки індивідуального плану;
- надання першочергових послуг;
- формування за потреби міждисциплінарної команди спеціалістів для ведення випадку та надання послуг відповідно до потреб отримувача; здійснення поглибленої оцінки потреб (діагностики)

(у разі складного випадку – обов'язково, у разі випадку середньої складності – за потреби) із залученням членів міждисциплінарної команди;

- визначення ключових проблем та сильних сторін сім'ї/ особи, ресурсів родини, найближчого оточення (за результатами оцінки потреб);
- спільне обговорення результатів поглибленої оцінки потреб з членами міждисциплінарної команди, особою чи членами сім'ї (за можливістю);
- розробку спільно з отримувачем індивідуального плану соціальної підтримки, що включає визначення основних короткотермінових та довготермінових цілей, результатів, переліку заходів та дій для їх досягнення, термінів виконання, відповідальних;
- підписання індивідуального плану одним із членів сім'ї/особою та відповідальним фахівцем.

В індивідуальному плані надання соціальних послуг, крім заходів, передбачених у державному стандарті соціальних послуг, зазначаються інші заходи, які потрібно здійснити для надання таких послуг, а також відомості про необхідні ресурси, періодичність і строки здійснення заходів, відповідальні виконавці.

Один примірник індивідуального плану надається отримувачеві соціальної послуги або його законному представнику, інший залишається у суб'єкта, що надає соціальну послугу.

5.6. Договір про надання соціальних послуг (далі – договір) укладається з урахуванням індивідуального плану за участю отримувача та/або його законного представника. У разі необхідності договір укладається із кожним членом сім'ї, у т.ч. дітьми, якщо вони досягли відповідного віку.

Договір підписується отримувачем та/або його законним представником та надавачем. Кожна сторона отримує один примірник договору. Істотними умовами договору про надання соціальних послуг є назва соціальних послуг, умови їх надання та вартість, права, обов'язки та відповідальність сторін, строк дії договору та інші умови, які сторони визнають істотними.

Строк укладання договору не повинен перевищувати 7 робочих днів з дня прийняття рішення про надання соціальної послуги.

Надання соціальних послуг, щодо надаються одноразово, екстрено (кризово), здійснюються без укладання договору.

У разі, якщо надавач соціальних послуг надає особі одночасно кілька соціальних послуг, укладається один договір про надання соціальних послуг та складається один індивідуальний план надання соціальних послуг.

Продовження строку дії договору про надання соціальних послуг здійснюється за результатами оцінки потреб.

Оцінка потреб здійснюється не менш як за 30 календарних днів до закінчення строку дії договору, якщо інше не передбачено таким договором.

5.7. Етап виконання індивідуального плану та періодичний перегляд його результатів охоплює:

- надання соціальних послуг відповідно до індивідуального плану;
- обговорення з членами сім'ї/особою результатів, досягнутих внаслідок надання соціальних послуг, уточнення наступних дій та мотивація до самостійності;
- координацію відповідальним фахівцем надання соціальних послуг різними надавачами та забезпечення послідовності, комплексності втручання відповідно до цілей;
- проведення робочих засідань міждисциплінарної команди, перегляд та коригування окремих пунктів індивідуального плану (за потреби, але не пізніше ніж через місяць від початку надання соціальної послуги);
- оновлення ключової інформації про прогрес в подоланні СЖО та формуванні здатності отримувача, його сім'ї самостійно долати труднощі;
- пошук необхідних зовнішніх ресурсів; у разі недосягнення цілей чи суттєвої зміни обставин проведення повторної оцінки та загальне коригування індивідуального плану.

Підсумковий перегляд індивідуального плану проводиться впродовж останнього місяця роботи з отримувачем соціальної послуги та /або його законним представником.

У разі продовження строку надання соціальної послуги індивідуальний план доповнюється.

5.8. Етап оцінки впливу наданих послуг та закінчення ведення випадку передбачає:

- оцінку членами сім'ї / особою якості наданих послуг, своїх можливостей та здатності в подальшому попереджати та долати СЖО, нести відповідальність за власну життєдіяльність;
- обговорення з отримувачем та членами його сім'ї доцільності припинення надання послуг та закінчення ведення випадку;
- підготовку висновків та початок процедури закінчення ведення випадку;
- проведення заключної зустрічі та інформування отримувача про закінчення ведення випадку, умови та процедури подальших контактів;
- інформування за потребою ССД.

Після завершення надання соціальної послуги надавач у строк, що не перевищує п'яти робочих днів, інформує орган соціального захисту населення про завершення (припинення) її надання та результати роботи з особою/сім'єю.

Надавач соціальної послуги інформує отримувача послуги та /або його законного представника про можливість подальшої підтримки відповідно до його звернень.

Після завершення соціального супроводу надавач соціальної послуги відвідує сім'ю/особу через два тижні та через місяць.

Не може бути припинено надання соціальних послуг у разі наявної загрози життю чи здоров'ю особи, домашнього насильства за ознакою статі або жорстокого поводження з дітьми.

У разі, якщо отримувач соціальних послуг без поважних причин не виконує вимоги, визначені договором, надавач надсилає отримувачу або його законному представнику письмове повідомлення про дату, з якої буде припинено надання соціальних послуг у разі подальшого невиконання умов договору.

6. Механізми ефективності ведення випадків сімей/осіб, які перебувають в СЖО

6. Механізмами ефективності ведення випадку є:

- партнерство та взаємодія;
- узгодженість дій та відповідальність;
- професійний обмін інформацією та гарантування її конфіденційності;
- активна участь отримувача послуг і його найближчого оточення;
- регулярний моніторинг та оцінка ефективності.

6.1. Для забезпечення партнерства та взаємодії:

- суб'єкти соціальної роботи мають єдині стратегічні цілі, визнають ролі та обов'язки організацій, закладів та установ, неурядових організацій та громадськості щодо забезпечення прав дітей, соціального захисту та підтримки сімей з дітьми, осіб відповідно до чинного законодавства;
- пріоритетом спільних дій визначено раннє виявлення вразливих категорій населення, сімей з дітьми, осіб, які перебувають у СЖО, своєчасне інформування про них відповідні органи та установи у встановлені законодавством строки;
- створюються міждисциплінарні команди спеціалістів для комплексної підтримки, узгодження дій усіх надавачів послуг та ефективного використання ресурсів у процесі ведення випадків сімей з дітьми, осіб, які перебувають в СЖО.

Алгоритм організації надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, у СЖО, затверджено постановою КМУ України від 01.06.2020 № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах».

Для організації соціального захисту дітей, які перебувають у СЖО, в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці із числа суб'єктів утворюється міждисциплінарна команда за рішенням органу опіки та піклування із визначенням повноважень служби у справах

дітей щодо організації діяльності міждисциплінарної команди шляхом формування її персонального складу на підставі пропозицій суб'єктів для забезпечення допомоги кожній конкретній дитині, яка перебуває у СЖО, проведення засідань міждисциплінарної команди.

- члени міждисциплінарної команди відповідно до кваліфікації та в межах повноважень, визначених нормативно-правовими актами та посадовими обов'язками, залучаються до консультування отримувача, беруть участь у плануванні та наданні необхідних соціальних послуг; сприяють залученню можливих ресурсів від організації, установи, яку вони представляють, інформують відповідального за ведення випадку про виконання плану чи потребу його коригування; у разі потреби залучаються до оцінки якості та ефективності наданих послуг отримувачу;
- проводяться засідання міждисциплінарної команди, на яких члени команди обговорюють цілі, завдання та заходи щодо ведення конкретного випадку, затверджують індивідуальний план надання соціальних послуг, переглядають стан його виконання, обговорюють динаміку та приймають рішення про закінчення ведення випадку;
- засідання міждисциплінарної команди ведення випадку проводяться за потреби, але не рідше ніж один раз на місяць на початку ведення випадку та один раз на 2 місяці – у наступні періоди.

6.2. Для забезпечення координації та узгодженості дій:

- організацію заходів щодо ведення випадку здійснює відповідальний фахівець, який визначається надавачем послуги. При його визначенні надавач враховує тип складності випадку та його специфіку, а також кваліфікацію та досвід роботи фахівця. У разі складного випадку надавач призначає фахівця, який здійснює супервізію;
- обов'язками відповідального фахівця є: встановлення й підтримка контакту з отримувачем соціальних послуг, мотивація його до взаємодії, активної участі в процесі ведення випадку, планування та виконання індивідуального плану, оцінки якості наданих послуг; організація здійснення оцінки потреб, розробки індивідуального плану та залучення членів міждисциплінарної команди (необхідних спеціалістів); організація робочих нарад міждисциплінарної команди з ведення випадку, представлення випадку в динаміці, організація протоколювання рішень, контроль за виконанням рішень та плану; представлення інтересів отримувача в інших організаціях та установах; координація дій членів міждисциплінарної команди ведення випадку; направлення отримувача в інші організації та установи; облік роботи з сім'єю/особою відповідно до

затверджених форм, узагальнення інформації, підготовка запитів, направлень, звітів; контроль за дотриманням термінів виконання індивідуального плану, якістю послуг, змінами; за необхідності залучення додаткових ресурсів та послуг;

- обов'язки супервізора визначаються наказом Мінсоцполітики від 12.06.2020 №414 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо супервізії працівників, які надають соціальні послуги».

6.3. Для забезпечення професійного обміну інформацією та гарантування її конфіденційності:

- робота з сім'єю /особою ґрунтується на достовірній інформації, зібраній з різних джерел під час проведення оцінки потреб;
- інформація про СЖО сім'ї /особи надається членам міждисциплінарної команди тільки з дозволу та згоди отримувача, його законного представника або за рішенням комісії з питань захисту прав дитини;
- члени міждисциплінарної команди мають доступ до базової інформації щодо складних життєвих обставин отримувача, періодично аналізують виявлені факти, відслідковують динаміку ведення випадку, виконання плану;
- отримувач та/або його законний представник зазначає власну позицію у висновках акту оцінки потреб, чи за його бажанням, в іншій письмовій формі;
- можливість індивідуального консультування отримувача з одним чи декількома членами міждисциплінарної команди.

6.4. Для забезпечення активної участі отримувача послуг та його найближчого оточення у подоланні СЖО надавач:

- враховує думку отримувача, його найближчого оточення щодо цілей, завдань, очікуваних результатів, дій та заходів на всіх етапах ведення випадку;
- залежно від типу складності випадку визначає ступінь участі отримувача, що передбачає зростання ролі та відповідальності отримувача та його найближчого оточення в діях та заходах щодо подолання СЖО від початку ведення випадку до його завершення;
- при визначенні обов'язків отримувача, членів його сім'ї оцінює можливість кожного та робить акцент на їхніх сильних сторонах (обов'язки мають бути реальними і досяжними та відповідати завданням відповідного етапу);
- надає у доступній формі отримувачу послуг та членам його сім'ї роз'яснення щодо процедури ведення випадку; мотивує його/їх до участі у виконанні завдань, визначених індивідуальним планом, та сприяє посиленню здатності самостійно долати труднощі, приймати рішення та брати на себе відповідальність за власну життєдіяльність;

- при потребі ініціює управлінські рішення для спонукання отримувача (батька, матір/законних представників) до співпраці в інтересах дитини (дітей), шляхом розгляду їх справ на відповідних колегіальних, дорадчих органах (комісії з питань захисту прав дитини);
- долучає отримувача, членів його сім'ї до розробки плану ведення випадку та його перегляду, оцінки якості наданих послуг, участі у засіданнях міждисциплінарної команди (за потреби);
- участь дитини (дітей) у заходах з ведення випадку узгоджує з її батьками/законними представниками; визначає форми та методи участі відповідно віку дитини з урахуванням її статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинних та соціальних зв'язків, етнічної, культурної та релігійної приналежності;
- відповідальний фахівець на всіх етапах ведення випадку підтримує зв'язок з дитиною, враховує її думку відповідно до її віку й рівня розвитку, дбає про безпеку дитини.

6.5. Для забезпечення регулярного моніторингу та оцінки якості наданих соціальних послуг:

- у процесі ведення випадку ведеться облік проведеної роботи та наданих соціальних послуг сім'ї /особі, які перебувають у складних життєвих обставинах, відповідно до форм, затверджених Мінсоцполітики, вчасно та коректно робляться записи щодо всіх подій, обставин, прийнятих рішень тощо;
- своєчасно переглядається план ведення випадку та вносяться необхідні корективи;
- відслідковується на кожному із етапів динаміка у досягненні визначених цілей для отримувача та вплив наданих соціальних послуг на його стан;
- виконання плану ведення випадку та динаміка досягнення цілей регулярно обговорюються на засіданнях міждисциплінарної команди;
- стан виконання всіх заходів, передбачених планом ведення випадку контролюється керівником надавача;
- фахівець, який здійснює супервізію, аналізує стан ведення випадку, надає професійну підтримку відповідальному фахівцю та, у разі потреби, членам міждисциплінарної команди;
- до оцінки ефективності наданих соціальних послуг можуть залучатися незалежні експерти;
- результати моніторингу та оцінки якості наданих соціальних послуг використовуються для визначення потреби громади у соціальних послугах, структурних і функціональних змін з метою підвищення якості та ефективності роботи з отримувачами послуг;
- суб'єкт, що надає соціальну послугу, здійснює опитування

отримувачів соціальної послуги та /або їхніх законних представників з метою отримання відгуків стосовно організації та надання соціальної послуги.

Порядок проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 449.

Одним із методів оцінки якості соціальних послуг, визначених зазначеним Порядком, є опитування отримувачів соціальних послуг, згідно з питаннями анкети, що є додатком до Порядку. Опитування проводиться надавачами соціальних послуг за допомогою засобів зв'язку, інформаційних, телекомунікаційних систем або під час особистого прийому в приміщенні органу соціального захисту населення, безпосередньо за місцем проживання/перебування особи за її попередньою згодою.

Пропонуємо для використання в роботі варіант Анкети отримувача соціальної послуги соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах).

**Анкета отримувача
соціальної послуги соціального супроводу сімей/осіб, які
перебувають у складних життєвих обставинах**

1. Хто відповідатиме на запитання анкети (позначити потрібне):
 - 1.1. отримувач послуги
 - 1.2. законний представник
2. Ваша стать
 - 2.1. ч
 - 2.2. ж
3. Ваш вік
 - 3.1. 14-17
 - 3.2. 18-35
 - 3.3. 35-59
 - 3.4. старші 60
4. Чи отримували послугу соціального супроводу раніше?
 - 4.1. так
 - 4.2. ні
5. Якої допомоги Ви потребували, отримали (позначте +/-).

Вид допомоги	Потребували	Отримали
Психологічна		
Юридична		
Працевлаштування		
Влаштування до закладів освіти		
Організація лікування		
Організація оздоровлення		
Вирішення житлово-побутових проблем		
Налагодження зв'язків з членами родини, громадою		
Отримання/відновлення документів		

Гуманітарна допомога		
Інша (яка саме)		

6. Чи допоміг фахівець із соціальної роботи подолати Ваші складні життєві обставини?

- 6.1. так
- 6.2. ні
- 6.3. частково
- 6.4. важко відповісти

7. Чи задоволені Ви роботою спеціаліста, який надавав Вам допомогу?

- 7.1. так
- 7.2. ні. Чим саме не задоволені?
- 7.3. важко відповісти

Дякуємо за відповіді!

7. Документування ведення випадку

Документування процесу ведення випадку здійснюється відповідно до форм обліку організації соціальної підтримки (ведення випадку) сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, затверджених наказом Мінсоцполітики від 13.07.2018 № 1005.

Відповідальний за ведення випадку фахівець, формує особову справу отримувача соціальної послуги. Інформація, що міститься в особовій справі носить конфіденційний характер.

До переліку документів особової справи входить: повідомлення/інформація про сім'ю/особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах, акт оцінки потреб сім'ї/особи; висновок оцінки потреб сім'ї/особи; копія протоколу засідання дорадчого/колегіального органу, де прийнято рішення про надання соціальної послуги, копія наказу про призначення фахівця, відповідального за організацію та надання соціальної послуги; договір про надання соціальної послуги; індивідуальний план; соціальна картка сім'ї/особи; звіт за результатами соціального супроводу сім'ї/особи; інші документи (за потреби).

Деякі зауваження щодо документування оцінки потреб сім'ї/особи.

Акт оцінки потреб сім'ї/особи

Форма документування «Акт оцінки потреб сім'ї/особи», затверджена наказом Мінсоцполітики від 13.07.2018 № 1005. Складається з розділів: «Загальна інформація про членів сім'ї/особу за місцем проживання (на момент оцінювання)», «Стан та потреби дитини»,

«Стан дорослих членів сім'ї (батька, матері) / особи на момент оцінювання», «Фактори сім'ї та середовища», «Класифікація випадку», і відображає послідовність дій відповідального фахівця під час здійснення оцінки потреб.

Форма містить службові помітки, які включають: номер повідомлення/інформації про сім'ю/особу, які мають ознаки таких, що перебу-

вають в СЖО; дату його отримання (день, місяць, рік); інформацію про організацію, що отримала повідомлення; фахівця, відповідального за проведення оцінки потреб; дати початку та завершення оцінки.

Загальна інформації про членів сім'ї за місцем проживання (на момент оцінювання) включає їх особисті дані, та заповнюється у відповідній таблиці, яка розміщена на першій сторінці форми документування у наступних графах:

- *П.І.Б.*;
- *дата народження* (дана інформація має відповідати даним свідоцтва про народження або паспорту);
- *родинний зв'язок* (дідусь, бабуся, тітка, дядько, інші) та правовий статус (батьки, опікуни). Далі по тексту використовуються поняття «батько», «матір», у тому числі стосовно осіб, які їх замінюють;
- *інвалідність* (*підтверджується довідкою МСЕК* про визнання особи з інвалідністю);
- *дієздатність* (розрізняють такі види цивільної дієздатності: повнудієздатність; неповну дієздатність; часткову дієздатність; обмежену дієздатність; визнання особи недієздатною);
- *місце роботи/навчання, посада* (якщо особа працездатного віку і працює, необхідно вказати точну назву установи/організації безвикористання її аббревіатури, назву займаної посади, офіційне оформлення трудових відносин зазначається як штатний працівник, сумісник, договір. Якщо особа працездатного віку не працює, в графі зазначається «не працює»; стосовно дитини зазначається місце її навчання – номер/назва навчального закладу, клас);
- *реєстрація за даною адресою* (вказується «так» чи «ні»);
- *контактний телефон* (за згодою особи заноситься його контактний телефон (домашній, мобільний, робочий); якщо в особи наявні різні телефони, зазначаються декілька номерів; за наявності вказується адреса електронної пошти).

Основні розділи

форми документування оцінки потреб сім'ї/особи

Три розділи («Стан та потреби дитини», «Стан дорослих членів сім'ї (батька, матері)/особи на момент оцінювання», «Фактори сім'ї та середовища») мають подібну структуру і містять групу показників, які зосереджують увагу фахівця на фактах, що можуть вказувати на наявність СЖО.

Показниками, що характеризують «Стан та потреби дитини» (розділ 2), є: п.2.1. Самопочуття дитини, її зовнішній вигляд; п.2.2. Харчування; п.2.3. Навчання та досягнення; п.2.4. Емоційний стан; п.2.5. Шкідливі звички та ознаки девіантної поведінки; п.2.6. Сімейні та соціальні стосунки; п.2.7. Самообслуговування; п.2.8. Інша важлива інформація.

Під час здійснення оцінки потреб важливо враховувати показники вікового розвитку дітей (додаток) та орієнтовні запитання для збору інформації (Додаток 1).

Розділ 2. заповнюється на кожну дитину окремо.

Показниками, що характеризують «Стан дорослих членів сім'ї (батька, матері)/ особи на момент оцінювання» (розділ 3), є: п.3.1. Здоров'я; п.3.2. Емоційний стан; п.3.3. Шкідливі звички, прояви ознак девіантної поведінки; п.3.4. Соціальні контакти; п.3.5. Соціальні історія; п.3.6. Зайнятість; п.3.7. Самообслуговування/здатність до незалежної життєдіяльності; п.3.8. Виконання батьківських обов'язків.

Показниками, що характеризують «Фактори сім'ї та середовища» (розділ 4), є: п.4.1. Мережа соціального супроводу сім'ї (дитини, дорослої особи); п.4.2. Соціальні стосунки сім'ї/особи в громаді; п.4.3. Основні доходи сім'ї, в т. ч. державна допомога, компенсації, пільги; п.4.4. Борги; п.4.5. Члени сім'ї, інші особи, які проживають разом із сім'єю/особою і потребують підтримки, захисту, соціального обслуговування; п.4.6. Помешкання та його стан.

Кожний із показників містить перелік позитивних і негативних характеристик. Перелік позитивних характеристик дозволяє виявити сильні сторони та ресурси дитини, батька, матері, родинного середовища. Подібний перелік має кожний показник. Більшість показників сформульовано за зовнішніми ознаками СЖО, тобто оцінюються за результатами спостереження чи бесіди. У разі наявності ознаки СЖО, що характеризується певним індикатором, навпроти нього фахівець робить позначку . Таких позначок може бути декілька. Не доцільним є збір інформації за кожним індикатором, фіксуються лише очевидні факти чи повідомлені. Фахівець аналізує лише ті індикатори, які відповідають віку дитини. З'ясовані факти відображається у графах «Інформація від дитини», «Інформація від батьків» чи «Інше».

Кожний показник розділу «Стан та потреби дитини» містить графу для висновку щодо ознак СЖО і формується при допомозі інформації, отриманої від дитини, батьків, інших членів родини чи спеціалістів.

У пункті п.2.8. «Інша важлива інформація» вказується наявність статусу дитини та зазначаються важливі для дитини виявлені факти, які не знайшли відображення в попередніх пунктах.

У розділі 3 фіксується інформація про стан дорослих членів сім'ї (батька, матері) / особи. Інформація аналізується окремо щодо батька і матері. Уточнена інформація зазначається в колонці «Коментарі». У тому числі щодо перешкоджання зайнятості виконанню батьківських обов'язків. Після заповнення пунктів, окремо по кожному з них робляться висновки. П.3.8 не заповнюється для одиноких громадян і має містити висновок щодо стану виконання батьком/матір'ю батьківських обов'язків.

У розділі 4 збирається та узагальнюється найбільш важлива

інформація щодо факторів сім'ї та середовища та їх впливу на стан задоволення потреб дитини, відповідно до зазначених індикаторів. У коментарях надається уточнена інформація.

Показник розділу 4 «Члени сім'ї, інші особи, які проживають разом із сім'єю/особою і потребують підтримки, захисту, соціального обслуговування» передбачає фіксування інформації про бездомних, самотніх осіб похилого віку, осіб із інвалідністю, нарко-, алкозалежністю, соціально небезпечними хворобами. Якщо такі особи мешкають разом із сім'єю і потребують підтримки, захисту, соціального обслуговування, фахівець надає інформацію про можливі соціальні послуги, організації та установи, які надають ці послуги, інформує у порядку згідно з чинним законодавством відповідні установи, заклади соціального обслуговування про потенційних отримувачів соціальної послуги.

Якщо серед висновків за кожним розділом зазначено більше, ніж три позиції «невідомо», є необхідність провести додатковий збір інформації за відповідними показниками. Також це може свідчити про низький рівень проведення оцінки.

У розділі 5 передбачено визначення класифікації випадку (простий, середньої складності, складний, екстремний) згідно з Критеріями визначення типу складності випадку (таблиця 6.1 Соціальної картки сім'ї/особи, затвердженої наказом Мінсоцполітики від 13.07.2018 № 1005). За результатами оцінки потреб сім'ї/особи складається висновок за однією з форм відповідно до додатків 1,2 до Акта оцінки потреб сім'ї/особи.

Висновок оцінки потреб сім'ї

1 розділ документу містить Загальну інформацію про членів сім'ї на час оцінювання (інформація аналогічна тій, що заповнювалася у розділі 1 Акту оцінки потреб) та період проведення оцінювання.

У 2 розділі підсумовується наявність/відсутність СЖО. У разі наявності СЖО: визначаються основні ознаки СЖО та чинники, що їх спричиняють (слід повернутися до Акту оцінки потреб і проаналізувати проставлені позначки); визначається наявність у дитини ознак психологічної травми (оптимально, це має робити психолог, залучений до оцінювання потреб). Також робиться висновок щодо характеру впливу СЖО на стан задоволення потреб дитини (дітей) та стан батьків/осіб, що їх замінюють, на їхню здатність долати СЖО, забезпечувати потреби дитини.

Крім цього, розділ 2 містить висновок щодо впливу факторів сім'ї та середовища на стан задоволення потреб дитини, тривалість існування проблем та усвідомлення наявності проблем та готовність до співпраці з надавачами послуг.

Фахівець має визначити чи потребує сім'я/особа надання соціальних послуг і, за необхідності, зазначити яких саме.

Графа розділу 5 «Наступні дії» пропонує перелік можливих

варіантів дій. Цей перелік включає наступне: завершення справи; направлення особи до іншого суб'єкта надання соціальних послуг (вказується назва організації чи установи); інше.

Графа «Відмітка про ознайомлення з результатами оцінки потреб», заповнюється окремо щодо батька та матері. Вона включає варіанти повідомлення (погоджуюся, не погоджуюся, маю окрему думку) та місце для підпису батька та матері. Батьки підписами засвідчують свою згоду на обробку персональних даних та факт ознайомлення з результатами оцінки.

Графа «Коментарі» призначена для запису особливої думки батьків чи одного з них; у разі, якщо батьки відмовились підписуватись чи неспроможності підписатись, чи якщо висновок оцінки підписав інший дорослий член сім'ї. При цьому мають бути вказані причини відсутності підписів батьків, осіб, які їх замінюють, або/та дані осіб, які підписали висновок оцінки.

У графі «Фахівець, який здійснює оцінку потреб», вказується П.І.П., місце роботи та телефон фахівця, який здійснював оцінку, дата заповнення та підпис. У разі, якщо до оцінки долучались інші спеціалісти, вказуються їх П.І.Б, місце роботи, телефони та підписи.

Завершується висновок відмітками про затвердження висновку керівником, що передбачає затвердження/не затвердження випадку; класифікацію випадку; призначення відповідального за організацію ведення випадку.

Форма висновку – самостійний документ, його копія може використовуватися при підготовці пакету документів для розгляду на комісіях/дорадчих органах.

Додатки до підрозділу 1.1.

Додаток 1. Окремі показники вікового розвитку дитини.

Додаток 2. Орієнтовні запитання, що можуть бути використані в процесі оцінки потреб дитини та здатності батьків їх задовольняти.

1.2. Поради фахівцям із соціальної роботи щодо першого візиту у сім'ю, яка перебуває у складних життєвих обставинах

ТЕРТИЧНА Г.Д.

методист Сумського обласного центру соціальних служб

Сучасний стан української сім'ї характеризується послабленням усіх своїх функцій, особливо репродуктивної, виховної та економічної.

В основі послаблення економічної функції залишається рівень бідності сімей, репродуктивної функції – загострення шлюбно-сімейних

відносин, проблем народжуваності та репродуктивного здоров'я, виховної функції – зниження рівня відповідальності батьків за виховання дітей та послаблення системи сімейного та суспільного виховання.

Необхідність вжиття заходів комплексного характеру, має вплинути не на окремі складові певної функції, а на всі складові кожної функції, та враховувати взаємопов'язаність функцій між собою. Особливого значення набуває якісне здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у СЖО.

Результат тривалої роботи фахівця із сім'єю багато в чому залежить від першого візиту.

Візит допомагає своєчасно виявити проблемні ситуації, надати негайну допомогу. Дозволяє встановити і підтримувати тривалі зв'язки з родиною. Крім того, якісно проведений візит є основою соціального супроводу сімей, які перебувають у СЖО.

Перед відвідуванням сім'ї фахівець повинен відповісти на питання: «А навіщо я йду в сім'ю?». Відповідь на це питання означає вміння вірно сформулювати мету, яка є орієнтиром для наступних дій у сім'ї. Якщо фахівець іде «налагоджувати конструктивні відносини», то його поведінка і слова будуть це висловлювати. Якщо ж мета походу в сім'ю – дізнатися, чому дитина не відвідує школу, то питання будуть іншими.

Крім формулювання мети відвідування, фахівець повинен пов'язати її з показниками (причина, через яку він іде в сім'ю, об'єкти спостереження в сім'ї, опис, характеристика стану сім'ї на даний момент, на підставі чого планується робота з сім'єю), які необхідно відстежувати при відвідуванні сім'ї.

Визначають декілька цілей відвідування сім'ї:

- діагностичні – ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику (медичних, соціальних, побутових), дослідження сформованих проблемних ситуацій;
- контрольні – оцінка стану сім'ї та дитини, динаміка проблем (якщо контакт із сім'єю повторний); аналіз ходу реабілітаційних заходів, виконання батьками рекомендацій;
- адаптаційно-реабілітаційні – надання конкретної допомоги (соціальної, посередницької, психологічної).

Основним завданням перших зустрічей є:

- знайомство і встановлення рівних відносин, що дозволяють продовжити взаємодію;
- показати батькам, що візит фахівця відбувається в інтересах дитини та для надання допомоги і підтримки родини взагалі;
- перші кроки фахівця в роботі з сім'єю спрямовані на усвідомлення існуючих проблем даної сім'ї.

Знайомство з членами сім'ї вдома створює, з одного боку, психологічну перевагу для родини, бо вона знаходиться на «своїй території» і відчуває себе більш захищеною. З іншого боку, певні

переваги має і фахівець, який може визначити, в яких стосунках перебувають члени сім'ї, як вони ставляться до своєї дитини, як дитина ставиться до батьків, відстежити взаємодію з іншими членами родини. Однак треба врахувати можливе прагнення сім'ї показати ситуацію як більш благополучну, ніж вона є насправді.

Сім'я, де є проблеми, часто веде відокремлений спосіб життя, члени сім'ї мають обмежене коло спілкування. Така сім'я може насторожено ставитися до фахівців. Члени сім'ї, тривалий час перебуваючи у складних життєвих обставинах, сприймають свій спосіб життя як єдино можливий. Причому така ситуація може бути для них більш зручною, ніж будь-які зміни, викликані втручанням фахівців. Це визначає труднощі в роботі з сім'єю на перших етапах.

Такі сім'ї можуть проявляти наступні форми захисної поведінки у ставленні до візитера:

- ігнорування: не приходять на зустріч, не дотримуються домовленості про раніше заплановані зустрічі на дому або в установах;
- уникнення: часто змінюють місце проживання; не відчиняють дверей, замикають двері, закривають штори, гасять світло, щоб було враження порожнього будинку;
- байдужість: під час відвідування члени родини займаються сторонніми справами; під час бесіди не говорять ні про себе, ні про дитину;
- агресія: починають сварки чи конфлікти з іншими членами сім'ї в присутності фахівця; звинувачують фахівця в тому, що відбувається в родині або в тому, що він втручається в їхнє життя.

Пам'ятка фахівцю із соціальної роботи

Пам'ятайте, що перше відвідування сім'ї слід починати з налагодження контакту.

Завдання першого візиту – це зняття страху і напруженості у родині:

1. Назвіться, будьте при цьому доброзичливими, спокійними і, якщо вийде, впевненими у собі.
2. «Соціальна бесіда»: якщо хвилюєтеся, відчуваєте, що самі або сім'я не готові до змістовної частини діалогу, - не поспішайте (іноді перший візит може цією фазою і завершитися). У цьому випадку домовтеся про час наступного візиту і розпрощайтесь.
3. Змістовна частина:
 - Поясніть, що позитивного може отримати сім'я від спілкування з Вами. Сім'я може прийняти Ваше пояснення, а може і ні.
 - Запитайте, якої допомоги сім'я потребує і чи згодна вона співпрацювати. Пам'ятайте, що відмова сім'ї від співпраці не є остаточною.
 - Обов'язково перевірте, як члени родини Вас зрозуміли і як сприйняли.

- Дізнайтеся, якою сім'я бачить вашу співпрацю.
 - Оцініть якість контакту з родиною.
4. Вислухайте відповіді і прийміть їх за основу вашого майбутнього діалогу. Запам'ятайте, що відповіді членів родини можуть Вам і не сподобатися, але вони повинні бути для Вас тим, на чому доведеться будувати діалог (налагоджувати відносини). Тому не варто «малювати сім'ї її світле майбутнє за умови, якщо вона відмовиться від своїх негативних установок».

І не варто забувати, що налагодження контакту – це не «марна трата часу», а необхідний компонент плідної співпраці.

У процесі першої бесіди необхідно фокусувати увагу на ключовій проблемі.

Фахівець, крім того, повинен мотивувати членів сім'ї на зміни. Це дає співрозмовникам новий погляд на себе і свої можливості, надає клієнтові впевненість у можливості самому змінити ситуацію на краще. При цьому слід використовувати ключові слова: *цим ти показав (-ла), що можеш..., ти виконав (-ла) велику роботу.*

При роботі з сім'єю, під час обговорення проблеми, важливо подолати так звану «мертву точку». Наприклад, можна побудувати діалог таким чином:

- 1) висловити своє ставлення до ситуації (*я турбуюся...*);
- 2) підкреслити сильні сторони співрозмовника (*... тому що Ви прагнете бути хорошим батьком для своїх дітей...*);
- 3) описати негативну поведінку (*... але ви вживаєте занадто багато алкогольних напоїв...*);
- 4) можливі наслідки (*... і внаслідок цього більше віддаляєтеся від дітей і вводите їх в оману...*).

У процесі спілкування фахівець може отримувати багато інформації, що стосується родини. Іноді трапляються такі балакучі сім'ї, що завданням фахівця буде «не потонути» в потоці інформації. У діалозі з членами родини необхідно помічати багато дрібниць і деталі, а потім вирішувати: надавати їм значення чи ні. Під час бесіди потрібно звернути увагу на зовнішній вигляд, поведінку, міміку, жести, інтонації, інші особливості мови.

Під час бесіди можуть виникати і несподівані ситуації. Фахівець повинен бути психологічно готовий до такого розвитку подій, при якому запланована мета візиту і реальне становище різні та несумісні, тобто, виникають непередбачені обставини. Якщо фахівець зіткнувся з подібним, радимо:

- призупиніть обговорювання теми;
- запропонуйте зробити паузу (*наприклад, скажіть про необхідність зателефонувати*);
- зберігайте спокій протягом усієї ситуації. Не примушуйте себе продовжувати вирішення проблеми, почніть з активного слухання;

- при подальшому обговоренні використовуйте «я – повідомлення» замість «ти - повідомлення». Вважається, що при цьому Ви говорите більше про себе (*наприклад про думки і почуття в подібній ситуації, що склалася в даній родині, менше аналізуйте сім'ю, цим ви зможете знизити напругу у спілкуванні*);
- проаналізуйте можливість перемістити когось із членів сім'ї (наприклад, поміняти місцями) або видалити тимчасово (на нейтральне / безпечне місце, в тому числі поза домом), особливо якщо їх агресивність спрямована один проти одного;
- поговоріть індивідуально з кожним членом родини;
- залиште сім'ю, якщо Ви вважаєте, що ситуація для Вас стає фізично небезпечною, або сім'я просить Вас про це.

Не слід використовувати під час бесіди фрази, що перешкоджають візиту:

1. Розпорядження. Накази («Ви повинні...», «Вам доведеться...», «Вам треба буде...»).
2. Застереження. Загрози («Вам краще...», «Якщо Ви не..., тоді...»).
3. Настанови. Проповіді. («Це Ваш обов'язок ...», «Від Вас потрібно...», «Вам варто було б...»).
4. Поради. Рекомендації. Пропозиції («Я б зробила так...», «Чому б Ви не...», «Моя Вам порада...»).
5. Логічні переконання («Факти такі...», «Дозвольте Вам сказати...»).
6. Засудження. Критика («Ви не праві», «Ви ліниві», «Ви робите не розумно»).
7. Приниження. Стереотипи («Ти просто зіпсована дитина», «Ви постійно так вчиняєте»).
8. Аналіз. Діагностика («Ваша проблема в тому, що...», «Ви постійно робите так, тому, що...»).
9. Вихваляння. Позитивна оцінка («Ви хороша людина», «Я згоден», «Це правильно»).
10. Підбадьорювання. Втіха («Це не так вже й погано», «Ви не хвилюйтеся, Вам скоро стане легше»).
11. Розпитування. Дослідження. Допит («Навіщо», «Чому», «Хто», «Що», «Де», «Як»).
12. Відволікання. Іронія і сарказм («Давайте не будемо говорити про це зараз», «Забудьте про це»).

Під час візиту трапляються типові помилки контакту з сім'єю:

1. «Увійшов, не постукавши». Уявімо, що ми прийшли провідати сім'ю, підходимо до дверей. Двері ледь відкриті. Що ж робити далі? Зазвичай, на це запитання буває багато відповідей. Іноді спеціаліст переоцінює свої сили. Перше, що хочеться зробити, – подзвонити у двері. Але частіше всього у наших клієнтів просто немає дзвінка або він не працює. Інші пропонують увійти в квартиру, треті – йти до сусідів. Але ніхто не подумав про те, що якщо увійти, то там за

дверима може чекати небезпека, з іншого боку, там може бути той, кому потрібна допомога. Уявіть собі, підійшовши до дверей, ви бачите, що вони ледь відкриті, і чуєте страшні крики дитини. Реагуючи, ви різко відкриваєте двері, а назустріч вам роздратований батько в стані алкогольного сп'яніння з сокирою. Ваша реакція. Відвідування сім'ї – це свого роду вторгнення на її територію, тому до цього потрібно підготуватися. *Рішення:* Подзвонити, домовитися про зустріч заздалегідь. Залишити записку. Не можна заходити в квартиру до незнайомої сім'ї. Входити слід із представниками влади, при свідках.

2. «У вас проблема». Бувають випадки, коли при першому відвідуванні клієнтів фахівець одразу заявляє, що його візит викликаний проблемами в даній сім'ї: «У вас тут, якщо придивитися уважно, є проблеми...». Уявіть свої відчуття, коли незнайома вам людина зверхньо перераховує ваші проблеми, які вона прийшла вирішувати. Після такого візиту деякі клієнти можуть вам просто влаштувати звичайнісінький скандал. *Рішення:* прийняти як правило, що «проблема» – заборонене слово, яке не слід промовляти. Під час обговорення ситуації з сім'єю не «нав'язуйте» їй проблему, опишіть факти. Запитайте у членів сім'ї, яке їх ставлення до цієї ситуації/випадку.
3. «Це неправильно...». Завжди важливо вміти вислухати клієнта, особливо, коли він сам готовий з вами розмовляти. Не можна постійно в процесі бесіди вказувати на правильні і неправильні вчинки клієнта, кращим варіантом буде запитати його, що він думає про конкретну ситуацію... *Рішення:* не оцінювати клієнта. Вислухати клієнта, дати йому можливість говорити. Запитати: «А ви як думаєте?».
4. «Форсування подій». Часто самі фахівці звикають жити в «божевільному» темпі: у них багато роботи, багато сімей, візитів – всюди потрібно встигнути. Так само і в кожній сім'ї є свій власний темп життя, який не завжди співпадає з темпом життя та мислення спеціаліста. Це можна помітити по тому, що члени сім'ї по декілька разів перепитують, просять ще час подумати, обговорити, порадитись із ким-небудь. Іноді в такій ситуації соціальний працівник починає прискорювати події, тисне на сім'ю щодо прийняття рішення. В таких випадках, частіше за все, сім'я закривається, захищається і контакт руйнується через занадто швидкий розвиток подій. *Рішення:* Не нав'язуйте сім'ї свій темп (відчуйте темп та ритм життя сім'ї). Приєднуйтеся до темпу сім'ї. Поважайте право сім'ї приймати рішення самостійно.
5. «Дитина як заручник». Трапляється, що в процесі роботи з сім'єю контакт налагоджується найкраще з дитиною. Соціальному працівникові необхідно цінувати ці довірливі стосунки. Наприклад,

одна мати повинна була прийти до соціального працівника, який супроводжував їх сім'ю. Однак, перебуваючи в той день у стані алкогольного сп'яніння, вона нікуди не пішла. Під великим секретом, працівнику вдалося з'ясувати у дитини, що мама в той день була у нетверезому стані. Коли зустріч все ж таки відбулася, мати почала пояснити відсутність у зазначений строк своєю хворобою, посилаючись на високу температуру. Соціальний працівник перервав її розповідь словами: «Що ж це ви обманюєте? Ваша дитина розповіла, як ви хворіли...». Після цього випадку матір жорстоко побила дитину. Вона надовго запам'ятає «доброго» фахівця. *Пам'ятайте:* Ніколи не зраджуйте дитину.

6. «Глухий» фахівець. Звикнувши до аналогічних розповідей клієнтів щодо складних життєвих обставин, деякі фахівці не перевантажують себе тим, щоб вислуховувати їх з початку до кінця, і починають самі описувати їхню ситуацію, її подальший розвиток (хоча всім відомо, що однакових ситуацій не буває). У результаті діалог перетворюється у монолог соціального працівника, а клієнт перестає йому довіряти і починає шукати інше місце, де йому нададуть допомогу. *Рішення:* Не вибудовуйте «стінку», слухайте. Ведіть діалог, а не монолог!
7. «Провокування сім'ї», де є проблеми зловживання алкоголем. При відвідуванні сім'ї соціальний працівник став вивчати у матері, яка була на підпитку, де знаходиться батько, і чому жодного разу не вдавалося застати його вдома. Найправильніше всього було б не розпитувати маму, а зразу піти. Почувши голосну розмову, із сусідньої кімнати вийшов батько, який був у стані сильного алкогольного сп'яніння. Він учинив соціальному працівнику скандал. Був випадок, коли двоє фахівців прийшли в сім'ю, щоб з'ясувати, чому батьки не відвідують свою дитину, яка знаходиться у притулку. За дверима вони почули голоси сп'янілої компанії. Однак, замість того, щоб піти, вони почали стукати в двері, вимагаючи, щоб їм негайно відчинили. За дверима спочатку все стихло, а потім хтось із компанії запропонував працівникам піти геть. На погрози викликати поліцію, двері таки відчинили, але працівникам довелося терміново рятуватися від розлюченого хазяїна. *Рішення:* Не намагайтесь дійти згоди з п'яними! Не «заводьте» сім'ю!
8. «Розмиті кордони». При відвідуванні сім'ї соціальний працівник зазвичай готовий до того, що вона може зустріти його насторожено. Але нерідко, піддавшись солодким умовлянням клієнта, соціальний працівник залишається випити чашечку кави, а йдучи додому, прихоплює з собою коробку цукерок, подаровану «від душі» господарями. Але іноді ця «чашечка кави» може обернутися проти самого соціального працівника. «Гостинні хазяї» зможуть звинуватити фахівця, що вони дарували йому подарунки, придбані за

гроші сімейного бюджету, а він не виконав очікуваного. Можна привести такий приклад. Одинокa мати, яка виховувала сина, налагодила подібним чином «добрі стосунки» із соціальним працівником. Але, коли її сина направили до служби у справах дітей у зв'язку з погіршеним навчанням та магазинними крадіжками, то першим, з чого мама почала свій «захист», було звинувачення фахівця в його некомпетентності. Мати була обурена, так як вважала, що зі свого боку вона зробила для дитини все можливе: спеціаліст пив коньяк, отримував подарунки, придбані на гроші з сімейного бюджету, а в результаті не зробив нічого, щоб її син «став на вірний шлях». Соціальний працівник опинився в не найкращій ситуації і не мав навіть змоги виправдатися. *Рішення:* Пам'ятайте, що навіть чашка чаю має свою ціну! Ні в якому разі не приймати подарунки. Дотримуйтеся кордонів у стосунках із клієнтом.

9. «Зіштовхування членів сім'ї між собою». Коли між членами сім'ї немає згоди, будь-яка, навіть незначна, сварка загрожує перейти у великий конфлікт. Тому потрібно дуже коректно вести переговори. Якщо ви розумієте, що ваша поява і тема для розмови стають причиною конфлікту, то краще вчасно змінити тему, щоб не «нагнітати атмосферу». *Рішення:* Змініть тему, якщо вона «зачіпає» будь-кого із сім'ї. Не давайте оцінку членам сім'ї. Не звинувачуйте. Проявляйте гнучкість.
10. «Провокування ситуації». Завітавши до сім'ї з приводу агресивної поведінки дитини в школі, фахівець, оцінивши обстановку, почав дорікати матері при дитині за те, що вдома не прибрано, не приготовлений обід, дитина не навчається належним чином, і, взагалі, мати сама не стежить за собою. Вислухавши усе це, син не втримався і сказав, що не бажає жити з такою мамою і піде до батька. Мама засмутилася, син, грюкнувши дверима, пішов. Виявилось, що лише нещодавно мати розлучилася з чоловіком, син сильно непокоївся, став агресивно себе поводити, погано навчатися. Згодом маму викликали у школу, прийшов і фахівець. Матері довелося виправдовуватися, що вона погано виконує свої обов'язки, зовсім «опустила руки», але конфліктна ситуація з сином уже була спровокована. *Рішення:* Не змушуйте людей виправдовуватися. Не компрометуйте одного в присутності інших.
11. «Добра сусідка». Якщо фахівець, вкотре приходячи з візитом, нікого не застає вдома, він може звернутися до сусідів. Якась всезнаюча сусідка детально розповість, що це за сім'я, які хороші у них відносини, як часто їх діти п'ють у неї чай, а потім ненароком поцікавиться, що ж все-таки трапилось в цій сім'ї, адже вона так переживає. «Все гаразд, - заспокоює її фахівець, - от тільки мама здається зовсім не займається дітьми, та й школу вони прогулюють». І ось «добра» сусідка в колі стареньких бабусь розповідає,

прикрашаючи історію різноманітними фактами... Як з'ясувалося потім, батько поїхав на заробітки, мати потрапила у лікарню, а двоє хлопчиків, нікому нічого не кажучи, щоб не потрапити в притулок, намагалися і навчатися, і маму свою відвідувати в лікарні, і готували їй їжу, - от і «запустили» навчання. Потім ситуація нормалізувалася, але сусідські плітки залишилися, а тому виникли нові проблеми. *Рішення:* Дотримуйтеся конфіденційності, працюючи з сім'єю.

12. Збір «досьє» на сім'ю. Даючи клієнту можливість вільно висловитися, не можна сидіти з розкритим блокнотом, нотуючи кожен фразу. Це, безперечно, надає ділового вигляду, але клієнт може розповідати про інтимні моменти свого життя, які не повинні розголошуватися. Постійне записування його розповідей примусить клієнта замкнутися, адже він буде відчувати себе як на допиті. *Пам'ятайте:* Ви не прокурор. Розвивайте пам'ять. Не влаштовуйте допит сім'ї.
13. «Нормальні» члени суспільства. Одного разу від сім'ї на фахівця надійшла скарга, в якій зазначалося, що спеціаліст поводив себе некоректно і своїми висловами про те, що вони всі психічно ненормальні, ображав членів сім'ї. При з'ясуванні обставин, соціальний працівник не міг зрозуміти, у чому справа. У своїй пояснювальній записці вказав, що він лише хотів допомогти сім'ї стати повноцінною, щоб її члени жили «як люди», змогли бути повноправними та повноцінними членами суспільства («Ну нічого... Ми разом зробимо з вас повноцінних членів суспільства»). *Рішення:* Не використовуйте по відношенню до сім'ї чи її членів слова «ненормальні», «неповноцінні», «ви не як всі люди» тощо. Не оцінюйте. Не вішайте ярликів.
14. «Ти мені – я тобі». Уявіть, що вам запропонували гуманітарний набір в обмін на те, що ви кудись підете, щось зробите, більше того, якщо ви будете виконувати вказівки вірно, то завжди будете отримувати «невеличкі подаруночки». Може скластися враження, що вас купують, і ви тепер залежите від когось або чогось. Така ж сама ситуація може складатися у стосунках із сім'єю – фахівець пропонує певні вигоди сім'ї за те, що вона буде робити все, що їй скажуть. *Рішення:* Не торгуйтеся! Не маніпулюйте!

Заохочуйте успіхи батьків у вихованні дитини. Надавайте допомогу у встановленні контактів сім'ї з оточуючими. Дотримуйтеся етики поведінки під час відвідування сім'ї. Покажіть батькам, що візит не принесе шкоди дитині.

Якщо в роботі з сім'єю відсутній прогрес, задайте кілька запитань собі:

- Я дію в правильному напрямку?
- Це те, що хоче сім'я?
- Чи правильно розставлено пріоритети?

- Чи реалістичні цілі?
- Чи позитивно сформульована проблема?
- Чи переглянуті всі можливості?
- Що залишилося незавершеним (незробленим)?

У роботі з сім'єю у фахівця повинен бути девіз: не можеш допомогти – не нашкодь.

Кожна сім'я в різні періоди свого існування проходить певні кризи і проблеми, які стосуються як окремих членів родини, так і всієї сім'ї в цілому. Будь-яка людина, яка надає підтримку сім'ям, повинна зважити ступінь свого втручання в сім'ю: чи не буде гірше?

І не варто забувати, що налагодження контакту – це не «марна трата часу», а необхідний компонент плідної співпраці у подальшому.

Використана література:

1. Мяснікова Ю.В. Візит у сім'ю – основа соціального супроводу
2. Практики надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у СЖО (науково-методичний збірник). ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики».
3. Капська А.Й., Пеша І.В., Міхеєва О.Ю. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями (навчально-методичний посібник).
4. Тренінговий модуль з підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Міністерство соціальної політики, Партнерство «Кожній дитині», Альянс, 2012.

1.3. Інноваційні технології соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах

ЗНОБЕЙ О.В.

*викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Розвиток людського суспільства, зміни в його ціннісних орієнтаціях супроводжуються актуалізацією проблем соціального характеру. Це потребує впровадження нетрадиційних підходів до забезпечення населення соціальною допомогою, формування новітніх соціальних технологій, використання інноваційних методів у соціальної роботі.

Технологія соціальної роботи є сукупністю способів дій, які виконують функції відновлення, збереження чи покращення соціального функціонування об'єкта, а також запобігання негативним соціальним процесам. Інноваційні технології соціальної роботи можна визначити як методи і засоби інноваційної діяльності соціальних служб та соціальних працівників, що спричиняють якісні зміни у сфері надання соціальних послуг та стабільний розвиток соціальної системи.

Інноваційні технології соціальної роботи пов'язані з інтегрованим підходом у наданні соціальних послуг, що відчутно посилює їх

ефективність завдяки покращеній скоординованості дій соціальних служб. Розвиток інтегрованого підходу до надання соціальних послуг уразливим сім'ям та дітям спрямований насамперед на забезпечення права дитини на сімейне виховання. Цей підхід передбачає надання комплексних соціальних послуг на основі оцінки потреб дітей і сімей, забезпечення активної участі клієнтів у плануванні й моніторингу соціальних послуг, залучення ресурсів громади до вирішення проблем дітей і сімей, подолання складних життєвих обставин. Успішна реалізація інтегрованого підходу здійснюється на принципах тісної співпраці органів державного управління, закладів соціального захисту дітей та громадських організацій.

Отже, технологіями соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах є: оцінка потреб дитини та її сім'ї; раннє втручання, покликане допомогти індивідам змінити своє життя та покращити середовище їхнього існування; ведення випадку, як об'єднавча технологія у роботі соціального працівника та мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми.

Розглянемо зазначені технології детальніше.

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

Оцінювання розглядається як фундаментальна технологія, орієнтована на визначення потреб клієнтів, системний моніторинг процесу надання послуг (допомоги, підтримки тощо) і досягнутих результатів, аналіз фінансових витрат і прогнозування економічного ефекту, а також певний процес визначення базових даних, необхідних для подальшого планування результативної діяльності соціального працівника із клієнтом щодо подолання складних життєвих обставин.

Оцінювання базується на принципах і цінностях соціальної роботи, основними із яких є: доступність; добровільність; гуманність; індивідуальний підхід; конфіденційність; профілактична спрямованість; безоплатність; партнерство; системність; гарантований захист прав людини/дитини, сім'ї; пріоритетність інтересів клієнтів, врахування їхньої думки.

Компонентами оцінювання є різні види оцінки, які одночасно постають його інструментом, тобто сукупністю методів, за допомогою яких визначаються нагальні потреби індивіда, групи, громади, суспільства, та частиною циклу оцінювання. Розрізняють типи оцінки: оцінку потреб, оцінку процесу, оцінку результатів (впливу), економічну оцінку. Зокрема:

- **оцінка потреб** – проводиться для того, щоб мати вичерпну картину життєвих обставин дитини і сім'ї та скерувати процес добору необхідного типу втручання. Виділяють два рівні оцінки потреб: первинний – початкова оцінка; вторинний – комплексна;
- **оцінка процесу** – досліджується відповідність заходів, що проводяться із клієнтом, індивідуальному плану дій, відсте-

жується послідовність їх виконання. Фактично оцінка процесу є моніторингом (систематичним переглядом) роботи соціальних працівників. Основними питання оцінки процесу, наприклад, є: чи було втручання прийнятним для клієнта, групи тощо;

- **оцінка результатів роботи** (впливу) – визначаються результати втручання, вплив проведених заходів на якість життя клієнта, його безпосередні здобутки, чи відбулися позитивні зміни в поведінці клієнта, чи вдалося подолати складні життєві обставини тощо. Такі здобутки можна класифікувати як поведінкові (зміна рівня поінформованості, позицій, знань, умінь та поведінки) та не пов'язані з поведінкою (рівень організаційних, екологічних та політичних змін); наскільки успішним було втручання;
- **економічна оцінка** – проводиться аналіз ефективності витрат, щоб переконатися у вмотивованому виділенні ресурсів на соціальну допомогу клієнтові.

Оцінка – обов'язкова складова соціального супроводу, ведення випадку, соціального інспектування тощо. Процес оцінювання є циклічним, оскільки оцінки різних типів обумовлюють одна одну. Ігнорування або уникнення будь-якого типу оцінки порушує процес оцінювання.

Оцінювання – процес, що постійно перебуває у русі і є чутливим до змін потреб клієнта, інновацій соціальної роботи, формування державної соціальної політики. Оцінювання постає важливим компонентом стандартів надання соціальних послуг, які розвиваються в Україні. Тому його здійснення має бути систематичним і базуватися на комплексному підході.

Ключовим компонентом оцінювання постає оцінка потреб клієнтів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Оцінка клієнта проводиться з метою визначення необхідних видів соціальних послуг, соціальної допомоги, методів втручання, спрямованих на зміну ситуації в сім'ї або поведінки її членів на краще.

Тому оцінку потреб можна розглядати як:

- інструмент для надання якісних послуг;
- складову і першооснову ведення випадку;
- процес збору, узагальнення та аналізу інформації щодо клієнта.

Зокрема, інструментом надання соціальних послуг оцінка допомагає визначити:

- потреби дитини та здатність батьків їх задовольняти;
- складні життєві обставини, які клієнт не може подолати самостійно;
- межі втручання соціальних працівників;
- перелік необхідних послуг;
- коло спеціалістів для супроводу сім'ї.

Таким чином, **оцінка потреб дитини** – це гнучкий процес збору, узагальнення й аналізу інформації щодо стану та життєвих обставин клієнта з метою визначення необхідних видів та обсягів послуг, їх впливу в ході подолання складних життєвих обставин.

Підхід до надання соціальних послуг на основі з'ясування індивідуальних потреб клієнта потребує від практиків соціальної роботи визначення унікальних характеристик потреб кожної окремої особи й розробки індивідуальних, а не стереотипних, заходів у відповідь на ці потреби в межах узгодженої місцевої політики та наявних ресурсів.

Позитивні характеристики системи надання соціальних послуг клієнтам на основі оцінки очевидні:

- поглиблюється взаємодія і партнерство соціальної служби та клієнта;
- підвищується самооцінка клієнта і його самоповага;
- клієнт усвідомлює і реалізує право вибору;
- якісно надані послуги, визначені на основі оцінки потреб клієнта, стають доброю рекламою, підносять імідж організації, соціального працівника.

Таким чином, потреби клієнта є предметом оцінки, а сам клієнт – його об'єктом.

Оцінка передбачає повне дослідження стану здоров'я клієнта, його соціального статусу, психологічного стану, особливостей функціонування його потреб, а також взаємодію і залучення до роботи тих, хто зможе здійснити вплив на життя клієнта, та вивчення взаємодії клієнтоточення. Якісно проведена оцінка дає більш повну інформацію для визначення мети і завдань щодо:

- зміни поведінки клієнтів;
- досягнення більш важливих змін у стосунках, в умовах соціального оточення, знаннях, цінностях;
- розробки стратегії процесу втручання;
- здійснення процесу втручання;
- аналізу результатів впливу.

Принципами оцінки потреб є: комплексність; розуміння людини та її потреб у контексті її соціальних зв'язків і життя в громаді; проведення оцінки на ранньому етапі виникнення проблеми або розвитку ситуації з метою запобігання їх погіршенню; активна участь клієнтів (дитини, дорослого, громади) у процесі оцінки й ухвалення певних рішень тощо.

Оцінка має певні етапи здійснення.

Починається оцінка, як правило, після звернення клієнта або зацікавленої особи, організації, громади. Її охарактеризували експрес-оцінкою, завданнями якої є:

- з'ясування основної інформації про клієнта, його проблеми та потреби, причини звернення;
- уточнення (в разі потреби) інформації про клієнта та його

оточення в інших відомствах;

- заповнення форми, яка містить інформацію про клієнта, місце його проживання, склад сім'ї, стислий опис основної проблеми; організації/особи, залучених до роботи;
- ухвалення рішення щодо подальшої роботи з клієнтом чи переадресації звернення.

Професійною компетентністю соціального працівника є його здатність проаналізувати звернення і здійснити підготовку до проведення початкової оцінки. Стадія підготовки охоплює: забезпечення ресурсів здійснення оцінки, а саме: хто може провести оцінку конкретного випадку, в які строки, де проводитиметься оцінка, які матеріали для цього потрібні тощо.

Етап початкової оцінки передбачає збір та аналіз первинної інформації, отриманої з різних джерел (люди, організації, установи, які працюють з дорослими та дітьми або співпрацювали з ними в минулому, а також представники громади, родичі, сусіди). Предметом інформації може бути не тільки загальна інформація про умови проживання, соціальний статус, матеріальні можливості клієнта, а й його знання, вміння, позиції, поведінка тощо. Однак важливо не покладатися цілковито на отриману інформацію, оскільки вона може бути застарілою або викладеною суб'єктивно.

До питань початкової оцінки належать: значні події (позитивні-негативні) в житті клієнта; стосунки клієнта з найближчим оточенням; прояви неадекватної поведінки тощо. Соціальний працівник з'ясовує:

- чи дитина/сім'я насправді потребують допомоги, соціального супроводу;
- чи є необхідність негайних дій;
- основні проблеми розвитку дитини, здатності батьків реагувати на них та інші фактори, що негативно впливають на дитину;
- які послуги необхідно надати клієнтам;
- чи доцільно проводити комплексну оцінку потреб дитини і її сім'ї.

Взаємодія різних факторів у житті клієнта (потреби, здатність оточення відповідно задовольняти ці потреби, вплив родини та довкілля на розвиток особистості тощо) потребує уважного дослідження, оскільки не завжди є прямою і відкритою. Саме тому необхідно:

- з відповідальністю і точністю проводити збір інформації та її запис;
- перевіряти інформацію і обговорювати її з клієнтом;
- чітко фіксувати розбіжності в поглядах щодо інформації і її важливості тощо.

Наявність такої інформації сприятиме більш чіткому розумінню потреб клієнта, його життєвої ситуації і подальшому плануванню індивідуальної роботи з ним.

Результатом початкової оцінки може бути:

- завершення роботи з клієнтом (якщо зміст його звернення не відповідає критеріям діяльності служби);
- переадресація в іншу службу/організацію;
- термінове реагування на звернення і відкриття випадку (якщо, наприклад, є загроза життю дитини);
- ініціювання проведення комплексної оцінки (тобто рішення щодо відкриття випадку, здійснення соціального супроводу тощо).

Під час початкової оцінки соціальний працівник уважно вислуховує клієнта. Якщо людині потрібна лише порада, соціальний працівник надає відповідні рекомендації, що приводить до успішного завершення взаємин із клієнтом.

Якщо клієнт потребує лише переадресації, соціальний працівник допомагає йому усвідомити проблему і спрямовує (скеровує) до іншої служби, організації, фахівця. Для цього соціальний працівник і клієнт спільно визначають, куди краще звернутися.

У ході початкової оцінки потреб клієнта може з'ясуватися, що він уже на цьому етапі потребує представлення його інтересів. У такому разі соціальний працівник може виступити для клієнта у ролі посередника між іншими організаціями, установами, надавачами послуг. З метою сприяння клієнтові у зборі певної інформації йому доведеться провести переговори з відповідними інстанціями, службами чи конкретними особами. У деяких випадках соціальні працівники самі домовляються про прийом людини в іншій установі, допомагають у налагодженні першого контакту, готують супроводжувальний лист.

Щоб полегшити процедуру звернення до іншої інстанції, соціальний працівник може:

- надати клієнтові повну письмову інформацію (назву, адресу, телефон установи, до якої краще звернутися; вказати ім'я спеціаліста, його посаду); пояснити, як туди дістатися (краще запропонувати план-карту);
- домовитися про візит клієнта;
- якщо проблема складна або клієнт нездатний її викласти – записати її стисло.

За проханням клієнта і потребою можна провести поведінкову репетицію (що і яким чином зробити). Слід уникати фальшивих обіцянок щодо дій і можливостей іншого спеціаліста. Невиправдані очікування можуть розчарувати клієнта.

Доцільно попросити клієнта поінформувати соціального працівника про результати відвідування спеціаліста, до якого він був переадресований, або самому соціальному працівникові з часом зателефонувати у відповідну організацію і дізнатися про послуги, надані клієнтові.

За потребою соціальний працівник, який здійснює початкову оцінку, може залучити фахівців інших установ, організацій до збору

первинної інформації; проконсультуватися із керівником підрозділу/супервізором щодо подальших дій тощо. Обов'язковою умовою початкової оцінки є її документування: заповнення відповідних форм, ведення журналу звернень тощо. Виявлення під час початкової оцінки порушень чи відхилень у будь-якій із сфер і потреб людини, необхідних для її гармонійного розвитку, є сигналом соціальному працівникові ініціювати проведення комплексної оцінки та надання клієнту необхідних соціальних послуг.

Прикладами таких фактів можуть бути:

- дитина виявляє ознаки девіантної поведінки;
- батьки нездатні повною мірою забезпечувати деякі аспекти здоров'я та розвитку дитини;
- дитина нерегулярно відвідує школу;
- прийняті правила виховання в сім'ї непослідовні, але розвиток і стан дитини не погіршується тощо.

Саме комплексна оцінка створює реальну можливість розробити стратегію втручання в існуючу ситуацію з метою забезпечення найкращих інтересів клієнта. Вона спрямована на глибше вивчення усіх аспектів потреб дитини та спроможності її батьків/опікунів відповідно реагувати на ці потреби через призму ресурсів родини як мікросередовища та громади як мезосередовища. Змістом комплексної оцінки є детальний аналіз індивідуальних потреб клієнта, потенціалу його найближчого оточення, можливостей громади, суспільства змінити стан справ на краще.

При цьому оцінювання має зосереджуватися на сильних сторонах та потребах особи, сім'ї, громади, оскільки тільки такий підхід сприяє більш позитивним результатам як в оцінці, так та в плануванні і проведенні подальшої роботи.

Передумовою комплексної оцінки є її планування, а саме: проведення аналізу можливостей участі відповідних фахівців і організацій у здійсненні оцінки і подальшої індивідуальної роботи; добір доцільних методів оцінки; складання, обговорення та затвердження ходу і графіку оцінювання; обговорення з сім'єю та дитиною завдань і процедури комплексного оцінювання.

Перед плануванням комплексної оцінки соціальний працівник має усвідомити:

- для чого потрібно здійснювати комплексну оцінку;
- про що він хоче дізнатися у результаті комплексної оцінки;
- яку інформацію необхідно збирати;
- як вона збиратиметься (метод);
- яким є ступінь імовірності, що вибраний метод сприятиме забезпеченню необхідної інформації тощо.

Плануючи комплексну оцінку, необхідно пам'ятати: її процедура має бути необтяжливою для клієнта і якісною, щоб запобігти повторним оцінкам.

Предметом комплексної оцінки є: склад сім'ї клієнта і її демографічні характеристики; основні події або кризи в історії сім'ї (розлучення, смерть, безробіття, міграція тощо); культурний та соціально-економічний статус сім'ї; сімейне функціонування і механізми розв'язання проблем; важливі події, що відбулися в період народження дитини, і основні етапи її розвитку; проблеми дитини, пов'язані з її здоров'ям (госпіталізація); особливості навчання дитини; сучасне освітнє середовище дитини; порушення прав дитини або сім'ї; адаптивна поведінка дитини, її соціальні контакти і взаємодія; доступні сім'їресурси тощо.

Після збору інформації, отриманої з різних джерел, проводиться аналіз сильних і слабких сторін клієнта, визначається ключова проблема, причини складних життєвих обставин, у яких опинився клієнт. Саме це дає змогу розробити детальні рекомендації щодо планування подальших дій, стратегії втручання, ведення випадку, визначення пакета соціальних послуг, необхідних для підтримки клієнта.

Наступним компонентом оцінювання є оцінка процесу, що має супроводжувати усі заходи, передбачені індивідуальним планом роботи з клієнтом. Вона проводиться за допомогою аналізу різних методів: вхідного і вихідного анкетування, інтерв'ю, відгуків учасників заходів тощо.

Проведена робота потребує оцінки результатів (впливу) (ведення випадку, соціального супроводу, якості надання послуг тощо), яка є ще одним важливим компонентом оцінювання. Необхідно звернути увагу, що на цьому етапі оцінюється зміна стану дитини і сім'ї через оцінку результатів ведення випадку (соціального супроводження, надання соціальних послуг тощо). У разі отримання позитивних результатів проводиться закриття випадку. Якщо в ході роботи з клієнтом не було досягнуто позитивних результатів, слід повернутися до аналізу сильних сторін клієнта на етапі комплексної оцінки чи планування дій.

Цикл оцінювання не буде повним без економічної оцінки, що передбачає визначення фінансових, матеріальних та інших ресурсних затрат роботи, проведеної соціальними працівниками.

Під час здійснення усіх видів оцінки (потреб, процесу, результатів/впливу, економічної) використовуються групи методів, що характеризуються як об'єктивні та кількісні, так і суб'єктивні та якісні. Зазвичай, усі методи мають корелювати між собою. За об'єктивними та кількісними методами, наприклад, можна оцінити розмір сімейного прибутку, врахувавши зарплату, соціальну допомогу та витрати на проживання. За суб'єктивними та якісними визначають, наприклад, стан задоволеності клієнта після надання допомоги. Якість отриманих результатів може різнитися залежно від методів, що використовувалися у ході оцінювання.

Процедури збору інформації/даних можуть охоплювати опитування (інтерв'ю, анкетування), фокус-групи, бесіду/структуровані та цілеспрямовані дискусії, спостереження, тестування тощо.

Опитування – вербальний метод збору інформації, що дає змогу встановити довірливі стосунки з клієнтом, якщо вони підготовлені відповідно до вимог, тобто перелік запитань має бути позитивним, містити відкриті та закриті запитання, запитання щодо уточнення, контролю, запитання загальні й тематичні тощо. Опитування за способом проведення поділяють на анкетування та інтерв'ю.

Анкетування – передбачає заповнення бланка опитувальника респондентом (носієм інформації). Анкетування поділяють на індивідуальне, групове, поштове або проведене за допомогою засобів масової інформації.

Інтерв'ю – метод, у ході якого респондент відповідає на запитання інтерв'юера (людини, яка ставить запитання) в усній формі, а інтерв'юер фіксує відповіді. За способом проведення інтерв'ю може бути особистим (віч-на-віч), телефонним або проведеним за допомогою електронних засобів інформації. Залежно від того, наскільки інтерв'юер може вільно змінювати послідовність запитань та їх формулювання, інтерв'ю поділяють на неформалізоване (можлива зміна запитань та їх послідовності) і формалізоване (перелік дослідницьких запитань є чітко визначеним). Розрізняють два види інтерв'ю: глибинні (інтерв'юер дає можливість респонденту вільно висловлюватися на визначену тему) та структуровані (як правило, використовуються тестові запитання).

Фокус-група (фокусоване групове інтерв'ю) – якісний метод збору інформації, що передбачає створення цільової групи, яка протягом певного часу за попередньо розробленим сценарієм обговорює певну проблему.

Бесіда/структурована та цілеспрямована дискусія з дітьми і їхніми сім'ями – це найбільш поширений якісний метод збору інформації. Він може бути ефективним за умови високого професіонального рівня соціального працівника, який проводить оцінювання. Крім того, дискусії суб'єктивні, і тому часто виявляються упередженими. Проте деякі форми спілкування з дорослими, дітьми та їхніми сім'ями є цінними для здійснення будь-якого оцінювання. Бесіда відрізняється від фокус-групи необмеженою кількістю учасників, часом проведення методикою проведення.

Мозковий шторм – метод, що використовується для пошуку шляхів розв'язання проблеми (ситуації), а не для власне збору даних. Але спостерігаючи за висловлюваннями учасників, фіксуючи їхні пропозиції, дослідник може почерпнути інформацію, яку проблематично отримати іншими методами.

Спостереження – метод збору первинної інформації, що базується на спрямованому, систематичному, безпосередньому візуальному і слуховому сприйманні (відстежуванні) і реєстрації вагомих із точки зору мети і завдань дослідження процесів, явищ, ситуацій, фактів, що можуть бути перевірені і проконтрольовані. Особливістю спостереження є те, що воно дає змогу фіксувати події, поведінку людини в момент їх здійснення.

Неформалізоване спостереження. Соціальний працівник (залучений фахівець) упродовж певного часу спостерігає за клієнтом, не контактуючи з ним. Результати спостереження занотовуються у довільній формі і є якісними показниками оцінки.

Структуроване (формалізоване) спостереження. Спостерігач занотовує результати спостереження у чітко визначені (затверджені) форми. Інформація про клієнта може також подаватися у числовому вимірі, комп'ютерній обробці і бути проаналізованою кількісними методами.

Включене спостереження. Соціальний працівник (залучений фахівець) не лише вступає у контакт із тими людьми, діяльність яких спостерігає, а й бере безпосередню участь у подіях, що відбуваються. Здебільшого результати викладаються в описовому вигляді, тому цей вид спостереження належить до якісних методів збору даних.

Тестування – метод, який передбачає виконання стандартизованих завдань, що дозволяють виміряти деякі психофізичні та особистісні характеристики, а також знання, вміння, навички клієнта. Тестування відрізняється від опитування тим, що виявляє узагальнені вміння клієнта в різних сферах його життєдіяльності (навчальній, професійній, дозвілльєвій тощо). Тестування спрямоване на те, щоб за результатами отриманих даних робити висновок про стан психіки людини, наявність її умінь, підготовленість до певної практичної діяльності, готовність до змін.

Важливу інформацію містять стандартизовані оціночні тести, які зазвичай проводяться психологами, психіатрами або медичним персоналом, наприклад, методика дослідження особистості «дім-дерево-людина» Дж. Бука; тест Люшера; тест «Неіснуюча тварина»; методика дослідження «Незакінчене речення»; методика виміру рівня тривожності Тейлора; методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки; методика виявлення акцентуацій характеру К. Леонгарда; методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса тощо.

Існують певні **стандарти проведення** якісного оцінювання й оцінки, а саме:

- кожний клієнт, який звертається до соціальної служби, має право на негайну початкову оцінку;
- на перебіг оцінки та її результати не повинна впливати

дискримінація щодо віку, неповносправності особи, її статі, культури або раси;

- людина, яка проходить оцінку, має право на власний погляд стосовно ситуації, складних життєвих обставин, у яких вона опинилась, що потрібно враховувати в роботі з нею;
- клієнти мають право на доступ до інформації про себе, бути вільними від примусу, а також припинити участь у процесі оцінювання;
- всі організації, служби (і урядові, й неурядові), що надають соціальні послуги, покликані мати єдині переконання щодо мети, завдань, методів оцінки та використовувати стандартні форми для її здійснення;
- усі соціальні працівники, які проводять оцінку, мають пройти відповідну підготовку та регулярно підвищувати професійну кваліфікацію;
- оцінювання і саму оцінку проводить мультидисциплінарна команда, до складу якої входять фахівці зацікавлених організацій, установ, закладів.

До стандартів ефективної оцінки належить також необхідність дотримання спеціалістами етичних норм, головними з яких є: отримання згоди від клієнтів на збір інформації; відсутність у спеціаліста, що здійснює оцінювання, конфлікту інтересів; дотримання конфіденційності.

Фахівці, залучені до процесу оцінювання, мають знати про те, що необхідно забезпечувати конфіденційність отриманої інформації. Її не можна повідомляти третій стороні, за винятком випадків, коли батьки дитини або опікуни надають письмовий дозвіл на розголошення інформації або в разі виникнення таких обставин, коли нерозголошення даної інформації може зашкодити особі.

Таким чином, для якісного проведення оцінки має бути забезпечена ціла низка відповідних умов. Під час проведення оцінки необхідно:

- враховувати прив'язаність оцінки всіх типів до реалій соціальної роботи, до надання соціальних послуг;
- співвідносити потреби клієнта і можливості організації, служби;
- налагоджувати порозуміння і взаємодію між тими, хто здійснює оцінку, і надавачами послуг.

Оцінка є ефективною, якщо вона сприяє позитивним змінам у життєдіяльності сімей і дітей. Результати оцінювання та оцінки впливатимуть на формування державної соціальної політики на різних рівнях:

- на рівні громади – для визначення її ресурсів, потенціалу найближчого оточення клієнта, для створення чи відновлення його можливостей;
- на місцевому – для розробки місцевих (регіональних) програм соціального спрямування;

- на національному рівні – для розробки цільових національних програм соціальної роботи, надання соціальних послуг клієнтам.

Результати оцінки мають інтерпретуватися та доводитися до відома представників органів місцевого самоврядування, місцевої виконавчої влади, державним закладам і неурядовим організаціям із метою поліпшення стану клієнтів, які опинилися у життєвій скруті.

Раннє втручання як технологія соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах

Однією з ефективних технологій соціальної роботи є раннє втручання, яке одночасно може розглядатися і стратегією. За думкою дослідників соціальної сфери, стратегія – це бачення перспективи розвитку, досягнення мети, що передбачає вироблення й дотримання основних принципів певної діяльності. Втручання – це комплекс дій, спрямованих на досягнення результату. Таким чином, стратегія втручання – це загальний підхід до процесу надання допомоги.

Він передбачає перспективне планування і подальші дії (в тому числі, негайні), спрямовані на отримання позитивного результату. Стратегії втручання покликані допомогти індивідам змінити своє життя та покращити середовище їхнього існування.

Визначають **стратегії втручання** кількох типів, а саме:

- пряме втручання (безпосереднє надання послуг тим, хто їх потребує);
- втручання, спрямоване на зміну системи (на створення, підтримання або зміни тих інституцій, у яких надають послуги клієнтам);
- комбіноване або проміжне втручання (поєднуються елементи першого та другого типу втручання).

Розрізняють такі види стратегії раннього втручання: **кризове і термінове**.

При цьому стратегія кризового втручання має на меті здійснення соціальної роботи з клієнтом (дитиною, людиною, сім'єю), який перебуває у стані кризи. Головною метою цього є пом'якшення наслідків кризи; відновлення соціального статусу, фізичного та душевного стану, запобігання адитивній та деліквентній поведінці особистості, відновлення чи компенсацію втрачених функцій організму, обмежень життєдіяльності, а також підтримку оптимального інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості життя для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації й інтеграції в суспільство.

«Криза» – термін Гіппократа, який цілком можна замінити метафорами «розлад», «хвороба», «страждання». З іншої точки зору, криза – закономірний етап розвитку, в основі якого лежить зустріч- конфлікт старого й нового.

У соціальній роботі виділяють поняття «життєва криза», що стосується не тільки особистості, але й сім'ї. Життєву кризу розглядають як перехідний період життя, коли відбувається ламання й активна зміна життєвих ролей особистості, якісний перехід із одного стану в інший. Він, як і всяка зміна, має два види детермінації: внутрішню (зумовлену поступовими внутрішніми змінами, що приводять до якісного стрибка), і зовнішню, зумовлену обставинами життя, труднощами міжособистісних стосунків, якимись значущими життєвими подіями тощо.

Характерне для багатьох особистісних криз прагнення «втекти від себе» - це, по суті, прагнення людини позбутися тієї ролі, яка чомусь стала причиною її дисгармонійного стану. В основі всілякої кризи лежать втрата і страждання. Як людина переживає кризу? Тільки через сприйняття кризи як свого страждання, особистісної втрати можливе розв'язання критичної ситуації. Страждання або «больові точки» (втрати) людського життя при цьому постають точками збагачення життєвого досвіду і невпинно викликають у людини потребу аналізувати й оцінювати свою діяльність.

З точки зору змісту й характеру психологічних проблем чи життєвих обставин, що спричинили кризову ситуацію, а також особистісних ролей, що виникають, розвиваються і зникають, виділяють такі типи життєвих криз:

- 1. Кризи становлення особистості.** Найхарактернішими кризами становлення є вікові, що вважаються нормативними, тобто необхідними для нормального процесу становлення особистості. Кризи становлення особистості характерні не лише для дитинства, підлітковості та юності. Кризи становлення у дорослому віці можуть супроводжуватися важливими життєвими подіями (втратами): зміною фаху, місця роботи, втечею з сім'ї, переїздом в інше місто, втратою роботи. Але всі обов'язково передбачають зміну важливих соціальних ролей людини: професійних, сімейних, міжособистісних та ін.
- 2. Кризи здоров'я.** Часто людина переживає серйозну кризу у зв'язку з втратою здоров'я, каліцтвом чи іншими серйозними проблемами, що докорінно змінюють життя. Найбільш фрустральними кризовими чинниками є втрата, пов'язана зі зміною здоров'я, якихось важливих життєвих і соціальних функцій (а отже, і важливих психологічних ролей), відмова від важливих життєвих планів у зв'язку з неможливістю їх втілити (тобто відмова від майбутніх ролей).
- 3. Термінальні кризи.** Дуже серйозними є кризи, пов'язані з термінальними цінностями людини, зокрема з імовірним чи неминучим близьким кінцем її життя. Приклади: звістка про невиліковне захворювання; певні обставини, що загрожують життю і яких неможливо позбутися; смертний вирок суду, онкозахворювання, СНІД тощо.
- 4. Кризи значущих стосунків.** Надзвичайно важливою є сфера взаємин людини з іншими, а отже, значні зміни у структурі цих стосунків

часто супроводжуються кризами і змінами міжособистісних ролей. Найбільш значущими причинами подібних криз можуть бути: смерть близької людини, вимушена розлука, зрада інших людей, розлучення (пов'язане із втратою міжособистісних ролей). До кризових явищ може призводити і поява нових міжособистісних ролей. Так, народження дитини для сім'ї може стати причиною кризи. Як окрему категорію криз значущих стосунків можна розглядати кризи кохання (нерозділене кохання, втрата кохання, розчарування в коханні).

- 5. Кризи особистісної автономії.** Причиною кризи можуть бути обставини, пов'язані з втратою чи обмеженням особистісної автономії або свободи: несподівана фатальна залежність від людей чи обставин, позбавлення волі. Якщо криза значущих стосунків полягає у втраті важливих міжособистісних ролей, то криза особистісної автономії (що становить різновид попередньої) пов'язана з потраплянням у нову небажану міжособистісну роль.
- 6. Кризи самореалізації.** Життєва криза може настати внаслідок обставин, пов'язаних із неможливістю нормальної, звичної чи такої, що планується, самореалізації людини: втрата роботи, значущої соціальної ролі (програв на виборах, втрата високого соціального статусу тощо), вихід на пенсію, банкрутство, крах життєвих планів, усвідомлення помилковості життєвого шляху, змушене вигнання (наприклад, внаслідок соціальних конфліктів).
- 7. Кризи життєвих помилок.** Часто кризові явища розвиваються внаслідок яких-небудь фатальних вчинків (криза, що переживається людиною через скоєну нею зраду, злочин, навіть якщо це не пов'язано з відбуванням покарання), втрата кошовної речі (автомобіль, будинок, квартира; сюди належать і злигодні стихійного лиха), кризи гріха. Кризи життєвих помилок можуть бути наслідком і нездійснених вчинків, якщо це мало фатальні наслідки.

Кризи переживає кожна людина, кожна родина. Існують певні класифікації кризи в сім'ї, за якими можна визначити необхідність втручання. Наприклад, кризи, що виявляються:

- за джерелом турбот: події, що відбуваються поза сім'єю (катастрофи, землетруси, повені тощо); події, що відбуваються в сім'ї (наявність залежності в одного чи кількох членів сім'ї; тривала хвороба одного з членів сім'ї; міжособистісні конфлікти в сім'ї; психічні хвороби чи деформація особистості; брак знань та досвіду для адаптації; нестача матеріальних ресурсів, нестача чи брак соціальних зв'язків тощо);
- за природою проблем, а саме: поява нової людини в сім'ї (шлюб чи новий шлюб після розлучення; вагітність (очікувана чи неочікувана) та батьківство; повернення будь-кого із членів сім'ї з місць позбавлення волі чи після тривалого лікування (наприклад, алкоголізму); влаштування в сім'ю дитини-сироти чи

дитини, позбавленої батьківського піклування; усиновлення; втрата члена сім'ї (смерть члена сім'ї, госпіталізація, міграція на роботу за кордон, вихід дорослої дитини із сім'ї, влаштування жінки на роботу); деморалізація (втрата роботи чи джерела проживання; невірність; алкоголізм чи наркоманія; злочин); деморалізація плюс поява або втрата члена сім'ї (розлучення, переведення до місць позбавлення волі, самогубство або вбивство); зміна статусу (раптовий «перехід» до багатства чи до злиднів; переселення на нове місце проживання).

Визначення кризи може базуватися на характеристиці загальних проблем сімей, що лежать в основі визначення стану сімей, а саме:

- соціально-демографічні проблеми (неповні, багатодітні, батьки розлучаються, батьки дуже молоді тощо);
- матеріально-побутові (малозабезпечені, живуть у незадовільних житлово-побутових умовах, втратили роботу, тривалий час не отримують заробітну плату тощо);
- медико-соціальні (батьки є інвалідами, алкоголіками, наркоманами, психічнохворими, з хронічними соматичними захворюваннями);
- психологічні і соціально-педагогічні (в сім'ї несприятливий психологічний мікроклімат, емоційно-конфліктні взаємини, педагогічна безпорадність батьків тощо);
- соціально-правові проблеми (батьки ведуть аморальний, паразитичний, криміногенний спосіб життя; в сім'ї проживають особи, які повернулися з місць позбавлення волі тощо).

До ситуацій кризи в житті дитини належить також: бездоглядність, безпритульність, жебракування дитини; різновиди насильства у сім'ї; криміногенний та аморальний спосіб життя членів сім'ї, адиктивна поведінка батьків; суїцидальні наміри когось із членів сім'ї; експлуатація людини; дитяча праця, яка шкодить розвитку та здоров'ю дитини; торгівля людьми; вагітність у неповнолітніх дівчат, які не перебувають у шлюбі; втеча дитини з дому.

Кризове втручання стосовно дитини спрямоване на:

- виведення дитини зі стану кризи і відновлення її соціального статусу, фізичного та психічного стану шляхом створення умов для переходу до «допомоги для самопомоги»;
- підтримку дитини з метою стабілізації її стану та запобігання погіршенню скрути, а також для зниження емоційної напруги.

Переваги раннього запобігання кризовим ситуаціям є очевидними. Це дає можливість підготуватися, проаналізувати стан справ і розробити план реагування, а в разі безпосереднього втручання – значно збільшити вірогідність успішного вирішення проблеми. Раннє запобігання створює сприятливе підґрунтя для визначення мети, завдань, вироблення можливих планів дій та їх порівняння, аналізу можливого

застосування обраного варіанту й реакції конфліктних сторін, а також розробки вірогідних сценаріїв скрути. Враховуючи важливість раннього запобігання, в усіх заходах, спрямованих на врегулювання криз і запобігання конфліктам, велика увага приділяється отриманню, оцінці та аналізу інформації на ранніх етапах.

Стратегія **термінового втручання** передбачає надання комплексу оперативних соціальних послуг, спрямованих на усунення загрози життю та здоров'ю людини або її оточенню. Під загрозою життю та здоров'ю дитини розуміють, перш за все, жорстоке поводження з нею в будь-яких умовах її існування: у сім'ї, школі, в позашкільному закладі, на вулиці тощо.

Жорстоке поводження з дитиною – будь-яка форма фізичного, психічного, сексуального або економічного та соціального насильства над дитиною в сім'ї чи поза нею. Фактично жорстоке поводження – це практична реалізація насильницьких намірів і ставлення до дитини.

З точки зору порушення прав дитини жорстоке поводження вирізняють як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їхніх прав;
- брак догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- байдуже ставлення батьків, відчуження, черствість;
- безвідповідальність щодо дітей;
- бездіяльність батьків щодо дитини у скруті;
- насильство у всіх видах;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини;
- таке ставлення до дитини, яке не враховує її вік;
- дитина просто не може зробити того, що від неї вимагають батьки;
- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- обман дитини.

З огляду на вищевказані показники розрізняють інституціональні види жорстокого поводження з дітьми:

- у сім'ї (батьків, опікунів дітей);
- у школі, дитячій установі (вихователів до дітей);
- у мікросередовищі (сусідів, молоді в дитячому колективі, у виховних установах тощо).

Така типологізація дає підстави для виділення основних сфер проведення соціальної роботи із запобігання жорстокому поводженню з дітьми, розробки стратегій втручання на ранньому етапі його проявів і певних ознак.

При цьому розробка стратегій втручання має бути спрямована на вдосконалення системи підвищення професійної компетентності

працівників соціальних служб:

- інформаційне забезпечення з питань захисту дітей від жорстокого поводження;
- підвищення їхньої професійної майстерності з метою вироблення певних навичок підтримки дитини, зняття стресового стану, проведення бесід тощо;
- формування вмінь аналізу власної роботи та якості досягнень тощо.

Здійснюючи стратегії втручання, соціальні працівники реалізують свої професійні функції та виконують такі практичні ролі: експерт, опікун, учитель соціальних змін, консультант, агент з питань соціальних змін, аніматор, помічник клієнта та ін. Серед посередницьких ролей: брокер соціальних послуг, керуючий справами клієнта, захисник прав та інтересів клієнта.

Важливим аспектом роботи працівників інтегрованих соціальних служб є визначення ознак і проявів жорстокого поводження – саме це дає змогу якомога раніше втрутитися і запобігти подальшим неправомірним діям стосовно дитини. Для цього соціальний працівник має знати не тільки складні життєві обставини, причини виникнення жорстокого поводження, його наслідки, але й уміти розрізняти та діагностувати види жорстокого поводження за його певними ознаками. Етапи здійснення втручання всіх типів (фази процесу втручання) певною мірою збігаються з етапами ведення випадку і охоплюють оцінку потреб клієнта, планування втручання, здійснення втручання, оцінку реалізації заходів і їх вплив на ситуацію/стан клієнта.

Фазами процесу втручання є:

I фаза. Оцінка потреб клієнта. Передбачає визначення проблеми/ситуації клієнта. Налагодження контакту. Збір інформації. Аналіз інформації: потреби, проблеми, переваги та обмеження.

II фаза. Планове втручання. Відбувається розробка оперативних і стратегічних засобів усунення проблеми/ситуації. Узгодження з клієнтом мети, завдань та плану заходів. Вибір теорії, методів роботи, ресурсів, ролей, часу. Ухвалення рішень.

III фаза. Здійснення втручання. Клієнт використовує набуті вміння та навички. Соціальний працівник діє від імені клієнта. Відбувається перегляд (моніторинг, поточне оцінювання).

IV фаза. Кінцева оцінка процесу та результату (впливу). Визначається ефективність результатів. Обговорюється процес допомоги. Плануються стратегії підтримки (умови закінчення взаємодії; яким чином клієнт буде обходитися без допомоги фахівця тощо). Самооцінка соціального працівника.

На сьогодні в Україні постійно розширюється набір стратегій соціальної роботи та видів діяльності соціальних працівників: представництво інтересів клієнтів, вулична соціальна робота,

соціальні дослідження тощо. При цьому представництво інтересів як комбінований тип втручання є найбільш перспективним в соціальній роботі, оскільки дозволяє забезпечити належний рівень соціальних послуг, їх адресність, комплексність та якість.

Ведення випадку як ключова технологія соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах

Ведення випадку є однією із ключових технологій соціальної роботи, що спрямована на розв'язання психологічних, міжособистісних, соціальних та інших проблем шляхом встановлення безпосередньої взаємодії між соціальним працівником і клієнтом.

Ведення випадку є об'єднавчою технологією в соціальній роботі бо враховує й інтегрує оцінку потреб та раннє втручання. Індикатором ефективності впровадження технології ведення випадку є результативність означених технологій.

Як технологія, вона спрямована на забезпечення послідовності і доступності послуг з урахуванням відповідності їх інтенсивності до реальних потреб клієнтів та орієнтації на можливості, наявні ресурси стану системи соціального обслуговування, надання послуг.

Впровадження технології ведення випадку дає можливість перейти від ізольованої, централізованої до інтегрованої, децентралізованої, активної, координаційної моделі надання послуг. Вона цінна саме орієнтацією на комплексний міждисциплінарний підхід у наданні соціальних послуг клієнтові. Послуги, які надаються в ході ведення випадку, здійснюються як однією службою, так і різними організаціями. Ведення випадку в соціальній роботі реалізується як на макро-, так і на мікрорівнях: вплив можливий і на рівні клієнта, і на рівні системи.

Основні принципи ведення випадку – міждисциплінарна та міжвідомча взаємодія і співпраця, спадкоємність діяльності, формування особливої соціальної культури суспільства.

Існують різні **моделі ведення випадку**: мультидисциплінарна, трансдисциплінарна, міждисциплінарна (міжпрофесійна), в основі яких лежить командний підхід до координації послуг, що підсилює ефективність цієї технології.

При цьому мультидисциплінарна модель передбачає ведення випадку командою різних спеціалістів із різних галузей знань, які працюють за окремими планами роботи та завданнями. На регулярних зустрічах проводиться оцінювання виконаної роботи, визначається пакет послуг, що пропонується конкретному клієнтові. В цій моделі координацію роботи членів команди, представлення нових випадків здійснює соціальний працівник-менеджер ведення випадку.

Міждисциплінарна модель вважається однією з найбільш перспективних у створенні скоординованого пакету послуг завдяки інтеграції зусиль усіх фахівців. Члени команди узгоджують на

регулярних зустрічах головні питання щодо ведення випадку: порядок взаємодії, єдиний план втручання, усіх етапів ведення випадку переліку послуг, умов їх надання. Таким чином вдається запобігти дублюванню послуг, хаотичності їх надання. Важливим принципом функціонування моделі є врахування думки клієнта під час планування і надання йому соціальних послуг. Тому клієнт може брати участь у зустрічах міждисциплінарної команди як партнер. Головна роль менеджера випадку – координація роботи команди, а також представлення інтересів клієнта перед командою, захист його прав.

У рамках функціонування трансдисциплінарної моделі лише один представник команди підтримує прямий зв'язок із клієнтом і виступає об'єднавчою ланкою між спеціалістами і клієнтом.

Основу процесу координації становлять такі аспекти динамічної взаємодії:

- взаємообмін повною, точною, детальною інформацією між членами команди, які представляють різні соціальні інституції громади;
- відповідальність за ухвалення рішення, дані проведеної оцінки потреб клієнта, надані послуги тощо;
- формування єдиних переконань членів команди щодо завдань ведення випадку, пріоритетності інтересів клієнта/дитини та найкращого середовища для її розвитку тощо.

Ведення випадку – це процес ідентифікації людини, що має специфічні соціальні потреби, розробки і реалізації плану, за яким соціальні, освітні і медичні ресурси використовують найбільш ефективно з метою досягнення оптимального результату для клієнта за найменших витрат. Ведення випадку можна розглядати інструментом оптимізації витрат, зростання ефективності, раціоналізації послуг і ресурсів. Функціонал менеджерів ведення випадку об'єднує такі професійні вміння, як адвокація (захист прав та інтересів клієнта), фасилітація (допомога в різних видах діяльності), побудова чи використання мереж (систем підтримки).

Головна мета ведення випадку – оптимізувати функціонування клієнта, який має комплексні потреби, надаючи йому якісні й ефективні послуги. Тобто гарантувати максимальне залучення клієнта до розв'язання власних проблем на всіх етапах ведення випадку.

Ведення випадку потребує професійної підготовки соціального працівника/менеджера, тобто знання теорії, практичних умінь, певних навичок, а також дотримання етичних цінностей для досягнення цілей, визначених спільно з клієнтом. Такими **цілями** є:

- розвиток здатності клієнта до розв'язання проблеми і подолання кризових ситуацій;
- створення ефективною системи залучення ресурсів і надання послуг населенню, сприяння її розвитку;

- побудова зв'язку між населенням і системами, що надають послуги та володіють ресурсами;
- розширення спектру можливостей системи, що надає послуги;
- здійснення внеску в розвиток і вдосконалення соціальної політики.

Функціями соціального працівника/менеджера під час впровадження цієї технології є: організаційна, координаційна, оцінювальна, захисна, моніторингова. Менеджер ведення випадку виконує роль адвоката, який гарантує надання послуг, визначення індивідуальних потреб клієнта, недопущення необґрунтованого дострокового закриття випадку тощо.

Як процес технологія ведення випадку має певні **етапи**, а саме:

1. Оцінка потреб клієнта.
2. Аналіз результатів оцінки та обґрунтування соціальними працівниками необхідності відкриття та ведення випадку.
3. Ухвалення рішення про відкриття випадку/взяття під соціальний супровід та його ведення (відкриття випадку) міжвідомчим координаційним/дорадчим органом.
4. Планування випадку (розробка спільно з клієнтом індивідуального плану роботи: визначення його мети, часових меж, конкретних дій, заходів тощо).
5. Надання послуг/соціальний супровід.
6. Оцінка процесу.
7. Оцінка результатів роботи (підсумкова).
8. Ухвалення міжвідомчим координуючим/дорадчим органом рішення про закриття випадку.

Детальніше спинимось на окремих етапах методу «ведення випадку». Зокрема, на етапі оцінки потреб вивчаються очікування клієнтів, їхнє розуміння проблеми, сімейна динаміка, прогнозуються можливі труднощі супроводу сім'ї тощо. Використовуються методи інтерв'ю, спостереження, вивчення історії сім'ї, медичних документів тощо. На даному етапі спеціалісти Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють соціальне інспектування сім'ї. За результатами інспектування складається акт обстеження житлово-побутових умов сім'ї. Це важливий документ у роботі із сім'єю та джерело інформації про сім'ю. У ньому фіксуються дані про членів родини, житлові умови, характеристика сім'ї, позитивні зв'язки, основні проблеми.

Менеджер випадку оцінює інформацію, узагальнює дані, з'ясовує, чого не вистачає. На основі зібраних даних він оцінює наявні ресурси для здійснення соціального супроводу, готує необхідні матеріали до особової справи сім'ї, що розглядатиметься на засіданні дорадчого органу та обґрунтування необхідності відкриття випадку.

Ухвалення рішення про надання соціальних послуг сім'ї, що опинилася у складних життєвих обставинах, відбувається на засіданні

дорадчого органу, створеного при управлінні у справах сім'ї, молоді та спорту. Ініціює засідання Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді поданням відповідних документів про виявлення сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

На підставі рішення дорадчого органу видається наказ директора Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про початок здійснення соціального супроводу та закріплення за сім'єю соціального працівника, котрий його реалізуватиме.

Після отримання необхідної для початку роботи інформації соціальний працівник ознайомлює клієнта з методами діяльності та умовами надання соціальних послуг й офіційно повідомляє про ухвалене щодо супроводу позитивне чи негативне рішення.

Наступним етапом є укладання договору про надання соціальних послуг. Про його необхідність соціальний працівник інформує клієнта ще під час процесу оцінки ситуації та потреб сім'ї. Це робиться для узгодження з клієнтом мети, завдань та плану спільних дій.

У цьому документі зазначається мета соціального супроводу; права та обов'язки як соціального працівника, так і клієнта/ сім'ї. Спільно з клієнтом обговорюються можливі причини припинення та розірвання Договору, умови його перегляду. Зміна договору можлива тільки за письмової згоди сторін, яка оформлюється як перегляд договору про надання соціальних послуг. Договір підписується клієнтом, соціальним працівником та керівником Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Відразу після відкриття випадку/взяття сім'ї під соціальний супровід соціальні працівники здійснюють комплексну оцінку потреб клієнта.

За результатами комплексної оцінки відбувається планування ведення випадку, розроблення індивідуального плану роботи з клієнтом. Головними аспектами у плануванні є визначення особистісних завдань клієнта і розвиток його компетентності. У свою чергу соціальному працівникові під час розробки плану необхідно знати про ресурси громади та можливість їх залучення, формальні і неформальні зв'язки з іншими службами, що надають соціальні послуги; чи було клієнту надано послуги іншими службами та організаціями і які саме тощо. Таким чином, планування діяльності відіграє важливу роль у розподілі ресурсів на рівні громади, дає уявлення про їх вартість.

Спільне планування з клієнтом дій у наданні соціальних послуг є одним з основних принципів у соціальній роботі. Адже часто трапляються випадки, коли у клієнта є власний погляд на проблему, а в соціального працівника – свій, тож, відповідно, різними можуть бачитися і шляхи вирішення проблеми. Тому необхідно спільно визначити проблему та кроки, за допомогою яких вона буде позитивно вирішена. Крім того, вміння цілеспрямовано рухатися у визначеному напрямі має стати основною навичкою соціального працівника і клієнта. Відображенням

«участі сім'ї» може бути складання сімейного плану, що охоплюватиме: первинну інформацію, зазначення «замовника» випадку, мети випадку; дослідження функціонування сім'ї; конкретні кроки для досягнення мети; результати (проміжні, остаточні), термін випадку. План надання послуг об'єднує очікування та вибір клієнта, короткотривалі і довготривалі завдання щодо подолання складних життєвих обставин, погоджені з ним.

План спільних дій у наданні соціальних послуг сім'ї складається після підписання договору про надання соціальних послуг. Всі заплановані дії/соціальні послуги мають бути: здійсненні, зрозумілі, чіткі, відповідати можливостям клієнта та його потребам, враховувати соціальне оточення клієнта, чітко визначати дії для кожної зі сторін (соціального працівника, який надає соціальні послуги, та клієнта). У плані фіксуються конкретні заходи, вказуються виконавці, термін дій та очікуваний результат. Також у ньому зазначається графік моніторингу надання соціальних послуг/соціального супроводу.

Моніторинг – це основний елемент систематичного процесу оцінки стану клієнта і виконання індивідуального плану. Моніторинг дає змогу менеджеру реагувати на зміни потреб клієнта і відповідно переглядати надані послуги. Завдяки цьому гарантується надання необхідних послуг та уникнення зайвих, а також заощадження ресурсів. За можливості клієнт має підписати план на знак підтвердження своєї участі в його розробці, а також у його наступній реалізації.

У більшості випадків для розв'язання соціальних проблем сім'я потребує певної матеріальної допомоги. Соціальний працівник спільно з клієнтом визначають, на якій саме проблемі слід зосередити увагу і які матеріальні ресурси для цього потрібні. Після цього соціальний працівник на командній зустрічі обговорює пропозиції, які вносяться до кошторису на отримання коштів для матеріальної допомоги сім'ям. У ньому зазначаються: коротка характеристика сім'ї, скільки коштів та на які саме потреби виділяється.

На етапі планування визначається, хто виконуватиме головну роль у веденні випадку, з ким ще потрібно проконсультуватися.

На етапі надання соціальних послуг/соціального супроводу робота ведеться за індивідуальним планом. У роботі з клієнтом використовують різні форми і методи, на цьому етапі соціальний працівник реалізує свої професійні функції.

Періодично спільно з клієнтом переглядається договір, робиться оцінка його виконання. При потребі справа розглядається на засіданні дорадчого органу повторно і вирішується питання щодо продовження або припинення соціального супроводу цієї сім'ї. Таким чином, здійснюється постійний моніторинг надання послуг/соціального супроводу, що охоплює етапні оцінки процесу та результату (впливу).

Всі контакти з сім'єю та із соціальним оточенням сім'ї (через листи, телефонні дзвінки, індивідуальні бесіди, інше), протоколи командних

зустрічей, на яких розглядалися питання сім'ї, мають бути обов'язково зафіксовані. Всі записи повинні бути достовірними, чіткими й розбірливими. Це потрібно для того, щоб за відсутності соціального працівника чи на випадок надзвичайної ситуації інший соціальний працівник або керівник служби могли при необхідності отримати повну інформацію про сім'ю.

Якщо сім'я потребує матеріальної/фінансової допомоги, відбувається пошук шляхів її надання (залучення благодійних коштів, гуманітарна допомога, організація шефської допомоги тощо). За використанням наданої матеріальної/фінансової допомоги здійснюється систематичний контроль.

На етапі надання послуг менеджер ініціює і стимулює діяльність, ліквідує перешкоди її здійснення, організовує транспорт, розробляє графік зустрічей, дає клієнту інформацію про інші інституції, що надають необхідні послуги, чим забезпечує право вибору сім'ї.

Потрібно підкреслити, що соціальний працівник, котрий веде випадок, і клієнт спільно обирають найголовнішу мету своїх дій. Вона має бути реалістична, конкретна і співмірна, відповідати можливостям сім'ї і соціальної служби, потребам клієнта (сім'ї).

Якщо обов'язки соціальної служби, передбачені договором, виконані та за оцінками соціального працівника сім'я вийшла із кризового стану, то сім'ю починають готувати до завершення роботи з нею.

Перед припиненням підтримки сім'ї соціальний працівник спільно з клієнтом визначають: чи вирішено основні проблеми, чи задоволені пріоритетні потреби, чи безпечний психологічний клімат у сім'ї, які саме цілі досягнуті, чи стабільні зміни, чи зможе сім'я в подальшому самостійно впоратися зі скрутою, чи існує соціальна мережа, яка підтримує сім'ю, чи відчуває сім'я потребу в подальшій підтримці, чи сім'я соціально та юридично захищена, чи сім'я самодостатня і готова надалі вирішувати свої проблеми самостійно тощо. Таким чином, закриття випадку є одночасно й аналізом ефективності роботи. На цьому етапі здійснюється підсумкові оцінки процесу та результату (впливу) роботи. Як правило, при оцінці процесу опорною формою аналізу є план роботи з клієнтом, а при оцінці результату (впливу) - інструментарій оцінки потреб клієнта.

Питання про завершення стосунків із сім'єю обговорюється на командній зустрічі, засіданні дорадчого органу, де й ухвалюється рішення щодо припинення стосунків із родиною. Про припинення соціального супроводу сім'ї ухвалюється й відповідний наказ Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Менеджер ведення випадку подає звіт про результати роботи директору Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Після закриття випадку сім'я в обов'язковому порядку інформується про способи й організації соціальної підтримки, якими

вона може скористатися у майбутньому.

Спостереження за сім'єю триває. З метою оцінки ситуації, запобігання рецидивам та надання потрібних консультацій нагляд за сім'єю не припиняється. Соціальний працівник контактує з сім'єю 2-3 рази в перші 3 місяці, далі рідше.

Дотримання послідовності етапів технології ведення випадку забезпечує результативність роботи соціальних служб, а сам метод є інструментом оптимізації витрат, зростання ефективності й раціоналізації послуг, що надаються клієнту з максимальним використанням залучених ресурсів громади.

Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

Однією з необхідних умов здійснення соціальної роботи в громаді є її **ресурсне забезпечення**. Цей вид діяльності неможливо уявити поза зв'язком із необхідними для її проведення ресурсами. Ресурсний потенціал соціальної роботи в окремій громаді постійно видозмінюється, з'являються нові його види, динамічно розвивається наявна ресурсна база. Зазначимо, що практично всі об'єкти і явища, які оточують людей, є ресурсним простором (ресурсною базою). Тому дуже важливо правильно визначитися в питаннях необхідності та спрямованості їх використання, особливо в умовах дефіциту ресурсів місцевих громад.

На сьогодні серед таких ресурсів найчастіше виокремлюються: природні, фінансові, людські, інституційні, інформаційні, часові.

Одним із найбільш сталих видів ресурсів територіальної громади є **природні ресурси**. Кожна громада розташована на певній території, яка має свої особливості. Серед природних ресурсів територіальної громади можна виокремити наявність лісопаркової зони, водойм, певних корисних копалин, особливостей географічного місця розташування. Природні ресурси можуть бути активно застосовані членами громади під час вирішення проблем дозвілля людей, їхнього працевлаштування чи розвитку певних напрямів виробництва на території громади.

Фінансові ресурси територіальної громади можуть складати такі їх види: доходна частина місцевого бюджету; трансфери з Державного бюджету України; кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, які виплачуються жителям відповідної адміністративно-територіальної одиниці; кошти підприємств, установ і організацій, які спрямовуються на реалізацію соціальних програм; кошти благодійних і релігійних організацій, підпорядковані вирішенню соціальних проблем у громаді; приватні кошти громадян. За умови, що цих ресурсів замало для вирішення певних соціальних проблем у громаді, можна залучати зовнішні фінансові ресурси у формі грантів чи спонсорських надходжень від представників інших громад.

Такі гранти можуть бути найрізноманітнішими: цільові (спрямовані на сприяння будь-якій події, заходу, наприклад, реконструкція школи у

сільській громаді); тематичні (призначені для підтримки ініціатив у будь-якій сфері соціально вагової діяльності, наприклад, розвиток дитячої творчості чи працевлаштування людей з обмеженими функціональними можливостями); іменні (виділені підприємцем чи певною компанією).

Очевидним є той факт, що будь-яка діяльність не може здійснюватися без участі людей. Тому **людські ресурси** відіграють провідну роль у соціальній роботі на рівні громади. Серед різновидів таких ресурсів можна визначати спеціалістів соціальної сфери (штатних соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, педагогів тощо), які виконують роль соціальних організаторів, членів ініціативних груп, залучених консультантів та волонтерів.

Ініціативна група – це не просто громадська комісія, створена для розв'язання певної проблеми, що стосується всієї громади. Ініціативні групи насправді складаються з членів громади та професіоналів, що їх підтримують, і займаються проблемами, які стосуються всіх. Ключем до ефективного розвитку ініціативної групи є погляд на неї як на своєрідну «міні-громаду». Створення ініціативної групи здійснюється за участю зацікавлених осіб. Кожна така група обирає для вирішення певні проблеми, аби стати ініціатором та учасником активних змін у громаді. У межах територіальної громади залежно від її чисельності може бути від однієї до кількох десятків ініціативних груп.

Таким чином, можна виокремити такі основні критерії корисності волонтерської діяльності для місцевої громади: певний економічний внесок у суспільне життя громади; можливість членам громади реалізувати свої добродійні наміри; посилення впевненості людей у собі, можливість розвитку нових умінь та навичок.

Серед найпоширеніших **інституційних ресурсів** у територіальній громаді можна виокремити: загальноосвітні заклади; позашкільні заклади; заклади системи охорони здоров'я, культури, різноманітні соціальні служби (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри роботи з жінками, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян; центри соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; соціальні гуртожитки, клуби за місцем проживання тощо).

Окрім наведених інституційних ресурсів, діяльність яких координується на державному та місцевому рівнях, слід ще назвати такі види ресурсів, як церква та неурядові організації.

В Україні церква є одним із найстаріших інститутів підтримки соціально незахищених верств населення. З часів Київської Русі й дотепер церква організує віруючих на допомогу хворим, людям похилого віку, тим, хто перебуває у скруті; збирає пожертви від парафіян на придбання харчів, одягу, ліків для тих людей, які перебувають у складних життєвих обставинах; організує благодійні обіди та при-

тулки для осіб, що не мають постійного місця проживання; сиротинці для дітей, позбавлених батьківського піклування; недільні школи тощо. Нині церква є одним із тих соціальних інститутів, який активно залучає людей до громадської роботи саме в місцевій громаді. Соціальна робота у громаді тісно пов'язана з ініціацією створення громадських організацій і спрямована на налагодження активної співпраці між урядовим та неурядовим секторами. Діяльність цих організацій у межах територіальної громади: робить певний внесок у соціально-економічний розвиток територіальної громади; забезпечує рівновагу та баланс у співфункціонуванні трьох секторів – органів місцевого самоврядування, бізнесу та неурядових організацій; сприяє налагодженню співробітництва між ними; забезпечує формування альтернативної (недержавної) системи надання соціальних послуг; сприяє підвищенню громадянської активності членів територіальної громади.

Організація та здійснення соціальної роботи в межах зазначених соціальних інституцій неможлива без використання різноманітних технологій – сукупності форм, методів і прийомів, що застосовуються соціальними службами, закладами соціального обслуговування та спеціалістами й волонтерами з метою задоволення потреб чи вирішення проблем членів місцевої громади. У громаді найчастіше застосовуються прикладні технології соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної профілактики і реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламної інформаційні технології.

Наявність матеріальних засобів, технологій діяльності та спеціалістів і волонтерів ще не є належною умовою для здійснення соціальної роботи у громаді. У вік бурхливого розвитку інформаційних технологій не можна не зважати на пріоритетні позиції інформаційного поля в забезпеченні високого рівня професійної діяльності. Організація інформаційного обміну є однією з передумов вирішення проблем на локальному рівні, оскільки якісна інформація відображає усе розмаїття життя громади. Завдяки інформації кожен громадянин має можливість відчувати свою власну причетність до громади. Шляхом вивчення відповідної інформації можна визначити стан розвитку та потреби громади, оскільки саме інформація часто спонукає людей до активної участі в різних заходах.

Деталізуючи види **інформаційних ресурсів** на рівні практичної соціальної роботи в громаді, виокремлюють такі: різноманітні документи органів місцевого самоврядування; спеціальну літературу; інформацію засобів масової інформації про проблеми в громаді, діяльність органів місцевого самоврядування, державних та неурядових організацій; інформаційну мережу Інтернет (інформаційно-пошукові сервери, сайти урядових, громадських організацій, організацій донорів); рекламної інформаційну продукцію різноманітних соціальних служб та неурядових організацій; усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Організуючи соціальну роботу в громаді, важливо також зважати

на **ресурс часу**, оскільки саме від кількісних характеристик тривалості вирішення певних соціальних проблем залежить як ініціативність людей, так і міра їх задовільності певними послугами та змінами. Часовий ресурс у цілому складається з витрат часу, потрібних для реалізації кожного наміченого виду діяльності, і має бути визначений на підставі міркувань, планів, розрахунків. Для визначення загального часового ресурсу, слід враховувати, що окремі види діяльності можуть виконуватися одночасно, а деякі можуть бути реалізовані тільки послідовно.

Відтак, якщо певні проблеми в громаді потребують нагального вирішення, очевидно, що ресурс часу в цьому випадку зумовлює необхідність пошуку таких ресурсів, які дадуть змогу фахівцям і членам ініціативної групи якомога скоріше вирішувати проблему. За умови наявності певного часового періоду для розв'язання намічених соціально-педагогічних завдань зацікавлені особи можуть готувати пропозиції до певних проектів для різних державних і неурядових організацій чи поетапно проводити потрібні зміни у тривалому часовому періоді.

Таким чином, соціальна робота з дітьми та сім'ями у територіальних громадах може проводитися з використанням значної кількості різноманітних ресурсів. Наявні в територіальних громадах ресурси можуть бути доповнені залученими. Використання сукупних ресурсів соціальної роботи має бути комплексним. Планування соціальної роботи з сім'ями із дітьми доцільно здійснювати таким чином, щоб одні види ресурсів органічно доповнювалися іншими. Це сприятиме отриманню максимально вагомого соціального ефекту у вирішенні соціальних проблем сімей із дітьми в територіальних громадах.

РОЗДІЛ 2. ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ

2.1. Гендерний підхід у роботі з проблемою домашнього насильства

ЛУЦЕНКО О.А.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Домашнє насильство як актуальна проблема сучасності та питання його запобігання неодноразово обговорювались на рівні Світового банку, ООН; локальних жіночих громадських організацій. З 1970-х рр. ХХ ст. проблема активно вивчалась у межах сімейної кримінології та ґендерних студій (зокрема, С. Caetano, R. LaRossa, J. Schafer, P. Tjaden, N. Thoennes). Варто зазначити, що сімейно-побутова злочинність була предметом ґрунтовного аналізу науковців ще за радянських часів (В. Лобанов, М. Мішляєв, Д. Шестаков та ін.), у тому числі і в Україні (Ю. Крупка, Ф. Лопушанський, С. Трофімов).

Наприкінці ХХ століття, керуючись відповідальністю держав перед своїми громадянами, що знайшло відображення в міжнародних правових документах, насильство щодо жінки перейшло з приватної в суспільну площину і на сучасному етапі є одним з найсерйозніших порушень прав людини та суттєвим бар'єром для досягнення рівності між жінками і чоловіками в суспільстві.

За останні тридцять років спостерігається зростання кількості наукових досліджень у цій галузі, зокрема, визнаними авторитетами у вказаній проблемі, на яких спираються вітчизняні вчені (Р. Берк, Р. Геллес, Е. Даглас, Р. Джеллз, К. Йолло, Л. Лерман, С. Стейнметц, М. Страус, Д. Финкельхор, Д. Хайнс, Л. Шерман, та ін.).

Серед найбільш відомих теорій причин виникнення і поширення насильства у відносинах чоловіків і жінок виокремлюють:

I. Суспільно-медичні: насильство як наслідок дисфункції нервової системи, генетичних впливів, дії біохімічних факторів або прояви особистісних особливостей агресора – та чи інша форма розладу особистості, психопатологія

II. Біолого-еволюційний підхід спирається на: а) теорію природного відбору (Ч. Дарвін); б) принцип статевого диморфізму (природа наділила чоловіків більшою агресивністю); в) теорії «агресивного інстинкту» (психоаналіз З. Фрейда і етологія К. Лоренца).

III. Теорія соціального наuczіння, яка описує насильство в термінах поведінки, що засвоюється; а) фрустраційна теорія: будь-яка неприємна стимуляція призведе до емоційної агресії в тій мірі, в якій вона породжує неприємні відчуття (Н. Міллер, Д. Доллард, Л. Берковіц); б) тривимірна теорія інтерперсональної поведінки С. Шутца (незадоволення базових потреб у ранньому дитинстві проявляється в проблемній поведінці в дорослому віці).

IV. Соціокультурна модель причин насильства (причини насильства розміщуються в соціальних структурах, традиціях, нормах і віруваннях).

В практичній роботі, за термінологією Р. Геллеса та М. Страуса, опис основних підходів, пов'язаних з реагуванням на насильство в сім'ї, зосереджується на трьох: *бездіяльність, співчуття та контроль* [6, с. 67-68].

Так, під «*бездіяльністю*» розуміється відсутність будь-яких заходів реагування на насильство в сім'ї. Підставою для цього є переконання, що насильство – приватна справа і може бути вирішена виключно самими членами сім'ї. З другої пол. 1970-х років міжнародна спільнота повністю відмовляється від цього підходу.

«*Співчуття*» як альтернативний підхід до реагування на насильство в сім'ї сягає корінням в проблему насильства над дітьми і характеризується гуманним співчуттям не лише по відношенню до жертв насильства в сім'ї, але й до тих, хто його вчиняє. Мета даного підходу в зміцненні сім'ї, а не в покаранні кривдника. Більш того, члени сім'ї, які вчиняють насильство, сприймаються самі як жертви ситуації, яка склалась, а не як жорстокі злочинці. Такий підхід за кордоном (США) вперше запропонували застосовувати до випадків насильства в сім'ї представники фемінізму і активісти громадського руху в 1970-х роках.

Основним підходом у сучасній, зокрема, міжнародній практиці, пов'язаній з реагуванням на насильство в сім'ї є контроль, який забезпечує стратегію обов'язкового реагування.

«*Контроль*» як підхід до реагування на насильство в сім'ї полягає в жорсткому використанні інституційних ресурсів для зниження рівня насильства в сім'ї, покарання тих, хто його вчиняє.

На разі, у цивілізованому суспільстві проблема викорінення насильства в сім'ї набула великого значення і розглядається світовим співтовариством не лише як соціальна проблема, а, насамперед, як проблема захисту прав людини і, перш за все, прав жінок, що вимагає вироблення належних правових засобів її розв'язання в інтересах усього суспільства. Слушною є думка, що з якими б соціальними проблемами не взаємодіяли соціальні працівники: бідністю, наркоманією, питаннями охорони дитинства, безробіттям, житловими або молодіжними проблемами, проблемами багатодітних сімей або сімей з інвалідами, сімейним насильством – так чи інакше вони стикаються з

патріархальними соціальними відносинами, дискримінаційними практиками, де фактор статі грає досить істотну роль, підсилюючи прояви соціальної несправедливості, пов'язаної з такими характеристиками, як вік, етнічність, раса і соціально-економічне становище людини.

Підхід багато в чому спирається на соціокультурну модель причин насильства, а, отже, на вивчення питання соціокультурних передумов насильницьких дій в сім'ї. Культурні передумови насильницьких дій в сім'ї, спрямованих на жінку, – низький соціальний статус жінки та її підлегла соціальна роль, яка супроводжується стереотипними уявленнями про неї як про пасивну і другорядну істоту.

Проблема насильства наразі пов'язана з дослідженням патріархального типу культури. Під патріархатом ми розуміємо систему організації соціальних відносин, за якою чоловіки визначають згодою або силою свою владу у суспільстві, державі, приватному житті, а «жіноче» завжди підпорядковується «чоловічому»; така організація суспільних відносин базується на біологічних відмінностях між жінками і чоловіками [7, с. 157].

Вразливість жінок як соціальної групи має глибокі корені в патріархатній свідомості суспільства, яка століттями закладалася у свідомості людей. Твердження про перевагу однієї статі над іншою є підґрунтям виникнення насильства над жінкою в сім'ї.

З'ясуємо сутність ґендерного підходу взагалі та розглянемо особливості ґендерного підходу в практичній соціальній роботі і психотерапевтичному консультуванні з проблеми насильства, зокрема.

Використання ідей *ґендерного підходу* актуальне при аналізі причин виникнення і розповсюдження різних видів насильства щодо жінок і чоловіків. Воно обумовлене тим, що обговорення проблем насильства в подружніх відносинах з необхідністю зачіпає такі питання як розподілення ролей і владних відносин, позиції домінування і підкорення, нерівність у стосунках.

Застосовуючи категорію «ґендер» розуміємо його як організовану модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в сім'ї, але й визначає їх соціальні відносини в основних інститутах суспільства (або конструюється ними) [9, с.102].

ґендерний підхід заснований на двох постулатах:

- 1) ґендер конструюється завдяки соціалізації, розподілу праці, системою ґендерних ролей, сім'єю, ЗМІ.
- 2) ґендер конструюється (будується) і самими індивідами – на рівні їх свідомості (тобто, ґендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і ролей і пристосування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки і т. д.). Ідея ґендеру як соціального конструкту і відповідна концепція значною мірою перетинається з ідеями теоретиків соціального конструювання реальності І. Гоффмана,

Т. Гарфінкеля та ін. [7].

Втілюючи в своїх діях очікування, пов'язані з їх ґендерним статусом, індивіди конституують ґендерні відмінності і, одночасно, обумовлені ними системи панування і володарювання. За словами Джоан Скотт, «усвідомлення ґендерної приналежності – конституують елемент соціальних відносин, заснований на відмінностях між статями, що сприймаються, а стать – це пріоритетний спосіб вираження владних відносин» [11].

Сучасна ґендерна теорія не заперечує існування певних відмінностей між жінками та чоловіками. Вона зауважує важливість їх соціокультурної оцінки та інтерпретації, а також застерігає проти побудованої системи влади на основі цих відмінностей.

Спеціальна модель соціальної роботи зі спиранням на ґендерний підхід, враховує розробки феміністської моделі соціальної роботи. Це гуманістичний і критичний напрямок в соціальній роботі, який ставить на меті активізацію ресурсів клієнта, щоб людина самостійно могла відповідати за власне життя. Він вносить цінності егалітаризму у відносини між працівниками соціальних служб та їх клієнтами, виступаючи альтернативою патерналістським відносинам між клієнтом і фахівцем. Будучи частиною сучасної психоаналітичної соціальної роботи, він націлений на активну зміну відносин, процесів та інститутів соціальної, в тому числі ґендерної, нерівності.

У наш час ґендерний підхід у соціальній роботі отримав чимале розповсюдження у всьому світі. У Західній Європі та Америці освітні програми та школи, конференції з соціальної роботи обов'язково включають перспективу ґендеру, оскільки інакше неможливо обговорювати способи вирішення соціальних проблем, форми і причини соціальної нерівності. Конференції та школи з ґендерних досліджень на Заході, в державах Східної Європи і в тих країнах третього світу, де існують подібні проекти, також містять секції, де обговорюються проблеми акціоністських і партисипаторних досліджень у соціальній роботі й, головне, – кризових центрів для жінок, а також практики роботи з чоловіками.

На думку фахівців, емансипація, емпармент (посилення та активізація ресурсів) сьогодні стають невід'ємними ознаками соціальної роботи у всьому світі, коли мова йде про опір бідності, насильство проти жінок та дітей, жорстоке поводження з дітьми, про сімейні конфлікти, ізоляцію літніх людей, злочинність, ВІЛ, СНІД та проституцію [6; 8].

Сучасна точка зору, що враховує ґендерний підхід, передбачає, що будь-яка робота соціального працівника по наданню допомоги клієнтам ґрунтується на таких принципах [2]:

1. Валідалізація соціального контексту. Людську поведінку слід розглядати в соціальному контексті. Наприклад, депресія може бути

- результатом соціальної, класової, етнічної нерівності у суспільстві.
2. Визнання моделей нетрадиційної поведінки жіноцтва нормою. Наприклад, надмірна змагальницька поведінка вважалася донедавна нежіночною, а прагнення чоловіків досягнути компромісу, уникнути конфлікту розцінювалось як «безхребетність».
 3. Усвідомлення відмінності життєвого досвіду чоловіків і жінок, набутого з дитячих років.
 4. Осмислення різних ціннісних систем у різних етнічних групах. Наприклад, лояльність до сім'ї та близьких друзів може визнаватись в окремих із них важливішою, ніж лояльність до суспільних принципів.
 5. Зміна методології психодіагностики. Дослідницька робота на феміністській основі ґрунтується на тому, що джерелом знання є наратив, оскільки правда таїться в індивідуальному сприйманні реальності, а її смисл має бути переданий оповіданням. Тільки так можна дізнатися про невидимі статеві привілеї тощо. Ці знання можна почерпнути з наративів клієнтів, а не із їхніх стандартизованих опитувань.

При цьому виходять з міжнародної сучасної практики соціальної роботи, яка заснована на принципах переосмислення влади, рівноцінності процесу і кінцевого результату, екосистемного підходу, перевизначень, переконаності в тому, що особисте є політичним.

Переосмислення влади – принцип, який кидає виклик традиційним ієрархіям і піддає критиці владні відносини між професіоналом-експертом і залежним від нього клієнтом, між менеджером агентства та його підлеглими, між політиками, адміністрацією та населенням.

Влада часто має на увазі контроль і панування над підлеглими для перетворення їх у пасивних і залежних, тому ті, хто має владу, самі визначають і диктують цілі, спотворюють інформацію і створюють правила для контролю над поведінкою. Така патріархатна концепція влади, повинна бути змінена і наділена смислами партнерства, співзалежності, делегування повноважень, широкого розподілу впливу, сили, ефективності та відповідальності. Отже, влада в соціальній роботі повинна розглядатися швидше, як фактор, необхідний для створення певних умов діяльності інших, ніж як панування.

Виходячи з цього, **домашнє насильство** визначають як систему поведінки, метою якої є отримання влади і контролю в сімейних відносинах. Існування певних соціально-психологічних причин, серед яких, зокрема, нерівність становища жінок, неправильне ґендерне виховання, низький рівень культури, - все це стає на заваді жінкам позбутися почуття залежності й відчути себе вільною, рівноправною особистістю, сприяє розповсюдженню домашнього насильства в суспільстві, стає серйозним фактом дискримінації жінок. Безкарність насильства в сім'ї до того ж стає моделлю ґендерної поведінки в сімейних взаємовідносинах, які засвоюються дітьми як норма та

передаються з покоління в покоління.

Однією з основних причин такого стану речей є історична нерівність між чоловіком і жінкою, домінування чоловіка над жінкою та її дискримінація з боку чоловіків. Доведено, що насильство становить один з найважливіших соціальних механізмів, які спонукають жінку займати підлегле становище в економічній, політичній, суспільній сфері, що не є природним процесом, оскільки відбувається внаслідок біологічних відмінностей. Така норма виходить з традицій і релігійних уявлень про те, що під мужністю розуміється можливість домінувати над іншими, тоді як жіночність вимагає від жінки пасивності і покори, а також прийняття нею насильства як невід'ємної частини жіночності

Аналізуючи, механізм насильства ґендерологи підкреслюють: рівноцінність процесу і кінцевого результату означає, що не можна досягати мети з допомогою примусових, несправедливих, жорстоких або патерналістських методів. Тому саме те, як досягається мета, саме по собі стає метою.

В ґендерному підході до соціальної роботи для вирішення проблеми однієї людини, родини або групи доводиться задіяти формальні і неформальні соціальні мережі, різні організації та різних фахівців, часто необхідно ініціювання колективної дії і залучення уваги засобів масової інформації до проблеми. Така стратегія має на увазі створення груп самопомоги, ініціювання рухів проти насильства, освітні програми для дітей та молоді, просвітницьку роботу з журналістами та іншими професіоналами.

Соціальна робота, заснована на ґендерній теорії, виходить з того, що ідеологія, соціальна структура і поведінка взаємопов'язані, наприклад, проблеми клієнта можуть бути наслідком твердих переконань про традиційні ґендерні ролі. Тим самим інтервенція (соціальна робота) ставить наступні цілі: досягнення у клієнта розуміння впливу на поведінку патріархатних цінностей і структури; розвиток самокерованої, самореалізованої особистості; створення або посилення структур, спільнот, практик, заснованих на принципах егалітаризму.

Основний етичний принцип «повага» обумовлює обов'язковий нон-дискримінаційний і ґендерний підходи у діяльності соціального працівника [4, с.294-301].

В межах ґендерного підходу були сформульовані основні аспекти ґендерно-чутливої соціальної роботи:

1. Працюйте в партнерстві з клієнтами; ставтеся до них як до активних агентів змін, здатних самостійно приймати рішення у всіх аспектах їх життя; поєднуйте теорію і практику.
2. Дозволяйте клієнту висловити власну точку зору, висловитися, розповісти про свої потреби і способи вирішення проблем; уважно слухайте їх.
3. Розглядайте проблеми конкретних клієнтів не ізольовано, а в

контексті соціальних ситуацій і визнавайте взаємозв'язок між людьми і групами, що мають відношення до проблеми.

4. Пам'ятаєте, що потреби клієнтів задовольняються в умовах взаємодії з іншими людьми, групами і спільнотами.
5. Визнавайте взаємозалежний характер людських відносин і те, що відбувається з однією людиною чи групою, має вплив на будь-яку іншу людину.
6. Намагайтеся знайти колективні рішення проблем, які здаються індивідуальними.
7. Враховуйте те, що «можливо» клієнт відчуває високу відповідальність за інших і часто ігнорує свої власні потреби, намагайтеся, щоб клієнт досяг балансу в ставленні до себе і до близьких.
8. Цінують досвід, навички і знання клієнтів, їхні сильні сторони, поважайте гідність кожного з них.

Притому визнавайте, що проблеми кожного клієнта мають соціальні причини, і в кожному випадку працюйте як на індивідуальному, так і на соціальному рівні; прагніть знаходити колективні рішення для індивідуальних проблем.

Як показують дослідження, соціальні працівники за кордоном і в Україні часом слідує помилковим очікуванням, оскільки в офіційних документах, які регламентують діяльність служби, відсутній принцип ґендерної рівності, далеко не завжди чітко сформульовані механізми його реалізації. Здійснюючи соціальну роботу з чоловіками, дослідники підкреслюють важливість визнання наступних закономірностей:

1. Ґендерні відносини пов'язані з владою і грають велику роль в житті чоловіків.
2. Існує зв'язок між соціальним становищем, індивідуальною поведінкою і недоліками емоційного розвитку.
3. Чоловіки мають привілейовані позиції над жінками в силу особливої організації суспільства і відповідальні за власну поведінку в практиках гноблення.
4. Чоловіки розрізняються між собою; це розмаїття відображає, у тому числі, різну ступінь привілейованості як окремих індивідів, так і груп.
5. Чоловіки, як і жінки, можуть потребувати послуг, випробовувати страждання і не знати про наявні можливості для виходу з критичної ситуації.
6. Існує певна схожість між чоловіками, які пригноблюють більш слабких, жінок і дітей, демонструючи неконтрольовану і агресивну поведінку, і тими, хто хоч і не здійснює насильницьких дій, але впевнені в справедливості соціальних відносин, що породжують подібну поведінку.
7. Необхідно вітати перевизначення мужності, щоб воно ґрунтувалося на відносинах підтримки і рівності, а не на гнобленні і домінуванні [2, с. 11].

Слід розуміти, однак, що стать клієнта недоцільно стереотипно пов'язувати з певною статевою поведінкою. Бути клієнтом жіночої чи чоловічої статі автоматично не означає відповідати найпоширенішим стереотипним уявленням про належну чи неналежну ґендерну поведінку. Ґендерний підхід у консультативному процесі передбачає рівність статей у пошуку виходу із скрутної ситуації шляхом здійснення вибору особистістю, а не просто чоловіком чи жінкою.

Теоретичні розробки на допомогу практичним соціальним працівникам за кордоном радять залучати свій власний досвід; створювати ситуації, у яких фахівці й клієнти можуть обмінюватися своїм досвідом й учитись один в одного.

Аналіз ґендерних стосунків в родині клієнтки/клієнта сприяє розробці максимально ефективних і індивідуалізованих методів роботи з сім'єю. Вирішуючи проблеми насильства, соціальний працівник повинен знати причини прояву агресії, її характерні ознаки і типові стереотипи поведінки, для того, щоб разом з підопічним винайти найбільш ефективний вихід із важкої життєвої ситуації, в якій останній опинився [4, с. 298].

У роботі з жінками використовуються різні теоретичні моделі. Комплекс теорій включає психодинамічну соціальну роботу, терапію середовищем, трудотерапію, рольове моделювання.

Притому слід уникати традиційних стратегій виходу із скрутної ситуації в консультативному процесі, заснованих на статевої диференціації (жінкам пропонують когнітивно-емотивні психотехніки, спрямовані на обговорення і спростування ірраціональних думок; чоловікам – поведінкові), що є проявом сексизму. На практиці клієнта чоловічої статі часто орієнтують на полегшення своїх емоцій через рухову, ігрову експресію, зміну характеру діяльності, жіночої – на очищення душі і серця, на проговорення проблеми зі значущим іншим. Психологу важливо позбутися протиставлення його та її світів.

Ґендерний підхід у психотерапевтичному процесі передбачає творення сили індивідуального Я незалежно від статі. Ґендерологи підкреслюють, що теоретичною основою психотерапевтичних програм можуть слугувати будь-які психологічні школи, за винятком тих, що спираються на біологізаторські підходи до диференціації психіки чоловіків і жінок [5; 9; 10].

Отже, на відміну від позиції інтернальності локусу контролю у психотерапевтичному процесі, ґендерний підхід ґрунтується на парадигмі оцінки витоків проблем клієнтів із соціуму, порушення рівноваги політичної та економічної влади між статями. Аналіз проблеми влади є центральним у ґендерній теорії та терапії.

Аналіз роботи антинасильницьких центрів за кордоном [3; 4 та ін.] показує, що вона будується відповідно до феміністської й екосистемної моделі, оскільки фахівці ведуть роботу як на індивідуальному рівні, так і

з оточенням клієнта. В якості прикладу можна навести досвід Норвегії, де уряд, вочевидь, надає високий пріоритет заходам запобігання і підтримки жертв насильства. Вивчення причин і наслідків насильства проти жінок і ефективності запобіжних засобів є важливими для подальшої розробки ґендерної політики нашої країни. Вартий розгляду Урядовий центр компетентності, створений в Норвегії у 1996 році. Його мета – накопичувати і поширювати знання про насильство і піднімати рівень експертизи в цьому питанні серед працівників з опіки і інших фахівців.

На думку Ліз Келлі, доволі позитивним є те, що індивідууму приділяється належна увага в північних країнах Європи і що фокус в дослідженнях насильства робиться на травмі. Тому, дослідниця ставить під сумнів доцільність використання терміну «жертва», і вказує на те, що правильніше ввести термін «та, хто захищається» [1].

Досвід використання ґендерного підходу у вітчизняній соціальній роботі з жінками засвідчує, що в будь-якому випадку при вирішенні проблемної ситуації практична робота передбачає вироблення психологічної стійкості у клієнок та впевненості у власних силах, вміння жінок тримати особисту дистанцію і врахування у фаховій діяльності специфічних для жінок навичок.

Таким чином, психотерапевтична допомога клієнту в контексті ґендерної проблематики передбачає вирішення проблеми самодостатності, цілісності, незалежності. Ґендерний підхід у психоконсультативному процесі пропонує активізацію самовизначення клієнта в кризовій ситуації незалежно від статі та ґендерних орієнтацій.

Використана література:

1. Келлі Ліз. Насильство щодо жінок і дітей. Новий погляд на поліцейську діяльність, її інноваційність і професіоналізм : посібник. Львів : Астролябія, 2011. 176 с.
2. Клецина И. И., Иоффе Е. В. Ґендерный подход в анализе причин проявления насилия в близких отношениях между мужчинами и женщинами // Женщина в российском обществе : рос. науч. журн. 2015. № 1. С.4–17.
3. Луценко О.А. Врегулювання проблеми домашнього насильства на державному рівні (на прикладі ґендерної політики Норвегії) // International Konferencja Naukowa «Aktualne pytania i problemy rozwoju nauk społecznych» Kielce, Rzeczpospolita Polska 28-30 czerwca 2016 r. Proceedings of the Conference. 200 pages. p.187-190.
4. Луценко О.А. Нон-дискримінаційний і ґендерний підходи у діяльності соціального працівника як основа ґендерно-чутливої соціальної роботи // Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. С.294-301.
5. Малкина-Пых И. Г. Ґендерная терапия. М. : Эксмо, 2006. 928 с. (Справочник практического психолога).
6. Насильство у соціокультурному вимірі сьогодення: стан, причини та механізми подолання: навчально-методичний посібник [за заг. ред. О. А. Луценко, А. О. Полянничко]. Суми : ФОП Цьома С.П., 2016. 296 с.

7. Основи теорії ґендеру : навчальний посібник / [відп. ред. М. М. Скорик]. К. : К.І.С., 2004. 536 с.
8. Социальная политика и социальная работа: ґендерные аспекты : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / [под ред. Е. Р. Ярской-Смирновой]. М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 292 с.
9. Теория и методология ґендерных исследований. Курс лекцій / [под. общ. ред. О. А. Ворониной]. М. : МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001. 416 с.
10. Ходырева Наталия. Причины физического насилия: сущность рода или дисбаланс власти. – II. Воинственность мужественности // О муже(N)ственности : сборник статей / сост. С. Ушакин. М. : Новое литературное обозрение, 2002. С. 161–185.
11. Scott J. W. Gender: a Useful Category of Historical Analysis. American Historical Review. 1986, # 91, p. 1057.

2.2. Рекомендації щодо використання нормативно-правових документів

ТЕРТИЧНА Г.Д.

методист Сумського обласного
центру соціальних служб

Протягом останніх 17 років у своїй роботі ЦСССДМ керувались законом «Про попередження насильства в сім'ї», який передбачав заходи та повноваження органів державної влади у запобіганні та реагуванні на факти застосування фізичної сили в родинах. Однак, у реальному житті постраждали члени сім'ї та діти частіше залишались сам на сам із домашнім терором, і ніякої дієвої реакції від державних органів, як правило, не було.

7 грудня 2017 року Президентом України підписано закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон), що набув чинності 7 січня 2018 року і визначив «домашнє насильство» як дію (або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, які відбуваються в сім'ї. До цього, психологічне і фінансове насильство нормативно прописано не було. За існуючою практикою, враховувалося тільки нанесення жертві тілесного (фізичного) ушкодження.

Згідно з Законом постраждалими визнаються особи, незалежно від того, чи проживають вони спільно зі своїми кривдниками, чи ні (на-речені, подружжя, колишнє подружжя, мати, батько, діти, їх батьки, брати, сестри, нерідні батьки, опікуни, піклувальники, їхні діти, прийомні діти, діти-вихованці, інші родичі до двоюрідного ступеню зв'язку, особи, які спільно проживали або проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, їх діти та батьки) та особи, які проживають разом (будь-які інші родичі, люди, які пов'язані спільним побутом, мають спільні права та обов'язки). Постраждалою дитиною визнається не лише та, яка зазнала домашнього насильства, а й

свідок (*очевидець*) такого насильства (*стаття 3 частина 2 Закону*).

Ефективне функціонування системи запобігання та протидії домашньому насильству вимагає координації дій усіх суб'єктів, тобто узгодження, упорядкування дій, приведення їх у відповідність до поставленої мети. Координація являє собою функцію управління, яка здійснює інформаційний обмін і має на меті розподілити діяльність у часі, забезпечити взаємодію різних учасників загального процесу в інтересах виконання поставлених цілей.

Аби взаємодія всіх суб'єктів здійснювалась належним чином та була ефективною, постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 року №658 затверджено «Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» (*далі – Порядок*).

Згідно з Порядком спеціально уповноважені органи здійснюють координацію взаємодії суб'єктів запобігання домашньому насильству на різних рівнях: на загальнодержавному рівні – Міністерство соціальної політики України, на регіональному рівні – обласні державні адміністрації (*заступник голови*), на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці – районні держадміністрації (*заступник голови*) та виконавчі органи сільських, селищних, міських, рад (*відповідальний працівники виконавчого комітету*), у тому числі об'єднаних територіальних громад (*староста*) (*пункт 7 Порядку*).

Порядком визначається механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Це взаємне інформування про виявлені факти насильства (*не пізніше однієї доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти*), ефективне реагування на випадки насильства та спільне надання дієвої допомоги постраждалим особам відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, належне розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності, обмін досвідом, скоординована міжвідомча підготовка фахівців.

Для забезпечення міжвідомчої співпраці обов'язково утворюються (*якщо не діють*) координаційні ради, до складу яких входять суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: департамент (*управління*) соціального захисту населення, ССД, національна поліція, управління освіти, управління охорони здоров'я, центри з надання безоплатної вторинної допомоги (*пункт 17 Порядку*).

ЦСС віднесено до загальних служб підтримки постраждалих осіб, які повинні забезпечити належний, конфіденційний та професійний захист постраждалих осіб та надати їм необхідну допомогу (*стаття 6 частина 4 Закону*).

При отриманні повідомлення / інформації (*бланк затверджений*

наказом Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 №1005), яке надійшло від іншого суб'єкта, ЦСС реєструє його в журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (за формою згідно з додатком 5 Порядку). Фахівці належним чином оформлюють повідомлення, приділяючи увагу даним наданим суб'єктом (про факти та дати їх виявлення, про вжиті суб'єктом заходи та дії).

З метою з'ясування характеру і причин виникнення насильства, протягом трьох днів, разом з представниками суб'єктів, відповідальний за ведення випадку фахівець, призначений наказом керівника, проводить оцінку потреб сім'ї або особи (акт затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 № 1005), яка постраждала від вчиненого насильства. У ході заповнення оцінки потреб слід пам'ятати, що фіксуються факти та наявна інформація, які спостерігалися під час візиту до сім'ї (особи).

Також слід обережно ставитися до заповнення розділу 2 про стан та потреби дитини, враховуючи її вікові особливості (емоційний стан, шкідливі звички). Одночасно заповнюється соціальна картка сім'ї або особи, в якій фіксуються відомості про фахівців, суб'єктів та членів родини.

Спираючись на інформацію, зазначену в акті оцінки потреб та соціальній картці, фахівець чітко визначає тип складності випадку та оформлює висновок про результати оцінки (форма затверджена наказом Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 № 1005). У разі, коли випадок класифіковано як такий, що сім'ї необхідна комплексна допомога у вирішенні проблем, приймається рішення про організацію соціального супроводу та призначення відповідального за його ведення.

Під час соціального супроводу, разом із членами родини (особою) та представниками суб'єктів, необхідно чітко визначити основні причини проблем у родині, скласти план надання всебічної допомоги, здійснити пошук варіантів вирішення проблеми, визначити наявні ресурси для реалізації завдань супроводу. Допомога може бути запропонована в різних формах: консультації, залучення певних осіб (суб'єктів) для надання якісної та дієвої допомоги клієнту, організація спільної діяльності членів родини, участь у групах самопомоги (психотерапевтичній групі).

У процесі здійснення заходів необхідно направити суб'єкти супроводу на розгляд соціалізації, адаптації та інтеграції клієнта з урахуванням позитивного соціального досвіду. Сприяти усвідомленню клієнтами своїх почуттів і причин власних дій. Також необхідно спонукати клієнтів до включення у ситуації, що вимагають вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, оволодіння певними способами цього подолання, адекватними індивідуальним особливостям

людини, формування соціального імунітету, рефлексивної позиції.

Під час здійснення соціального супроводу фахівцю слід враховувати, що насильство в сім'ї відбувається у всіх секторах суспільства, незалежно від релігії, раси, сексуальних вподобань, професійного та освітнього рівня. Особи, які чинять насильство, намагаються одержати владу та контроль над їхніми близькими партнерами.

Виділяють такі причини, що призводять до домашнього насильства:

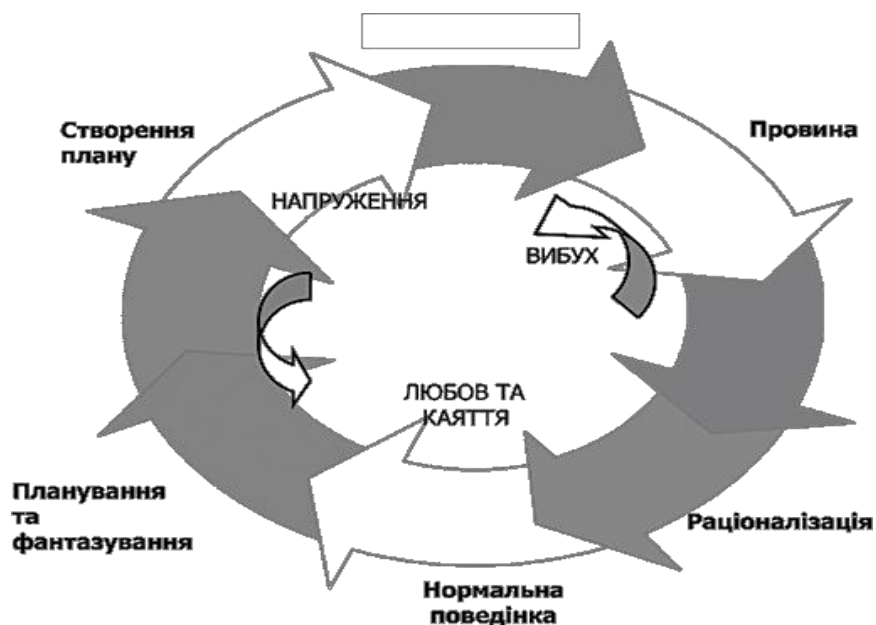
- соціальні (*напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки*),
- економічні (*матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття*),
- психологічні (*стереотипи поведінки*),
- педагогічні (*відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової*),
- соціально-педагогічні (*відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини*),
- правові (*ставлення до насильства як до внутрішньо сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї - як до власності; недостатня правова свідомість*),
- політичні (*схильність до гендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків*),
- соціально-медичні (*відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо*),
- фізіологічні та медичні (*порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо*).

Дослідники, які працюють з проблемою хронічного насильства, відзначають, що насильство завжди йде по колу, тобто має циклічний характер. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство - ставати більше інтенсивним та жорстоким.

1. Напруження зростає – потреба кривдника у владі та контролі лежить в основі злості та обвинувачення за будь-яке напруження у стосунках. Коли напруження зростає, жертва почувається так, ніби «ходить по голках».
2. Вибух – злочинець демонструє силу та встановлює контроль над

ситуацією, її наслідками та його / її партнером шляхом застосування насильницьких методів. Особа, яка чинить насильство, свідомо вирішує його чинити.

3. Любов і каяття – особа, яка чинить насильство, вдається до романтичного примирення, просить вибачення та обіцяє змінитися, користуючись зняковілістю і страхом, що був спричинений насильством.

Насильство над дітьми – проблема, яка завжди існувала і скоріш за все, ще дуже довго буде існувати у сучасному суспільстві. Діти є найуразливішою частиною суспільства, повністю залежною від дорослих. Насильство над дітьми - це широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші. У соціальній роботі часто використовують поняття *»жорстоке ставлення щодо дитини»*, що включає фізичне насильство, інцест і сексуальне насильство, а також психологічно негативне звернення, що може мати на увазі, наприклад, ігнорування дитини або залучення до насильства між батьками чи іншими членами сім'ї.

З метою удосконалення механізму соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585 (далі – Постанова) затверджено Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб.

Згідно з Постановою, сільські, селищні, міські голови, а також старости сіл і селищ несуть персональну відповідальність за забезпечення виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, і своєчасне інформування про них відповідних суб'єктів (пункт 7 Постанови). У разі виявлення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або є загроза її життю чи здоров'ю, суб'єкти інформують органи Національної поліції та службу у справах дітей невідкладно, протягом однієї доби.

У разі надходження звернення, повідомлення про дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах внаслідок жорстокого поводження з нею або наявності загрози її життю чи здоров'ю, службою у справах дітей разом з фахівцем із соціальної роботи, підрозділом органу Національної поліції та представниками закладу охорони здоров'я невідкладно проводиться оцінка рівня безпеки дитини.

Також проведення оцінки рівня безпеки дитини є обов'язковим у разі виявлення наступних умов та обставин:

- жорстокого поводження з дитиною;
- незабезпечення дитини належним харчуванням, необхідною медичною допомогою, відповідним доглядом;
- залишення дитини віком до 7 років або дитини у безпорадному стані (хворої, з обмеженням життєдіяльності тощо) в приміщенні, громадському або іншому місці без нагляду осіб, які досягли 14 років;
- залишення дитини віком до 10 років більше ніж на півгодини на вулиці без відповідного до природно-кліматичних умов одягу або без дотримання відповідного до віку температурного режиму;
- залишення дитини під наглядом осіб з наявними ознаками алкогольного чи наркотичного сп'яніння, перебування під дією психоактивних речовин, вираженого психічного розладу;
- обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій, збройних конфліктів;
- наявною у правоохоронних органів інформацією про можливий та/або підтверджений факт вчинення злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності статевої свободи, статевої недоторканності дитини, у тому числі викрадення, торгівлі людьми.

Інформація стосовно дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, реєструється суб'єктами у журналі обліку звернень та повідомлень (пункт 6 Постанови). У разі прийняття усного повідомлення першочергово з'ясовується наступна інформація:

- стислий зміст звернення чи повідомлення;
- наявність ризиків для життя та здоров'я дитини;
- наявність факту скоєння стосовно дитини та/або дитиною домашнього насильства, зазначити його форму (фізичне,

сексуальне, психологічне, економічне);

- відомості про батьків дитини, інших законних представників. Факт перебування дитини у СЖО встановлюється за результатами оцінювання її потреб. Також слід зазначити, що оцінювання потреб дитини, яка постраждала від жорстокого поводження, у соціальних послугах проводиться після оцінки рівня безпеки такої дитини (пункт 5 Постанови).

Після отримання інформації від суб'єктів про дитину та її сім'ю ССД приймає рішення про взяття дитини на облік (пункт 15). У разі перебування дитини в складних життєвих обставинах у зв'язку з жорстоким поводженням, рішення приймається протягом 7 робочих днів, з дати отримання повідомлення. Якщо складні життєві обставини не пов'язані з загрозою життю та здоров'ю дитини, рішення приймається протягом 14 календарних днів.

Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, беруться на облік службою у справах дітей протягом 7 робочих днів після надання їм відповідного статусу (пункт 16 Постанови).

Для забезпечення допомоги кожній конкретній дитині, яка опинилась у складних життєвих обставинах, в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці утворюється міждисциплінарна команда. Робота команди проводиться у формі засідань. Рішення, які приймаються під час даних засідань оформлюються протоколом. Членами комісії підписується індивідуальний план соціального захисту дитини та її сім'ї, який розробляється протягом 7 робочих днів. Затверджується план комісією з питань захисту прав дитини протягом 14 календарних днів з дати взяття дитини на облік. Завданнями міждисциплінарної команди є:

- прийняття узгоджених дій та рішень в інтересах дитини;
- аналіз інформації про дитину, результатів оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах, здатності батьків здійснювати догляд та виховання дитини, рівня виконання ними батьківських обов'язків;
- розроблення, виконання, систематичний (щоквартальний) перегляд і коригування індивідуального плану надання соціальних послуг, у тому числі плану соціального супроводу сім'ї дитини;
- ініціювання розгляду питання щодо обов'язковості надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) особам у разі невиконання ними батьківських обов'язків, вчинення домашнього насильства чи жорстокого поводження з дитиною.

Згідно з Постановою, надавачі соціальних послуг:

- інформують дітей та їх сім'ї про перелік соціальних послуг, які надаються, їх зміст, умови та порядок їх отримання;
- організовують оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних

- послугах протягом 5 робочих днів після виявлення дитини;
- надають соціальні послуги дитині та її сім'ї з урахуванням виявлених потреб, з метою подолання складних життєвих обставин та мінімізації негативних наслідків таких обставин;
 - здійснюють соціальний супровід, з метою формування у батьків дитини навичок відповідального батьківства;
 - проводять соціально-профілактичну роботу, спрямовану на запобігання потраплянню у складні життєві обставини.

Фахівцям, під час надання послуг, слід пам'ятати, що жорстоке ставлення до дитини і нехтування її інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю чи навіть є причиною смерті. Слід наголосити на тому, що зазвичай дитина-жертва страждає одночасно від декількох видів насильства. Складовою частиною практично усіх видів насильства є фізичне (*побиття*) та емоційне (*загрози вбити або покалічити*).

Розрізняють **наближені** та **віддалені** наслідки жорстокого і недбалого ставлення до дітей.

До наближених наслідків належать фізичні травми, ушкодження, а також блювота, головний біль, втрата свідомості, характерні для синдрому струсу, що розвивається в маленьких дітей, яких беруть за плечі і сильно трясуть. Окрім зазначених ознак, у дітей під час цього синдрому з'являється крововилив в очні яблука.

До найближчих наслідків належать також гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну. Такі реакції можуть проявлятися у прагненні кудись тікати, сховатися або глибокій загальмованості, зовнішній байдужності. У будь-якому випадку, дитина охоплена надзвичайним страхом, тривогою та гнівом. У старшому віці можливий розвиток депресії з почуттям власної нікчемності, неповноцінності. Віддалені наслідки - це порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальна невлаштованість.

Діти, що зазнали різного роду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей, на тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, часом спалахи їхнього гніву не мають видимої причини. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки.

У випадках жорстокого поводження з дітьми слід використовувати основні правила побудови бесіди з дитиною:

Правило 1. Слід пояснити дитині, що нема нічого страшного в тому, що вона не знає відповіді на те чи інше питання; вона не має

відчувати за це провину.

Правило 2. Дитині слід сказати, що якщо вона не розуміє питання, то може перепитати, попросити пояснити, що мав на увазі фахівець.

Правило 3. Поясніть дитині, що ви можете повторювати питання для того, щоб краще зрозуміти її думку (*а не через те, що ви їй не довіряєте тощо*).

Правило 4. Скажіть дитині, що вона має виправити вас, якщо ви щось не так сказали або неправильно зрозуміли її слова.

Правило 5. Спілкуйтеся з дитиною так, нібито ви вперше чуєте про ситуацію, яка трапилася: більше слухайте, не закінчуйте відповіді за неї, співчуйте.

Правило 6. Дозвольте дитині описувати те, що сталося, її власною мовою, навіть якщо вона вас бентежить або дратує, адже дитина може не вміти висловлюватися по-іншому.

Під час побудови бесіди треба зважати на вікові особливості дитини, а також пам'ятати про таке:

- Діти демонструють свої переживання і побоювання за допомогою власної поведінки – надчутливої, замкнутої, агресивної тощо. Надайте дитині додаткову підтримку, будьте терплячими, адже він / вона знаходиться у стресовому стані.
- Ставтеся чуйно до переживань, які дитина виражає, проявляє чи висловлює.
- Допоможіть дітям висловити їх відчуття, говоріть про власні переживання, зрозумійте почуття дитини. Пам'ятайте: є постраждалі, які або не виявляють емоцій щодо події, або поводяться зухвало і агресивно, викликаючи до себе відразу (*особливо діти, які зазнали сексуального насильства*).
- Іноді дітям легше відповісти на коментар, ніж на пряме питання, тому доцільно вести опитування у «розмовній» формі (*«Ти виглядаєш трохи засмученим. Напевно, ти думаєш про...»*).
- Буває так, що дітям простіше коментувати свої почуття чи вчинки в контексті почуттів більшості дітей (*«Більшості дітей стає страшно й сумно, коли їх тато і мама сваряться»*).
- Якщо дитина виявляє емоції, можна назвати їх і запитати дитину, чи правильно ви її зрозуміли. Не слід розповідати дитині, як саме вона має почуватися. Можна сказати, що вам дуже боляче за неї через те, що трапилось; що дитина зробила велику справу, знайшовши мужність розповісти про те, що сталося.
- Використовуйте питання різного типу: «закриті», «відкриті», «багатоваріантні». Щоб дати дитині можливість розповісти про те, що трапилось, задайте, коли це можливо, «відкриті» питання (*Як... ? Що... ? Коли... ? Де... ?*). Використовуючи «відкриті» питання, можна отримати спочатку загальне уявлення, а потім дізнатися подробиці (*«А далі що відбулося?»* або *«А до цього*

що сталося?»). Використовуючи «багатоваріантні» питання, ми нібито пропонуємо дитині вибрати відповідь із кількох варіантів. Часто можливість такого вибору стимулює подальшу розповідь дитини. На «закриті» питання можна відповісти лише «так» чи «ні». Іноді дитині дуже важко відповісти на «відкриті» питання, тоді можна поставити дитині «закриті» питання, щоб просунути розмову. Відповівши на нього, дитина йде далі дає відповіді на *(більш загальні та специфічні)* «відкриті» питання. Узагальнюючи час від часу отриману інформацію, можна перевірити, чи правильно ви зрозуміли дитину.

- Обмежуйте свої вислови оцінювального або засуджувального характеру, адже дитина вважає себе винною в тому, що сталося, та часто намагається виправдати кривдника. Запевніть дитину, що вона не винна, але ніхто не вимагає, щоб вона ненавиділа кривдника. Не засуджуйте також і особу, винну в тому, що трапилося з дитиною, але скажіть, що будь-яке насильство – це погано, і що так поводитися нікому не дозволяється.

Спеціаліст має усвідомлювати, що успіх бесіди залежить від правильного розуміння рівня розвитку дитини. Складність запитань має відповідати інтелектуальному рівню дитини та її життєвому досвіду; крім того, слід пам'ятати, що діти *(особливо молодшого віку)* надають переважно правдиву інформацію, а їх свідчення є достовірними.

Особливу увагу треба звернути на складність виявлення обставин та ознак сексуального насильства, але при підозрі щодо наявності статевих зловживань огляд та опитування треба проводити дуже обережно та делікатно.

Розмовляючи з дитиною, яка зазнала зловживань з боку інших членів родини:

1. Подбайте про безпеку дитини – бесіда не має їй зашкодити, особливо якщо вона відбувається у присутності можливих кривдників.
2. Задайте прямі запитання у м'якій формі *(наприклад, «Чи правильно я розумію, що тобі зробили боляче? Розкажи, будь ласка, як саме це сталося. Покажи, де в тебе болить»)*, *«Мені здається, що тобі не вистачає їжі. Чи я правий?»*).
3. Слухайте, не формуючи суджень *(наприклад, не слід переривати дитину, яка описує те, що сталося, за допомогою брудної лайки – можливо, вона не має інших слів для опису ситуації)*.
4. Надайте інформацію про місцеві служби допомоги *(якщо це відповідає віку дитини, або родичам, які зацікавлені у розв'язанні ситуації)* та якомога швидше передайте туди відомості щодо інциденту насильства в сім'ї.
5. Скажіть дитині, що насильство в сім'ї буде повторюватися, але звернення до соціальних робітників – це перший і дуже важливий крок для його подолання.

6. Скажіть дитині, яка зазнала насильства, що ви її підтримуєте, що вона не винна в тому, що трапилося.

Необхідно пам'ятати, що:

- Жоден сигнал щодо насильства в сім'ї не можна сприймати легковажно, навіть якщо надходить від дитини.
- Кожне втручання має індивідуальний характер. Ні в якому разі не можна переносити на конкретний випадок висновки, зроблені вами або вашими колегами у схожій, на вашу думку, ситуації сімейного насильства.
- Потрібно уважно спостерігати за поведінкою осіб, які перебувають на місці інциденту: не виключено, що аналіз поведінки може дати більше інформації, ніж вдасться отримати у процесі спілкування.
- Дитина, як правило, не здатна оцінити ситуацію і не називає пережите саме насильством.
- Кривдник дуже часто видає себе за спокійну, врівноважену людину, яка не розуміє, чому саме втручаються у його родину.
- Винуватець часто покладає відповідальність за скоєне на жертву, мовляв, сама напросилася, довго дошкуляла йому – і він (вона) в якийсь момент просто втратив контроль, не стримався (*не стрималася*).

18.12.2018 Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу». Даним законом визначено, що **булінг (цькування)** – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Закон також вносить зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якими встановлюється відповідальність за булінг. Так, вчинення булінгу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти (850 грн.) до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ) (1700 грн.) або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Водночас за булінг, вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, законом встановлено штраф від ста (1700 грн.) до двохсот НМДГ (3400 грн.) або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин.

Булінг, вчинений дітьми від чотирнадцяти до шістнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх

замінюють. Його розмір, відповідно до ухваленого закону, становить від п'ятдесяти (850 грн.) до ста НМДГ (1700 грн.) або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Водночас законом визначено покарання за приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти.

Так, неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти (850 грн.) до ста НМДГ (1700 грн.) або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку.

Законом також передбачено зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, тощо.

Опитування вказують, що із булінгом у колі однолітків в Україні стикалися близько 67% дітей.

Окрім цього, за даними опитувань, чверть українських школярів вважають себе жертвами булінгу. 40% школярів, що зіткнулися зі знуцаннями в колах однолітків, не розповідають про випадки цькування батькам, а 44% ніяк не протидіють булінгу через страх теж стати жертвою знуцань.

Використана література:

1. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. К.: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с.
2. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. У 2-х ч.; Ч.2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

2.3. Нехтування потребами дитини: від простої неухважності до жорстокого поводження

ТЕРТИЧНА Г.Д.

*методист Сумського обласного
центру соціальних служб*

Аби забезпечити гармонійний і повноцінний розвиток дитини батьки намагаються убезпечити її від усього поганого, що може з нею статися. Але шкодить дітям не лише наявність «поганого», а й відсутність «хорошого». Наприклад, турботливі дорослі своєю увагою та підтримкою можуть допомогти дитині пережити стрес від травмуючої події, а відсутність такої підтримки може навпаки посилити дитячі пере-

живання. Потреби дитини змінюються разом з її віком. Та неналежне забезпечення цих потреб й нехтування ними якраз і є відсутністю «хорошого». Насправді тривале та систематичне нехтування потребами дитини здатне заподіяти їй такої ж шкоди як і насильство. Фактично це і є насильством. Однак фізичному чи сексуальному насильству суспільство приділяє набагато більше уваги, тоді як нехтування потребами дитини є найпоширенішою формою жорстокого поводження.

Наслідки такої неуваги до дитини часто помітні не одразу, але їх негативний вплив на розвиток та життя дитини від цього не зменшується. Характер, частота та інтенсивність проявів нехтування потребами й інтересами дитини є тими факторами, від яких залежить вид допомоги дитині в певній ситуації: чи це буде лише порада та підказка, чи ж термінові дії і серйозна робота з дитиною та її оточенням. Умовно можливо поділити прояви такого ставлення до потреб дитини на 4 групи і визначити межі необхідного втручання відповідно до кожної із них.

1. Випадкова, епізодична неуважність. Люблячі й відповідальні батьки не завжди своєчасно відповідають на потреби дітей. Головне тут – «не завжди своєчасно». Тобто забезпечення потреби відбувається, але іноді з певною, хоча й не критичною, затримкою. Дійсно, іноді це може бути навіть корисно – адже в певних ситуаціях, з урахуванням віку та можливостей дитини, варто їй давати змогу розвивати самостійність. У даному випадку важливим є рівень обізнаності батьків із віковими нормами розвитку дитини, її можливостями та вміннями. Деколи батьки, особливо молоді, просто потребують підказки та досвіду.

2. Хронічна недостатня стимуляція розвитку дитини. В даному випадку ми говоримо про ситуацію, коли дитина зазнає відчутної, іноді відтермінованої шкоди через те, що особа, яка нею опікується, не приділяє їй постійну увагу. Боротися необхідно не тільки з наслідками, а насамперед із причинами такої ситуації. Розуміння причин безвідповідального ставлення дорослих (*депресія, хвороби, бідність, відсутність батьківських навичок, дискримінація, соціальна чи географічна ізоляція родини*) допоможе визначити кроки у подальшій роботі з сім'єю для подолання проблем. Хоча в якісних послугах з догляду та програмах з посилення навичок батьківства ніби немає нічого надзвичайного, все ж вони можуть кардинально змінити життя багатьох родин.

3. Жорстоке нехтування потребами дитини в сімейному середовищі. Тут говориться про випадки тривалого й серйозного ігнорування потреб дитини у харчуванні, медичному забезпеченні та освіті, і коли дітей малого віку залишають самих чи ігнорують їх впродовж дуже тривалого часу. Важливо чітко розуміти, що зазначені ситуації не просто можуть потенційно зашкодити нормальному розвитку дитини, становлять реальну загрозу її життю й можуть стати джерелом серйозних проблем із навчанням, поведінкою та

здоров'ям упродовж усього життя. Для забезпечення інтересів дитини в таких випадках необхідне рішуче та термінове втручання відповідальних служб і органів. Термінова допомога дитині має вирішальне значення для її здоров'я та життя.

4. Жорстоке нехтування потребами дитини в умовах закладу державного утримання. Нехтування потреб дітей можна зустріти майже в усіх закладах державного утримання. І цьому є декілька причин. Навіть за умови забезпечення базових потреб дітей (харчування, житло та медичний догляд) в таких установах відсутня можливість для розвитку безперервних, довірливих та близьких стосунків з дорослими. Типовими рисами цього явища є відсутність чи мінімум навчання персоналу закладів, ігнорування дітей середнього і старшого віку впродовж тривалого часу, відсутність можливості будувати значущі відносини дітей меншого віку з якоюсь однією особою через постійну зміни персоналу. Для дітей віком до 3-х років влаштування до закладів державного утримання є особливо небезпечним. Вихід із цієї ситуації один, він визнаний на державному рівні – реформа системи інституційного догляду дітей.

Декілька міфів про жорстоке поводження з дитиною

Міф 1. Жорстоке поводження – це лише побиття чи сексуальне насильство над дитиною.

Правда. Крім фізичного та сексуального насильства закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає психологічне і економічне насильство одними з видів жорстокого поводження. Зневага, нехтування потребами дитини здатні завдати не меншої шкоди, і по суті можуть бути навіть небезпечнішими через свою непомітність для сторонніх.

Міф 2. Тільки «погані» люди погано поведуться зі своїми дітьми.

Правда. Сумнівним є навіть чітке визначення «хороша» чи «погана» людина. Якщо ж повернутися до згаданого твердження, треба розуміти, що дехто з батьків може ненавмисно завдати шкоди своїй дитині – від незнання, нерозуміння, психічного розладу чи певної залежності.

Міф 3. У «хороших» сім'ях ніколи не поведуться з дитиною жорстоко.

Правда. Поняття «хороша» сім'я – надто абстрактне і кожною людиною сприймається по своєму. Проте треба чітко розуміти, що проблема жорстокого поводження чи нехтування потребами дитини не «живе» лише в якихось районах, містах, селах чи сім'ях лише з певним рівнем матеріальної забезпеченості та певною кількістю осіб.

2.4. Просвітницько-профілактичний квест «Стоп, насильство!» як інтерактивна технологія профілактики гендерно зумовленого насильства

ПОЛЯКОВА О.М.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Інформаційне суспільство проголошує нові умови для добору форм соціальної роботи у контексті питання ефективності їх впливу:

- лавиноподібне зростання кількості інформації (четверта суспільна революція, інформаційна), у сукупності з підвищенням рівня її доступності, ставлять під загрозу тезу про слово людини як переважний засіб соціального впливу у системі формальної і неформальної освіти;
- поява нових джерел інформації та зміна пріоритетів серед них (друковані поступаються електронним) формують особливий тип світосприйняття сучасної людини: «шоу-мислення» та «кліпове мислення»;
- тяжіння культурного ядра суспільства до асиміляції субкультурних груп сприяє становленню т. з. «культури інтегрованих спільнот»;
- стрімке підвищення темпів соціальної мобільності, інтенсивності різноспрямованих соціальних впливів зумовлюють тимчасову руйнацію і перебудову системи соціальних цінностей, зокрема викликають так звану кризу гуманізму (кризу віри в людину, сім'ю);
- через зростаючий темп економічного і технічного розвитку, стрімкість оновлення знань і змін умов праці та побуту стають помітнішими соціально-культурні відмінності між представниками різних поколінь.

Вище наведені фактори формують, згідно з результатами досліджень Нейла Хау, Уільяма Страусса, Галини Лактіонової та ін., **нове покоління молоді** – найактивнішої соціальної групи – **покоління Y, покоління NEXT, покоління Мережі, покоління Міленіум** з притаманними йому відмінними характеристиками сприйняття соціального простору та власної місії у ньому:

- невпевненість у суспільній корисності держави / представників влади, уміння коритись обставинам;
- вищий ступінь свободи у міжособистісних стосунках з одночасним скороченням питомої ваги часу безпосереднього спілкування на користь віртуальних контактів, а отже – нижчий ступінь розвиненості комунікативних умінь;
- споживацьке ставлення до формальної і неформальної освіти («Навіщо це мені потрібно?»);

- низький рівень самодисципліни і громадської активності, її підміна квазіактивністю (через соціальні інтернет мережі);
- падіння довіри до авторитетів і традиційних джерел знань;
- поширення феномену «кліпової культури» (Е. Тоффлер) / «кліпового мислення» (Ф. Гіренок, К. Фрумкін).

Сутнісною характеристикою кліпового мислення, як складової сучасної інформаційної культури, є те, що стрижнем сприйняття інформації для носія кліпового мислення стає кліп, – феномен культури, якому притаманні:

- багатоманітність образів, через які проявляється розпливчастість або пряма відсутність логіки вибору з численних (навіть нескінченних) образів реальності;
- високий рівень трансформації реальності в художньому образі кліпа та сувора самоідентифікація окремого елемента кліпу, через що формується непроникність знакових структур окремого кадру для сусіднього з ним у монтажному ряду структур-елементів;
- «...на особистісному рівні сучасну людину осаджують і засліплюють суперечливими фрагментами образного ряду, які до неї і не відносяться, але які вибивають ґрунт з-під ніг наших старих ідей, обстрілюють нас розірваними, позбавленими сенсу «кліпами», «миттєвими кадрами» («Третя хвиля» Е. Тоффлер).

Такий тип мислення, *кліповий (фрагментарне, мозаїчне, піксельне, колажне, калейдоскопічне)* позначається на процесі соціалізації особистості (за Г. Бахтіною), зумовлюючи:

- масовий синдром розладу уваги;
- втрату бажань пізнання нового; знищення потреби та здатності до творчості, чому сприяє постійне використання вторинної інформації на рівні її переробки та комбінування і, як наслідок – антиінтелектуалізм та плагіат, диспропорції між формальним та дійсним рівнем знань, різке зниження коефіцієнту засвоєння знань та фактичної успішності навчання;
- нелогічність (безсистемність) у бажаннях та вчинках, – невідповідність образу думок образу життя;
- зниження здатності до аналізу та синтезу: непослідовність у прийнятті рішень щодо розв'язання проблем, навіть суто побутових, та послаблення відповідальності за їх наслідки;
- оперування тільки змістами фіксованої довжини, невміння працювати з семіотичними структурами довільної складності та зосереджуватися на певній інформації довгий час;
- «віртуальну наркоманію» та інтернет-аддикцію: залежність від пошуку інформації, комунікації в мережі та інших видів діяльності людини в інтернет просторі.

Водночас, психолого-педагогічні дослідження (А. Ісаєва та С. Мала-

хова, Т. Семеновських та ін.) наголошують, що для успішної соціалізації людина повинна отримувати рішення на основі смислового конструкту, а не виключно на базі формальних структур без аналізу їхнього змісту.

Окреслені вище особливості світосприйняття та соціальної позиції переважної частини молодого покоління, у сполученні з принципом клієнтоцентризму, зумовлюють *необхідність визначення нових пріоритетних форм соціальної роботи*, надто – у просвітницько-профілактичному напрямі, який за своїми змістом і формою є наближеним до освітнього процесу.

Відповідно до вище зазначеного, доцентом кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка О. Поляковою, у межах участі у спільному проєкті кафедри з Департаментом соціального захисту населення Сумської обласної державної адміністрації (2017 р.) було розроблено просвітницько-профілактичний квест «СТОП, НАСИЛЬСТВО!». Зазначена інтерактивна технологія покликана конкретизувати й поглибити розуміння учнями і студентами сутності феномену насильства (насамперед, домашнього та гендерно зумовленого), його різновидів, причин і наслідків; сприяти розвиненню усвідомлення переваг ненасильницької технології щодо захисту і попередження від насильства, стимулювати навички кооперування; виховувати повагу до своїх прав та прав інших людей.

Зауважимо, що квест є формою інтеракції і розглядається як соціальне явище – складова соціокультурної сфери сучасного суспільства. Квест – (від англ. quest – «пошук») є різновидом активних інтелектуально-логічних пригодницьких ігор, що є синонімом активного соціально схвалюваного відпочинку. Основними завданнями гри такого різновиду є вирішення головоломок і різних завдань, що вимагають розумових зусиль, аналізу, швидкості прийняття рішень, узгодженості дій у групі тощо.

На наше переконання, саме квест, наразі, спроможний стати активною та дієвою технологією соціально-педагогічної профілактики.

Зазначимо, що вітчизняна соціальна робота вже має певний досвід використання квесту як освітньої соціально-педагогічної технології. Зокрема, Н. Байдюк та І. Сокол вивчають квест як ігрову технологію, що має чітко поставлене дидактичне завдання, ігровий задум, визначені правила та реалізується з метою підвищення в учасників знань та умінь. Дослідниці зауважують, що організація квесту та зміст його завдань мають утворювати цілісну картину, яка забезпечує узагальнення пережитого досвіду та структурування отриманої інформації аудиторією.

У контексті питання завдань соціальної роботи з молоддю, основними функціями, які ставить перед собою просвітницько-профілактичний квест «СТОП, НАСИЛЬСТВО!» як інтерактивна

профілактична технологія можна вбачати наступні:

- характеристика актуального стану проблеми домашнього та гендерно зумовленого насильства в українському суспільстві;
- обговорення наслідків домашнього та гендерно зумовленого насильства для особистості, сім'ї, суспільства, держави;
- ознайомлення з різноманітними шляхами отримання допомоги у випадках домашнього та гендерно зумовленого насильства;
- сприяння діалогу, співпраці, спільному пошуку вирішення проблем;
- розвиток критичного мислення щодо аналізу та вирішення соціальних проблем;
- сприяння виробленню соціальних умінь та навичок позитивно спрямованої поведінки (ненасильницького спілкування, кооперування, громадянської відповідальності).

Протягом 2017 року силами кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка (к.п.н., доцент, завідувачка кафедри А. Полянничко, к.п.н., доцент О. Полякова, к.п.н., доцент кафедри О. Гончаренко, к.п.н., ст. викладач О. Клочко) зазначений просвітницько-профілактичний квест було проведено у низці загально-освітніх навчальних закладів та закладів вищої освіти Сумської області (м. Білопілля, м. Лебедин, смт. Недригайлів, м. Путивль, м. Ромни). У цілому, в апробації квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!» узяли участь 511 учнів / учениць. Завдяки комплексній діагностиці, колектив кафедри отримав підтвердження ефективності застосування цієї інтерактивної технології. У подальшому просвітницько-профілактичний квест «СТОП, НАСИЛЬСТВО!» щорічно проводиться у загальноосвітніх закладах м. Суми у межах проходження майбутніми фахівцями з соціальної роботи, яких готує кафедра, різних видів практик. Також технологію цього квесту опановують фахівці з соціальної роботи, які проходять підвищення кваліфікації на базі кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, згідно з угодою про співпрацю з Сумським обласним центром соціальних служб для сім'ї дітей та молоді.

Основними перевагами подання інформації для здійснення профілактики домашнього та гендерно зумовленого насильства засобами інтерактивної технології просвітницько-профілактичного квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!» є:

- відсутність її зв'язку, в уявленні аудиторії, з процесом формального навчання, а навпаки – наявність аналогії з грою-квестом, що викликає зацікавлення, задоволення від участі у грі, а отже сприяє психоемоційному комфорту особистості, у стані якого профілактичний вплив є значно суттєвішим;
- відповідність потребі в активній комунікації, яка є провідною для аудиторії підліткового та юнацького віку та реалізується у

- форматі полілогу;
- відповідність пізнавальним потребам учасників(-ць) у сполученні із активним залученням їхніх емоцій, що збільшує ймовірність зміни їх поведінкових настанов;
 - сприяння активному залученню до соціально-профілактичного впливу у руслі проблеми через групову взаємодію;
 - інтенсивне залучення різних каналів сприйняття інформації: зорового, слухового, тактильного із задіянням комплексу засобів передачі інформації людини: колір, образ, звук, слово тощо;
 - більш ґрунтовний аналіз поданої проблеми завдяки пошуковому характеру подання інформації;
 - зниження можливості викривленого розуміння (тлумачення) пропонованої інформації завдяки її спільному обговоренню та участі фасилітаторів(-ок)-ведучих;
 - можливість за відносно короткий проміжок часу продемонструвати аудиторії систему наслідків домашнього та гендерно зумовленого насильства, навчити розрізняти різновиди насильства;
 - системне ознайомлення із суб'єктами допомоги у випадках насильства, включно із місцевим і регіональними рівнями;
 - надання змоги аудиторії розпочати діалог з тієї проблеми, яка була для них табуованою.

У цілому зміст *просвітницько-профілактичного квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!»* побудовано у відповідності до концепції про інтерактивні технології / методи освіти як способи організації міжособистісної взаємодії суб'єктів, що спрямовані на забезпечення їхньої само- та взаємоактивності у процесі розв'язання низки освітньо-пізнавальних, комунікативно-розвивальних і соціально-орієнтаційних задач, здійснюються шляхом активної взаємодії учасників(-ць), дозволяють на основі внеску кожного(-ї) у спільну справу отримати нові знання й організувати спільну діяльність від фрагментарної взаємодії до широкої співпраці. Тобто в інтерактивному освітньому процесі відбувається навчання один одного: його специфікою є не діалоговий, а радше «полілоговий» характер. Отже, на відміну від активних освітніх технологій / методів, які будуються на переважанні односторонньої комунікації (що зорганізована та керована педагогом / дорослим), інтерактивні кардинально змінюють схему комунікації.

Однією з *особливостей застосування просвітницько-профілактичного квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!»* є залучення до його роботи фасилітаторів(-ок)-ведучих.

Фасилітатор(-ка) – це особа, яка забезпечує успішну групову комунікацію: допомагає групі зрозуміти загальну мету заходу та підтримує позитивну групову динаміку на певному етапі квесту.

Сприяючи комфортній атмосфері, фасилітатор(-ка) перетворює групову комунікацію на зручний і легкий процес для всіх її учасників.

Особу, яка працює у фасилітаторському стилі, нерідко визначають як диригента освітнього процесу.

Фасилітатор(-ка) має керуватися такими настановами в роботі:

- заохочення і мотивація;
- віра у здібності учасників(-ць);
- кооперування;
- «емпатійне розуміння» (бачення поведінки учасника(-ці): реакцій, дій, навичок).

Дії, які виконують фасилітатори(-ки) на станціях квесту:

- допомагають учасникам(-цям) сконцентруватися на змісті та цілі завдань;
- активізують використання учасниками(-цями) роздаткових матеріалів;
- стимулюють взаємодію всередині ігрових груп;
- надають поради, що натякають учасникам(-цям) у якому напрямку потрібно мислити;
- оцінюють результати групової діяльності.

Підтримка особистої ініціативи учасників(-ць) підвищує якість і рівень засвоєння знань. Усім членам групи має бути надано достатньо часу для вироблення власних висновків за особистою ініціативою. Якщо такі висновки спочатку будуть не зовсім коректними, фасилітатор(-ка) має налаштувати аудиторію на самостійне критичне мислення, підводячи до необхідного висновку в межах 15-хвилинної сесії. Саме завдяки такій роботі, у процесі перетворення загальної інформації на особисті знання і переконання, відбувається зміна ціннісних настанов учасників квесту.

Фасилітатор(-ка) завжди має розуміти, з якою аудиторією працює, які меседжі ретранслює та як і в якій формі спілкується з учасниками(-цями). Саме фасилітатори(-ки) є відповідальними за результат роботи учасників(-ць) просвітницько-профілактичного квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!».

Потрібно зауважувати на *основних факторах, які можуть знизити та навіть нівелювати проведення просвітницько-профілактичного квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!»*:

- порушення принципу рівноправної дискусії (створення неоднорідних груп учасників(-ць): наприклад, об'єднання в одну групу дітей та дорослих тощо; надання переваг у обговоренні певним особам);
- перебирання фасилітаторами(-ками) ініціативи щодо аналізу матеріалу станції та формулюванні висновків на себе;
- недотримання правил ненасильницького спілкування (насамперед, безоціночного ставлення до учасників(-ць));
- поверхове («адже й так усе зрозуміло») обговорення матеріалу станцій або узагалі його відсутність / задовге обговорення

матеріалу станцій;

- недотримання таймінгу, заявленого для проведення квесту (затримання аудиторії на триваліший час, ніж це було заплановано й обговорено);
- застосування квесту не за прямим призначенням, а для «заповнення часу»;
- ігнорування необхідності поновлювати статистичні дані, які обговорюються у грі.

Нижче наводимо повний зміст просвітницько-профілактичного квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!»

ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНИЙ КВЕСТ «СТОП, НАСИЛЬСТВО!»

(розробниця – доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка)

МЕТА:

- конкретизувати й поглибити розуміння аудиторією сутності феномену домашнього та гендерно зумовленого насильства, його різновидів, причин і наслідків;
- сприяти розвиненню усвідомлення переваг ненасильницької технології розуміння та засобів захисту і попередження від насильства;
- виховувати повагу до своїх прав та прав інших людей.

Обладнання:

- макети станцій (кожний – на ватмані формату А-1, на якому розміщено назву станції та тематичні фото і зображення, дотичні до проблеми насильства і змісту запланованих вправ);
- роздруковані, відповідно до змісту станцій, матеріали;
- маркери;
- 4 апельсини.

Перелік «станцій»:

1. Орієнтувальна (Вправа «Знатоки» + вправа «Кросворд»).
2. Визначальна (Вправа «Більше-менше» + вправа «Коло наслідків насильства»).
3. Стверджувально-рятувальна (Вправа «Злови стереотип» + вправа «Чия це проблема?»).
4. Батально-проектувальна (Вправа «Битва за апельсин» + вправа «Наше майбутнє»).

Таймінг квесту: по 15-ть хвилин на кожну станцію + 10 хвилин на початковий загальний інструктаж та 5 хвилин на підведення загальних підсумків.

Організаційний етап: Координатор(-ка) заходу (може бути із числа фасилітаторів(-ок)-ведучих) представляє робочу групу, мету і порядок спільної роботи у форматі квесту. Аудиторія об'єднується у 4

групи-команди (методом сліпого жеребкування). Кожна команда отримує аркуш паперу та маркери і має за три хвилини визначитись із назвою своєї команди та записати на аркуші її назву. Далі кожна команда, по чергово, відвідує станції квесту (послідовність відвідання станцій командами неважлива, її визначають фасилітатори(-ки) та виконує пропоновані на них завдання. Фасилітатор(-ка) фіксує назву станції та факт виконання (веселий смайлик) чи невиконання (сумний смайлик) кожного із її завдань на командному аркуші (умовному маршрутному листі команди).

Перехід команд між станціями квесту відбувається по колу (або в інший домовлений спосіб) за умовним сигналом (краще якщо це буде певний музичний запис: достатньо ритмічний і гучний; його може вмикати асистент команди фасилітаторів(-ок) на телефоні або портативній колонці тощо).

Станція «ОРІЄНТУВАЛЬНА»

(Вправа «Знатоки» + вправа «Кросворд»)

Привітання фасилітатора(-ки) на станції: «Вітаю вас на станції «Орієнтувальна». Лише освічені й кмітливі команди здобудуть тут успіх! Щастя вам!»

Вправа «Знатоки»

Завдання 1

Інструкція ведучого: «Ви отримали картки з визначеннями насильства. Прошу вас визначити з них ту, на якій зазначено правильне і найбільш повне тлумачення поняття «насильство».

Картка 1:

«навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток»

Картка 2:

«такий примус і така шкода, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого вони спрямовані»

Картка 3:

«навмисна дія, спрямована на знищення людини (людей) або завдання їм шкоди і яка здійснюється поза їх волею»

Картка 4:

«навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток»

Картка 5:

«примус (дія), що здійснюється індивідом або групою для

досягнення поставленої мети, і який пов'язаний з прямим нанесенням фізичної, психологічної або моральної шкоди іншій особі або з загрозою такого нанесення»

Завдання 2

Інструкція фасилітатора(-ки): «Ви отримали картки з проявами певних видів насильства. Перед вами – конверти із зазначеними на них видами насильства. Прошу вас якнайшвидше (адже ми обмежені у часі) розподілити картки з проявами певних видів насильства по відповідним конвертам (члени команди мають виконувати завдання вголос)».

Конверт 1 «Сексуальне насильство»:

Прояви сексуального насильства:

- статеві зносини чи розпусні дії щодо дитини із застосуванням: примусу, авторитету, підкупу, загроз, інших видів впливу
- згвалтування
- дотики до інтимних частин тіла проти згоди особи (або неповнолітньої особи)
- примушування особи до торкання до інтимних частин тіла іншої особи
- непристойні коментарі про дитяче тіло
- примушування особи до оголення (або заохочення до оголення неповнолітньої особи)
- примус до мастурбації
- підглядання за особою у ванній кімнаті, туалеті тощо
- примушування повнолітньої особи / залучення неповнолітньої особи до виготовлення порнопродукції
- примушування повнолітньої особи / залучення неповнолітньої особи до проституції

Конверт 2 «Фізичне насильство»:

Прояви фізичного насильства:

- ляпаси
- струси
- побої
- поранення
- ізоляція
- тортури
- вбивство
- стусани
- щипання
- штурхани
- потиличники
- примушування повнолітніх осіб / примушування та залучення дітей до вживання алкоголю, наркотичних й інших токсичних речовин
- смикання за волосся

- обмеження у пересуванні
- обмеженні волі
- смертна кара
- жбурляння предметів в особу

Конверт 3 «Економічне насильство» / нехтування:

Прояви економічного насильства:

- примусова праця
- заборона навчатися
- примусове обмеження особи у задоволенні її основних потреб (їжа, одяг, ліки тощо)
- примусове позбавлення особи грошових ресурсів
- примусове позбавлення особи майна
- навмисне псування майна
- позбавлення житла
- перешкоджання в отриманні необхідного лікування чи реабілітації

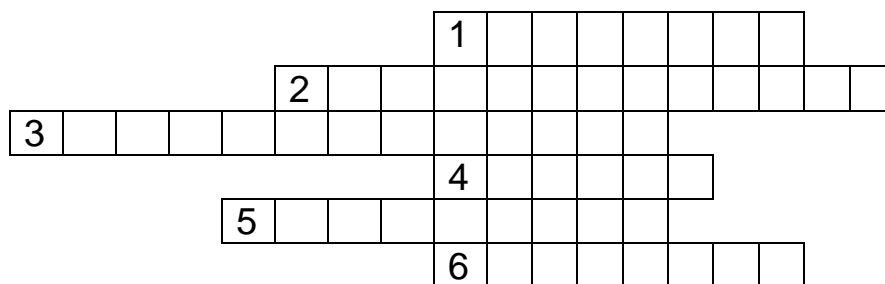
Конверт 4: «Психічне (емоційне) насильство»:

Прояви психічного (емоційного) насильства:

- погрози
- демонстрація нелюбові /неприятності до дитини
- повідомлення дитині, що вона народилася небажаною
- залякування
- застосування образливих прізвиськ
- приниження гідності
- висміювання / цькування
- відмова спілкуватися, ігнорування
- лайки на адресу особи
- лайки у присутності особи
- крики
- демонстрація сцен насильства через засоби зв'язку та ЗМІ
- шантажування
- заборона спілкуватися з родичами / однолітками
- скоєння кримінальних порушень та інших правопорушень у присутності особи
- звинувачення особи у тому, чого вона не робила

Вправа «Кросворд»

Інструкція фасилітатора(-ки): «Ми визначилися із сутністю та різновидами насильства, проте ступінь їх поширеності залежить від певних суспільних та особистих оцінок і ставлень. А от яких саме, нам допоможе з'ясувати зміст кросворду».

1. Особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства (гідність).
2. Терпиме ставлення людини до способу життя, поведінки звичаїв, почуттів, ідей, вірувань інших людей (толерантність).
3. Утискання або неповага до прав інших людей (дискримінація).
4. Відносини між людьми, засновані на довірі, взаємних симпатіях, загальних інтересах і захопленнях (дружба).
5. Сукупність певних (часто звичних вкорінених уявлень) думок, висновків про світ, навколишнє середовище, людей (стереотип).
6. Однакове ставлення й оцінювання суспільством подібностей та відмінностей між чоловіком і жінкою (рівність).

Станція «ВИЗНАЧАЛЬНА»

(Вправа «Більше-менше» + вправа «Коло наслідків насильства»)

Привітання фасилітатора(-ки) на станції: «Вітаю вашу команду на станції «Визначальна», котра вимагає від учасників визначитися з кількісними і якісними показниками насильства та їх наслідками! Будьте уважні!»

Вправа «Більше – менше»

Інструкція фасилітатора(-ки): Для гравців(-чинь) зачитуються твердження з кількісними показниками щодо проявів проблеми насильства у сучасному суспільстві, а вони мають або погодитися з величиною цього показника, або відкорегувати його у бік зменшення / збільшення. Якщо гравці вгадують правильні кількісні показники, ці картки розміщуються у центрі зображених на плакаті станції ваг, якщо перебільшують реальний показник – розміщують на тій стороні зображених ваг, яка вказує більшу вагу, якщо ж переменшують – на стороні з меншою вагою. У результати такої роботи визначаються ті складові проблеми насильства, у яких гравці(-чині) команди є найменш поінформованими; а також ті з питань, гострота яких перебільшується / недооцінюється.

Перелік тверджень для аналізу:

1. Питома частка дітей, постраждалих від сексуального насильства в Україні, порівняно із загальною кількістю постраждалих від насильства дітей у нашій країні, становить 1/10 (невірно, правильний показник становить 1/5).
2. На Національну «гарячу» лінію з попередження насильства

домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації протягом першої половини 2020 року надійшло біля 100 000 дзвінків (вірно – 101 000 дзвінків).

3. На Національну «гарячу» лінію з попередження насильства домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації протягом першої половини 2020 року надійшло у 4-ри рази більше дзвінків, ніж за аналогічний період 2019 р. (невірно: тенденція до збільшення є, проте вона складає 40%; це збільшення, зокрема, пов'язують як з карантинними умовами, так і з поширенням практики звертатися по зовнішню допомогу у випадках домашнього насильства).
4. Більше 90% кривдників у зафіксованих в Україні випадках домашнього насильства – чоловіки (вірно).
5. Біля 50% жертв домашнього насильства в Україні – жінки (невірно, до 80%).
6. У 2020 році найбільша частина дзвінків на Національну «гарячу» лінію з попередження насильства домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації пов'язана із домашнім насильством – біля 60% випадків (вірно, проте звертання через домашнє насильство становило 96% дзвінків).
7. За статистикою Фонду народонаселення ООН, кожна 7 жінка зазнала в Україні фізичного або сексуального насильства бодай раз у житті (невірно, кожна п'ята).
8. Щороку в Україні біля 100 тисяч жінок потерпають від домашнього насильства (невірно, за останні два роки цей показник щорічно становить більше 130 тисяч).
9. В Україні більше 100 дітей щорічно є вбитими внаслідок домашнього насильства (вірно).
10. Проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень за замовленням Фонду народонаселення ООН дослідження свідчать, що щорічно більше 1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї (невірно, біля 1,8 млн. осіб).
11. В Україні, щорічно, біля 200 жінок є вбитими внаслідок домашнього насильства (невірно, у тричі більше – 600 жінок).
12. Лише 20% з більш, ніж 1,8 млн українок, які піддаються насильству, вирішуються говорити про свої проблеми (невірно, лише 10%).
13. Україна, за результатами міжнародних досліджень, посідає п'яте місце серед країн Європи за кількістю проявів булінгу у школах (невірно, четверте після Росії, Албанії та Білорусі).

Вправа «Коло наслідків насильства»

Інструкція ведучого: Гравцям(-чиням) роздаються картки із зазначеними на них істинними та хибними наслідками насильства, а вони мають не лише «прийняти» чи «не прийняти» певне твердження у пропонованій якості, але і визначити яким саме є кожний із

визначених наслідків насильства: безпосереднім чи віддаленим а також розмістити його у відповідному «Колі наслідків насильства» - ближньому чи віддаленому.

Перелік тверджень – можливих наслідків насильства:

Найближчі наслідки насильства:

- фізичні травми,
- ушкодження (синці, поранення, переломи),
- блювота,
- головні болі,
- струси головного мозку,
- запалювальні й інфекційні хвороби (аж до ВІЛ/СНІДу),
- втрата свідомості,
- крововиливи в очні яблука,
- шкірні висипи,
- алергічні реакції,
- астматичні напади,
- гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну (виявляються у вигляді збудження, прагнення кудись бігти, сховатися, або в вигляді глибокої загальмованості, зовнішнього байдужості),
- страх,
- тривога,
- гнів,
- депресії з почуттям власної провини, меншовартості (аж до самогубства),

Віддалені наслідки насильства:

- порушення фізичного розвитку (відставання у зрості, масі тіла / або ожиріння через нервові переїдання, відставання у фізичних навичках, шкідливі звички, як от смоктання пальців, гризіння нігтів, розгойдування тілом тощо),
- порушення психічного розвитку (затримка набуття комунікаційних і навчальних навичок, «нездатність допроцвітання»),
- впевненість у неспроможності суспільства (батьків, дорослих) / держави запобігти проявам насильницької поведінки; розчарування у непохитності соціальних норм,
- прийняття й відтворення насильницької поведінки як прийнятого способу взаємодії (з матеріальними об'єктами, тваринами, людьми),
- діти, які пережили сексуальне насильство, набувають невластивого їх віку досвіду сексуальних стосунків, що може проявитися й надалі (у іграх з іншими дітьми або з іграшками); навіть діти дошкільного віку, постраждалі від сексуального насильства, згодом самі можуть стати ініціаторами розпусних дій і втягувати у них інших дітей,

- втеча з домівки, бродяжництво,
- проституція,
- алкоголізм і різні форми токсикоманії (наркоманія),
- втрати (тимчасові чи незворотні), в особі жертв насильства, продуктивних членів суспільства внаслідок порушення їх психічного та фізичного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, кримінальної поведінки чи самогубств,
- зростання кількості жертв торгівлі людьми.

Хибні твердження щодо визначення наслідків насильства:

- зміна поведінки жертви насильства з неправильної на правильну,
- зростання поваги до суб'єкта насильства,
- передача цінного досвіду від старшого покоління – молодшому,
- навчання жертв насильства стратегій захисної поведінки,
- фізичне й емоційне загартування об'єктів насильства.

Станція «СТВЕРДЖУВАЛЬНО-РЯТУВАЛЬНА»

(Вправа «Злови стереотип» + вправа «Чия це проблема?»)

Привітання фасилітатора(-ки) на станції: «Друзі, вітаю вас на стверджувально-рятувальній станції! На вас чекає захоплююче полювання за стереотипами та пошук кола супер-агентів, які спроможні врятувати світ від насильницької загрози. Тож уперед, до перемоги!»

Вправа «Злови стереотип»

Інструкція фасилітатора(-ки): Гравцям(-чиням) роздаються картки із зазначеними на них істинними і хибними твердженнями у контексті проблеми насильства, а вони мають розподілити їх за двома стовпчиками («Правдиві твердження» та «Хибні стереотипи»), коментуючи своє рішення.

Перелік тверджень:

1. Стереотип – спрощене, схематизоване, часто спотворене або навіть помилкове, характерне для сфери повсякденної свідомості уявлення про будь-який соціальний об'єкт (людину, групу людей, соціальну спільність тощо) (вірно).
2. Насильство в сім'ї – це особиста справа, у яку державі (як уповноваженому соціальному інституту) не потрібно втручатися (невірно, зокрема Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає, що члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність згідно із законом).
3. Насильство трапляється лише у малозабезпечених сім'ях (невірно: рівень статків сім'ї не впливає на рівень сімейного насильства).
4. Ненасильницької поведінки можна навчити навіть за наявності у людини досвіду насильницької взаємодії (вірно: але за умови комплексного підходу й систематичної роботи).
5. Найбільша кількість небезпек щодо зґвалтування дитини надходить

- від незнайомців (невірно: у більшості випадків, більше 50%, сексуальне насильство над дітьми чинять дорослі члени родини або хтось із друзів або найближчого оточення (сусіди, тренери, педагоги тощо), тобто добре знайомі дитині люди!)
6. Якщо чоловік б'є свою жінку, це означає, що він її любить (невірно, насильство – дії, що суперечать людській гідності).
 7. Домашнє насильство не є генетично зумовленою поведінкою, тобто такою поведінкою, схильність до якої передається у спадок (вірно: насильство виникає виключно внаслідок спостереження та посилення, воно не спричиненим генетично).
 8. Потрібно гарно поводитися, щоб не провокувати насильство іншої людини щодо тебе (невірно, відповідальність за насильство повною мірою лежить на кривднику(-ці)).
 9. Чоловіки також є жертвами сімейного насильства (вірно: в Україні жінки-жертви сімейного насильства становлять від 70% до 91%, а виявлений відсоток чоловіків-жертв домашнього насильства становить близько 2%).
 10. Основна причина низького відсотку звернень жертв насильства по допомогу – їх матеріальна залежність від суб'єкта насильницької поведінки (вірно).
 11. Якщо суб'єкт насильства відчуває каяття після акту насильницької поведінки, він ніколи більше не буде так чинити (невірно, сам по собі факт каяття суб'єкта насильства жодною мірою не є запорукою його виправлення у подальшому; потрібний профілактичний/ корекційний суспільний вплив).
 12. Традиції насильницької поведінки у суспільстві мають потужне історичне коріння (вірно: зокрема, певні релігійні настанови).
 13. Насильство – це коли видно сліди на тілі жертви (невірно: від певних ударів чи інших фізичних впливів синців не залишається, але травмуються внутрішні органи; до того ж окрім фізичного насильства існують такі його форми, як економічне, психологічне, сексуальне).
 14. Суб'єкт насильства (кривдник) спроможний контролювати свою поведінку під час взаємодії з іншими людьми, у той же час виявляючи агресію щодо членів «сім'ї» (вірно: зокрема, у ситуаціях, які мають високий рівень отримання насильником протидії від потенційних жертв агресії, він утримується від проявів насильства).
 15. Вживання алкоголю підвищує загрозу застосування насильства (вірно: за даними МВС України, більша половина вбивць були нетверезими на момент скоєння злочину; також у стані алкогольного сп'яніння скоюється близько 40 % самогубств).
 16. Дівчата, які відверто одягаються, самі винні у здійсненні щодо них сексуального насильства (невірно: уся відповідальність за вчинення насильницької поведінки лежить на її суб'єкті – кривднику(-ці)).
 17. Насильство є таким порушенням прав і свобод людини, яке уне-

можливіює її самозахист. Тобто для цієї дії завжди характерна асиметрія сил, за якої одна сторона має переваги над іншою (вірно).

Вправа «Чия це проблема?»

Інструкція фасилітатора(-ки): Гравцям(-чиням) пропонується заповнити «Піраміду впливу», у якій відображені агенти – можливі захисники особи від насильства. У пропонованому схематичному зображенні цієї піраміди наявні три «поверхи»: нижній – близьке оточення, середній – рівень регіону, вищий – рівень країни.

Після того, як гравці, виконали самотужки завдання (написали на заготовлених аркушах паперу (стікерах) назви певних фахівців, установ тощо та розмістили їх на відповідних рівнях «Піраміди впливу»), їм пропонується повторно виконати завдання, використовуючи матриці-підказки із друківаними на них агентами впливу у ситуаціях домашнього насильства.

У підсумку гравці отримують більш повний варіант «Піраміди впливу» та роблять командне фото на її фоні.

Перелік агентів-запобіжників насильства (агентів впливу).

Близьке оточення:

- рідні, друзі, учителі, тренери, соціальні педагоги і фахівці з соціальної роботи, психологи, фахівці Клініки дружньої до молоді.
- чат-бот у Telegram #ДійПротиНасильства

Рівень регіону (інституційний):

- працівники Національної поліції, зокрема телефонна лінія 102 та мобільні спеціалізовані бригади «Поліна»,
- медичні працівники, зокрема за телефоном 103 можна викликати бригаду швидкої медичної допомоги. Також, ви можете звернутися до будь-якого медичного закладу вашого населеного пункту. Згідно із діючим законодавством, у ньому обов'язково є фахівець, відповідальний за надання допомоги постраждалим від насильства;
- фахівці Сумського обласного центру соціальних служб (тел.: 0542 25 42 33),
- фахівці Департаменту соціального захисту населення Сумської ОДА (тел.: 0542 600208, mail@dszn.sm.gov.ua)
- фахівці Служби у справах дітей (тел. Служби у справах дітей Сумської обласної ОДА: 0542 775259, sodassd@sm.gov.ua),
- фахівці Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Сумській області (тел.: 0800 213 103 – цілодобово)
- викладацький склад кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (<https://www.facebook.com/groups/288603164975436/>)
- ГО «Ліга сучасних жінок»

- (<https://www.facebook.com/groups/584994415362615>)
- сімейні радниці Сумщини
(<https://www.facebook.com/groups/665575643918718>)
- ГО «Північна правозахисна група»
(<https://www.facebook.com/Північна-правозахисна-група-1286439404768580/>)

Рівень країни:

- Урядова гаряча лінія для осіб, які страждають від домашнього насильства. Номер 1547. Дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними й конфіденційними,
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова (<http://www.ombudsman.gov.ua/>, 0800 50 17 20, e-mail: hotline@ombudsman.gov.ua),
- Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба (https://www.facebook.com/pg/up.z.prav.dytny/about/?ref=page_internal, e-mail: children@apu.gov.ua)
- ГО «Ла Страда-Україна»: Національна дитяча «гаряча» лінія (дзвінки безкоштовні), дзвінки по будням з 12.00 до 20.00, у суботу з 12.00 до 16.00 : 0 800 500 225 (стаціонарний), 116 111 (мобільний);
- Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, яка цілодобово працює за безкоштовними номерами: 0 800 500 335 (стаціонарний) 116 123 (мобільний)

Станція «БАТАЛЬНО-ПРОЕКТУВАЛЬНА»

(Вправа «Битва за апельсин» + вправа «Наше майбутнє»)

Привітання фасилітатора(-ки) на станції: «Шановні учасники! Ви потрапили на вирішальну станцію нашого квесту: маєте здобути артефакт і спланувати майбуття! Щастя вам!»

Вправа «Битва за апельсин»

(Компасито : Пособие по обучению детей правам человека. – Совет Европы, 2008. С. 65. URL: <http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/pdf/Compasito%20RU%20FINAL%201sted2008.pdf>)

Інструкція для фасилітатора(-ки): Діти об'єднуються у дві команди по 5–6 осіб у кожній (команда А і команда Б). Кожна команда отримує завдання, яке потрібно тримати в секреті. Команда А: «Ваша мета – дістати апельсин, щоб зробити з нього апельсиновий сік». Команда Б: «Ваша мета – дістати апельсин, бо вам потрібна його цедра, щоб спекти апельсиновий кекс».

Умови гри: команди А і команди Б сідають у ряд обличчям одна до одної. По сигналу вчителя за 3 хв. кожен має виконати завдання. Не можна застосовувати силу! Ведучий(-а) кладе апельсин між командами і говорить: «Почали!» Він/вона не втручається у гру і через

3 хв. говорить «Стоп!».

Далі відбувається обговорення за схемою:

- Якою була мета вашої команди? (Ведучий(-а) по чергово запитує представників команди А і команди Б).
- Який результат отримала ваша команда за 3 хв.?
- Що вам допомогло / допомогло б виконати завдання?
- Що заважало?
- Який головний висновок ми можемо зробити за результатами цієї вправи щодо результатів застосування ненасильницьких / насильницьких впливів?

Вправа «Наше майбутнє»

Інструкція фасилітатора(-ки): Ведучий(-а) ставить запитання до учасників гри «Як часто ми чуємо вираз «Наше майбутнє»? А що мається на увазі, коли застосовується слово «Наше майбутнє»? Чи можливо щось зробити, щоб майбутнє більшою мірою стало «нашим»: таким, до якого ми прагнемо?»

Ведучий(-а) пропонує учасникам сконструювати «Захисні щити» для відгородження феномену насильства від суспільства (твердження-щити записуються по колу на макеті станції «Наше майбутнє» навкруги «ядра-насильства»).

Варіанти приблизних формулювань для «Захисних щитів»:

- Заборона пропаганди насильства (на демонстрацію насильства у ЗМІ)
- Боротися з алкоголізмом і наркоманією
- Самим не здійснювати насильство
- Знати права людини / дитини та уміти їх захищати
- Звертатися по допомогу до фахівців, друзів, знайомих
- Намагатися допомогти у разі звернення по допомогу
- Уникай ситуацій, які можуть призвести до насильства
- Дай агресору можливість зупинитися
- Не прагни помсти ворогам
- Попроси допомоги. Це – не ознака слабкості чи боягузтва!

Підсумковий етап:

Команди передають свої маршрутні листки фасилітаторам(-кам). Координатор(-ка) заходу дякує усім за активну участь і дружню співпрацю, оголошує про, повністю (або у цілому) успішне проходження командами квесту «СТОП, НАСИЛЬСТВО!».

Фасилітатори(-ки) висловлюють упевненість, що аудиторія стала більш захищеною від насильства і спроможною активно протидіяти йому, у тому разі через звернення до відповідних агентів впливу. За бажанням, робиться фото учасників(-ць) на фоні стенду станції «Батально-проектувальна» тощо.

Мій улюблений світ – без насильства,
Без жорстокості, болю і зла,

Де народом заспівана пісня
Містить тільки хороші слова.

Мій улюблений світ – без насильства,
Де немає страждання й війни,
Де розквітла калина барвиста,
Й голосінь не почувеш сумних.

Мій улюблений світ – це не казка,
А реальне щасливе життя,
Бо, звільнивши наш світ від насильства,
Можна сміло іти в майбуття.

І коли на теренах країни
Без страждань заживе кожне місто,
Скажуть люди всієї країни:
Україна – це світ без насильства.

(І. Супрун)

Використана література:

1. Байдюк Н. Квест як інтерактивний метод формування гендерної компетентності майбутніх соціальних педагогів // Гендерна парадигма освітнього простору. 2016. Вип. 3–4. С. 134.–141.
2. Закон України про запобігання та протидію домашньому насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
3. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войця Т.В., Калашник О. А. та ін. К.: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/sites/unicef.org.ukraine/files/2020>
4. Компасито : Пособие по обучению детей правам человека. – Совет Европы, 2008. С. 65 URL: <http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/pdf/Compasito%20RU%20FINAL%201sted2008.pdf>
5. Лактіонова Г. М. Учнівська молодь постмодерного часу (за результатами зарубіжних досліджень) // Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 5. С.56-58.
6. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Лист від 18.05.2018 року. МОН України.
7. Методичні рекомендації щодо надання психосоціальної допомоги особам, постраждалим від гендерно зумовленого насильства Департаменту соціального захисту населення Запорізької ОДА. КЗ «Запорізький обласний центр соціально-психологічної допомоги». Запоріжжя, 2016. С. 34–35.
8. Мобілізація жінок-переселенок проти домашнього та гендерно-орієнтованого насильства. URL: <http://www.convictus.org.ua/uk/mobilizaciya-zhinok-pereselenok-proti-domashnogo-ta-genderno-orientovanogo-nasilstva>, – вільний. – Назва з екрану.
9. Полякова О. М. Методика викладання соціально-педагогічних дисциплін : [навч.-метод. посібник] / О. М. Полякова, А. А. Сбруєва, О. А. Луценко та ін. ; за заг. ред. О. М. Полякової. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка,

2013. 188 с.
10. Семеновських Т. В. Феномен кліпового мислення в освітньому середовищі // Наукознавство. Едукологія і педагогіка. 2014. № 5(24). С. 17–23.
 11. Сокол І. Квест : метод чи технологія? // Науково-методичний журнал «Комп'ютер у школі та сім'ї». 2014. С. 28–32.
 12. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – Офіційний сайт. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/>
 13. Юрків Я. І. Сутність та зміст соціального феномену «насильство в сім'ї» // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 27. С. 234.
 14. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_content_show_30_robota-garyachoyi-liniyi.html

2.5. Саморегуляція емоцій неповнолітніх засуджених як чинник оптимізації наглядової пробації

КОБЗАР Ю.Б.

*викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Проблема ефективної соціалізації неповнолітніх засуджених лишається актуальною для будь-якого суспільства, зацікавленого у вихованні підростаючого покоління з достатнім рівнем сформованості почуття обов'язку перед собою та іншими, суспільної відповідальності, що є запорукою його якісного функціонування в основних сферах життєдіяльності.

Процеси лібералізації сучасного українського суспільства супроводжуються поліваріативністю поведінкових норм, що актуалізує проблему формування відповідальної поведінки особистості. Зазначена тенденція формулює відповідні вимоги щодо вдосконалення змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими до яких у судовому порядку застосовано наглядову пробацію.

Зазначимо, що відповідно до ст. 12 Закону України «Про пробацію» від 2015 р. пробація щодо неповнолітніх – це діяльність стосовно осіб віком від 14 до 18 років, яка здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей. Вона спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків [2].

Відповідно до вищезазначеного Закону основною відмінністю наглядової пробації від системи виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі є соціально-виховна робота, що передбачає реалізацію комплексної соціально-виховної роботи по відношенню до неповнолітніх засуджених, а саме: оцінку ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень; диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги;

сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання; участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності; проведення індивідуально-профілактичної роботи [2].

У той час, як перспективним напрямком соціально-виховної роботи центрів пробації визнано корекцію поведінки з кримінальної до суспільно безпечної, аналіз чисельних досліджень свідчить, що неповнолітнім засудженим, здебільшого, притаманний низький та незадовільний рівень контролю емоційних станів та поведінки, несформованість рефлексії власних емоційних станів та поведінки, неадекватний прояв емоцій, переважання деструктивних емоційних станів тощо. Пошук регуляторів соціальної поведінки людини в сфері її суб'єктивних особистісних ставлень до світу, інших людей, самого себе – традиційний напрямок наукових досліджень.

У сучасній психолого-педагогічній науці існують різноманітні підходи щодо виявлення типології механізмів регуляції поведінки особистості. Одним з таких механізмів визнано психофізіологічний, в якості якого виступають емоції. Ще з часів античної філософії висловлюється думка про емоції, як важливу умову поведінки людини. Античні філософи не виділяли емоції та почуття в окрему галузь, а об'єднували їх з пізнавальними процесами.

Психологи В. Вілюнас, Б. Додонов, К. Ізард, А. Запорожець, О. Лук, П. Симонов та ін. підкреслюють, що при всій важливості інтелектуального осягнення та освоєння світу, у тому числі розкриття об'єктивної сутності добра і зла, саме емоції та почуття визначають головну лінію людської поведінки.

Емоції є проявом суб'єктивності людини. Умови, що визначають діяльність та поведінку суб'єкта, як стверджують чисельні дослідження (І. Анненкова, В. Толстих, О. Турська, О. Якубовська, М. Яновська), стають внутрішньо, психологічно діючими лише в тому випадку, якщо їм вдається проникнути до сфери його емоційних відносин.

Подальший психолого-педагогічний вплив емоцій на поведінку людини, взагалі, та неповнолітнього засудженого, зокрема, передбачає здійснення аналізу загальних та специфічних функцій емоцій в аспекті регуляції поведінки особистості.

Так, ряд дослідників визнають за емоціями здатність оцінювання дійсності в особливих еталонах (П. Анохіна, В. Вілюнаса, О. Леонтьєва, С. Рапопорта, П. Симонова та ін.). Науковці зазначають, що емоції виступають в якості мови та системи сигналів, що дозволяють суб'єкту визначити значущість того, що відбувається.

Емоційна сфера особистості як один з провідних регуляторів поведінки особистості не лише сприяє виділенню предметів, що відповідають потребам особистості, але й стимулюють діяльність, спрямовану на їх задоволення, виконуючи тим самим стимулюючу функцію. Зв'язок емоцій з потребами особистості та ступінь їх задоволення

обумовив дві основні форми емоцій – позитивні та негативні. Позитивні емоції виступають інструментом розвитку потреб, тому їх значення зростає у міру переходу до більш складних та вищих форм і мотивів. Підтвердженням висвітленої тези слугує думка П. Симонова, що визначає емоції провідним фактором розвитку, засвоєння нових сфер оточуючого середовища, фактором досягнення нових цілей. Зазначене свідчить про реалізацію емоціями мотивуючої функції [6]. Вже зазначена особливість емоцій – полярність (наявність позитивного та негативного знаку) виконує діагностичну функцію, що оцінює доцільність обраної поведінки, бере участь в її регуляції.

Функція підкріплення є, на нашу думку, специфічним різновидом регулюючих поведінку людини функцій емоцій. Так, психолого-педагогічна наука визнає емоції фактором, що сприяє засвоєнню корисних форм поведінки та усуненню тих, що себе не виправдали шляхом позитивного та негативного підкріплення, від чого, власне, і залежить процес соціалізації особистості [3].

Наступною важливою регулюючою поведінку людини функцією емоцій є функція соціального контролю. Так, ряд науковців зазначають на соціальному характері емоцій, який останні набувають шляхом засвоєння нормативних поведінкових специфікацій, притаманних тій чи іншій культурі. Остання передбачає систему заохочень та покарань в залежності від характеру поведінкових проявів [1;7;8].

Зважаючи на те, що емоціям належить важлива роль у ситуації визначення домінуючої потреби та шляхів її задоволення (Т. Симонов), вони визнаються механізмом зміни поведінки особистості шляхом максимізації стану наближення моменту задоволення потреби з одного боку та мінімізації протилежного стану. Зазначене відображає чергову специфічну функцію емоцій – переключення [6; 8].

Чергова функція емоцій щодо поведінки індивіда носить певною мірою компенсаторний характер. Так, емоційне напруження, яке відчуває особистість в певних ситуаціях, що є наслідком дефіциту інформаційного реагування посилює процеси мобілізації людських ресурсів шляхом активізації емоційної пам'яті, пошукової поведінки, удосконалення поведінкових навичок [6].

Розгляд функціонального боку емоцій поза врахуванням когнітивного аспекту життєдіяльності індивіда свідчить про них як механізм мимовільної саморегуляції поведінки особистості, що викликаний певною актуальною потребою та можливістю її задоволення. Тоді як ефективність процесу соціалізації особистості передбачає засвоєння індивідом такого рівня культурного процесу, коли ті чи інші форми соціальної поведінки перетворюються в усвідомлену внутрішню потребу, а об'єктивні (суспільні) вимоги та індивідуальні орієнтації гармонійно об'єднуються в діяльності та поведінці людини.

Натомість, аналіз чисельних досліджень свідчить [3; 4; 5; 7], що

неповнолітнім засудженим, здебільшого, притаманний низький та незадовільний рівень емоційних станів та поведінки, несформованість рефлексії власних емоційних станів, неадекватний прояв емоцій.

Зазначене актуалізує проблему цілеспрямованого розвитку навичок свідомої саморегуляції емоцій неповнолітніх засуджених як умови формування в них саморегульованої поведінки, провідним завданням якого є усвідомлення неповнолітнім суб'єктом пробації механізмів власної поведінки та свідоме її керування.

Нами розроблено тренінгові заняття щодо розвитку вмінь саморегуляції емоцій неповнолітніх правопорушників.

Загальною метою даного тренінгу є формування стійкої мотивації неповнолітніх засуджених до цілеспрямованого формування навичок саморегуляції своїх емоційних станів, розвиток вмінь до свідомого контролю власного психофізичного апарату шляхом розслаблення м'язів, регуляції власного дихання, сприяння розвитку довільної уваги, концентрації уваги на певних об'єктах, емоціях, почуттях, діях, думках, словах тощо; вміння розпізнавати та уникати деструктивні емоційні стани, розвиток вмінь до конструктивного емоційного самовираження тощо.

Заняття 1. Знайомство

Мета: знайомство з учасниками групи, створення позитивної мотивації й зацікавленості неповнолітніх у заняттях; сприяння зацікавленості та включеності у роботу; формування довірливих, доброзичливих стосунків, сумісне вироблення правил роботи на подальших заняттях.

Хід роботи:

I. Вступна бесіда. Соціальний педагог знайомить учасників з цілями тренінгу. Обговорюються умови й режим роботи. Соціальний педагог коротко ознайомлює учасників з формами роботи, в яких будуть проходити заняття та яким основним темам вони будуть присвячені.

II. Вправа «Доторкнись до ...». Учасники рухаються хаотично по кімнаті. Ведучий називає різноманітні об'єкти, кольори, людей... Завдання учасників: почув слова ведучого, слід як найшвидше добігти та доторкнутись до названої речі (підлога, чорне, блондинка, стіл...).

III. Знайомство.

1. Вибір тренінгового ім'я.
2. Оформлення бейджика.
3. Презентація власного тренінгового ім'я з використанням вправи «Чим ми схожі».
 - 1.1. Кожному учаснику тренінгу пропонується обрати собі тренінгове ім'я за яким до нього можна буде звертатись протягом занять. Воно може асоціюватися з будь-яким явищем живої та неживої природи, це може бути ласкаво-зменшена форма власного ім'я або взагалі інше ім'я.
 - 2.2. Діти художньо оформляють бейджики з тренінговим ім'ям. На кожну букву тренінгового ім'я учасникам тренінгу треба

пригадати по одній позитивній рисі притаманній їм.

- 3.3. Кожен учасник виходить в коло та презентує власне тренінгове ім'я, пояснює чому саме таке ім'я для занять обрано, а тоді обирає за зовнішньою або внутрішньою схожістю іншого учасника і той, відповідно, виконує ту саму процедуру. Гра продовжується до тих пір поки всі члени групи не опиняться у колі.

IV. Правила роботи нашої групи. Для ефективної і продуктивної роботи групи слід виробити правила, виконання яких є обов'язковим для кожного учасника тренінгу. Участь у розробці правил бере вся група.

Вони можуть виглядати наступним чином:

1. Конфеденційність (поки не закінчиться весь курс тренінгу, поза заняттями не обговорювати особистісний досвід, враження, почуття, думки, ситуації якими поділились інші члени групи).
2. Пунктуальність та регулярність (вчасно приходити на заняття та регулярно їх відвідувати).
3. Щирість.
4. Творчій підхід.
5. Якщо щось заперечуєш, тоді запропонуй щось нове.
6. Активність (присутні беруть участь у всьому, що відбувається).

V. Мудрування. Робота в групах по 3-4 чоловіка. Кожній підгрупі дається по 3-4 вислови з Притч Соломонових царя Ізраїльського, що певною мірою відображають роль емоцій у становленні самосвідомості окремої особистості та побудові міжособистісних стосунків.

1. Наче місто зруйноване, без стін - людина, яка не володіє своїм духом (Притчі 25:28).
2. Покірливістю схиляється до милості вельможа, і м'який язик переламує кістку (Притчі 25:15).
3. Розсудливість робить людину повільною на гнів, і слава для неї – бути поблажливим до проступків (Притчі 18:11).
4. Веселе серце є благодійним наче ліки, а пригнічений дух висушує кістки (Притчі 17:22).
5. Початок сварки – як прорив води; залиши сварку перш, ніж вона розгорілась (Притчі 17:22).
6. Терплячий краще хороброго, а той, хто володіє собою, краще завойовника міста (Притчі 16:32).
7. У дурника одразу ж виявиться гнів його, а розсудливий приховає образи (Притчі 12:15).
8. Коротка відповідь відвертає гнів, а образливе слово розпалює (Притчі 15:1).
9. Запальна людина викликає чвари, а терпелива вгамовує розбрат (Притчі 15:18).
10. Веселе серце робить обличчя веселим, а за серцевого суму дух удається в тугу (Притчі 15:13).

11. Запальний може накоїти дурниць (Притчі 14:17).
12. Мудрий має страх та віддаляється від зла, а нерозумний дратівливий та самонадійний (Притчі 14:16).
13. Людина не благонамірена розбещує ближнього свого та веде його на шлях недобрий; прищурює очі свої, щоб придумати коварство; закусуючи собі губи, здійснює злочин (Притчі 16:29-30).
14. Світлий погляд радує серце, добра новина утунняє кістки (Притчі 15:30).
15. Серце праведного обмірковує відповідь, а уста нечестивих іздригають зле (Притчі 15:28).

Міні-групи наводять власні інтерпретації висловів, висловлюють ступінь власної згоди з наведеними твердженнями, пояснюють, що мав на увазі цар Соломон й наскільки це є актуальним в наш час.

Наступний етап роботи передбачає інсценізацію одного з тверджень кожною міні-групою, а інші учасники повинні відгадати, який з висловів царя Соломона було інсценізовано.

VI. Вправа на релаксацію «Воскова свічка».

Соціальний педагог пропонує кожному учаснику уявити себе восковою свічкою, яку запалили і яка помалу тоне. Учні розслаблюють всі частини тіла.

VII. Вправа «Прощання».

Учасники сідають у коло, кладуть руки один одному на плече і говорять «До зустрічі».

Заняття 2. Контроль емоцій. Маски.

Мета: повторення правил роботи групи, формування відповідального ставлення до участі в тренінгу, створення позитивного емоційного фону, сприяння згуртованості групи, мотивація учасників групи щодо цілеспрямованого формування навичок саморегуляції своїх емоційних станів, розвиток вмінь цілеспрямованого розслаблення м'язів.

Хід роботи:

Вправа: «Привіт».

Учасники ходять по кімнаті та вітаються один з одним за руку, промовляючи: «Привіт! Як твої справи?» Виконуючи цю вправу, учасники можуть звільнити свою руку тільки після того, як іншою рукою почнуть вітатись ще з кимось. Іншими словами, учасники повинні постійно тримати контакт з одним із учасників групи.

I. Повторення правил роботи в групі.

Соціальний педагог звертає увагу учасників занять на плакат з правилами роботи групи, які вони сформулювали на першому занятті. Учні по черзі називають, згадуючи, правила роботи в групі, пояснюють їх зміст і значення для ефективної роботи та атмосфери групи.

II. Обговорення домашнього завдання.

Учні за бажанням демонструють власне родове древо та

розповідають про членів родини.

Які емоції переважали в вас під час виконання цього завдання?

III. Інформаційний блок.

Соціальний педагог запитує дітей:

- Чи повинна людина керувати власними емоційними станами?
- В яких випадках людина повинна стримувати власні емоції?
- Чи завжди стримування емоцій приносить користь для людини та оточуючих її?
- В яких життєвих ситуаціях, на вашу думку, стримування емоцій є шкідливим?
- Які способи регуляції емоцій вам відомі і, які з них ви активно використовуєте у своєму житті.

Він нагадує неповнолітнім, що емоції не завжди є бажаними. Так, за своєї надмірності вони можуть дезорганізувати діяльність або їх зовнішнє виявлення може поставити людину у незручне становище. Часто стримування замість демонстрації власних переживань допомагає легше переносити біль та інші неприємні відчуття.

З іншого боку, емоційний підйом, гарний настрій позитивно впливає не лише на фізичний та психічний стан людини, але й сприяє більш ефективній реалізації людиною певного виду діяльності, спілкування.

Отже, усвідомлення людиною власних почуттів, відстеження настрою та вміння керувати власними емоціями свідчить не лише про її вихованість, але й визначає якісний бік її життя, надаючи відчуття впевненості в собі та можливості адекватного поведіння в будь-якій життєвій ситуації.

Тренер пропонує учасникам поділитись власним досвідом щодо способів, прийомів регуляції емоцій, боротьби з поганим настроєм і т.д. Далі він пропонує учням поміркувати над тим, яке з нищезначених висловлювань є найбільш правомірним: «Ми сміємося, тому що нам весело» та «Нам весело, тому що ми сміємося».

Зазначені вислови є однаково правомірними. Так, у кожної людини під час напружених емоційних станів змінюється міміка, підвищується тонус мускулатури тулуба, змінюється темп мови (від загальмованого до прискореного), з'являється метушливість, що призводить до помилок у просторовому орієнтуванні, змінюється дихання, пульс, колір обличчя, можуть з'явитись сльози.

Але емоційне напруження може спасти, якщо увага людини переключиться від причини гніву, суму чи радості на їх зовнішні прояви – вираз обличчя, сльози та сміх і т.д. Це свідчить про те, що емоційні та фізичні стани людини взаємопов'язані та взаємно впливають один на одного.

Наступний етап занять передбачатиме роботу над психофізичним апаратом шляхом формування вмінь регуляції емоційних станів.

Тренер пояснює дітям, що найбільш простим, але досить ефективним способом емоційної саморегуляції є розслаблення м'язів мимічної мускулатури. Так, навчившись розслабляти м'язи обличчя, а також довільно та свідомо керувати їх стан, можна навчитись керувати й відповідними емоціями. Чим раніше (мається на увазі час виникнення емоцій) включається свідомий контроль, тим більш ефективним він виявляється. Наприклад, в гніві стискаються зуби, змінюється вираз обличчя. Виникає це автоматично, рефлексивно.

Вправа: «Маска здивування».

Заплющити очі. З повільним вдихом максимально високо підняти брови та промовити про себе: «М'язи чола напружені». Затримати на секунду дихання і з видихом опустити брови. Пауза 15 секунд. Повторити вправу 2-3 рази.

Вправа: «Жмурки».

З повільним видихом м'яко опустити повіки, поступово нарощувати напруження м'язів очей і, на кінець, зажмурити їх так, наче в них попав шампунь, жмуритися як можна сильніше. Промовляти про себе: «Віки напружені». Далі секундну затримку дихання і розслаблення м'язів, дихання повільне. Лишаючи віки опущеними, промовити про себе: «Повіки розслаблені». Повторити вправу 2-3 рази.

Вправа: «Обурення».

Округлити крила носа та напружити їх, начебто ви дуже сильно чимось обурені, зробити вдих та видих. Промовити про себе: «Крила носа напружені». Зробити вдих, на видиху розслабити крила носу. Промовити про себе: «Крила носа розслаблені». Повторити вправу 2-3 рази.

Вправа: «Маска поцілунку».

Одночасно з вдихом поступово стискувати губи, як для поцілунку, довести це зусилля до межі та зафіксувати його, повторюючи: «М'язи рота напружені». На секунду затримати дихання, з вільним видихом розслабити м'язи. Промовити: «М'язи рота розслаблені». Повторити вправу 2-3 рази.

Вправа: «Маска сміху».

Трохи прищурити очі, з вдихом поступово посміхнутись настільки широко, наскільки це можливо. З видихом розслабити напружені м'язи обличчя. Повторити вправу 2-3 рази.

Вправа: «Маска невдоволення».

З вдихом поступово стискувати зуби, щільно зімкнути губи, підгорнути м'язи підборіддя та опустити куточки рота – зробити маску невдоволення, зафіксувати напруження. Промовити про себе: «Щелепи стиснуті, губи напружені». З видихом розслабити м'язи обличчя – розімкнути зуби. Промовити про себе: «М'язи обличчя розслаблені». Повторити вправу декілька раз.

Домашнє завдання.

Самостійно повторювати вправи щодня. Спостерігати протягом

тижня за проявами власної міміки та міміки інших людей у певних емоційних станах, вчитися розслабляти м'язи обличчя під час напружених емоційних ситуацій. Відслідковувати зміни, які при цьому відбуваються. Дані записувати у щоденнику спостережень.

Прощання.

Учасники рухаючись по кімнаті без слів, мають зустрітись один з одним поглядами та попрощатись, виражаючи на обличчі шанобливе ставлення один до одного, жалість, щодо розставання та сподівання на скору зустріч.

Заняття 3. Вдих, видих...

Мета: рефлексія попереднього заняття, мотивація учасників групи щодо цілеспрямованого формування навичок саморегуляції своїх емоційних станів, розвиток вміння цілеспрямованої регуляції власного дихання .

Хід роботи:

Вправа: «Привітання».

Соціальний педагог пропонує учасникам стати в коло. Покласти руки один одному на плечі. Привітно подивитись один на одного та привітатись.

Обговорення домашнього завдання.

Соціальний педагог разом з учнями пригадують зміст останнього заняття та домашнє завдання. Вихованці розповідають про спостереження зроблені протягом тижня щодо відображення емоційного стану людини на її обличчі. Діляться власним успіхом щодо регуляції емоційних станів шляхом розслаблення м'язів обличчя.

Інформаційний блок:

Соціальний педагог зазначає, що важливим резервом в стабілізації свого емоційного стану є удосконалення дихання.

Якщо уважно придивитись, то можна помітити, як змінюється дихання людини в різних життєвих ситуаціях: по-різному дихає спляча, працююча, розгнівана та розвеселена, засмучена чи перелякана людина. Як бачимо порушення дихання залежить від внутрішнього стану людини. Це означає, що доволно впорядковане дихання повинно мати зворотну дію на цей стан. Навчившись впливати на своє дихання, шляхом свідомого контролю за частотою, ритмом, глибиною, можна набути ще один спосіб емоційної саморегуляції.

Сьогодні ми присвятимо наше заняття виконанню дихальних вправ.

Методика виконання дихальних вправ.

1. Сядьте на стілець (боком до спинки), випряміть спину, розслабте м'язи шиї.
2. Руки вільно покладіть на коліна та заплющить очі, щоб ніяка візуальна інформація не заважала вам зосередитись. Зосередьтесь лише на власному диханні.

3. Під час виконання дихальної вправи дихайте через ніс, губи злегка зімкнуті (але ні в якому випадку не зажаті).
4. Протягом декількох хвилин просто контролюйте власне дихання. Зверніть увагу на те, що воно легке та вільне. Відчуйте, що повітря, яке ви вдихаєте більш холодне за те, що видихаєте. Слідкуйте лише за тим, щоб дихання було ритмічним.
5. Тепер зверніть увагу на те, щоб під час вдиху та видиху не включалось допоміжні дихальні м'язи – особливо щоб під час вдиху не розправлялись плечі. Плечі мають бути розслабленими, опущеними та трохи відведені назад. Після вдиху, природно, має бути видих. Однак спробуйте продовжити вдих. Це у вас вийде, якщо, продовжуючи вдих, ви як можна довше утримаєте від напруження м'язи грудної клітини. Думайте про те, що тепер має відбутися тривалий видих. Глибокий вдих і подальший тривалий видих повторюються декілька раз.
6. А тепер контролюйте ритм дихання. Адже саме ритмічне дихання заспокоює нерви, має проти стресову дію. Виконуйте повільний вдих, встигаючи при цьому порахувати в середньому темпі від одного до шести. Далі зробіть паузу. Тренуйте ритмічного дихання триває приблизно 2-3 хвилини. Тривалість окремих фаз дихання в даному випадку є не такою важливою – набагато важливішим вірний ритм. Цей простий спосіб ритмічного дихання ви можете будь-який час пригадати та повторити.

Вправа: «Ха-дихання».

Вихідне положення – стоячи, ноги на ширині плечей, руки уздовж тулуба. Зробити глибокий вдих, підняти руки через вгору на головою. Затримка дихання. Вдих – корпус різко нахилиється вперед, руки скидаються вниз перед собою, відбувається різке викидання повітря з звуком «ха!». Повторити вправу 2-3 рази.

Вправа: «Замок».

Вихідне положення – сидячи, корпус випрямлений, руки на колінах, в положенні «замка». Зробити вдих, одночасно руки піднімаються над головою долонями вперед. Затримка дихання (2 секунди), різкий видих через рот, руки падають на коліна. Повторити вправу 2-3 рази.

Вправа: «Мобілізує дихання».

Вихідне положення – сидячи, сидячи (спина пряма). Видихнути кисень з легень, далі зробити вдих, затримати дихання на 2 секунди, видих – такий самий тривалий, як і видих. Далі поступово збільшуємо фазу видиху. Нижче подано цифровий запис можливого виконання даної вправи. Першою цифрою позначена тривалість видиху, а в дужках міститься пауза (затримка дихання), далі – фаза видиху:

4(2)45(2)4;6(3)4;7(3)4;8(4)4;
 8(4)4,8(4)5;8(4)6;8(4)7;8(4)8;
 8(4)8;8(4)7;7(3)6;6(3)5;5(2)4.

Дихання регулюється рахунком соціального педагога, що проводить заняття. Кожен рахунок приблизно дорівнює секундi, під час ходьби його зручно дорівнювати швидкості шагiв.

Вправа: «Відпочинок».

Вихідне положення – стоячи, випрямитись, поставити ноги на ширину плечей. Зробити вдих. На видиху нахилитись, розслабивши ший та плечі так, щоб голова та руки вільно звисали до підлоги. Дихати глибоко, слідкувати за своїм диханням. Знаходитись у такому положенні протягом 1-2 хв. Далі повільно випрямитись.

Вправа: «Перепочинок».

Зазвичай, коли ми засмучені, ми починаємо стримувати дихання. Вивільнення дихання – один з способів розслаблення. Протягом 3 хвилин вихованці мають дихати вільно, спокійно та глибоко без поспіху, вони мають уявити, що всі їхні неприємності зникли.

Вправа: «Самоконтроль зовнішнього вираження емоцій»

Соціальний педагог пропонує учням викликати в собі певну емоцію з знаком «–» та спробувати перебороти її у наступний спосiб.

В момент дії напружених факторiв, при зростанні емоційного напруження необхідно задати собі запитання для самоконтролю:

- Який вигляд має моє обличчя?
- Чи не скута(ий) я?
- Чи не зціплені мої зуби?
- Як я стою (сиджу, рухаюсь)?
- Як я дихаю?

Ведучий пояснює, що якщо виявлені ознаки напруженості, необхідно виконати наступний ряд дій:

1. Довільно розслабити м'язи обличчя. Для розслаблення мимічних м'язів слід використовувати наступні формули:
2. М'язи обличчя розслаблені. Брови вільно розведені. Чоло розгладжене. М'язи щелепа розслаблені. М'язи рота розслаблені. Язик розслаблений, крила носа розслаблені. Все обличчя спокійне та розслаблене.
3. Зручно сісти, стати.
4. Зробити 2-3 глибоких вдихи та видихи, щоб збити прискорене дихання.
5. Встановити спокійний ритм дихання.

Домашнє завдання.

Відпрацювати вправи, що проводились на занятті у вільний час. Уважно спостерігати за власним диханням та диханням інших людей в певних емоціогенних ситуаціях. Використовувати дихальні вправи задля оптимізації власного емоційного стану. Результати спостережень та виконання вправ заносити до щоденника. Поєднувати прийоми дихальних вправ та вправ на розслаблення мимічної мускулатури.

Вправа: «Кінець дня».

Соціальний педагог пропонує учням сісти так, щоб їм було зручно. Заплющити очі та пригадати все, що робили на цьому занятті, але в зворотному порядку. Учні мають пригадати якомога детальніше всі емоції, якими супроводжувалося заняття.

Заняття 4. Зосереджуюся на...

Мета: створення сприятливого емоційного клімату в колективі, рефлексія попереднього заняття, сприяння розвитку довільної уваги, концентрації уваги на певних об'єктах, емоціях, почуттях, діях, думках, словах.

Хід роботи:

Вправа: «Привітання».

Соціальний педагог пропонує неповнолітнім привітатися один з одним нетрадиційним способом: ступнями ніг, колінами, плечима.

Обговорення домашнього завдання.

Соціальний педагог разом з учнями пригадують зміст останнього заняття та домашнє завдання. Вихованці розповідають про спостереження зроблені протягом тижня щодо взаємозалежності частоти дихання людини та її емоційного стану. Діляться власним успіхом щодо регуляції емоційних станів шляхом зміни техніки дихання.

Інформаційний блок.

Соціальний педагог зазначає, що ефективність дихальних вправ та вправ на розслаблення м'язів різних частин тіла збільшується, якщо вони використовуються у комплексі з іншими способами емоційної саморегуляції. Одним із таких способів є свідомо концентрація уваги. Концентрація (зосередження) – це зосередження свідомості на певному об'єкті своєї діяльності. Можна зосереджуватись на своїх зорових, звукових, тілесних та інших відчуттях, на емоціях та настроях, почуттях і переживаннях, на потоці власних думок, образів, що виникають у свідомості.

Навички зосередження базуються на:

- вмінні фокусувати свою увагу на певному об'єкті;
- на розвитку довільної уваги, що виникає під впливом свідомо поставленої мети та вимагає вольового зосередження;
- на достатньо широкому обсязі уваги – дозволяє одночасно зосередитись на різних внутрішніх процесах; на відчуттях в тілі, на зорових та слухових образах, на розумових операціях і т.д.;
- на вмінні переключати увагу з зовнішніх об'єктів на внутрішній світ особистості, з одного відчуття, почуття, думки на інші;
- на вмінні затримувати увагу на одному об'єкті.

Вправа: «Концентрація на рахунку».

Інструкція ведучого: Подумки повільно порахуйте від 1 до 10 і зосередьтесь на цьому повільному рахунку. Якщо в певний момент думки починають розсіватися і ви будете не в змозі зосередитись на

рахунку, почніть рахувати спочатку. Повторюйте цю вправу після занять щодня протягом декількох хвилин.

Вправа: «Зосередження на звуці».

Інструкція ведучого: А тепер зосередили свою увагу на звуках за вікном, стінами аудиторії. Прислухаємось до них. Для кращого зосередження можна заплющити очі. Виділимо один з звуків, вслухаємось в нього, вислухаємо, утримаємо його.

Вправа: «Зосередження на емоціях та настрої».

Соціальний педагог пропонує неповнолітнім:

- Зосередитись на внутрішній мові.
- Зупинити внутрішню мову.
- Зосередитись на настрої.
- Оцінити свій настрій. Який він? Хороший, поганий, середній, веселий, сумний, бадьорий?
- Зосередитись на власних емоціях, спробувати уявити себе в радісному, веселому емоційному стані. Пригадування радісних подій життя.
- Вихід з стану релаксації.
- Рефлексія емоційного стану учасників.

Вправа: «Концентрація на слові».

Інструкція ведучого: Оберіть яке-небудь коротке (краще всього двоскладне) слово, яке викликає у вас позитивні емоції чи з яким у вас пов'язані приємні спогади. Це може бути ім'я коханої людини, чи ласкаве прізвисько, яким вас називали в дитинстві батьки, чи назва улюбленої страви... Якщо слово двоскладне, то подумки промовте перший склад на вдиху, другий – на видиху. Зосередьтесь на «своєму» слові, яке від тепер стане вашим персональним гаслом під час концентрації.

Вправа: «Зосередження на відчуттях».

Інструкція ведучого: Зосередьтесь на Ваших тілесних відчуттях. Направте промінь вашої уваги на ступню правої ноги. Відчуйте пальці, підошву. Відчуйте дотик ніг до підлоги, відчуття, що виникають від цього зіткнення.

Зосередьтесь на правій руці. Відчуйте пальці, долоню, поверхню кисті, всю кисть. Відчуйте ваше передпліччя, лікоть; відчуйте зіткнення підлокітника крісла з рукою та відчуття, що їм викликаються. Так само відчуйте ліву руку.

Відчуйте поперек, спину, зіткнення з стільцем.

Зосередьте увагу на обличчі – ніс, повіки, губи, чоло, вилиці, підборіддя. Відчуйте дотик повітря до шкіри обличчя.

Вправа: «Концентрація на нейтральному предметі».

Учням пропонується протягом декількох хвилин сконцентрувати їхню увагу на певному нейтральному предметі. Нижче наведено чотири можливості:

- Записати 10 найменувань предметів, речей, подій, що

приносять задоволення.

- Повільно порахувати предмети, що ніяк емоційно не окрашені: листя на гілочці, літери на сторінці і т.д.
- Потренувати власну пам'ять, пригадуючи 20 здійснених вчора дій.
- Протягом двох хвилин: запам'ятати ті якості, які вам більше всього собі подобаються, і навести приклади кожного з них.

Рефлексія відчуттів:

- Наскільки вам вдалось зосередити свою увагу на одному об'єкті?
- На чому легше за все зосереджувати увагу: на предметі чи звуці?
- Від чого це залежить?
- Які властивості уваги потрібні для концентрації?

Вправа: «Зосередження на почуттях».

Інструкція ведучого: Заплющить очі. Зосередьтесь на внутрішніх відчуттях. Оберіть подумки одного з присутніх тут – це може бути ваш сусід по парті, друг чи будь-яка інша людина з групи.

Які почуття ви відчуваєте по відношенню до нього? Ви йому раді, Він вам подобається, Ви його не переносите, він вам байдужий?

Осмысліть ваші почуття та усвідомте їх. Спробуйте завершити вправу, викликавши позитивні почуття до цієї людини.

Вправа: «Фотоапарат».

Учні у півколі. Один з них, стоячи перед півколом, «фотографує» товаришів (з обумовленою «витримкою» – на 20, на 10, на 5 секунд), а потім виходить за двері. В цей час учні пересідають на інші місця. Можна звати фотографа.

«Фотограф» має відтворити попередній порядок розташування товаришів.

Фотоапарат.

Вправа: «Що змінилось?»

Група ділиться на дві підгрупи. Одна буде об'єктом уваги, інша – фіксує свою увагу на діях першої підгрупи.

Вихідне положення: перша група сідає на стільці півколом. Вихованцям пропонується взяти до рук певні предмети та розглядати їх, знаходячись при цьому у невимушеній позі. По хлопку ведучого вони мають «завмерти». Другій групі дітей пропонується уважно розглянути пози «завмерлих» і запам'ятати їх. Далі вони виходять з кімнати. В цей час завмерлі змінюють свої пози. Знову прибулим учасникам слід з'ясувати, що змінилось.

Вправа: «Фотографи»

Два вихованці стоять перед півколом, а всі інші сидячі «фотографують» їх з обумовленою «витримкою». Потім ці двоє виходять за двері і щось змінюють у своєму зовнішньому вигляді,

зачісці, або міняються якими-небудь деталями свого одягу.
Решта потім повинні пригадати – як було раніше?

Вправа: «Сліпі фотографи»

На столі соціального педагога розкладаються декілька дрібних предметів. Викликаються три учні.

- «Сфотографуйте» речі. Закрийте очі. Тепер я всі предмети змішаю рукою, а ви, не відкриваючи очей, розкладіть їх так, як вони лежали на початку (очі «фотографів» можна зав'язувати шарфом тощо)

Вправа: «Як упали сірники»

Кинемо на стіл декілька сірників.

- П'ять чоловік до столу! На рахунок три – запам'ятайте, як упали сірничини.
- Прикриємо сірники листком паперу.
- Скільки лежало сірників? Вісім? Ось вам вісім нових сірничин і на протилежному кінці столу розкладіть їх так само.
- Готові? Перевіряйте. я підніму листок паперу на рахунок два. Раз, два! виправляйте помилки, готові? Листок паперу знову піднятий.
- Ще п'ять чоловік до столу! Прийміть роботу товаришів, – чи все у них вірно?

Вправа: «Друкарська машинка».

Між учнями, по колу, розподіляються усі літери алфавіту (по одній або по дві) і пропонується «надрукувати» яку-небудь відому фразу чи вислів. Наприклад: «Без труда нема плода», «У здоровому тілі – здоровий дух», «Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє» і члени групи намагаються «надрукувати» обраний вислів.

Технологія «друку»:

- Хлопок ведучого – хлопок «літери»
- Хлопок ведучого – хлопок «літери» і у такому порядку друкується все слово.
- Інтервали між словами відмічає вся група – тупотить ногами об підлогу. І потім знову ...
- Хлопок ведучого – хлопок «літери» і т.д.
- Вся група встає – кінець фрази.

Вправа: ««Так» чи «ні» не говори».

Тренер задає запитання, відповіді на які не повинні включати слів «так», «ні», «білий», «чорний»; далі ці запитання продовжує той, хто вжив одне з цих слів. Питання задаються різним учасникам групи поза будь-якої послідовності, щоб татуйовані слова, до яких в подальшому приєднуються «ну», «конкретно», «типа того», «це саме» і т.д., стали сигналами «неможна!» вже на підсвідомому рівні. У такий спосіб розвивається не лише загальна увага, але й чистота мови.

Вправа: «Естафета».

Ведучий пропонує учням вигадати вголос оповідання. Метод – ланцюжок. Почувши першу фразу від викладача, один з учнів підхвачує її, доповнюючи та передає по колу іншому. Один з учнів має фіксувати історію від початку до кінця.

Домашнє завдання.

Відпрацювати вправи, що проводились на занятті у вільний час. Розвивати увагу, спостережливість самостійно щодня. Вчитись переключатись з одного емоційного стану на інший. Результати спостережень та виконання вправ заносити до щоденника.

Вправа «Прощання».

Учасники сідають у коло, кладуть руки один одному на плечі і говорять: «До зустрічі, до наступного разу, в той самий день, у той самий час на тому ж місці».

Використана література:

1. Боришевський М. Я. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктного становлення особистості // Психологія суб'єктної активності особистості. К., 1993. С. 18-19.
2. Закон України «Про пробацію» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19.1>.
3. Низовець О.М. Соціально-психологічна підготовка неповнолітніх засуджених до звільнення: дис. ... канд. псих. наук :19.00.05. Київ, 2015. 316 с.
4. Питлюк-Смеречинська О. Д. Особистісні зміни в умовах позбавлення волі: дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2005.184 с.
5. Саламатина И. И. Ресоциализация делинквентных групп несовершеннолетних (на материале США и Англии) : монография. М. : МПГУ, 2007. 376 с.
6. Симонов П. В. Высшая нервная деятельность человека. Мотивационно-эмоциональные аспекты. М.: Наука, 1975. 176 с.
7. Фіцула М. М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання . Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. 432 с.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, У ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ-СИРОТИ ТА ДІТИ, ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

3.1. Розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

ПОЛЯЧЕНКО С.О.

*заступник директора Сумського обласного
центру соціальних служб*

Перший етап як підґрунтя ефективного функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу

Останнє десятиліття у Сумській області спостерігаємо відносно стабільний розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: прийомних сімей (далі – ПС) та дитячих будинків сімейного типу (далі – ДБСТ).

Відповідно до Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та служб у справах дітей у процесі встановлення опіки, піклування, створення та забезпечення ПС/ДБСТ, затвердженого наказом Мінсім'ямолодьспорту від 25.09.2010 №3385, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводять попередню роботу з кандидатами у прийомні батьки та батьки-вихователі.

Проте, у зв'язку з децентралізацією влади в Україні, утворенням територіальних громад та ліквідацією місцевих центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді виникла потреба у перегляді організаційного моменту щодо визначення органами місцевого самоврядування структурного підрозділу, установи, закладу, фахівця із соціальної роботи, соціального працівника, на яких буде покладено функції рекретування кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі, проведення попередньої роботи з кандидатами та надання соціальної послуги соціального супроводу сімей, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Починаючи з вербалізованої кандидатами думки про бажання взяти на виховання дитину-сироту і до спланованого виходу дитини з прийомної родини, соціальний працівник має бути завжди поруч. Він представляє інтереси кандидатів на етапі створення ПС чи ДБСТ, він також здійснює соціальне супроводження протягом усього періоду

їхнього функціонування. Це вимагає від соціальних працівників знань, умінь, фахової компетенції.

Взаємодія із кандидатами у прийомні батьки вимагає особливої організації, тривалої й копіткої роботи, знань психології дітей та дорослих, володіння спеціальною технологією вивчення особистості й сімейних відносин, уміння спілкуватися й встановлювати довірчі відносини з різними людьми.

Фахівцям відомо, що одного бажання кандидатів ще недостатньо для вирішення питання про створення ПС. Щоб виявити, чи буде відповідати ця сім'я інтересам дитини і дати власні висновки, фахівці повинні попрацювати з кандидатами.

При вирішенні питання створення ПС фахівцям необхідні значна обережність, максимум відповідальності, психологічна зрілість та педагогічна мудрість. Будь-які прояви поспіху, спрощення, формалізм можуть призвести до серйозних, а, іноді, й трагічних наслідків, відбитися на долі багатьох людей.

Рішення про те чи доцільно потенційним кандидатам давати дозвіл на влаштування на виховання дитини-сироти, виноситься за результатами попередньої роботи з батьками:

- співбесіди з кандидатами у прийомні батьки, батьки-вихователі,
- перевірки інформації про родину,
- тренінгу для кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі.

Метою співбесіди є виявлення основних моментів, які необхідно визначити у ході спілкування з потенційними прийомними батьками та батьками-вихователями.

Від першого контакту з кандидатами багато в чому залежить їх подальша співпраця з фахівцем. У результаті першої розмови інформацію отримує як кандидат, так і фахівець.

Співбесіду слід проводити у два етапи:

Перша зустріч з кандидатом: йому надається повна інформація про форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і дається час на визначення чи серйозні його наміри з приводу влаштування дитини-сироти на виховання.

Друга зустріч з кандидатом: фахівець отримує максимальну інформацію про кандидата на створення ПС та членів його родини.

На першому етапі дуже важливо, щоб інформація про ПС та ДБСТ як альтернативні форми державної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, надавалася поетапно.

Важливо, щоб при першому контакті клієнт отримав чіткі та короткі відповіді на поставлені запитання і отримав інформацію для подальших роздумів щодо висловленого бажання взяти на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківської опіки.

Приблизний перелік питань, які треба обговорити з кандидатом у прийомні батьки/батьки-вихователі при першій зустрічі:

- Що привело Вас до думки взяти в свою сім'ю дитину, яка залишилася без батьківського піклування?
- Чи можете Ви сказати, коли вперше Ви про це подумали і як дійшли рішення прийти до Центру?
- Що Ви знаєте про державну систему опіки та піклування: усиновлення, опіка та піклування, інтернати, дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї?
- Як Ви вважаєте, яка із названих форм найбільше підходить у Вашому випадку?
- Чи маєте Ви сім'ю? Що Ви можете розповісти про себе?
- Чи розповідали Ви про своє бажання близьким? Як вони до цього поставилися?
- Чи достатньо Ви отримали інформації, щоб обговорити з близькими Ваші наміри?

У ході первинного інтерв'ю працівникові ЦСС необхідно отримати таку інформацію про кандидата у прийомні батьки/батьки-вихователі, його родину:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- вік;
- сімейний стан;
- склад сім'ї;
- наявність постійного місця проживання, житлові умови;
- місце роботи;
- наявність постійного доходу;
- стан здоров'я;
- наявність вільного часу, щоб займатися дитиною;
- звідки отримано інформацію;
- рівень поінформованості щодо ПС / ДБСТ;
- мотивація на створення ПС / ДБСТ;
- віросповідання;
- контактний телефон, адреса.

Перша зустріч не повинна бути тривалою. Доцільно запропонувати клієнту друковану інформацію про особливості функціонування ПС/ДБСТ як державної форми опіки над дитиною, з вказівкою контактних телефонів і переліком уповноважень спеціалістів, які долучаються до створення таких сімей.

На цьому етапі відсіюються особи, які шукають будь-яку роботу або навіть вигоду. Фахівець має також переорієнтувати тих осіб, які хочуть отримати «власну» дитину, заперечують корисні контакти з біологічними родичами дитини: таких осіб можна розглядати як кандидатів на усиновлення.

Клієнту надається термін (місяць) на обмірковування отриманої

інформації, і у випадку позитивного рішення його запрошують на другу зустріч, за наявності обов'язково з чоловіком / дружиною.

За підсумками першої зустрічі кандидат заповнює загальну анкету.

Загальна анкета кандидата у прийомні батьки

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Дата народження _____
3. Сімейний стан _____
4. Де Ви дізналися про прийомну сім'ю? _____
5. Чи маєте постійне житло, які Ваші житлові умови? _____
6. Чи маєте постійне місце роботи? (за можливості, вкажіть посаду) _____
7. Чи маєте стабільний зарібок? (за можливості, вкажіть середній розмір зарібку) _____
8. Склад сім'ї _____
9. Контактний телефон, адреса _____

Дата заповнення _____

_____ (підпис)

Анкета прийнята соціальним працівником

_____ (П.І.Б.)

_____ (підпис)

Облік звернень кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі ведеться у спеціальному журналі.

Друга зустріч з кандидатами у прийомні батьки / батьки-вихователі спрямована на поглиблення знань клієнтів щодо специфіки функціонування ПС/ДБСТ і орієнтує їх на з'ясування реальних можливостей родини щодо надання домівки біологічно нерідній дитині. У ході бесіди важливо підвести батьків до усвідомлення проблем, з якими прийде всім'ю прийомна дитина.

Клієнтів коротко ознайомлюють з особливостями підготовки кандидатів, визначають етапи подальшої співпраці, інформують про перелік документів, необхідних для юридичного оформлення сім'ї, сутність та принципи соціального супроводження, умови контролю за умовами проживання і виховання дитини.

Під час бесіди зауважується на необхідності співпраці із соціальним працівником, який здійснює соціальне супроводження. Треба підкреслити, що вся надана кандидатом інформація перевірятиметься, при цьому право клієнтів на їхнє приватне життя буде дотримуватися і поважатися.

Потрібно звернути увагу на важливість інформування всіх членів сім'ї стосовно наміру кандидатів взяти на виховання дитину-сироту та прийняття спільного для всіх членів родини рішення.

Фахівцю слід ознайомитися з характеристиками дитини, яку прийомні батьки мають бажання взяти на виховання (стать, вік, особливості розвитку тощо), обговорити наявні в родині можливості та ресурси для забезпечення їй нормального розвитку і соціалізації. Крім того, визначити ставлення кандидатів до необхідності підтримувати зв'язки дитини з біологічними родичами, що вкрай важливо при підборі прийомної дитини.

Приблизний перелік питань, які обговорюються під час другої зустрічі:

- Чи можете Ви поділитися своїми новими роздумами про Ваші наміри щодо створення ПС / ДБСТ?
- Чи можемо ми поговорити більш докладно про можливості, які Ви маєте для проживання та виховання дитини в Вашій сім'ї?
 - ✓ наявність житлової площі;
 - ✓ наявність місця в квартирі для розміщення особистих речей дитини;
 - ✓ наявність достатку в сім'ї;
 - ✓ чи дозволяє стан Вашого здоров'я постійно турбуватися про дитину (ознайомити кандидатів із списком обмежень за станом здоров'я);
 - ✓ ставлення всіх членів сім'ї до Вашого рішення;
- Ваші захоплення, коло Ваших інтересів;
 - ✓ чи маєте Ви досить часу для дитини, як часто Вам доводиться їздити у відрядження;
 - ✓ чи відомі Вам ситуації, коли люди брали на виховання біологічно нерідних дітей;
 - ✓ чи готові до того, що найближче оточення не завжди зможе Вас зрозуміти і підтримати;
- Поділіться, будь ласка, Вашим бажанням стосовно дитини?
 - ✓ більш бажаний вік дитини;
 - ✓ чи має значення стать;
 - ✓ наскільки важлива для Вас зовнішність дитини;
 - ✓ наскільки значимі віросповідання, національність дитини.

За результатами бесіди необхідно визначити, чи відповідає родина вимогам стосовно кандидатів у прийомні батьки / батьки-вихователі. Якщо вимоги щодо соціального статусу, житлової площі,

стану здоров'я тощо є незадовільними, то фахівцю слід коректно і обґрунтовано відмовити клієнту. Основним аргументом відмови є забезпечення якнайкращих умов життя та розвитку прийомної дитини.

Під час другої співбесіди кандидати пишуть (на ім'я керівника суб'єкта надання соціальних послуг) заяву про поставлення на облік як кандидата в прийомні батьки / батьки-вихователі. У їх заяві має міститися згода кандидатів на перевірку інформації про родину.

На завершення розмови кандидатам пропонується спеціальна анкета кандидата, яку заповнюють окремо чоловік і дружина.

Спеціальна анкета кандидата у прийомні батьки

(чоловік і дружина заповнюють окремо)

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Національність _____
3. Дата народження _____
4. Паспортні дані _____
5. Сімейний стан _____
6. Освіта _____
7. Місце роботи _____
8. Чи маєте стабільний зарібок? (Вкажіть розмір) _____
9. Як Ви оцінюєте своє здоров'я? _____
10. Житлові умови сім'ї _____
11. Ваші інтереси та захоплення _____
12. Чому Ви хочете створити прийомну сім'ю? _____

13. Ваші бажання прийомних батьків щодо прийомної дитини

Вік _____ Стать _____

Наскільки важливим для Вас є характер дитини, зовнішність тощо?

Телефон, адреса _____

Я повідомлений про те, що надана мною інформація, може бути перевірена.

Дата заповнення _____

_____ (підпис клієнта)

Анкета прийнята соціальним працівником

_____ (П.І.Б.)

_____ (підпис)

Для обговорення нової інформації в сімейному оточенні і для прийняття спільного рішення кандидатам пропонується деякий час (місяць). Цей термін надається з тим, щоб вони вивірили прийняте рішення. Фахівець за цей час має можливість перевірити інформацію про родину.

Подальший етап: зустріч фахівця та представника служби у

справах дітей з усіма членами сім'ї; перевірка інформації про сім'ю, яку надає кандидат; консультація у психолога; проходження кандидатами курсу навчання.

Перелік необхідних документів на створення ПС/ДБСТ, передбачений п.18 постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», п.16 постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю», п.40 постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 «Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини», включає:

- заяву кандидатів у батьки-вихователі про створення ПС / ДБСТ із зазначенням інформації про наявність або відсутність кредитних зобов'язань та згоду на перевірку інформації про сім'ю;
- копії документів, що посвідчують особу кандидатів у прийомні батьки/батьки-вихователі;
- довідку про реєстрацію місця проживання особи (для кандидатів та членів сім'ї, які проживають з ними на спільній житловій площі);
- копію свідоцтва про шлюб (для подружжя);
- висновок про стан здоров'я, складений за формою згідно з додатком 5 постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 «Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини»;
- довідку про доходи потенційної прийомної родини за останні шість місяців або довідку про подану декларацію про майновий стан і доходи (про сплату податку на доходи фізичних осіб та про відсутність податкових зобов'язань з такого податку);
- довідку про наявність або відсутність виконавчого провадження стосовно боргових зобов'язань;
- довідку про наявність або відсутність судимості, видану територіальним органом з надання сервісних послуг МВС за місцем проживання заявника (для кожного заявника та членів сім'ї, які проживають з ними на спільній житловій площі);
- копію документа, що підтверджує право власності на житло або договору оренди;
- довідку про проходження курсу навчання з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- письмову згоду всіх повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом із кандидатами у прийомні батьки, на утворення прийомної сім'ї, засвідчену нотаріально або написану власноручно в присутності посадової особи, яка приймає документи, про що робиться позначка на заяві із зазначенням прізвища, імені, по-батькові, підпису посадової особи та дати.

Термін дії документів становить один рік з дати видачі, якщо інше не передбачено законодавством.

Роз'яснення щодо отримання окремих довідок:

Довідка про наявність чи відсутність судимості.

Довідка відповідно до встановленого Міністерством внутрішніх справ України зразка видається відповідним управлінням інформаційних технологій управління Міністерства внутрішніх справ України в області, місті, районі, районі в містах; обов'язково повинна містити галографічну позначку та серійний номер, із конкретним зазначенням для чого вона надається (для здійснення усиновлення, встановлення опіки/піклування, створення ПС / ДБСТ).

Прізвище, ім'я, по-батькові, зазначене в довідці, повинно відповідати паспортним даним особи, яка виявила бажання створити ПС / ДБСТ, стати опікуном (піклувальником); не допускається жодноговідхилення від паспортних даних.

Потенційний кандидат не має бути засудженим за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені ст. 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324 і 442 Кримінального кодексу України, або має непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів.

Довідка про доходи.

Довідка про доходи, яка надається кандидатами, повинна бути за останні шість місяців, що передували місяцю звернення із заявою про утворення ПС. Дохід сім'ї не може бути менший ніж розмір прожиткового мінімуму, встановлений законом для відповідних соціальних і демографічних груп населення або надається довідка про подану декларацію про майновий стан і доходи (про сплату податку на доходи фізичних осіб та про відсутність податкових зобов'язань з такого податку).

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, щороку затверджується Верховною Радою України в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей, віком до 6 років;
- дітей, віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність.

Довідка про наявність/відсутність виконавчого провадження стосовно боргових зобов'язань.

Видається відділами державної виконавчої служби за місцем проживання, реєстрації майна та місця роботи. Якщо місця проживання, роботи та реєстрації майна кандидата в прийомні батьки / батьки-вихователі знаходяться в різних територіальних одиницях (містах, районах, районах в місті), можуть надаватись декілька довідок. Довідку повинен надавати кожен із подружжя.

Довідка про проходження навчання кандидатів в прийомні батьки та батьки-вихователі.

Видається обласним центром соціальних служб за результатами проходження курсу підготовки кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі.

Обстеження житлово-побутових умов проживання.

Відповідно до наказу Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.09.2009 № 3385 «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах дітей у процесі встановлення опіки, піклування, створення та забезпечення діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» працівник ЦСС, спільно з ССД з метою ознайомлення з умовами проживання, визначення характеру сімейних стосунків, прийняття рішення щодо участі кандидата у навчанні відвідують кандидатів за місцем проживання. За результатами відвідування оформлюється акт обстеження житлово-побутових умов проживання кандидатів в прийомні батьки згідно додатку 6 вищезазначеного наказу.

Житлова площа повинна відповідати санітарно-гігієнічним та побутовим умовам для проживання, виховання та розвитку дитини (належний стан житлового приміщення, необхідна житлова площа, наявність необхідних меблів, побутової техніки та інших предметів тривалого вжитку тощо).

Додатково:

До обласного ЦСС від суб'єкта надання соціальних послуг надсилається (передається) пакет документів (копії) кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі, у переліку якого мають бути спеціальна та загальна анкети. Пакет документів має супроводжуватися поданням за підписом керівника суб'єкта надання соціальних послуг та начальника служби у справах дітей.

Нормативно-законодавчі акти, що регулюють функціонування ПС / ДБСТ

1. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 № 2342-IV.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю».

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу».
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 № 552 «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків».
6. Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України від 23.09.2009 № 3357 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу».
7. Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України від 25.09.2009 № 3385 «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах дітей у процесі встановлення опіки, піклування, створення та забезпечення діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу»
8. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства внутрішніх справ України від 01.06.2012 № 329/409/652/502 «Про взаємодію місцевих органів виконавчої влади з питань здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу».
9. Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307 «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування».
10. Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.09.2017 № 1485 «Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування».

Групи взаємопідтримки – ефективна форма підтримки прийомних батьків

Одним із заходів, що становлять зміст соціальної послуги

соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, є залучення прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників до участі у групах взаємопідтримки, з метою їх психологічної підтримки (наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307 «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування»).

Наукові дослідження свідчать, що здоровий сімейний клімат є запорукою адекватних виховних впливів на дитину, її розвиток і соціалізацію. Актуальними постають питання стосовно обрання форм підтримки здорового сімейного клімату у ПС, які відповідали б потребам сімей і сприяли поповненню їхнього виховного потенціалу.

Поняття «взаємопідтримка у групі» визначається як можливість осіб, об'єднаних у групу за певним принципом (однаковий соціальний статус, потреби й інтереси, життєві обставини тощо), допомогти один одному у вирішенні будь-яких своїх проблем завдяки усвідомленню досвіду чи емоційній підтримці кожного із членів групи та групи в цілому, а також прискорення психологічного розвитку і самореалізації кожного з учасників групи.

Концептуальною основою проведення групових зустрічей для прийомних батьків є ідея створення моделі партнерських взаємостосунків між учасниками з прогнозом наступного їхнього перенесення батьківсько-дитячі стосунки ПС. Опанування батьками навичок саморозкриття, розуміння себе і прийняття своїх сильних та слабких сторін сприяє розвитку їхньої здатності адекватно приймати дитину такою, якою вона є. Практика технології групових зустрічей у системі підтримки сімей замісної опіки допомагає прийомним батькам усвідомити, прийняти і зрозуміти себе та інших, розвивати вміння встановлювати партнерські взаємостосунки та здобувати здатність адекватно змінювати свою поведінку.

Було доведено, що участь у таких групах зустрічей допомагає дорослим опанувати власні реакції та здійснювати пошук адекватних форм побудови взаємин із прийомними дітьми.

Участь у групах взаємопідтримки допомагає батькам-вихователям і прийомним батькам отримати груповий досвід, адже людина уникає замикання в собі зі своїми труднощами, оскільки з'ясує, що її проблеми не унікальні, що й інші мають подібні переживання через схожі негаразди. Отримання досвіду відкритого, щирого спілкування з проблем, що є спільними для всіх членів групи взаємопідтримки, стає потужним стимулюючим, підтримуючим та корегуючим чинником. Таке спілкування і психологічна підтримка допомагають вирішувати насамперед міжособистісні проблеми у стосунках із конкретною дитиною, у сім'ї, родині та поза нею.

Участь у групах взаємопідтримки дає можливість батькам-

вихователям / прийомним батькам усвідомити як очевидні, так і приховані від особистості фактори, що безпосередньо впливають на особливості їхньої поведінки та спілкування.

До цих зовнішніх і внутрішніх факторів насамперед належать:

- тиск партнерів чи інших членів родини;
- несприйняття окремими представниками з найближчого оточення, громади;
- особистісний конформізм (відсутність власної позиції) тощо.

Беручи участь у групах взаємопідтримки, батьки-вихователі та прийомні батьки можуть отримати адекватний зворотний зв'язок і емоційну підтримку від людей із подібними проблемами та обставинами життя. Така взаємодія дозволяє кожному учаснику побачити та усвідомити реакцію оточуючих на його поведінку та способи виховання дитини.

Саме завдяки участі у групах взаємопідтримки батьки-вихователі та прийомні батьки можуть набувати нових навичок та вмінь, отримати можливість поліпшити стосунки з дітьми чи дитиною, підвищити впевненість у собі, а також здійснити профілактику формування синдрому емоційного вигорання.

Метою проведення груп взаємопідтримки є допомога кожного учасника групи самому собі, перебуваючи в колі людей з аналогічними проблемами та обставинами життя, завдяки обміну думками чи новою корисною інформацією, емоційній взаємопідтримці, формуванню й аналізу нових поведінкових навичок і вмінь тощо.

Загальними завданнями груп взаємопідтримки є:

- групове обговорення спільних проблем учасників задля поліпшення їхнього самопочуття, зміцнення відчуття психічного благополуччя й особистісної впевненості, зокрема стосовно питань виховання дітей;
- дослідження у групі особистісних психологічних проблем її учасників і надання їм допомоги та емоційної підтримки в подоланні СЖО, налагодження стосунків у родині в цілому та з окремими дітьми, з представниками соціальних інституцій (загальноосвітній заклад, ЦСС, органи місцевого самоврядування) тощо;
- усунення почуття зовнішньої (соціальної) та внутрішньої (особистісної) ізоляції через обставини життя;
- запобігання неконструктивному відчуженню й непродуктивному замиканню в собі зі своїми труднощами;
- розуміння того, що проблеми окремої родини не є унікальними, що інші також переживають подібні почуття;
- групове обговорення закономірностей міжособистісного спілкування та опрацювання ефективних способів взаємодії в родині в цілому та з окремими дітьми, а також поза родинною для налагодження ефективного й гармонійного спілкування з

- іншими людьми;
- розвиток самосвідомості та навичок самодослідження учасників для попередження або корекції емоційних порушень, насамперед пов'язаних із виконанням батьківських обов'язків;
 - сприяння процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, досягненню оптимального рівня життєдіяльності й відчуття впевненості, надання взаємної емоційної підтримки та допомоги;
 - створення можливості використання кожним учасником групи у вирішенні особистісних питань колективного розуму (спільно «працююча» колективна підсвідомість підказує найкращий вихід із ситуації);
 - розвиток уміння долати внутрішній протест («я знаю, як краще», «у мене все не так», «чим ви можете мені допомогти» тощо);
 - обговорення можливостей та адекватних способів, придатних для конкретних батьків-вихователів / прийомних батьків, щодо змін особистих життєвих обставин чи ставлення до них.

Групи взаємопідтримки не мають формального керівника та є своєрідним дискусійним клубом за участю певної кількості людей – зазвичай від 6 до 20 осіб. Групи взаємопідтримки самостійно визначають напрям своєї діяльності, тобто тематику й методи роботи, оскільки вони розробляються самими членами групи. Зустрічі з прийомними батьками та батьками-вихователями повинні організовуватися систематично в певний термін часу (наприклад, раз на місяць).

Модератор – це особа (зазвичай фахівець в області психології чи соціальної роботи), що забезпечує процес у груповій роботі: хід зустрічі, дотримання правил і процедури тощо.

Фахівець – модератор груп взаємопідтримки стежить за регламентом роботи групи та здійснює координацію організаційних питань.

Перед ведучими групових зустрічей для прийомних батьків постають такі завдання:

- створення в групі атмосфери взаємодовіри та взаємоповаги;
- надання членам групи взаємопідтримки;
- розширення досвіду учасників у вирішенні складних ситуацій;
- навчання навичок асертивної поведінки (ввічливість по відношенню до оточуючих);
- навчання методів психологічної самопомоги та розширення сфери отримання кваліфікованої взаємопідтримки;
- вчасне виявлення «гострих кутів» у житті своєї сім'ї, яка виконує делеговану їй державою функцію замісної опіки.

Принципи діяльності груп взаємопідтримки:

- усі члени груп взаємопідтримки беруть участь у роботі лише на добровільних засадах. Кожний може припинити відвідування груп взаємопідтримки, коли сам того побажає;

- усі учасники груп взаємопідтримки мають рівні права, тому визначення стилю діяльності групи відбувається спільно;
- усі учасники груп взаємопідтримки мають однакові обов'язки, насамперед це стосується форми спілкування у групі та обговорення тих чи інших тем, а також будь-яких питань стосовно діяльності групи;
- мета і завдання груп взаємопідтримки визначаються лише її учасниками, вони можуть бути змінені в будь-який час за бажанням батьків-вихователів / прийомних батьків та після спільного обговорення;
- теми, що будуть обговорюватися в групах взаємопідтримки, та зміст зустрічі не виходять за межі групи й не повідомляються стороннім;
- кожний учасник бере участь у групі взаємопідтримки для того, щоб допомогти насамперед самому собі, а не іншим;
- кожний учасник групи взаємопідтримки відповідальний не лише за себе, а й за психологічну атмосферу та розвиток подій у групі.

З метою дотримання дисципліни в групі взаємопідтримки та позитивної атмосфери модератору не варто запрошувати до участі у групі учасників, які не будуть її активними учасниками, а тільки намагатимуться обезцінювати групи взаємопідтримки. Тому варто спочатку спілкуватися особисто з кожним учасником до початку роботи групи взаємопідтримки щодо правил роботи у групі.

Група взаємопідтримки може бути двох типів: закритою або відкритою. Відкритою називається така група, яка приймає нових членів у процесі своєї діяльності, закрита група розпочинає та закінчує свою роботу лише в певному складі (нові члени не приймаються).

Модератор може спільно з учасниками групи взаємопідтримки прийняти рішення на певний час (5-6 засідань) «закрити» групу або приймати не більше одного-дво нових учасників поетапно. «Закриття» групи можливе і при досягненні нею оптимальних «розмірів» – зазвичай це 14-18 осіб, котрі регулярно присутні на її засіданнях. Але, якщо учасників лише 5, то це вимагає додаткової роботи саме фахівця – модератора групи взаємопідтримки із залучення нових учасників.

Найоптимальніша кількість учасників для проведення груп взаємопідтримки складає 6-10 осіб для початкового етапу проведення груп взаємопідтримки, оскільки створює простір для висловлювання різних думок і дає можливість зупиняти «монологи» занадто «активних» учасників. У групі такого розміру модератор може уважно відстежувати характер бесіди, настрої учасників, актуальність для більшості запропонованої до обговорення теми тощо.

До групи зустрічей бажано включати людей, які, з одного боку,

досить толерантні до конфронтацій (протистоянь), емоційних стресів, а з іншого – здатні перенести груповий досвід у своє життя.

До основних етапів роботи груп зустрічей відносять:

Встановлення міжособистісних контактів. Процедура спільної роботи в групах зустрічей розрахована на встановлення атмосфери довіри між учасниками, відкритості та безумовного прийняття і схвалення кожної людини таким, яким він є в реальному житті.

Встановлення відносин довіри. Відчуття ізоляваності від групи характерно для тих її членів, які і в реальному житті відчують тривогу в спілкуванні і не довіряють іншим свої переживання. У міру того як взаємна довіра зміцнюється, а розкриття один перед одним стає повнішим, учасники починають краще усвідомлювати існуючу між ними подібність, у той час як раніше помічали тільки відмінність.

Подолання виникаючих конфліктів. Якщо у групі виникають конфлікти, то вони можуть бути пов'язані з лідерством і домінуванням, коли на перший план виходить змагання або суперництво, а також під час того, коли учасники діляться своїми почуттями і переживаннями. Конфлікт може вирішитися на вербальному рівні, керівник може закликати членів групи до його обговорення, спонукаючи учасників конфлікту висловлюватися відверто і слухати один одного.

Висловлення співчуття, підтримки один одному. Щоб правильно усвідомити свою поведінку і повністю розкритися, кожен учасник групи має потребу в позитивній підтримці всієї групи. Спочатку така підтримка надається керівником групи, але з часом група стає здатною забезпечити свого учасника позитивним зворотнім зв'язком самостійно.

Під час першого засідання групи взаємопідтримки важливо визначити бажані терміни проведення занять та тривалість сесій. Стандартних рамок не існує. Але зазвичай одне засідання (сесія) триває не менше 2-х годин, і не більше ніж 4-5 годин. Оптимальна тривалість однієї сесії груп взаємопідтримки – від двох до трьох, трьох з половиною годин (з урахуванням перерви). Щодо періодичності засідань прийнятним є, коли група збирається не рідше, ніж раз на два тижні чи раз на місяць.

Вибір певного формату проведення окремої сесії групи чи загального формату роботи групи взаємопідтримки найкраще здійснити, виходячи з реального досвіду проведення перших сесій самими модераторами груп взаємопідтримки.

Найрозповсюдженішими форматами сесій є:

- сесія, в якій беруть участь тільки батьки-вихователі/прийомні батьки. Такий формат є найтипівішим та передбачає вислуховування, підтримку учасників і обмін досвідом;
- сесія, в якій беруть участь батьки вихователі/прийомні батьки і

запрошені відповідальні за соціальний супровід фахівці, котрі можуть дати відповіді на актуальні для батьків питання.

- сесія, в якій беруть участь батьки-вихователі/прийомні батьки із запрошенням різних фахівців соціальної сфери (ССД, учителів, психологів, представників служби зайнятості, органів місцевого самоврядування та ін.). Цей формат сесії, як правило, передбачає лекційне заняття за визначеною темою, відповідями на запитання і подальшим обговоренням. Таким чином відбувається інформування або навчання батьків із конкретних питань. Запрошені особи залучаються як на весь час окремої сесії, так і на певну її частину.

Розподіл часу в окремій сесії групи взаємопідтримки є дуже гнучким і залежить насамперед від змісту сесії, емоційного настрою учасників і теми обговорення:

- вступ, початок роботи (орієнтовно 10% часу, не більше 20 хв);
- основну дискусію (орієнтовно 60% часу, приблизно 120-150 хв);
- підбиття підсумків (орієнтовно 20% часу, близько 30 хв);
- завершення, присвячене узгодженню часу і дати проведення наступної сесії, окремим оголошенням тощо (орієнтовно 5% часу, близько 10 хв).

Модератору групи взаємопідтримки важливо визначити стиль ведення групи взаємопідтримки в цілому та окремих сесій зокрема.

Існують такі основні стилі ведення будь-якого групового процесу:

- авторитарний;
- демократичний;
- потуральний (стиль попускання).

Авторитарний стиль. Характеризується тим, що модератор групи взаємопідтримки активно керує всіма процесами в групі (регламентує роботу, визначає характер висловлювань учасників, оцінює виступи, активно надає слово чи позбавляє його).

Демократичний стиль. Заснований на позиції модератора групи взаємопідтримки, як еталонного учасника групи, який запускає процес, відстежує його хід, вчасно моделюючи необхідні зміни, підтримує регламент роботи окремих сесій, залучає на допомогу учасників для підсилення продуктивності роботи.

Потуральний стиль. Модератор групи взаємопідтримки начебто відпускає групу у «вільне плавання», насправді ж – це свідчення неможливості якісно управляти процесами в групі, насамперед на тлі власної невпевненості в собі. Це може призвести до недотримання параметрів ведення групи взаємопідтримки, різкого падіння продуктивності роботи (коли зустріч перетворюється на «балачки без теми»), наростання конфронтації між найбільш емоційними учасниками і часто – до розвалу групи.

Модератору важливо усвідомити, що під час окремих сесій

доцільно застосовувати різні стилі ведення груп взаємопідтримки. Наприклад, авторитарний стиль або авторитарно-демократичний (чітке розуміння та утримування рамок ведення групи при наданні рівних можливостей для участі, відкритого висловлювання всім батькам) є найбільш продуктивним на початковому етапі роботи групи взаємопідтримки для запуску процесу.

Основними правилами, що застосовуються в будь-якій груповій роботі є:

- правило присутності: насамперед, це фізична присутність протягом однієї сесії групи взаємопідтримки, а також намагання не пропускати інші сесії без поважних причин;
- правило активності: постійна психологічна настанова на уважне відстеження всіх процесів у групі з бажанням вчасно, відверто й конструктивно висловитися з теми, що обговорюється. Фахівець-модератор групи взаємопідтримки таку активність має координувати, бо за наявності декількох дуже активних учасників інші батьки можуть зайняти позицію відмовчування («навіщо казати, якщо все сказано...», «якщо вони це гарно роблять, а я так не можу, то про що мені говорити...», «як вставити свої п'ять копійок у цей монолог...»);
- правило відкритості: учасники групи мають усвідомлювати, що лише відверте проговорення своїх думок, емоцій, досвіду допоможе їм самим, а також іншим учасникам групи. Такі висловлювання варто заохочувати, модератор групи взаємопідтримки має сам демонструвати і підтримувати безоціночну атмосферу в групі;
- правило «стоп»: це можливість будь-якої миті зупинитися у своїх висловленнях і не продовжувати їх, якщо людина відчуває найменші ознаки власної психологічної небезпеки. Фахівець-модератор групи взаємопідтримки повинен з повагою ставитися до такої поведінки учасників, за необхідності з'ясувати її мотиви, але не наполягати на висловлюванні;
- правило конфіденційності: це основні засади створення психологічно безпечної атмосфери для відвертого висловлювання учасників.

Перша організаційна сесія групи взаємопідтримки має декілька етапів:

- 1 етап. Знайомство учасників групи.
- 2 етап. Вироблення правил роботи у групі та формулювання очікувань.
- 3 етап. Загальне обговорення узгодженої теми.
- 4 етап. «Підсумкове коло вражень». Кожен учасник говорить про свої відчуття і враження після обговорення теми заняття та активної участі в ній.
- 5 етап. Завершення сесії. Обговорення основної подальшої діяльності

групи надалі.

Групова робота має певну динаміку. Саме тому на кожній фазі розвитку групового процесу можуть виникнути труднощі. Зокрема, у групі взаємопідтримки зустрічаються люди дуже різні за своїми індивідуальними якостями; у кожній групі стикаються різні думки, інтереси та потреби.

До труднощів початкової фази роботи групи взаємопідтримки, насамперед, належать такі:

- члени групи не знають, як вести себе в групі або як розповісти іншим про себе;
- очікування індивідуальної допомоги гальмує власну активність;
- необхідну роботу виконують завжди одні й ті ж самі учасники;
- група занадто велика або мала за своїм складом;
- не задоволення очікувань окремих учасників групи взаємопідтримки щодо подій, які мають відбуватися на сесії;
- неможливість досягнення єдності між учасниками групи взаємопідтримки у визначенні мети й обранні методів роботи;
- проблеми з інтеграцією нових учасників групи взаємопідтримки.

Кожна група взаємопідтримки розробляє свій власний стиль, структуру й певні принципи роботи, що визначають її внутрішнє життя і є її ресурсом. На етапах подальшого розвитку групи взаємопідтримки можуть виникнути наступні труднощі:

- у групі більше пасивних, ніж активних членів;
- на конфлікти, що можуть виникнути чи виникають у групі, її члени реагують своєю відсутністю;
- значна плинність учасників групи взаємопідтримки порушує безперервність у розвитку групи та її стабільність;
- грандіозні очікування від роботи групи взаємопідтримки і подальша очевидна неможливість їх реалізації викликає почуття розчарованості. Якщо такі сподівання має більшість учасників групи взаємопідтримки, це може призвести до розпаду групи;
- досить проблематичним може стати «добровільно-обов'язкове залучення» фахівцями окремих батьків-вихователів / прийомних батьків у групи взаємопідтримки. Це може спричинити занадто пасивну або деструктивну позицію цих учасників у групі.

Блоки тем, що є актуальними й важливими для обговорення на сесіях групи взаємопідтримки:

- проблеми власне самих батьків;
- проблеми дитини (потреби та проблеми сьогодення);
- проблеми, що стосуються минулого дитини («тіні минулого»);
- проблеми виходу дитини з ПС / ДБСТ (потреби та проблеми в найближчому майбутньому житті).

Ці блоки є узагальненням багатьох окремих питань чи проблем, які виникають у батьків-вихователів / прийомних батьків під час виховання та розвитку дітей (див. табл. нижче).

№	Теми для обговорення на групах взаємопідтримки	Проблеми батьків	Проблеми дитини	Проблеми, що стосуються минулого дитини	Проблеми виходу дитини з ДБСТ/ПС
1	Адаптація дитини в новій родині.	+	+	+	
2	Власні стосунки між прийомними батьками та їхній вплив на дитину.	+	+		
3	Проблеми в стосунках між рідними і прийомними дітьми в новій родині.	+	+		
4	Усвідомлення особливостей фізичного стану дитини.	+	+	+	
5	Усвідомлення особливостей психічного стану дитини.	+	+	+	
6	Питання адекватної допомоги дитині у зв'язку з її психотравматичним минулим.	+	+	+	
7	Проблеми дітей з особливими потребами в новій родині.	+	+		+
8	Усвідомлення місця та форм покарання і заохочення / винагороди у вихованні дитини.	+	+		
9	Усвідомлення наслідків будь-якої упередженості у ставленні батьків до дитини.	+	+		+
10	Усвідомлення наслідків слабкої мотивації батьків на перспективний розвиток дитини, можливі проблеми в її майбутньому житті.	+	+	+	+
11	Усвідомлення наслідків амбіційних вимог батьків стосовно здібностей, успішності й поведінки дитини.	+	+	+	+
12	Усвідомлення наслідків родинних сценаріїв і батьківських настанов, що існували в біологічній родині та мають місце в новій родині дитини.	+	+	+	+
13	Проблеми з усвідомленим прийняттям батьками меж особистісних можливостей дитини.	+	+	+	+
14	Проблеми упередженого ставлення батьків до спадковості дітей.	+		+	
15	Проблеми спілкування дитини та батьків-вихователів/прийомних батьків з її біологічними родичами.	+	+		+
16	Проблеми в школі (педагогічна занедбаність, конфлікти з однолітками, конфлікти з педагогами, відсутність мотивації до навчання).	+	+	+	
17	Проблеми в соціальних стосунках (стосунки з сусідами, представниками різних соціальних інституцій тощо).	+	+	+	
18	Проблеми, пов'язані із сексуальним розвитком дитини.	+	+	+	
19	Проблеми шкідливих звичок дитини.	+	+	+	
20	Проблеми дітей з девіантною поведінкою.	+	+	+	

21	Проблеми «дітей-утікачів».	+	+	+	
22	Майбутнє житло для дітей.	+	+		+
23	Інші юридичні та соціальні проблеми привиході дитини з ДБСТ/ПС.	+			+
24	Профілактика та корекція синдрому вигорання в батьків-вихователів/прийомнихбатьків.	+	+	+	
25	Проблеми відмови від дитини.	+	+	+	+

Варто підкреслити, що першорядність у списку власних проблем батьків-вихователів / прийомних батьків не є випадковою, адже їх вирішення або конструктивні зміни мають стати першочерговим завданням задля поліпшення стану прийомної дитини / дитини-вихованця, її адаптації в новій родині.

Часто учасники групи взаємопідтримки - це люди, які не мають ні досвіду, ні навичок конструктивного обговорення власних проблем. Тому на перших сесіях групи взаємопідтримки розповіді батьків часто є емоційними монологами.

Але іноді для окремих учасників запропонована тема може бути неактуальною (наприклад, батьки-вихователі / прийомні батьки, у котрих є лише дуже малі діти, не вважатимуть актуальною тему «Вихід дитини з родини»). У таких випадках фахівець – модератор групи взаємопідтримки може надавати тематиці сесії характеру «вільного плавання», послідовного переходу з теми на тему.

Під час саморозкриття в групах взаємопідтримки у батьків відбувається усвідомлення своїх потреб і досвіду, які раніше не схвалювалися й відторгалися. Результатом такої роботи стає прийняття себе та інших, а також набуття здатності до змін, усвідомлення себе, уважності до почуттів – власних та інших учасників групи, відповідальності, дотримання принципу «тут і зараз». Саме тому проведення груп зустрічей та взаємопідтримки так важливе в роботі з прийомними батьками та батьками-вихователями для їх взаємної підтримки та підвищення знань, батьківських компетентностей шляхом спілкування з іншими батьками, модератором та залученими спеціалістами до проведення груп взаємопідтримки.

Тож потреба у підтримці однодумцями людей, які створили ПС, завжди буде актуальною. Проведення групових зустрічей є вдалою та ефективною формою підтримки прийомних батьків.

Використана література:

1. Бевз Г.М. Групи взаємопідтримки як форма підтримки сімей заміщувальної опіки // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей Ін-ту соціальної та політичної психології АПН України. 2005. – Вип. 11 (14). С. 181-189.
2. Бевз. Г.М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри: Монографія. К.: Видавничий дім «Слово», 2010.
3. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери:

- навчально-методичний посібник/ За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014.
4. Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Петрочко Ж.В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики: Навч. посіб.: У 2-х част. К.: Задруга, 2011.
 5. Комарова Н.М., Пеша І.В. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. К.: Держсоцслужба, 2006.
 6. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. К.: Держсоцслужба, 2006.
 7. Методичні матеріали: «Послуга сімейного патронату: пошук та первинний відбір кандидатів у патронатні вихователі», розроблені МБО «Партнерство кожній дитині» в рамках проекту «Сімейний патронат: запровадження кращих практик альтернативного догляду дітей, які тимчасово залишилися без батьківської опіки».
 8. Приймна сім'я: методика створення і соціального супроводу: наук.-метод. посіб. / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. К.: Центр стратегічної підтримки, 2003.
 9. Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч. К.: Обнова Компані, 2017.
 10. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска. Практическое пособие в 4 т. Том IV. Размещение и стабильные условия жизни. / Джудит С. Райкус, Рональд С. Хьюз. К.: Издательство Феникс, 2011.
 11. Створення та організація роботи груп взаємопідтримки для батьків-вихователів і прийомних батьків: інфор.-метод. матеріал. / Г. Я. Пілягіна, Н. О. Бервено, Є. В. Дубровська та ін. К., 2010.

3.2. Організація соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу

ПОЛЯЧЕНКО С.О.

*заступник директора Сумського обласного
центру соціальних служб*

Нормативне визначення термінів «приймна сім'я», «дитячий будинок сімейного типу» сформульовано Сімейним Кодексом України. Приймна сім'я (далі - ПС) - сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Функціонування прийомних сімей регулюється Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 565 від 26.04.2002.

Дитячий будинок сімейного типу (далі – ДБСТ) – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільним проживанням не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Загальна кількість дітей у ДБСТ не повинна перевищувати 10 осіб,

ураховуючи рідних дітей. Функціонування ДБСТ регулюється «Положенням про дитячий будинок сімейного типу», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 26.04.2002р. За прийомними дітьми зберігаються пільги, встановлені законодавством для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Держава надає сім'ї, яка бере на виховання дітей, матеріальну та соціальну підтримку.

Соціальна послуга соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (у тому числі ПС/ДБСТ) – комплекс заходів, що передбачає допомогу у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї, адаптацію дитини в нових умовах, створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні, захист майнових, житлових та інших прав дитини, сприяння навчанню та розвитку дитини, допомогу у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення, підготовку дитини до виходу із сім'ї, в тому числі до самостійного життя.

Соціальне супроводження як форма соціальної підтримки прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу.

Умовою забезпечення діяльності ПС, ДБСТ є наявність державної соціальної підтримки, що реалізується у формі соціального супроводження.

Соціальне супроводження ПС та ДБСТ передбачає здійснення заходів, спрямованих на сприяння створенню прийомними батьками/батьками-вихователями належних умов функціонування ПС/ДБСТ, у тому числі надання соціальних послуг.

В основі соціального супроводження лежить оцінка і планування послуг, які повинні починатися з моменту базової оцінки здоров'я та розвитку дитини та тривати до закінчення надання послуг. Елементом цього процесу має бути індивідуальна оцінка потреб дитини та сім'ї для визначення потрібного типу та рівня допомоги в ПС / ДБСТ.

Соціальна робота з сім'ями, які виховують дітей-сиріт, у першу чергу спрямована на вирішення проблемних питань життя та розвитку саме вихованців. Проте, враховуючи потребу забезпечення нормальних умов сімейного оточення дітей, передбачається проведення роботи і з батьками і з біологічними дітьми. Саме комплексність у роботі з такими сім'ями і визначається терміном «соціальне супроводження ПС / ДБСТ».

Окремої уваги в ході соціального супроводження потребують особи, які є співмешканцями прийомної матері/батька, матері-виховательки, батька-вихователя, які з ними не перебувають в офіційному шлюбі. Зазначене необхідно враховувати при складанні

Оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця, Плану соціального супроводження та проведення безпосередньої роботи.

Технологія здійснення соціального супроводження регламентується Порядком здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23 вересня 2009 року №3357) та Державним стандартом соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307). Даними документами визначаються принципи, етичні норми, зміст, завдання, процедури здійснення соціального супроводження від початку до завершення надання соціальної допомоги ПС чи ДБСТ.

Мета та завдання соціального супроводження.

Метою соціального супроводження є захист та забезпечення дотримання прав та інтересів дитини, оптимальних умов її життя та розвитку з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини шляхом надання соціальних послуг ПС/ДБСТ.

Соціальне супроводження передбачає надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг, спрямованих на створення належних умов функціонування ПС/ДБСТ.

Завдання соціального супроводження – сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини та захист її прав (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» ст. 15).

Перелік завдань залежить від терміну влаштування дитини в сім'ю та її основних потреб.

Мета, зміст, складові соціального супроводження та перелік послуг формуються з урахуванням компетенції фахівців центру соціальних служб.

Термін соціального супроводження ПС / ДБСТ, структури та спеціалісти.

Соціальне супроводження ПС/ДБСТ здійснюється постійно.

Для здійснення соціального супроводження за ПС/ДБСТ закріплюється соціальний працівник або фахівець із соціальної роботи, який пройшов спеціальну підготовку за програмою, затвердженою наказом Мінсоцполітики.

Соціальний працівник здійснює соціальне обслуговування дитини та сім'ї, є посередником між прийомними батьками та державними структурами, на які покладено вирішення питань забезпечення дітей, і не є представником органів контролю (ЗУ «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» ст.15).

Соціальні працівники або фахівці із соціальної роботи, які здійснюють соціальне супроводження сім'ї, проходять курс спеціальної підготовки до роботи з прийомними сім'ями, в яких виховуються діти, уражені ВІЛ-інфекцією.

Соціальний працівник закріплюється за ПС/ДБСТ наказом керівника суб'єкта, що надає соціальну послугу соціального супроводження на підставі рішення про створення ПС/ДБСТ. Один соціальний працівник може супроводжувати не більше 7 прийомних сімей, у яких загальна кількість прийомних дітей не повинна перевищувати 35 осіб.

Форми та методи здійснення соціального супроводження.

Форми та методи здійснення соціального супроводження визначаються фахівцем індивідуально. Оскільки соціальне супроводження є комплексною роботою, доцільно використовувати різні форми, методи і прийоми соціальної роботи. До методів соціальної роботи можна віднести педагогічні (переконання, навіювання, закріплення позитивного досвіду, творчі доручення, гра тощо), психологічні (тестування, ігрова терапія, арттерапія, казкотерапія, тренінги, орієнтовані на набуття спеціальних навичок, тренінги, спрямовані на поглиблення досвіду в аналізі спілкування, зокрема, в їх розв'язанні тощо), соціологічні (спостереження, опитування, анкетування, аналіз документів тощо).

Форми соціальної роботи поділяються на індивідуальні, групові, словесні, практичні, наочні, на прості, складні та комплексні, на довгочасні та короткочасні.

У виборі форм і методів роботи слід враховувати освіту, знання та уміння фахівця, який їх буде використовувати.

До проведення психологічної роботи слід залучати психолога або фахівця, який має відповідну освіту.

Соціальне супроводження здійснюється шляхом відвідування сім'ї. При цьому слід дотримуватися рекомендацій щодо періодичності відвідувань, визначених пунктом 5.7 Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 3357 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження ПС і ДБСТ»): протягом першого місяця перебування дитини в сім'ї відвідувати сім'ю не менше ніж щотижня; наступні три місяці - не менше одного разу на два тижні; надалі, протягом першого року функціонування, - за потреби, але не рідше одного разу на місяць; потім - не рідше одного разу на два місяці. Без попередження заздалегідь – не менше трьох разів протягом першого року функціонування ПС/ДБСТ. Відвідування сім'ї може здійснюватися частіше, ніж це визначено, відповідно до потреб об'єктів соціального супроводження.

Порядок здійснення соціального супроводження.

Соціальне супроводження розпочинається після прийняття рішення районною, районною у м. Києві та Севастополі державною адміністрацією, виконавчим комітетом міської ради міст республіканського значення Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) про створення ПС/ДБСТ та передачу до них дітей.

Початок соціального супроводження фіксується виданням відповідного наказу суб'єкта надання соціальної послуги.

В умовах децентралізації влади гостро постає питання змін у підходах до організації системи соціального захисту: послуги повинні надаватися відповідно до державних стандартів з урахуванням територіальної доступності. Кожна територіальна громада несе відповідальність щодо своєчасного виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування, та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Посилюється її відповідальність щодо забезпечення прав дітей, підтримки виховної функції сім'ї, надання сім'ям з дітьми якісних соціальних послуг. Метою такого підходу є зменшення кількості соціальних сиріт та сприяння розвитку сімейних форм виховання дітей. Проте, у зв'язку з децентралізацією влади в Україні та утворенням територіальних громад (далі – ТГ) постала проблема відсутності в них центрів соціальних служб (однією з функцій яких і є здійснення соціального супроводження ПС/ДБСТ) та фахівців соціальної роботи, відповідальних за здійснення послуги соціального супроводу сімей, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Враховуючи ситуацію, Міністерство соціальної політики України, як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, усиновлення та захисту прав дітей, рекомендує: у разі, якщо приймається рішення про ліквідацію, реорганізацію центру соціальних служб, функція соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, має бути збережена та передана органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, які визначають структурний підрозділ, установу, заклад, фахівця соціальної роботи, соціального працівника, на яких буде покладено зазначену функцію.

Якщо в ТГ такі заклади та спеціалісти відсутні – необхідно забезпечити замовлення такої послуги у відповідних установах, закладах, що надають послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Орган опіки та піклування, що створював, або забезпечував функціонування ПС/ДБСТ на відповідній адміністративно-територіальній одиниці, повинен прийняти рішення стосовно передачі справ соціального супроводу таких сімей ТГ, на території яких функціонують такі сім'ї. На підставі такого рішення центр соціальних служб, що здійснював соціальний супровід, передає справи таких сімей ТГ за актом приймання-пере-

давання документів. При цьому в ТГ мають бути спеціалісти, які пройшли спеціальну підготовку. ТГ забезпечує навчання таких спеціалістів шляхом направлення їх до обласних центрів соціальних служб.

Складання Оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця та Оцінки потреб прийомної сім'ї.

Протягом одного місяця після розміщення дитини в ПС / ДБСТ проводиться перша оцінка потреб прийомної дитини, дитини-вихованця. У подальшому оцінка потреб прийомної дитини, дитини-вихованця складається раз на рік.

Паралельно із формуванням першої оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця фахівець вживає заходи, спрямовані на вирішення найбільш гострих проблем дитини стосовно її адаптації у новому середовищі. Інформація про проведену роботу та її результати відображається у щоденнику роботи з ПС / ДБСТ (додаток 2 до наказу № 3357). В Оцінці потреб прийомної дитини, дитини-вихованця (додаток 1 до наказу № 3357) визначено складові оцінювання з урахуванням компетенції фахівців, які є надавачами послуги.

Кожна складова оцінювання потреб дитини має свої характеристики:

Адаптація в прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу. Рівень пристосування дитини до нового соціального середовища - прийомної родини - визначається за такими показниками:

- емоційна реакція дитини на членів нової сім'ї;
- взаємостосунки з членами сім'ї, їхніми родичами, друзями тощо. Можливо, вивчення адаптації прийомної дитини в ПС/ ДБСТ не є актуальним при першому оцінюванні потреб дитини, оскільки спочатку на більшість членів сім'ї та друзів реакція дитини буде настороженою. Тому протягом першого місяця перебування дитини в сім'ї плануються загальні заходи щодо адаптації дитини. При цьому конкретні заходи не плануються, тому що дитина не потребує додаткової уваги. Її слід залишити лише з членами родини, виключити спілкування з рештою родичів та знайомих.

Після оцінки потреб через три місяці, півроку перебування в сім'ї можуть проявитися проблеми адаптації, що потребує внесення в план соціального супроводження відповідних пунктів.

Взаємостосунки з дитячим оточенням. Стосунки прийомної дитини з дитячим оточенням оцінюються відповідно за кількома рівнями:

- специфіка побудови відношень дитини з однолітками;
- наявність друзів, товаришів;
- взаємовідносини в дитячих колективах дошкільних закладів, шкіл, інших навчальних закладів;
- взаємовідносини з дітьми за місцем проживання;
- можливості розширення кола спілкування з однолітками - участь

у діяльності позашкільних закладів, громадських організацій.

Найбільш актуальною ця потреба є для підлітків. Для малюків ця проблема практично не існує і не потребує уваги в плані соціального супроводження.

Контакти з біологічними родичами. Оцінка підтримання контактів з біологічними родичами дитини стосується:

- можливості налагодження позитивних контактів з біологічними батьками дитини;
- контактів з іншими біологічними родичами.

Одним із очікуваних результатів оцінювання потреб має стати визначення необхідності підтримання контактів дитини з батьками чи повна відмова від стосунків.

При визначенні потреби підтримки контактів дитини не слід виключати інших біологічних родичів. Слід підтримувати стосунки з біологічними родичами за умови, що вони не суперечать інтересам дитини.

Самостійність. Формування самостійності є проблемою постійною, яка ускладнюється з віком дитини і стосується таких параметрів:

- наявність сформованих життєвих навичок і умінь подбати про себе (відповідно до віку), самообслуговування; володіння побутовою технікою тощо;
- наявність навичок вирішувати побутові проблеми за межами місця проживання (придбання товарів в магазинах, аптеках, звернення за необхідними довідками та документами до різних інстанцій тощо);
- досвід використання кишенькових грошей;
- уміння організовувати змістовне дозвілля.

Підготовка до самостійного життя. Забезпечення самостійного життя вихованця передбачає розв'язання двох життєво необхідних потреб:

- профорієнтація та набуття професії;
- вирішення проблеми майбутнього місця проживання.

Зазначені складові оцінювання доцільно формувати стосовно дитини підліткового віку. Водночас слід розуміти, що підготовка дитини до самостійного життя є постійним процесом, який передбачає не тільки отримання професії та вирішення житлово-побутових питань, а й засвоєння дитиною знань та навичок, які їй знадобляться в усіх сферах життєдіяльності (зазначене стосується знання прав та обов'язків; формування навичок спілкування; ведення безпечного способу життя; репродуктивного здоров'я; аспектів подружнього життя та культури сексуальних відносин; усвідомленого батьківства; проведення дозвілля, формування самостійного та відповідального прийняття рішень; налагодження контактів з оточуючими; виходу із конфліктних ситуацій; планування сім'ї; ведення домашнього господарства, формування домашнього бюджету; організації змістовного дозвілля тощо).

Зазначені складові можна враховувати в інших пунктах оцінки та відповідно до них визначати потреби.

При складанні Оцінки потреб з урахуванням усіх складових стан дитини визначається на момент проведення оцінки (графа «Стан на момент оцінки»). Зазначаються як позитивні, так і негативні факти, сформовані під час оцінки. При оцінюванні необхідно враховувати думки, спостереження, зауваження прийомних батьків, батьків-вихователів та самої дитини.

Після визначення стану на момент оцінки визначаються конкретні потреби дитини, які необхідно забезпечити для повноцінного її виховання у прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу. Якщо під час визначення стану на момент оцінки буде виявлено, що індивідуальні потреби дитини забезпечуються належним чином та не потребують втручання з точки зору вдосконалення та розвитку, це зазначається в графі «Конкретні потреби дитини».

Оскільки Оцінка потреб визначається на достатньо тривалий термін роботи, доцільно переглядати її зміст не рідше одного разу на 3 місяці з метою вчасного реагування на зміни, які можуть відбуватися у стані дитини та для задоволення її потреб. Оформлення змін до Оцінки можна здійснити шляхом внесення необхідних записів безпосередньо в документі із зазначенням дати внесення змін або шляхом формування додатків до Оцінки на окремих аркушах.

При заповненні Оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця слід враховувати вік дитини, стать, стан її фізичного здоров'я, інформацію про історію життя, повні дані про біологічних батьків та родичів, наявність шкідливих звичок дитини, досвід стосунків з правоохоронними органами, досвід стосунків з оточуючими, характер цих стосунків, прояви характерологічних особливостей тощо.

До заповнення графі «Стан на момент оцінки» необхідно також залучати членів сім'ї, оскільки вони можуть володіти детальною інформацією про дитину та відчувати її стан.

Увагу мають привернути наступні фактори: чи є помітні занепокоєння у дитини; якою є ситуація з чуттєвістю дитини; чи виникає агресія, і по відношенню до кого дитина поводить себе агресивно; чи здатна вона виявляти свої почуття; чи справляється зі стресовими ситуаціями і як; який емоційний потенціал має дитина; яка у дитини самооцінка та які відчуття у неї щодо цієї самооцінки; чи має здібності до спілкування; чи вміє будувати відносини, і яким чином; яким контактам надає перевагу; чи має дитина здатність до співпраці; як будує відношення з групами (прийняття / неприйняття іншими); як дитина справляється з конфліктами; які причини виникнення конфліктів; чи є для неї важливі в її житті люди; чи є в неї таланти та здібності; чи одягається дитина самостійно, чи вміє підбирати необхідний одяг; які має навички гігієни; як їсть, п'є, яке ставлення до прийому їжі; чи бере дитина на

себе зобов'язання за виконання щоденних обов'язків (чи є надійною в їх виконанні); чи вміє і знає як користуватися грошима; як проводить дозвілля, які має улюблені заняття, захоплення; чи проводить вона вільний час з користю для себе (або навпаки); чи є дитина творчою, чи має багату уяву (або навпаки); з ким дитина любить грати (сама, з дорослими, однолітками); чи використовує ігри відповідно до віку (або відстає); чи визнає дитина погляди прийомних батьків, батьків-вихователів; які у неї соціокультурні, релігійні погляди; які дитина має моральні принципи; яке у дитини ставлення до кожного з членів сім'ї, яким чином вона з ними взаємодіє; як дитина ставиться до біологічних батьків, родичів; що дитина розповідає про контакти з ними; хто є найважливішим родичем для неї.

Зазначений перелік є невичерпним, тому при визначенні стану дитини на момент оцінки слід враховувати її індивідуальні особливості та особливості сім'ї, в яку вона влаштована.

Після проведення Оцінки потреб проставляються необхідні підписи та дата.

Крім оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця соціальний працівник проводить оцінку потреб ПС/ДБСТ, що складає основу планування соціальної підтримки родини в процесі реалізації соціального супроводження. Процес вивчення потреб родини є аналогічним вивченню потреб дитини. Першим кроком оцінки ситуації в прийомній родині є аналіз різних характеристик сім'ї, ознайомлення з сімейними традиціями, визначення ресурсів її та її найближчого оточення.

Складання Плану соціального супроводження прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу.

На основі оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця, отриманої інформації про дитину та індивідуального плану складається план соціального супроводження ПС / ДБСТ (додаток 3 до наказу № 3357). У плані соціального супроводження фіксуються такі позиції:

- конкретні потреби - питання, які мають бути вирішені: проведення медичного обстеження дитини, пошук біологічних родичів, організація оздоровлення, влаштування дитини до дитячого садка тощо;
- необхідні заходи для забезпечення потреб: що необхідно зробити для вирішення конкретного питання;
- термін виконання: планований термін розв'язання проблеми;
- результат: що планується досягти в процесі реалізації запланованих заходів;
- виконавець: особа, яка відповідає за розв'язання проблеми (соціальний працівник, батьки, дільничний педіатр та ін.).

План соціального супроводження ПС/ДБСТ містить дві частини: план забезпечення потреб дитини у розвитку та вихованні та план створення умов для цього. Перший стосується планування роботи з

дитиною та складається на основі Оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця. Конкретні потреби дитини переносять з оцінки потреб та передбачаються заходи плану (конкретні дії) з метою їх забезпечення. При плануванні заходів необхідно чітко усвідомлювати, що має бути досягнуто і на що мають бути спрямовані певні зусилля. Необхідно розглянути всі можливі варіанти, порівняти їх та обрати найбільш ефективні. Визначити хто, яким чином і коли буде впроваджувати ці дії. В кінці виконання зазначається результат, оцінюється ефективність заходу або подається коментар (вдалося чи не вдалося реалізувати захід плану).

Виходячи із обов'язків прийомних батьків, більша частина пунктів плану соціального супроводження має фіксувати їх як безпосередніх виконавців. При цьому, залучення соціального працівника та фахових спеціалістів доцільно планувати у тих випадках, коли батьки не можуть самостійно забезпечити вирішення проблем: юридичне оформлення документів, налагодження взаємодії між представниками різних структур, захист інтересів дитини на рівні органів місцевого самоврядування тощо.

Якщо задоволення потреб дитини потребує заходів комплексного характеру, їх необхідно розбити на декілька етапів та відповідно до них передбачити строк виконання.

Протягом першого року функціонування ПС/ДБСТ план соціального супроводження складається на півріччя. При складанні плану на друге півріччя враховується перша оцінка потреб прийомної дитини, дитини-вихованця, яка за потреби переглядається та коригується. Надалі план соціального супроводження формується на рік.

Планування заходів для забезпечення потреб дитини у розвитку й вихованні складається на досить тривалий термін. Оскільки рекомендовано не рідше одного разу на 3 місяці переглядати Оцінку потреб прийомної дитини, дитини-вихованця, доцільно після переглядати також і План. Це слід робити, якщо у дитини будуть виникати додаткові потреби. Також План слід переглядати та доповнювати в тих випадках, коли виконані заходи не досягли очікуваного результату.

Під час корегування слід брати до уваги результати супервізії соціального супроводження ПС/ДБСТ, щорічну інформацію про ефективність функціонування прийомної родини, індивідуальний план соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.

За обставин, які потребують термінового вирішення (необхідність медичного консультування, корекція стосунків між членами родини тощо), соціальний працівник може оформити відповідну пояснювальну записку щодо обставин, що потребують корегування плану, та переоформити план відповідно до нагальних потреб дитини.

Якщо на підставі усього зазначеного вище План корегується,

ставиться дата корегування, що має бути погодженою з прийомними батьками, батьками-вихователями, та, за потребою, з дитиною. Корегувати План можна шляхом внесення доповнень до діючого Плану або шляхом оформлення окремих додатків.

Заходи Плану створення умов щодо розвитку й виховання дитини, дітей у ПС/ДБСТ формуються з урахуванням можливостей прийомних батьків, батьків-вихователів, рідних дітей прийомних батьків, батьків-вихователів, інших осіб, які з ними проживають. У Плані створення умов для розвитку та виховання дитини зазначаються тільки наявні потреби та відповідно до них формуються заходи. Наприклад, якщо члени сім'ї здорові та не потребують певних заходів, то їх не потрібно планувати.

Якщо ПС/ДБСТ створені одинокою особою, з якою проживає співмешканець (співмешканка), це обов'язково потрібно враховувати при плануванні роботи з сім'єю.

Соціальні послуги, які надаються у ході соціального супроводження.

Порядок здійснення соціального супроводження ПС/ДБСТ містить перелік соціальних послуг, які має надавати (за потреби) соціальний працівник прийомній родині.

Соціально-економічні послуги:

- допомога у залученні додаткових ресурсів для задоволення потреб прийомної родини на лікування;
- оздоровлення тощо;
- допомога у своєчасному отриманні батьками державних виплат на утримання дитини;
- допомога у вирішенні побутових проблем, працевлаштування прийомних дітей після досягнення ними повноліття чи закінчення навчання.

Юридичні (правові) послуги:

- консультування з питань застосування чинного законодавства;
- представлення та захист прав і законних інтересів прийомної родини та дітей, що в ній виховуються, в органах державної влади та інших установах, організаціях, підприємствах незалежно від форм власності та підпорядкування; допомога в оформленні документів, необхідних для розв'язання проблем клієнтів;
- здійснення правової освіти прийомних батьків та дітей, що виховуються в їх сім'ях; співпраця з різними установами та фахівцями для надання фахової юридичної допомоги.

Соціально-педагогічні послуги:

- допомога у вирішенні питань навчання прийомних дітей, здобутті ними освіти; організація додаткових занять, навчання;
- виявлення розвитку різнобічних інтересів і потреб прийомних дітей;

- залучення до науково-дослідної, гурткової роботи, влаштування дитини до клубу, гуртка, секції;
- забезпечення доступності відповідних освітніх послуг для дітей з вадами розумового або фізичного розвитку шляхом індивідуального навчання;
- просвітницька робота щодо всебічного і гармонійного розвитку дитини;
- виявлення особливостей розвитку сім'ї та сімейних стосунків;
- організація здорового способу життя;
- організація навчання батьків ефективним методам виховання без покарання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем у подальшому; допомога батькам у здійсненні статевого та гендерного виховання;
- встановлення та підтримка стосунків із біологічною сім'єю, якщо це не суперечить інтересам дитини;
- участь у формуванні життєвих навичок дитини: планування свого життя та його здійснення; допомога у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання, підготовці до виходу з сім'ї у самостійне життя; організація зустрічей дітей із біологічними родичами, вжиття заходів щодо підготовки біологічних родин до повернення їм дітей;
- здійснення моніторингу захисту дитини від жорстокого поводження та насильства.

Психологічні послуги:

- адаптація дитини до нової сім'ї та сім'ї до дитини, створення належного психологічного клімату, для якого характерними є повага, любов, турбота, емоційні зв'язки;
- допомога в запобіганні виникненню непорозумінь та конфліктів між членами сім'ї, в т.ч. рідними дітьми;
- участь у формуванні у дитини почуття власної гідності, адекватної самооцінки, самосвідомості, самостійності, громадянськості позиції;
- мінімізація негативних наслідків психологічних травм;
- організація реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання затримок, відставань у розвитку, психічних та психологічних проблем, пов'язаних з занедбаністю, травмами та хворобами, жорстоким поводженням або насильством, які зазнала дитина до влаштування в прийомну сім'ю; корекція поведінки дітей;
- консультування з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем; організація сімейної психотерапії;
- проведення психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації; надання

методичних порад.

Соціально-медичні послуги:

- допомога прийомним батькам у вирішенні питань збереження, підтримки та охорони здоров'я прийомних дітей;
- надання необхідної інформації, настанов щодо здорового способу життя, профілактики туберкульозу, венеричних захворювань та ВІЛ/СНІДу;
- допомога у проходженні прийомними дітьми обов'язкового медичного огляду та, у разі необхідності, контроль за виконанням призначень лікаря;
- допомога у забезпеченні регулярного та якісного медичного обслуговування;
- допомога у вирішенні питань щодо оздоровлення прийомних дітей/дітей-вихованців та кривних дітей (до 18-ти років).

Інформаційні послуги:

- інформування про ресурси громади та допомога у їх використанні на користь дитини (про дитячі навчальні заклади, гуртки, спортивні школи та заняття, про діяльність дитячих, молодіжних громадських організацій, турпоходи, культурні заходи);
- надання довідкової інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації, надання інформації про соціальні послуги, графіки роботи закладів соціального спрямування, освіти, охорони здоров'я, центрів зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; розповсюдження буклетів, листівок, пам'яток, плакатів соціального спрямування.

Слід враховувати, що соціальні послуги мають надаватися за потребою сім'ї, враховувати індивідуальні запити сім'ї та вихованця і не є обов'язковими до виконання для усіх прийомних родин, що перебувають під соціальним супроводженням.

Заповнення Щоденника роботи з ПС / ДБСТ.

Упродовж функціонування ПС/ДБСТ заповнюється Щоденник роботи з прийомною сім'єю, дитячим будинком сімейного типу, який містить записи про роботу з усіма членами сім'ї. В щоденнику фіксуються заходи, які вживаються як при проведенні безпосередньої роботи з прийомною сім'єю, дитячим будинком сімейного типу (під час відвідувань, участі сім'ї у заходах, які проводить центр, спільних відвідуваннях інших установ, організацій та заходів, при прогулянках, спілкуванні або ігровій діяльності на природі тощо), так і заходи, які було вжито в ході проведення роботи фахівця з іншими установами, організаціями, закладами (підготовка клопотань щодо забезпечення потреб сім'ї, надання рекомендацій іншим фахівцям, які працюють з дитиною тощо).

Щоденник є фактично документом, що обліковує всю проведenu роботу з ПС/ДБСТ.

У Щоденнику роботи необхідно зазначати конкретні заходи (дії) та

досягнуті результати. Якщо проведена робота стосувалася не всієї сім'ї, а окремих осіб, це також необхідно зазначати. За потреби, в графі «Примітки» можуть ставити підписи прийомні батьки, батьки-вихователі, що може бути свідченням про їх ознайомлення з викладеною інформацією.

Специфічні умови

У разі, якщо між соціальним працівником, який здійснює соціальне супроводження, та членами сім'ї виникають *конфліктні ситуації*, візити у сім'ю він має здійснювати не самостійно, а разом із колегами, представниками обласного центру соціальних служб, офіційними особами. За результатами такого візиту складається протокол про результати візиту, який підписується всіма представниками, котрі відвідували сім'ю, а також прийомними батьками.

У випадку наявності постійних конфліктних ситуацій (спільні візити у сім'ю протягом трьох місяців) керівник спеціаліста повинен з'ясувати причини таких обставин і, за відсутності можливості налагодження контакту між працівником і членами сім'ї, розглянути питання про зміну спеціаліста, що затверджується відповідним наказом.

Скарга на дії соціального працівника членами родини, яка перебуває під соціальним супроводженням, подається згідно з чинним законодавством.

Контроль за умовами розвитку та виховання прийомної дитини, дитини-вихованця

Контроль за умовами розвитку та виховання дитини у прийомній родині є обов'язковим елементом забезпечення функціонування прийомної сім'ї. Відповідно до законодавства контроль за виконанням договору, а також за умовами проживання, виховання прийомних дітей здійснюють місцеві служби у справах дітей і органи опіки та піклування.

У 2012 році Міністерством соціальної політики України введено поняття «комплексного контролю» за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, що здійснюється місцевими органами виконавчої влади.

Механізм реалізації комплексного контролю містить Порядок взаємодії місцевих органів виконавчої влади з питань здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, затверджений спільним наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства внутрішніх справ України від 1 червня 2012 р. №329/409/652/502.

Згідно з Порядком контроль за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в ПС та ДБСТ, соціальне супроводження здійснюють:

- спеціалісти служб у справах дітей;
- спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- вихователі дошкільних навчальних закладів, де навчаються прийомні діти;
- класні керівники навчальних закладів, де навчаються прийомні діти;
- лікар, який надає первинну медичну (медико-санітарну) допомогу;
- працівник уповноваженого підрозділу місцевого органу внутрішніх справ за територіальним розташуванням ПС / ДБСТ.

Опосередковано контроль за умовами проживання і виховання дитини у ПС / ДБСТ здійснює соціальний працівник, який реалізує соціальне супроводження протягом усього періоду функціонування ПС / ДБСТ. Поточний контроль за умовами виховання та розвитку дитини у ПС / ДБСТ здійснюється у процесі соціального супроводження соціальним працівником під час візитів у сім'ю та проведення періодичних оцінок розвитку та виховання дитини. Під час відвідування сім'ї, соціальний працівник проводить бесіди та спостерігає за батьками, дітьми, особами з їх оточення для перевірки забезпечення прав прийомної дитини, попередження жорстокого поводження над нею. Також соціальний працівник щорічно готує інформацію про ефективність функціонування ПС/ДБСТ. Цей документ слугує підставою для подовження чи переривання угоди з прийомними батьками.

Ефективність функціонування ПС/ДБСТ оцінюється за складовими: фізичний стан дитини, психологічний, соціальна поведінка та адаптація, самостійність, пізнавальні здібності, стосунки з біологічними батьками (родичами), умови життєдіяльності.

Раз на рік служба у справах дітей готує звіт про стан виховання, утримання і розвитку дітей у ПС / ДБСТ на основі інформації, що надається соціальним працівником, який здійснює соціальне супроводження родини, вихователем дошкільного навчального закладу або класним керівником загальноосвітнього навчального закладу, де навчається дитина, дільничним лікарем-педіатром, дільничним інспектором місцевого відділку міліції. Батьки обов'язково ознайомлюються із звітом. У випадку відсутності належного реагування з боку прийомних батьків, батьків-вихователів щодо усунення недоліків, виявлення фактів порушення прав дитини, а також виникнення загрози життю та здоров'ю дитини, соціальний працівник, який здійснює соціальне супроводження, негайно інформує про це службу у справах дітей.

Перспектива реалізації соціального супроводження прийомної сім'ї

Позитивним результатом влаштування дитини у сімейне оточення слід розглядати набуття нею сімейних стереотипів життя та побутових стосунків, а у підсумку – можливість самостійного існування та забезпечення першочергових потреб. Саме на досягнення такої мети має бути спрямована роботи з ПС / ДБСТ.

Стратегічним напрямом соціального супроводження має стати визначення перспектив подальшого влаштування дитини після досягнення нею повноліття – працевлаштування, забезпечення житлом, продовження освіти. Саме ці проблеми мають вирішуватися батьками та соціальними працівниками протягом усього періоду проживання дитини у сім'ї.

Використана література:

1. Комарова Н.М. Посібник для прийомних батьків та батьків вихователів. К.: Держсоцслужба, 2006.
2. Бевз Галина. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку). К.: Главник, 2006.
3. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. К.: Держсоцслужба, 2006.
4. Комарова Н.М., Пеша І.В. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. К.: Держсоцслужба, 2006.
5. Романчук Олег. Сім'я, що зцілює. Основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоціонального занедбання. Львів: Колесо, 2011.

3.3. Методичні рекомендації з питань організації соціальної роботи із сім'ями опікунів, піклувальників

БОРТНИК Т.В.

начальник відділу

Сумського центру соціальних служб

Термінологія:

Опіка і піклування є особливою формою державної турботи про малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх дітей (з 14 до 18 років), що встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Поняття «**малолітня особа**» та «**неповнолітня особа**» пов'язані насамперед із дієздатністю і використовуються для визначення вікової межі, з якої ці особи здатні самостійно чи за згодою законних представників набувати та здійснювати суб'єктивні права і обов'язки.

Дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки.

Діти, позбавлені батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав,

визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти.

Органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, у тому числі територіальних громад (далі – *органи опіки та піклування*), які провадять діяльність із соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі забезпечення їх права на виховання у сім'ї, надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, із захисту особистих, майнових і житлових прав дітей, запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей.

Установлення опіки та піклування – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів.

Соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають.

Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах – аналіз належності особи/сім'ї до вразливих груп населення, її складних життєвих обставин та визначення індивідуальних потреб особи/сім'ї, переліку та обсягу соціальних послуг, яких потребує особа/сім'я.

Соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування – допомога у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї; адаптація дитини в нових умовах; створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини,

позбавленої батьківського піклування, захист майнових, житлових та інших прав дитини; сприяння навчанню та розвитку дитини; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків; допомога у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення; підготовка дитини до виходу із сім'ї, в тому числі і до самостійного життя.

Надавач соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (далі - надавач соціальної послуги соціального супроводу) – фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник.

Отримувач соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (далі - отримувач соціальної послуги соціального супроводу) – прийомні діти, діти-вихованці, діти, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, опікуни, піклувальники, біологічні діти [...] опікунів, піклувальників, інші члени сім'ї, які спільно з ними проживають.

Перелік нормативно-правових актів

1. Цивільний кодекс України
2. Сімейний кодекс України
3. Закон України «Про соціальні послуги»
4. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»
5. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»
7. Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307 «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування».
8. Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.09.2009 № 3357 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу».
9. Наказ Міністерства соціальної політики України від 18.10.2008 № 4591 «Про затвердження Порядку ведення особової справи дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та форми індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування».
10. Наказ Міністерства соціальної політики України від 28.12.2015 № 1256 «Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів,

опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів».

Соціальний супровід сімей опікунів, піклувальників

Наказом Міністерства соціальної політики України від 11 серпня 2017 року № 1307 затверджено Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, де зазначено, що підставою для отримання соціальної послуги соціального супроводу є рішення районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради про встановлення опіки, піклування або рішення суду.

Соціальна послуга соціального супроводу надається сім'ї опікуна, піклувальника **протягом року після влаштування дитини під опіку, піклування та протягом року до завершення піклування, а також за поданням відповідної служби у справах дітей у разі потреби.**

Служба у справах дітей (далі – ССД) направляє до надавача послуги копію рішення про встановлення опіки, піклування або рішення суду.

У триденний строк після прийняття рішення про влаштування дитини під опіку, піклування відповідна ССД передає суб'єкту, що надає соціальну послугу соціального супроводу, паперовий дублікат електронної обліково-статистичної картки дитини (наказ Мінсоцполітики від 28.12.2015 № 1256) та копію індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування (наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 № 4591).

Суб'єкт, що надає соціальну послугу соціального супроводу, видає відповідний **наказ**, у якому визначається фахівець, відповідальний за надання соціальної послуги соціального супроводу.

Протягом **7 робочих днів** укладається **договір** про надання соціальної послуги соціального супроводу з кожним (у разі потреби) отримувачем. У договорі визначаються умови надання соціальної послуги соціального супроводу та зобов'язання сторін, місце і тривалість її надання, періодичність зустрічей надавача соціальної послуги соціального супроводу з отримувачем соціальної послуги соціального супроводу.

Фахівець за потреби **протягом одного місяця** збирає додаткову інформацію про дитину та проводить оцінку її потреб, вживає заходів щодо вирішення найбільш гострих проблем дитини стосовно її адаптації у новому середовищі. Паралельно із формуванням першої оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця фахівець вживає заходи, спрямовані на вирішення гострих проблем дитини стосовно її адаптації у новому середовищі. Інформація про проведену роботу та її результати відображається у щоденнику роботи (**додаток 2 до наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23 вересня 2009 р. № 3357**).

Оцінка потреб влаштованої дитини складається фахівцем раз

на рік за формою згідно з *додатком 1* до Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23 вересня 2009 року № 3357.

На основі оцінки потреб дитини, отриманої додаткової інформації про неї та індивідуального плану складається **план соціального супроводу** (*додаток 3 до наказу № 3357*).

План соціального супроводу складається фахівцем разом із опікунами, піклувальниками та дитиною з урахуванням віку дитини, стану її здоров'я, інформації та рекомендацій спеціаліста, який здійснював підготовку опікунів, піклувальників.

План соціального супроводу затверджується керівником суб'єкта, що надає соціальну послугу соціального супроводу. Протягом першого року функціонування сімей опікунів, піклувальників план соціального супроводу складається на півріччя. При складанні плану соціального супроводу на друге півріччя враховується перша оцінка потреб підопічної дитини, яка за потреби переглядається та коригується.

У разі повернення підопічної дитини рідним батькам, усиновлення, переведення до іншої прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, сім'ї опікуна, піклувальника, влаштування у відповідні заклади та за рік до настання терміну виходу дитини із сім'ї до плану соціального супроводу включаються заходи з підготовки дитини до виходу із сім'ї.

Підставами для припинення надання соціальної послуги соціального супроводу є: **досягнення позитивного результату соціального супроводу в сім'ях опікунів, піклувальників.**

Відвідування:

- першого місяця перебування дитини в сім'ї – щотижня;
- наступні три місяці – один раз на два тижні;
- надалі, до кінця року – один раз на місяць;
- потім – не рідше одного разу на два місяці.

Крім того, не менше трьох разів протягом першого року функціонування сімей, до яких влаштовано дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, фахівець має право на відвідування таких сімей без попередження заздалегідь.

Державний стандарт визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (сім'ї опікунів, піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, що надають цю послугу.

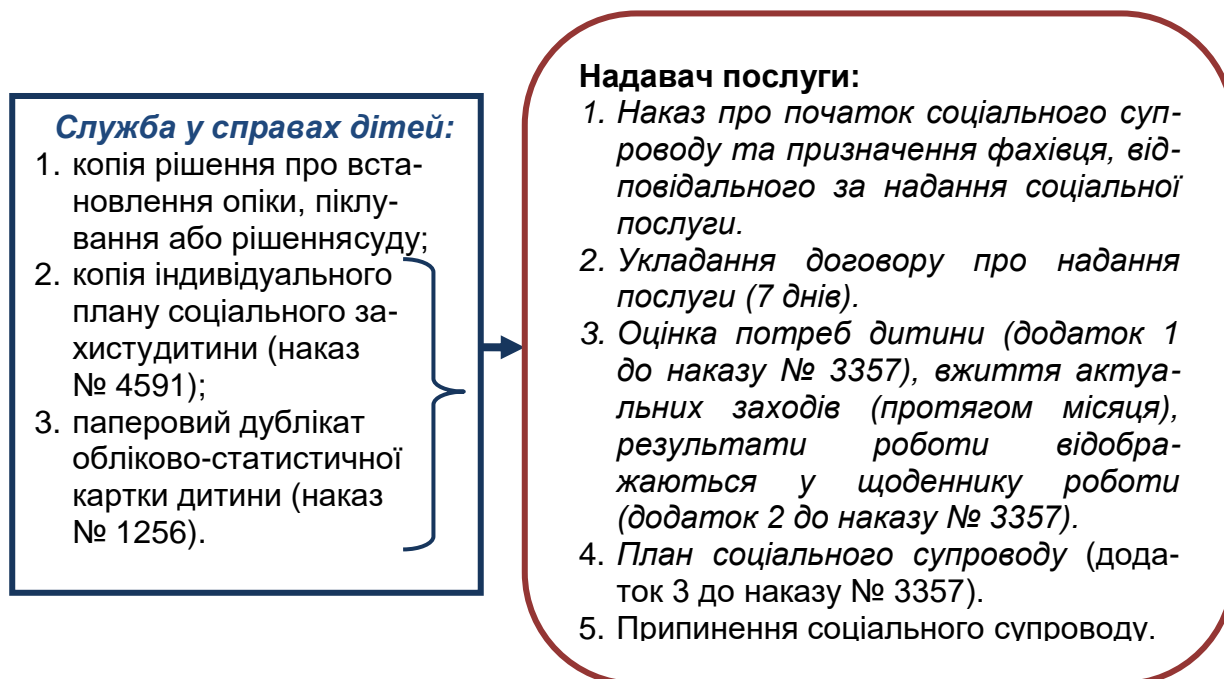

Рис. 1. Алгоритм надання послуги соціального супроводу сім'ям опікунів, піклувальників.

3.4. Соціально-психологічні особливості розвитку дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, в ситуації переходу до проживання в сімейні форми виховання

ПОНОМАРЕНКО Л.І.

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка

КИРИЛЮК А.В.

кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка

Сучасні наукові дослідження доводять, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які влаштовуються на виховання в сім'ю на відміну від своїх однолітків, котрі виховуються у благополучних сім'ях, проходять особливий шлях розвитку. Попереднє перебування дітей у складних умовах, психотравмуючих ситуаціях, нехтування їхніми потребами протягом тривалого часу створює загрозу розвитку й адаптації дитини у новій сім'ї.

Для кожної дитини, яка влаштовується до сімейних форм виховання, існують чинники ризику, що ускладнюють її адаптацію до нових умов життя. Умовно їх можна поділити на дві групи:

I група – чинники, що пов'язані з біологічною сім'єю дитини-вихованця та умовами її попереднього проживання;

II група – чинники, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, отриманими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків.

Звернемо увагу на окремі з чинників ризику, що відносяться до першої групи. Одним з основних чинників ризику, що ускладнюють адаптацію дитини-вихованця до нових умов життя, є пережитий досвід насилля. Діти, які пережили жорстоке поводження, насильство складають особливу групу і потребують додаткової соціально-педагогічної допомоги, реабілітації.

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не тільки завдає не виправної шкоди їх здоров'ю, а й супроводжується важкими соціальними наслідками. Пошук дитиною причин, які можуть пояснити недоброзичливе ставлення з боку дорослих до себе, може призвести до:

- самозвинувачень, визначення власної особистості джерелом провини, що формує комплекс невпевненості, повної залежності від поведінки старших;
- сформованості почуття відрази до старших, які пригнічують та не розуміють дитину, що викликає, ненависть, агресію і непокору до рішень батьків, їх вчинків та примусу.

Також, серед чинників ризику, що пов'язані з біологічною сім'єю дитини, що влаштовується в сімейні форми виховання, та умовами її попереднього проживання, вчені виділяють вплив спадковості на поведінку дитини-вихованця. Зокрема, авторський колектив у складі Н. Комарової і І. Пєши, досліджуючи вплив спадковості на асоціальну поведінку, алкоголізм і генетичні хвороби прийомних дітей і дітей-вихованців, дійшов висновків про доведеність: наявності вроджених особливостей, що пов'язані з підвищенням ризику кримінальної поведінки; взаємодії генетичних і середовищних ефектів на певній стадії вживання спиртного і розвитку алкоголізму.

Також, дослідженнями педагогів і психологів з'ясовано, що виховання в асоціальному сімейному оточенні деформує процес соціалізації неповнолітнього, тобто його входження в соціальне середовище, засвоєння соціального досвіду, залучення до системи соціальних зв'язків.

На стані здоров'я дітей у сім'ях, які перебувають у складних життєвих обставинах, до моменту їх влаштування в установи соціального захисту, суттєво позначаються такі негативні чинники, як низька медична активність батьків, порушення умов вигодовування і утримування дітей дошкільного віку, відсутність прийнятних санітарно-гігієнічних і побутових умов.

Отже, до чинників ризику, що ускладнюють адаптацію дитини-

вихованця до нових умов життя, які пов'язані з біологічною сім'єю та умовами її попереднього проживання дослідники відносять: пережите насилля, асоціальні явища тривалого характеру (наркотичні залежності біологічних батьків, аморальний спосіб життя, розпуста, сімейні сварки, бійки тощо).

Звернемося до аналізу другої групи чинників ризику, що ускладнюють адаптацію дитини до нових умов життя в ситуації переходу до проживання в сімейних формах виховання – чинників, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, набутими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків.

Одним із найбільш суттєвих чинників, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини та розвинені внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків, являється материнська депривація. Під материнською депривацією ми розуміємо неповне забезпечення або позбавлення дітей материнської любові, турботи, ніжності та ласки, що є необхідними для повноцінного розвитку дитячої особистості.

Найпершим проявом материнської депривації дослідники визначають небажання вагітної жінки мати дитину. Стресогенна дія такої вагітності приводить до спотворення життєво важливої взаємодії між матір'ю і дитиною під час внутрішньоутробного розвитку, до порушення сенсорних зв'язків між ними.

На глибоке переконання англійського психолога і психотерапевта Дж. Боулбі, материнська депривація призводить до втрати дитиною базової довіри до світу, в основі якої лежить втрата особистістю відчуття захищеності і безпеки. На цій деформованій основі розвиток особистості дитини набуває рис невротичності, що проявляється у підвищеній тривожності, невпевненості, залежності; рис «афективної тупості», показниками якої є нездатність до прихильності і любові, відсутність почуття спільності з іншими людьми, відчуження себе від інших, що, у свою чергу, може знаходити вираження в агресії, спрямованій зовні або на власну особистість.

Відсутність або послаблення емоційних зв'язків з матір'ю в ранньому дитинстві Р. Бернс визначає передумовою формування у дитини уявлень про ворожість навколишнього світу і розвитку неадекватної Я-концепції.

Окрім материнської депривації виділяються:

- сенсорна депривація (повне позбавлення дитини сенсорних (чуттєвих) потреб, неможливість виконувати сенсорні дії щодо сприйняття об'єктів);
- соціальна депривація (обмеження кола спілкування дитини, стихійний характер зв'язків і ставлень, уникнення об'єктивних соціальних ролей, які дитина повинна виконувати, відповідно до віку, в різних видах діяльності);
- емоційна депривація (обмеження можливостей дитини виявля-

ти своє ставлення до предметів чи явищ оточуючої дійсності, відсутність умов для розкриття чи розвитку емоційного досвіду);

- психічна депривація (певний психологічний стан, що виникає як результат впливу таких життєвих ситуацій, через які особа протягом тривалого часу не має можливості задовольнити життєво важливі психічні потреби).

Звісно, у чистому вигляді кожен із зазначених видів депривації можна виділити лише у спеціальних експериментах. У реальному житті вони існують у досить складній конфігурації, що дає можливість говорити про деприваційний синдром, який виникає у дитини в неблагополучному сімейному оточенні.

Розглядаючи депривацію як систему стимульних бар'єрів, науковці (Н. Комарова, І. Пеша) виокремлюють такі їх види:

- матеріальні – нестача матеріальних засобів для виживання і розвитку;
- соціальні – брак спілкування і досвіду соціальних відносин;
- пізнавальні – сенсорні, мовленнєві, смислові, відсутність умов для розвитку сенсорної чутливості, розвитку мовлення, сформованості понятійного апарата;
- емоційні – відсутність емоційної турботи й прийняття дитини.

Ці бар'єри призводять до порушень і викривлення індивідуального та особистісного розвитку дитини-сироти, є основою для формування проблеми, яка може бути охарактеризована як особливий психічний стан внутрішньої незахищеності, що викликає викривлення соціальних відносин, тобто соціальну дезадаптацію – відхилення у пристосуванні до соціального середовища.

У дитини з неблагополучної сім'ї чи вихованця інтернатного закладу становлення психіки має якісно інші закономірності, ніж у дитини, яка виховується в умовах благополучного сімейного оточення. Таким чином відхилення у формуванні особистості дитини, яка виховується поза родиною, відбувається у емоційно-вольовій, інтелектуальній сферах та супроводжуються проблемами у спілкуванні з однолітками, статевій ідентифікації, моральному розвитку особистості. Найбільші порушення у дітей-сиріт, які виховуються в умовах інституційних форм державного утримання, спостерігаються в емоційно-вольовій сфері: порушення соціальної взаємодії, невпевненість у собі, зниження самоорганізованості, цілеспрямованості, недостатньо розвинута самостійність, неадекватна самооцінка, відсутність тенденції до співробітництва.

Недостатність інтелектуального розвитку дитини, яка виховується поза родиною, виявляється у слабкій сформованості у неї пізнавальних процесів, нестійкій увазі, поганій пам'яті, слабо розвинутому мисленні (наочно-образного, абстрактно-логічного, вербального), низькій ерудиції тощо.

Особливу проблему складають порушення у спілкуванні дітей цієї

категорії з дорослими та однолітками. Такі діти часто є агресивними, звинувачують у своїх невдачах оточуючих, не вміють визнавати свою провину; у них є недостатньо розвинутими навички спілкування з однолітками, вміння налагоджувати рівноправні стосунки з незнайомими людьми, адекватно оцінювати свої якості, що необхідні для вибіркового, дружнього спілкування.

Новітні дослідження доводять: у той час, як відставання у фізичному розвитку, що притаманне дітям у великих державних інституційних закладах, можна надолужити після розміщення їх до сімейних форм виховання, протидіяти емоційному й соціальному відставанню набагато складніше.

Отже, наслідком втрати дітьми належної батьківської опіки є порушення усього процесу соціального розвитку дитини, становлення її як особистості. У таких дітей спостерігаються: порушення фізичного та психічного здоров'я; відхилення у розвитку інтелекту; деформація особистісних якостей дитини; педагогічна занедбаність, яка може виявлятися у розвитку асоціальних установок, неприйнятті соціальних цінностей суспільства, кримінальних проявах, алкогольній та наркотичній залежності тощо. Відповідно, люди, які беруть на виховання дітей мають враховувати ці особливості в ситуації переходу дітей до проживання в нову родину.

Водночас із зазначеними проблемами, у період адаптації необхідно бути готовими до негативних проявів у поведінці дітей, які можуть набути різних форм: агресії, крадіжок, брехні, лінощів, небажання навчатися, неохайності, онанізму, постійного відчуття голоду, періодичного жебрацтва.

У процесі переходу дитини до проживання в сімейні форми виховання можна виділити кілька етапів.

I етап. «Знайомство», або «Медовий місяць».

На цьому етапі дитина підкоряється правилам (хоче сподобатися), відчуває радість і тривогу одночасно, переживає нові враження, спонтанно згадує про своє минуле життя (інколи ідеалізує його), відчуває провину за те, що сталося з нею у кровній сім'ї. Дитина ще не до кінця розуміє свою роль і положення у новій родині, що може додатково тривожити її. З точки зору дитини, саме на цьому етапі вона втрачає свою кровну сім'ю – в її уявленні відбувається «спалення мостів».

II етап. «Вживання».

Для цього періоду характерним є те, що перші враження та ейфорія минають, розпочинається копіткий і тривалий процес адаптації. Поведінка дитини різко погіршується, можлива регресія до рівня, що не відповідає її віку (почуття безпорадності або почуття залежності, перебільшені скарги, підвищена чутливість, відмова від нового, нез'ясовні напади злості, плачу, втоми або тривоги, амбівалентність почуттів, ознаки депресії, повернення енурезу, шкідливих звичок

тощо), відбувається перевірка витривалості вихователів.

Причинами погіршення поведінки дитини є: поява довіри до нових «батьків» і ослаблення «емоційної пружини»; неготовність до вимог та очікувань, що з'явилися; наростання дитячої тривоги у зв'язку з невиразним розумінням свого місця і ролі у новій родині; емоційні труднощі у зв'язку з можливими зустрічами з біологічними батьками або іншими родичами; обумовленість порушень поведінки попереднім травмуючим життєвим досвідом.

III етап. «Рівновага».

Для цього етапу з боку дитини характерно: дорослішання, самостійність, довіра до вихователів (обговорює з батьками-вихователями свої проблеми і труднощі, поводитися природно, бере активну участь в усіх справах сім'ї), відповідність поведінки особливостям характеру і ситуації взаємодії, виконання правил і адекватне реагування на прохання, розуміння змін, що відбуваються з нею, якщо і з'являються проблеми, то вони, як правило, відбивають кризові етапівікового розвитку, через які проходить кожна дитина.

Необхідною умовою успішної адаптації дитини, яка залишилася без піклування батьків, до нової сім'ї є взаємна відповідність ролевих очікувань дитини і вихователів, професіоналізм і педагогічна освіченість останніх. Науковці у своїх працях підкреслюють важливість своєчасної допомоги з питань вирішення конфліктних ситуацій між членами сім'ї і дитиною. Адже саме від того, наскільки успішно буде завершена кожна зі стадій адаптації, залежить обсяг проблем при повній адаптації дитини до умов нової сім'ї і нового соціального оточення в цілому. Отже, ключовою умовою успішної інтеграції дитини в сімейні форми виховання є знання батьками особливостей її розвитку та вміння застосовувати ці знання на практиці.

Використана література:

1. Bowlby J. Maternal care and mental health. New York : Schocken Books, 1966. 357 p.
2. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) : монографія. Суми : СумДПУ, 2002. 268 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М. : Прогресс, 1986. 420 с.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
5. Ігнатенко К. В. Соціально-психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2011. № 4 (215), ч. 1. С. 54-62.
6. Комарова Н. М. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2 кн. Кн. 1. К. : Держсоцслужба, 2006. 118 с.
7. Коробова Л. О. Особливості соціалізації дітей в умовах дитячого будинку URL: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1440/1/>
8. Кузьмінський В. Навіщо реформувати інтернатну систему: чого нас вчить історія // Права дітей. 2010. № 1 (9). С. 4-6.

9. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Кн. 2 / Г. М. Бевз, Т. В. Бондаренко, Н. М. Комарова та ін.. К. : Держсоцслужба, 2006. 180 с.
10. Пospelова Н. С. Профессиональная подготовка приемных родителей и родителей-воспитателей : примерные конспекты занятий : пособие для специалистов органов охраны детства, социально-педагогических и детских интернатных учреждений / Н. С. Пospelова, И. А. Свibович, Н. Е. Шех. Минск : В.И.З.А. ГРУПП, 2010. 295 с.
11. Приймна сім'я: методика створення і соціального супроводу : наук.-метод. посібник / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. К. : Центр стратегічної підтримки, 2003. –92 с.
12. Прихожан А. М. Психология сиротства. 3-е изд.. СПб. : Питер, 2007. 416 с.

3.5. Методичні рекомендації щодо використання анімаційних технологій у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування

ШЕВЧЕНКО Т.С.

*викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Сирітство – це соціальне явище, поява якого обумовлена наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісно відсутніми [1, с.102]. Якщо дитину не всиновили, не відправили на виховання до дитячого будинку сімейного типу, вона не має опікуна, то своє дитинство буде змушена провести в школі-інтернаті для сиріт. І тут ми стикаємося з наступними негативними аспектами соціалізації дітей у закладах інтернатного типу: підвищене почуття тривожності, орієнтація па ворожість соціуму; випадки жорстокості з боку персоналу та вихованців; відсутність спілкування з біологічними батьками; відсутність соціальних навичок особистого життя; дефіцит любові, ласки, уваги; вузьке коло спілкування через закритий колектив; регламентація проведення часу; закомплексованість, емоційне незадоволення; відсутність особистого простору, власних речей та економічна депривація [3, с.79-80]. Саме тому в рамках соціалізації та соціальної реабілітації даної категорії дітей важливо проводити яскраві, змістовні культурно-розважальні заходи. І, на наш погляд, це повинні бути свята, наповнені актуальним, вдалим та позитивним матеріалом.

Сучасні культурно-масові та розважальні заходи неможливо уявити без використання унікальних анімаційних технологій. У першу чергу, це обумовлено значним розвитком соціокультурної діяльності в останні роки та постійною потребою здивувати учасників ігрового процесу. Передумовами виникнення анімації як явища і розвитку анімаційних технологій є негативні наслідки індустріалізації й урбані-

зації. Але саме для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ігрова анімаційна діяльність може стати інструментом зняття психологічного напруження не лише від негативного впливу технологічного прогресу, а й від проблем в родині.

Фактори розвитку зростання попиту на анімаційні послуги для даної категорії дітей є:

1. Подолання стереотипів у працівників інтернатних закладів. Стандартизовані підходи до організації дозвілля дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стали змінюватися на сучасні.
2. Збільшення інвестиційних впливів в сферу соціальної роботи з даними категоріями дітей. Небайдужі фізичні та юридичні особи, підприємства стали запрошувати для дітей на свята професійних аніматорів та ігротехніків, що на практиці демонструють успішність використання конкретних анімаційних технологій.
3. Формування сприятливої державної політики щодо соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Такі діти частіше бувають у великих розважальних закладах, мають змогу користуватися сучасними гаджетами та пізнавати нові культурні здобутки.

Таким чином, можна говорити про актуальність використання анімаційних технологій в організації навчання та виховання дітей-сиріт. Анімаційні технології являються гармонійним поєднанням ігрової діяльності з музичним, мультимедійним, карнавальним, театральним аспектами та реалізуються під час анімаційних заходів і програм. Але вони також можуть використовуватися в рамках навчального і виховного процесу дітей, орієнтуючись на гру, як провідний вид діяльності у цьому віці.

Успішність використання музичних анімаційних технологій залежить від якісного та вдало підібраного музичного супроводу. Для аніматора та організатора розважальних анімаційних програм особливе значення має емоційна виразність музики. За рахунок емоційного накалу, мелодії і ритму музики досвідчений аніматор може впливати на емоційний стан як окремої людини, так і всієї аудиторії. Саме тому мелодії, які мають звучати на подібних святах повинні бути позитивними, зі зручною динамікою. Професійні звукотехнічні засоби дозволяють досягти високоякісного звучання музики при значній потужності відтворення. Виникає незвичне відчуття «пружності повітря», звукової щільності. Саме такий психофізіологічний вплив активно використовується аніматорами для активізації моторно-рухового апарату та варіювання емоційним станом. При цьому, незалежно від форми анімаційного заходу треба враховувати фактори, що впливають на сприйняття музики людиною: акустику залу, температуру повітря у приміщенні, якість звуку тощо. При роботі з дітьми-сиротами слід приймати до уваги можливі травматичні події їх минулого, тому гучність звуку повинна

змінюватися плавно, музичний матеріал має бути легким для сприймання зі зрозумілим текстом, бажано рідною мовою. Рівень гучності звуку доцільно змінювати в залежності від того, яка – повільна чи ритмічна музика – звучить на даний момент. Підвищується рівень гучності і в кульмінаційні моменти програми. За таким же принципом слід застосовувати світлове обладнання. У найемоційніші моменти має сенс максимально насичувати світлову палітру залу, в ліричних паузах – створювати порівняно неясний фон. [4, с.103].

Використання мультимедійних анімаційних технологій вимагає професійного технічного супроводу, тож насамперед потрібні спеціалісти, які готові реалізовувати подібні анімаційні програми. Візуальне оформлення розважального анімаційного заходу передбачає диференційований підхід – у залежності від теми заходу та його форми обираються певні засоби управління сприйняттям. При наявності технічних можливостей можна проводити ігрові зустрічі в форматі он-лайн з найкрутішими агротехніками країни, демонструвати відео-завдання чи флешмоб для повторення дітьми, транслювати уривки мультфільмів під час тематичних програм та створювати віртуальних персонажів для вистави з завчасно записаними кадрами. При цьому, для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід уникати сюжетів родинних драм, які можуть бути для них травмуючими. Але дана градація тем носить виключно дискусійний характер і самі вихованці можуть висловити свою думку щодо даного питання. Наприклад, за сюжетом мультфільму «Крижане серце» дві сестри залишаються сиротами і це може сколихнути дитячі спогади. Але підтримка принцес одна одної, розкриття їхніх талантів, позитивний фінал історії дає підростаючим хлопчикам і дівчаткам шанс на щасливе майбутнє, яке залежить лише від них.

Найчастіше, аніматори проводять свята для дітей-сиріт, використовуючи певний сценічний образ. Робота над створенням сценічного образу передбачає типову манеру поведінки, особливості рухів, ходи, міміки, жестів, голосу, вимови і, нарешті, гриму і костюма [2, с.45]. І тематика заходу має гармонійно поєднуватися з вже відтвореними зовнішніми характеристиками. При цьому образи мають бути не дуже лякаючими, герої мають відображати загальнолюдські цінності, які вихованцям слід цінувати в людях та розвивати в собі. Попелюшка – працююча та скромна дівчина, Спайдермен – дружелюбний сусід, що бореться з порушниками, веселі песики з мультфільму «Щенячий патруль» допомагають своїм знайомим і не тільки в побутових труднощах і список можна ще довго продовжувати. На нашу думку, для сучасних дітлахів варто обирати сучасних персонажів, з якими вони стикаються кожного дня і вже встигли їх полюбити. У батлі між Бетменом і Івасиком Телесиком перемаже Бетмен. При цьому інша ситуація спостерігається при включенні до

театралізованого дійства вигаданих унікальних героїв, які можуть мати незвичний зовнішній вигляд та історію. Такі сюжетні повороти можуть підвищити цікавість дітей до самої програми та розв'язати руки організаторам для популяризації бажаних ідей.

Одним з важливих параметрів, що характеризують невербальну комунікацію, є міжособистісний простір – дистанція, яка не усвідомлено встановлюється в процесі безпосередньої взаємодії між людьми. Чим тісніші стосунки між людьми, тим менша просторова дистанція між ними в процесі спілкування та гри [4, с.105]. І задача аніматора використовувати такі ігрові анімаційні технології, щоб учасники поступово розслаблялися та зменшували дистанцію один між одним, були готові танцювати в парах чи групах, обіймати інших, збільшували час зорового контакту. Для дітей-сиріт даний аспект наймовірно важливий, тому розважальна анімаційна програма має включати в себе ігри без реквізиту та з ним, які мають на меті активну взаємодію пари чи групи осіб.

Таким чином, використання анімаційних технологій в роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, має позитивний вплив на їхню соціалізацію, на розвиток комунікативних здібностей, на психологічний комфорт конкретної особистості. Динамічні та спокійні ігри мають передуватися і бути максимально відповідними щодо вікових особливостей дитячої аудиторії.

Використана література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. К.: Логос, 2003. 134 с.
2. Зайцев В.П. Режисура естради та масових видовищ: Навчальний посібник. (2-е вид.). К.: Дакор, 2006. 252 с.
3. Кізь О.Б. Особливості самоставлення вихованців інтернатних закладів // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. К., 2002, Т. IV. Ч. 3. С. 78-86.
4. Шевченко Т.С. Особливості музичного оформлення розважальних анімаційних заходів для дітей-сиріт // Соціально-орієнтована економіка: теорія та практика соціального забезпечення: матеріали II Всеукра. наук.-практ. конференції (м. Черкаси, 2-4 червня 2020 р.). Черкаси, 2020. С.102-106.

РОЗДІЛ 4. ДЕІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ – КОЛИ НА ПЕРШОМУ МІСЦІ ДИТИНА

4.1. Підтримка родинних стосунків

КОВАЛЕНКО Г.О.

методист Сумського обласного
центру соціальних служб

Усі діти мають право отримувати задоволення від життя в родині, а родини мають право піклуватись про своїх дітей у приватних умовах. Але іноді виникають обставини, які вимагають від держави втручання у родинне життя з тим, щоб захистити дитину.

Слід зауважити, що заходи щодо захисту дитини не обов'язково означають автоматичне вилучення дитини з родини, а якщо таке все ж відбувається, то це не означає автоматичне припинення будь-яких стосунків між дитиною та родиною (*окрім випадків жорстокого поводження або насильства*).

При прийнятті рішення про вилучення дитини з сім'ї необхідно переконатися, що такий захід є не тільки необхідним, але й виправдано пропорційним. Ситуація чи певний ризик може означати, що певне втручання у сфері соціальної роботи є необхідним, однак вид та межа такого втручання може не завжди адекватно, пропорційно відповідати ситуації.

Наприклад, дитину тимчасово влаштовують поза сім'єю, забирають від матері, яка вважає, що за обставин, які склалися на даний момент, вона не спроможна піклуватися про свою дитину. Якщо не здійснити адекватних кроків для забезпечення підтримки стосунків між матір'ю та дитиною і не допомогти матері впоратися з СЖО, то таке влаштування дитини до закладу державного утримання може перетворитися на довгострокове або постійне перебування.

У деяких випадках подовжене / постійне перебування дітей у закладах державного утримання стає можливим через поєднання наступних чинників:

- завищені стандарти стосовно того, що є «*правильним*» батьківством,
- відсутність діалогу з біологічною родиною,
- відсутність альтернативи стаціонарному догляду, відсутність послуг з допустимо географічною віддаленістю від громади, які б дозволяли підтримувати постійно стосунки між дитиною та біологічною родиною.

Концепція «достатньо позитивного» батьківства є визначальною для соціальних працівників, які готують рекомендації та рішення стосовно підтримки і збереження дітей у родинах, реінтеграції чи влаштування дітей в альтернативні форми виховання. Такі складні, комплексні рішення неминуче вимагатимуть, крім усього іншого, детального оцінювання батьківських навичок, якості і усталеності / стійкості батьківства.

Небезпека тут полягає у тому, що соціальні працівники та інші спеціалісти можуть потрапити у пастку очікування ідеального батьківства, і в результаті – встановлювати нереальні, необґрунтовані стандарти. Різні соціальні працівники можуть мати різні думки щодо «правильного» батьківства з точки зору застосування дисциплінарних засобів, забезпечення адекватного фізичного розвитку, або навіть підтримки порядку у будинку. Є дуже багато батьків, яким бракує деяких батьківських навичок, однак їхні діти залишаються у родині, зростають і виховуються належним чином.

Соціальному працівнику необхідно знаходити і вказувати членам сім'ї їх сильні сторони і можливості. Сильна сторона сім'ї – все те, що допомагає їй справитися із проблемами. Відповідно, оцінка сильних сторін допомагає зрозуміти, що саме члени сім'ї можуть зробити, щоб самостійно розв'язати проблему, подолати складні життєві обставини.

Прикладами сильних сторін можуть бути: батьки розуміють, що діти час від часу плачуть, кричать, впадають в істерики, і це не свідчить про те, що вони не ствердились як батьки; батьки правильно розуміють потреби дитини і реагують на її поведінку; члени сім'ї сприймають сім'ю як щось єдине, ціле, колектив та ін. Сильні сторони можуть бути наявні у сім'ї у зародковому, не яскраво вираженому вигляді. Нерідко сім'ї недооцінюють наполегливість, креативність, з якими вони долають життєві негаразди. У процесі роботи соціальний працівник має допомогти сім'ї усвідомити свої сильні сторони і здатності до змін.

Аналіз сильних сторін не має обмежуватись лише членами сім'ї. Важливо проаналізувати сильні сторони родичів, знайомих, друзів, готових прийти на допомогу.

Концепція партнерства з біологічною родиною вимагає активного залучення рідних батьків дитини у процеси вироблення рішень щодо неї. Для того, щоб таке партнерство стало ефективним, потрібно відмовитись від позиції «або – або» у питаннях влаштування дітей (*наприклад, або дитина живе з родиною, або про неї піклується держава*).

Ключовим компонентом відмови від позиції «або – або» є концепція комплексу послуг. В той час, як родина може бути неспроможною забезпечувати усі без виключення потреби дитини, певні додаткові послуги можуть допомогти зберегти родину і уникнути травм, викликаних розлученням з рідними.

Надання таких комплексних послуг, очевидно, вимагає злагодженої взаємодії суб'єктів соціальної роботи, кожний з яких надає певний компонент скоординованого комплексу послуг, працюючи у партнерстві з родиною для того, щоб попередити розлучення дитини з батьками та її потрапляння до закладу державного утримання.

Міждисциплінарна командна робота – міжпрофесійний напрямок роботи спеціалістів, який характеризується більш довготривалими і стійкими взаємовідносинами спеціалістів у команді, більш високим рівнем узгодженості роботи. Це забезпечується на основі організації і підтримки регулярних зустрічей, на яких обговорюються нюанси професійної взаємодії з клієнтами у рамках індивідуальної роботи з конкретним випадком.

Також треба звернути увагу на інше важливе питання, а саме потреби у регулярному перегляді необхідності влаштування. Оскільки ситуація та обставини у родині можуть змінюватись з часом, існує висока вірогідність того, що потреби стосовно догляду та влаштування дітей також змінюватимуться з часом.

У деяких випадках родини дійсно не здатні піклуватися про своїх дітей, тому існує необхідність у короткостроковому стаціонарному догляді. У цьому сенсі стаціонарний догляд повинен нагадувати сімейне середовище і знаходитися у межах місцевої громади. Також, у деяких випадках діти з особливими потребами можуть потребувати спеціалізованого стаціонарного догляду впродовж тривалішого часу, але це має бути виключенням, а не правилом.

Треба пам'ятати, що діти (*незалежно від тривалості перебування в закладах державного утримання*) зазнають великої шкоди, оскільки вони не отримують постійного особистого піклування і прихильності до батьків.

4.2. Наслідки перебування дітей у закладах державного утримання

КОВАЛЕНКО Г.О.

методист Сумського обласного центру соціальних служб

Численні дослідження задокументували факти того, що у дітей, які зростають та виховуються в закладах державного утримання, часто спостерігаються затримки у фізичному, емоційному, соціальному та когнітивному розвитку.

Однією з найвпливовіших теорій, які пояснюють негативні наслідки перебування дітей в закладах державного утримання для здоров'я та

розвитку дітей, є «теорія прив'язаності», вперше розроблена **Джоном Боулбі** в 1951 році. Його новаторські дослідження дітей, яких було відокремлено від своїх родин, продемонстрували взаємозв'язок між «материнською депривацією» та затримками розвитку. Центральним елементом його теорії є поняття «прив'язаність», яке можна визначити як тривалий зв'язок між дитиною та її первинним піклувальником.

Материнська депривація – процес емоційного та психологічного збіднення дитини, в наслідок відокремлення дитини від матері в ранньому віці. В основі цього феномену лежить повна або часткова відсутність у дитини прив'язаності до дорослих, підрив довіри до дорослого світу.

Основою соціалізації, розвитку людини є міжособистісні стосунки, саме вони пов'язують її з іншими людьми і тим самим дозволяють формувати ідентичність особистості. Прив'язаність робить нас людьми – синами чи доньками, батьками чи матерями, братами чи сестрами.

Глибокі емоційні зв'язки зі значущими людьми складають основу життєвих сил для кожної людини. Але для дітей – це життєва необхідність у буквальному значенні цього слова, бо дає можливість розвивати базову довіру до світу і позитивну самооцінку.

Дітям просто необхідно відчувати і переживати прив'язаність. Від неї залежить їх почуття безпеки, власної гідності, емпатії, сприйняття світу, розвиток совісті, логічного мислення, здатності контролювати власні емоції тощо. Дитина, в якій сформована прив'язаність, нормально розвивається, вчиться розрізняти власні почуття і почуття інших, мислить логічно, розвиває соціальні зв'язки, довіряє оточуючим, стає впевненою у собі, менше заздрить, проявляє любов і ніжність до інших. Натомість, порушення прив'язаності може негативно впливати не лише на соціальні контакти дитини, у т.ч. здатність розуміти почуття інших, але й на емоційний, соціальний, фізичний, розумовий розвиток дитини загалом.

Для дитини, у якій не сформувалися прив'язаності, будуть притаманні:

- страх, породжений невпевненістю у собі, комплекс неповноцінності, наслідком якого є агресія,
- несправедливі звинувачення, приниження,
- нервові напруження, стреси,
- самотність.

У своїй теорії Джон Боулбі розвинув поняття Конрада Лоренца про **імпринтинг** людини (етологічний підхід) і виявив значущість для психічного розвитку дитини встановлення тривалих теплих емоційних взаємовідносин з матір'ю. Результати спостережень і клінічні дані показали, що відсутність чи розірвання таких стосунків спричиняють у дитини серйозний стрес. Таким чином, Джон Боулбі вперше довів

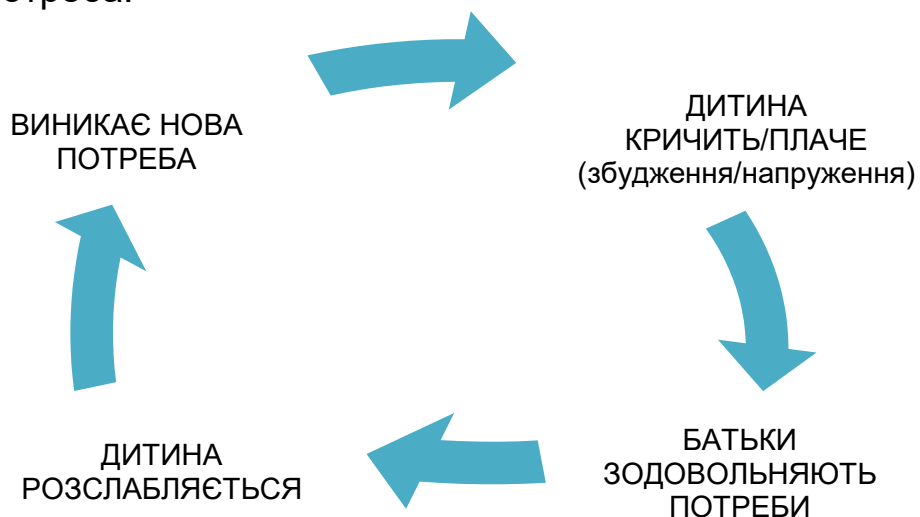
зв'язок прив'язаності, адаптації і виживання дитини.

Потрібно підкреслити, що різні вчені довели негативне значення для подальшого розвитку дитини як довготривалого, так і короткотривалого розлучення з матір'ю. Проте **Майкл Раттер** вказував, що розлучення з матір'ю, хоча і є фактором величезного ризику, повністю не визначає перспективи соціально-особистісного розвитку. При адекватній «заміні» матері іншою значущою людиною, але за умов обов'язкового влаштування дитини у сімейне середовище, наслідки можуть бути згладжені.

Отже, **середовищем, у якому формується прив'язаність, є сім'я**, поза сім'єю встановити її дуже складно. Дослідження вчених довели, що на формування прив'язаностей впливають не лише задоволення матір'ю базових, але й вищих потреб дитини. Тобто, найважливішим для формування прив'язаностей є здатність дорослого сприймати будь-які сигнали дитини і реагувати на них.

Вера Фальберг (1991) описує психологічний процес, протягом якого у дитини розвиваються зв'язки у ході «циклу збудження – розслаблення». Відповідно до вчення Фальберг, єдиним методом інформування новонародженої дитини про свої потреби є крик, який породжує в середині дитини стан фізичного та психологічного напруження, або «збудження».

Батьки чи піклувальники ідентифікують та реагують на потреби дитини, в результаті чого дитина розслабляється, допоки не виникне нова потреба.

Впродовж перших тижнів життя дитини цей цикл повторюється сотні і тисячі раз; кожного разу дитина виявляє потребу, а батьки чи піклувальники реагують на неї. Дитині може бути холодно, вона голодна, в неї щось болить, вона хоче спати або просто проситься на руки.

Якщо батьки чи піклувальники реагують постійно та послідовно, дитина навчається довіряти і почуває себе у безпеці. Це, в свою чергу, приводить до розвитку самоповаги / самооцінки. Якщо турбота про

дитину не є послідовною, а її потреби задовольняють нерегулярно або взагалі не зважають на них, то цей цикл порушується. У багатьох інституціях співвідношення кількості персоналу і дітей є дуже низьким, тому відреагувати на індивідуальні потреби усіх дітей фактично неможливо, через що багато з них залишаються у стані дискомфорту (*напруження чи збудження*) впродовж тривалого часу.

Це має надзвичайно драматичний вплив на їхню здатність зосереджуватись на чомусь іншому, окрім власного дискомфорту – дитина може бути голодною, забруднити пелюшки чи у неї щось болітиме і це обмежує її можливість для дослідження навколишнього світу, ігор, розвитку. Крім того, щоб розвиватися, дітям потрібна стимуляція та взаємодія з боку дорослих. Саме у дорослих, які стимулюють дітей і надають їм увагу, вони вчаться гратися та пізнавати світ. Особливо тривожною є депривація, якої зазнають діти молодшого віку. Відсутність особистих стосунків, які забезпечують чуттєву взаємодію з батьками чи піклувальниками у перші три роки життя дитини, має дуже серйозні наслідки для дитячого мозку, що розвивається.

Вплив інституціалізації чітко показав, що інституція – це абсолютно неадекватна модель догляду за дітьми, розлученими зі своїми родинами. Більшість дітей, які зростають під інституційним доглядом, страждають від серйозних наслідків. Таким чином, у найкращих інтересах дитини уникати її розміщення у заклади державного утримання, якщо це можливо. Що стосується дітей молодшого віку, які уже перебувають в закладах державного утримання, то тут необхідно застосувати розумні та практичні підходи з тим, щоб знизити масштаби шкоди і максимізувати потенціал для їх відновлення. Це вимагає якнайшвидшого переведення таких дітей на виховання доальтернативних форм догляду на основі родини.

Наслідки інституціалізації для дітей:

<p>Фізичний розвиток та моторні навички</p>	<ol style="list-style-type: none"> Фізична недорозвиненість: вага, зріст та окружність голови нижче за норму. Проблеми зі слухом та зором, що, ймовірно, спричинені поганим харчуванням і браком стимуляції. Затримка розвитку моторних навичок та втрачені етапи розвитку дитини; в особливо жорстких умовах – розвиток стереотипної поведінки (розкачування та биття головою). Неналежний стан здоров'я та хворобливість. Обмежені фізичні та інтелектуальні.
<p>Психологічні наслідки</p>	<ol style="list-style-type: none"> Негативні соціальні або поведінкові наслідки, як-от асоціальна поведінка, проблеми соціальної компетентності, ігор та взаємин з однолітками / братами і сестрами. «Квазі-аутистичні» моделі поведінки, наприклад прикриття обличчя та / або стереотипна самостимуляція, «комфортна поведінка» у т.ч. розкачування чи биття головою. Привернення уваги, що проявляється в агресивній поведінці чи умисному заподіянні собі шкоди.

Формування емоційної прив'язаності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нерозбірлива чи надмірна доброзичливість та / або розгальмованість поведінки, особливо у дітей, які потрапили до інституції у віці до 2-х років. 2. Згубний вплив на здатність дитини формувати стосунки протягом життя. 3. Відчайдушне прагнення уваги та ласки дорослих.
Мова та інтелект	<ol style="list-style-type: none"> 1. Слабка когнітивна діяльність та низькі показники IQ. 2. Затримка розвитку мовлення. 3. Брак мовленнєвих навичок, як-от бідний словниковий запас, обмежене спонтанне мовлення і проблеми з читанням.
Розвиток мозку	Пригнічення розвитку мозкової активності у дітейраннього віку, що призводить до неврологічних і поведінкових розладів, особливо у контексті соціальної взаємодії, емоцій та мовлення.

4.3. Деінституціалізація як процес трансформації послуг для дітей

КОВАЛЕНКО Г.О.

*методист Сумського обласного
центру соціальних служб*

Дослідження та практична діяльність за останні роки доводить шкідливість процесу влаштування дітей до закладів державного утримання. Тому є необхідним вживати заходів аби допомогти дітям, які за будь-яких причин не можуть жити зі своїми батьками, тимчасово чи впродовж невизначеного терміну.

Часто заклади державного утримання створюють з добрими намірами, вважаючи, що це найкращий спосіб піклуватись про дітей. Проте численні свідчення вказують, що форми догляду на основі родини та громади є ефективнішими у задоволенні потреб дитини.

Саме тому особлива увага повинна приділятись розвитку превентивних та інших послуг на рівні громади з тим, щоб усі діти змогли отримати належне піклування у сімейному середовищі.

Процес зміни системи догляду та виховання дітей у закладах державного утримання на систему виховання дітей у сім'ї або в умовах, максимально наближених до сімейних, відомий як **деінституціалізація**. Вона не обмежується тільки виведенням дітей із закладів державного утримання, а передбачає розвиток превентивних та підтримуючих послуг для дітей і сімей у громадах, орієнтованих на задоволення потреб дитини та захист її прав.

Деінституціалізація – це процес заміни системи інституційного догляду дитини на систему, яка забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі. Цей процес не обмежується лише виведенням дітей із закладів інституційного догляду та влаштуванням їх у сім'ї. Він має запобігати направленню

дітей до інтернатних закладів і надавати дітям та сім'ям нові можливості отримувати підтримку у власній громаді.

Базові принципи деінституціалізації:

- 1. Дотримання найкращих інтересів дитини.** Це дії та рішення, що визначаються і приймаються в інтересах дитини, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної чи етнічної належності; враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Інтереси дитини є вищі за інтереси батьків, фахівців, персоналу закладів державного утримання, службовців чи інших осіб, які приймають рішення.
- 2. Безпечна та стабільна родина.** Завжди, коли це можливо, дитину необхідно повернути в рідну сім'ю, а послуги спрямувати на посилення спроможності батьків самим виховувати своїх дітей. Якщо це не можливо зробити, потрібно докласти максимум зусиль для влаштування дитини в іншу сім'ю (під опіку родичів, у сім'ю усиновителів, прийомну родину/дитячий будинок сімейного типу, у сім'ю патронатного вихователя) в найкоротші терміни.
- 3. Запобігання потрапляння дітей до інституції.** Це дії та рішення щодо попередження потрапляння дітей до закладів державного утримання і нормалізація їх життя шляхом інтегрування у структури місцевої громади (сім'ю, школу).
- 4. Гнучкість послуг.** Послуги, що створюються, мають бути гнучкими і завжди відповідати потребам дітей та сімей у громаді.
- 5. Міжвідомчий та міждисциплінарний підхід.** Це застосування єдиного підходу у наданні послуг дитині і її сім'ї всіма дотичними до конкретного випадку структурами, організаціями, спеціалістами.
- 6. Солідарність.** Дитина, сім'я дитини і місцева громада повинні бути залучені до процесу планування і надання послуг. Дії, що можуть бути виконані дитиною і її сім'єю, не виконуються надавачами послуг.

Реформування системи захисту дітей – це впровадження нових соціальних послуг з одночасним посиленням спроможності наявних структур / організацій у наданні допомоги дітям та сім'ям.

Основні види послуг та альтернативного догляду:

- **Послуги з підтримки сімей і дітей.** Це послуги, спрямовані на допомогу сім'ям і дітям, попередження або подолання складних життєвих обставин, збільшення можливостей батьків для виконання їх батьківської ролі, забезпечення оптимального розвитку дітей. Надання цих послуг у громаді є обов'язковою та невід'ємною частиною роботи, з метою запобігання розлученню дітей із сім'ями та влаштування їх у заклади державного утримання.
- **Послуги терміново влаштування дітей.** Це послуги цілодобового догляду, що створюються з метою забезпечення захисту

дітей, які постраждали від різних видів насильства, були вилучені із середовища, в якому існувала загроза їхньому життю і здоров'ю.

- **Форми альтернативного догляду дітей.** Це усі види догляду, влаштування, що забезпечуються дітям, які з будь-яких причин та за будь-яких обставин не перебувають під цілодобовою опікою принаймні одного з батьків. До форм альтернативного догляду належать: усі види догляду, що надається у сімейному оточенні (*опіка, піклування, влаштування у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу та інші форми влаштування дітей на базі сім'ї*); догляд у стаціонарних закладах, насамперед таких, умови проживання і виховання в яких, максимально наближені до сімейних (**малий груповий будиночок**).

Малий груповий будиночок – це заклад стаціонарного догляду дітей з умовами проживання і виховання, наближеними до сімейних, розрахований не більше ніж на 12 дітей. У малому груповому будиночку життя та побут дітей організовані як у звичайній сім'ї. Команда вихователів провадить роботу таким чином, щоб забезпечити дітям цілодобовий догляд. Крім того, кожний вихователь відповідає за 2-3 дитини, з якими він працює за методикою індивідуальних планів, що передбачає, залежно від ситуації дитини, її повернення у біологічну родину, влаштування в сімейні форми виховання чи усиновлення або вихід у самостійне життя. Діти беруть участь у налагодженні побуту та самообслуговуванні, ведуть домашнє господарство, залучені до прийняття важливих рішень з організації життя у будиночку. Малі групові будиночки створюються на базі місцевих громад і призначені для тимчасового проживання дітей в середовищі, максимально наближеному до сімейного.

- **Послуги для осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виходять з офіційної (державної) опіки.** Такі послуги є дуже важливими для дітей/осіб, котрі повертаються у громаду після перебування в закладах державного утримання. До таких послуг відносяться: тимчасове проживання у соціальній квартирі, супровід за місцем проживання, наставництво.

Важливо: перелік послуг, необхідних для задоволення потреб дітей та сімей у кожній громаді буде свій. Беручи до уваги послуги, які уже функціонують, слід виділяти пріоритетні потреби з огляду на наявні ресурси.

При ретельному та обережному впровадженні, деінституціалізація так чи інакше допоможе вирішити більшість проблем дітей і сімей у громаді, де тільки незначна кількість дітей потребуватиме замісного догляду і лише одиниці вимагатимуть догляду в стаціонарних закладах.

4.4. Наставництво як форма індивідуальної роботи з підготовки молодшої людини, що залишає заклад державного утримання, до самостійного життя в громаді

КОВАЛЕНКО Г.О.

методист Сумського обласного
центру соціальних служб

Превентивні послуги, які допоможуть врятувати дитину від інтернату, зберегти для неї родину та нормальне дитинство, мають бути безумовним пріоритетом. Проте не менші зусилля мають бути покладені на паралельну підготовку самого середовища, до якого повернеться дитина. Після повернення дитини у громаду з закладу державного утримання, дитина має знайти в рідній громаді максимально комфортні умови життя та можливості для свого розвитку.

Певні моменти, які треба врахувати:

Можливо не всі діти зможуть швидко повернутись до батьків чи рідних, або знайти нову сім'ю. Необхідно передбачити для них умови проживання максимально наближені до домашніх, з високим рівнем інтеграції в суспільство та можливістю набути всіх необхідних навичок та вмінь для самостійного життя. Варіантами (проте не єдиними) такого проживання можуть бути родина патронатного вихователя або малий груповий будиночок. Але в будь-якому разі ці послуги мають бути максимально наближені до місця проживання сім'ї дитини. Саме в цьому разі зберігається звичне для дитини соціальне оточення, коло спілкування та є можливість забезпечити контакт дитини з батьками та рідними.

Соціальна послуга з догляду і виховання дітей в умовах, наближених до сімейних, - забезпечення умов для проживання, наближених до сімейних (*забезпечення харчуванням, одягом, взуттям, твердим і м'яким інвентарем, ведення домашнього господарства, організація дозвілля тощо*), формування та підтримка навичок самообслуговування, побутових навичок, необхідних для організації самостійного життя; виховання та розвиток індивідуальних здібностей, сприяння в отриманні освітніх, медичних, реабілітаційних і соціальних послуг у відповідних закладах.

Школи потребуватимуть певної роботи з формування толерантного ставлення до дітей, які виховувались в закладах державного утримання. Знайомство з новим колективом – це завжди стрес та чимале випробування майже для всіх. Проте для дітей, які мають досвід життя в закладах державного утримання, це питання зазвичай виявляється особливо болючим. Слід розглянути варіант додаткового розвитку освітніх послуг, які допоможуть дітям компен-

сувати дефіцит у своїх знаннях та успішно інтегруватися в звичайні школи, в колектив однолітків.

Не залежно від того, чи це біологічні сім'ї, до яких повернули дитину, чи це сімейні форми виховання, які взяли в свою сім'ю – всі **ці родини потребуватимуть постійної підтримки та допомоги.**

Не треба забувати про випускників. До громади будуть повертатись випускники закладів державного утримання, які потребуватимуть додаткової роботи. Так, це будуть вже не діти. Проте це молодь, яка потребуватиме допомоги в адаптації до самостійного життя, в розвитку соціальних навичок.

Більшість випускників інтернатних закладів виходять у нікуди. Без підтримки, житла, роботи та життєвих навичок вони потрапляють у коловорот сімейних негараздів, і ростуть нові династії сиріт.

На думку фахівці, які опікуються проблемами дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, випускники інтернатів чимось схожі на біженців, що мусять починати життя з нуля: вони раптово опиняються в незнайомій обстановці, з незрозумілими для них устоями й правилами. Молоді люди виявляються безпорадними у, здавалося б, звичних для нас питаннях: що робити у вільний час, де і що слід купувати, як витратити гроші, куховарити, як розмовляти по телефону, де платити за комунальні послуги.

Але найбільше внаслідок інституціоналізації страждає вміння будувати міжособистісні стосунки. Молоді люди мають обмежене коло спілкування, а ще частіше – замикаються у собі й вороже ставляться до навколишнього світу, внаслідок чого адаптуватися в громаді їм неймовірно складно. Причиною цього є брак знань та навичок, дефіцит спілкування з близькими дорослими. Це призводить до погіршення емоційного стану молодої людини й не дає сформуваності прихильності до оточуючих.

Волонтери приїжджають, влаштовують свято й виїжджають; спонсори – вивантажують подарунки та забувають про існування дітей до наступного Нового Року; вихователів мало, а дітей багато, і часто для підлітків вони вже не авторитет; влаштувати старшокласників до родичів або в прийомні сім'ї вкрай складно, та й для багатьох із них життя в дитячому будинку набагато звичніше, й змінювати його вони не хочуть. У цьому випадку **наставництво** підходить якнайкраще, адже воно не змінює звичного укладу життя дитини, а робить його більш змістовним.

Постійні стосунки, присутність безпечної людини, яка піклується, можливість отримати та відчути підтримку дорослого запобігають негативним наслідкам інституціоналізації та розвивають потенціал дитини, підвищують її шанси на отримання освіти, роботи та створенні власних довготривалих сімейних сосунків.

Складно дати вартісну оцінку діяльності наставників як інструмента допомоги дітям-сиротам, адже вони не привозять

подарунків вантажівками й не отримують грошей від спонсорів. Але те, що така форма роботи дає ефективні результати і займає своє, далеко не останнє, місце у справі соціалізації дітей, це факт. За умови тривалих стосунків наставництво допомагає вихованцям розширити кругозір, знайти людську підтримку за межами закладу, навчитися нескладних життєвих премудростей, стати впевненішими у собі, відповідальнішими та готовими до повної незалежності. Навіть за рік дружби з наставниками випускники, як правило, навчаються висловлювати свої, а не колективні думки, керувати власними емоціями, бачити більше позитивного у повсякденних проблемах та знаходити в собі багато нових талантів і сильних сторін.

Законодавче та нормативно-правове урегулювання наставництва:

Закон України від 08.09.2016 № 1504-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо наставництва» (законодавчо закріплює наставництво над дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

Постанова Кабінету міністрів України від 04.07.2017 №465 «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною» (затверджує: Положення про наставництво, яким визначено механізм організації здійснення та ведення наставництва над дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; типовий договір про наставництво).

Наставництво – це добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя.

Метою наставництва є підготовка дитини, яка проживає у закладі, до самостійного життя шляхом розвитку її фізичного, духовного та інтелектуального потенціалу, впевненості у власних силах, формування культурних і моральних цінностей.

Напрямки наставництва:

- соціалізація (*мета*: сприяти підготовці дитини до самостійного життя)
- профорієнтація (*мета*: підготовка підлітків до усвідомленого вибору професії та допомога в подальшому навчанні /працевлаштуванні)
- допомога в навчанні (*мета*: сприяти індивідуальному розвитку дитини щодо набування знань, норм та правил поведінки, формуванні вмінь та навиків, передачі соціального досвіду).

Кандидат у наставники – це особа, яка виявила бажання стати наставником, надала відповідний пакет документів, який підтверджує її спроможність здійснювати наставницьку діяльність. Кандидат у настав-

ники має пройти курс підготовки з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя й отримала відповідний висновок.

Необхідний пакет документів:

- заява,
- копія паспорта громадянина України,
- висновок про стан здоров'я за формою (згідно з додатком 5 до *Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаного із захистом прав дитини»*),
- довідка про наявність чи відсутність судимості (видана територіальним центром з надання сервісних послуг МВС).

4.5. Запровадження послуги патронату над дитиною

КОВАЛЕНКО Г.О.

*методист Сумського обласного
центру соціальних служб*

В Україні продовжує активно функціонувати інтернатна система догляду за дітьми. За статистикою, протягом останніх трьох років кількість дітей, які влаштовуються до інтернатів, збільшилася майже на 8%. Більше 90% дітей, які виховуються в інтернатах, мають батьків. Найпоширенішими причинами їх влаштування до таких закладів є бідність родин, СЖО, а також недостатній розвиток інклюзивної освіти. Не зважаючи на стрімкий розвиток сімейних форм виховання, інтернатні заклади та ЦСПРД поповнюються також дітьми, вилученими від біологічних батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, адже для влаштування їх у сімейні форми виховання їм необхідно надати відповідний статус. Усім відомо, що встановлення статусу дитини – це тривалий процес, що включає збір чи відновлення документів, пошук батьків або свідків, розгляд справи в суді тощо. У кращому випадку він займає два місяці, а інколи – навіть роки. У результаті такі діти місяцями, а інколи й роками живуть в інтернатних закладах, що негативно позначається на їхній психіці та розвитку.

З метою змінити ситуацію, в Україні розпочалася робота з впровадження нової форми сімейного виховання, якою передбачено надання комплексу послуг з тимчасового догляду та виховання дітей в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, батьками СЖО та / або на період прийняття рішення про набуття дитиною статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування.

Законом України від 26.01.2016 року № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення

соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» запроваджено нову форму тимчасового догляду, виховання та реабілітації дитини – **патронат над дитиною**.

У кінці березня 2017 року набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. №148 «Деякі питання здійснення патронату над дитиною», згідно якої:

- районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських рад з урахуванням потреб населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах приймають рішення (розпорядження) про запровадження послуги з патронату над дитиною, яким визначається організація або заклад, на який покладатимуться функції з організації надання такої послуги;
- заходи щодо пошуку кандидатів у патронатні вихователі, оцінка потреб дитини (якщо в сім'ї є неповнолітні), сприяння у проходженні навчання, надання соціальних послуг сім'ї дитини, надання рекомендацій про доцільність / недоцільність повернення дитини в сім'ю – здійснює СЗ;
- первинний відбір, обстеження умов проживання - здійснює СЗ разом із ССД;
- **навчання кандидатів – здійснює регіональний ЦСССДМ;**
- підписання Договору про надання послуги патронату здійснює орган опіки та піклування;
- рішення про влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя здійснює орган опіки та піклування за результатами комісії з питань захисту прав дитини (на підставі наданих ССДдокументів).

Патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. (СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ *зл. 20 ст. 252*).

Законодавче та нормативно-правове урегулювання послуги патронату:

<p>Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми»</p>	<p>Законодавчо закріплює послугу, яка дозволить уникнути негативного для дитини досвіду інституалізаційного розміщення та забезпечить її тимчасове проживання в умовах професійно-підготовленої сім'ї патронатного вихователя.</p>
---	--

<p>Постанова Кабінету Міністрів України № 148 від 16.03.2017 «Деякі питання здійснення патронату над дитиною»</p>	<p>Визначає:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя; 2) організацію процесу влаштування, перебування та вибуття дитини; 3) виплату соціальної допомоги на утримання дитини та оплату послуг патронатного вихователя; 4) формат договору із закріпленими обов'язками і правами органу опіки та піклування щодо влаштованої дитини як замовника послуги та патронатного вихователя як її надавача.
<p>Закон України від 19.10.2016 № 1692-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням патронату над дитиною»</p>	<p>Визначає механізми оплати послуг патронатного вихователя та його пенсійного забезпечення.</p>
<p>Закон України від 20.12.2016 № 1794-VIII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо оплати послуг патронатних вихователів»</p>	<p>Вводить державну субвенцію місцевим органам виконавчої влади на розвиток послуг патронату над дітьми як альтернативи притулкам, інтернатам.</p>

Алгоритм створення сім'ї патронатного вихователя

- Пошук кандидатів / проведення інформаційних кампаній.
- Проведення первинного відбору кандидатів в патронатні вихователі / збір документів.
- Направлення кандидатів в патронатні вихователі *(разом з повнолітнім членом їх сім'ї, який братиме участь у наданні послуги патронату над дитиною)* на навчання.
- Робота в складі міждисциплінарної команди / СС сім'ї дитини з метою подолання СЖО.

Пошук кандидатів у патронатні вихователі проводиться СЗ шляхом інформаційних кампаній, співбесід і консультацій з особами, які виявили бажання виконувати обов'язки патронатного вихователя.

СЗ визначається розпорядженням районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міських рад з урахуванням потреб населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах *(п.3 Постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148)*.

Інформаційна кампанія передбачає:

1. Поширення інформаційних матеріалів про сімейний патронат для рекрутування кандидатів у патронатні вихователі.
2. Інформування закладів / установ, організацій та громадськості про запровадження послуги сімейного патронату

Поширення інформаційних матеріалів можливе через:

1. розповсюдження листівок / буклетів;
2. організацію круглих столів для суб'єктів взаємодії;
3. організацію інформаційних виступів на нарадах голів міських, сільських та селищних рад розміщення відповідних повідомлень у міських / районних газетах
4. здійснення виступів на TV / радіо

Під час інформаційної кампанії важливо правильно сформулювати зміст повідомлення – слід акцентувати увагу пересічних громадян **на позитивній інформації**, а саме на тому, що з'явилась нова комплексна соціальна послуга, яка дасть змогу якнайкраще врахувати інтереси дитини, яка залишилась без батьківського піклування, підтримати сім'ю на різних етапах кризи.

Необхідно підкреслити, що патронатні вихователі:

- пройдуть навчання за Програмою підготовки патронатних вихователів, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України від 19.08.2017 №1349,
- не залишаться на одинці з проблемами дитини та її біологічної сім'ї, а працюватимуть у складі міждисциплінарної команди.

Зразок повідомлення

«Якщо ви маєте позитивний досвід виховання власних дітей, проживаєте на спільній (власній чи орендованій) житловій площі та небайдужі до долі дітей, які залишилися без батьківського піклування, **звертайтеся за інформацією, як тимчасово підтримати дитину в складних життєвих обставинах!**

ГАРАНТОВАНО: достойна оплата послуг, допомога фахівців!
За детальною інформацією звертайтеся за адресою *** / телефоном ***»

Здійснюючи інформаційну кампанію, потрібно бути готовими дати відповіді на запитання:

- 1. Що таке сімейний патронат?** Патронат над дитиною – це професійна комплексна послуга, що передбачає тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію у сім'ї патронатного вихователя дитини, яка опинилась у СЖО, потребує захисту, та одночасне надання спеціалістами СЗ підтримуючих послуг сім'ї дитини задля її повноцінного функціонування.
- 2. Яка мета сімейного патронату?** Метою сімейного патронату є забезпечення права кожної дитини, яка опинилась у СЖО, виховуватись у сприятливому та безпечному сімейному середовищі шляхом відновлення здатності батьків (або осіб, які їх замінюють) опікуватись дитиною та виховувати її, а в разі неможливості – вчинення заходів щодо захисту дитини та прийняття рішень щодо її влаштування до постійної форми

- сімейного виховання, яка найбільш відповідає потребам дитини.
3. **Хто такий патронатний вихователь?** Патронатний вихователь – це особа, яка за участю членів сім'ї, надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї.
 4. **Що ця послуга дасть дитині?** Патронат дає безпеку, догляд, виховання та реабілітацію дитини в умовах сім'ї, підтримане (у разі необхідності) спілкування з рідними. А в разі неможливості повернення до біологічної родини – пошук для дитини постійної форми сімейного виховання, яка найбільш відповідає її потребам.
 5. **Що ця послуга дасть біологічним батькам дитини?** Перебування дитини під патронатом дає можливість біологічним батькам усунути / мінімізувати СЖО, вирішити наявні проблеми, отримати професійний СС, що загалом сприятиме підвищенню батьківського потенціалу та возз'єднанню родини.
 6. **Що ця послуга дасть Україні?** Сімейний патронат забезпечить умови для деінституалізації дітей, які через СЖО не можуть проживати у власних родин.
 7. **Діти яких категорій можуть бути влаштовані під патронат?** Підпатронат влаштовуються діти із сімей, які опинились в СЖО. Одночасно влаштовується виключно один випадок – діти (не залежно від кількості), які є братами / сестрами, або до влаштування під патронат проживали в одній родині.
 8. **Який термін перебування дитини в патронаті?** Оптимальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя визначається відповідно до індивідуальних потреб дитини, виявлених обставин та їх впливу на стан дитини та не повинен перевищувати 3 місяців. В особливих випадках за рішенням органу опіки та піклування термін перебування під патронатом може бути подовжений, однак загалом не повинен бути більшим за 6 місяців.
 9. **Хто може стати патронатним вихователем?** Патронатним вихователем може стати повнолітній громадянин України, який:
 - має позитивний досвід виховання дітей,
 - має житло (власне, орендоване чи на правах користування),
 - не має судимості,
 - стан здоров'я якого дозволяє забезпечувати догляд та виховання дітей,
 - має добровільного помічника з числа повнолітніх членів родини,
 - зібрав та надав відповідний пакет документів, необхідний для кандидатів у патронатні вихователі,
 - пройшов (разом із помічником) навчання та отримав Довідку та рекомендації.
 10. **Які основні завдання патронатного вихователя?**
 - забезпечення догляду, виховання, збереження життя та здоров'я дитини в період її перебування в сім'ї патронатного

вихователя

- соціально-педагогічна підтримка та сприяння медичній, психологічній і соціальній реабілітації дитини
- створення умов для підтримки контактів дитини з її біологічними батьками / родичами (*окрім випадків, коли це може завдати шкоди життю і здоров'ю дитини*)
- підготовка дитини до повернення в біологічну сім'ю чи влаштування в іншу форму сімейного виховання

11. Яку підтримку буде отримувати патронатний вихователь?

Патронатний вихователь отримує оплату (*грошову винагороду*) за надання послуг та кошти на утримання дітей. Соціальна допомога та грошове забезпечення призначаються та виплачуються з дня влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя до дня її вибуття з такої сім'ї (+ 7 календарних днів після вибуття). Розмір соціальної допомоги – 2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку на місяць (для дітей з інвалідністю – 3,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку на місяць) / на кожну дитину. Розмір грошового забезпечення – п'ять прожиткових мінімумів для працездатних осіб на місяць. У разі, коли в сім'ї патронатного вихователя перебуває дитина віком до 1 року, дитина з інвалідністю, малолітня або неповнолітня вагітна, ВІЛ-інфікована дитина або одночасно двоє і більше дітей, розмір грошового забезпечення збільшується на 10% за кожну дитину, але сумарно не більше як на 50%.

Відбір кандидатів у патронатні вихователі.

Форма стандартизованого інтерв'ю. Перед початком розмови з кандидатом/подружжям ФСР, який буде проводити співбесіду, слід узгодити її перебіг, розподілити обов'язки, запитання відповідно до визначених критеріїв.

Умовами успішної організації і проведення спільної зустрічі працівника ЦСССДМ / ФСР та ССД з кандидатами є наявність:

- інформаційних матеріалів для кандидатів про патронат, зокрема, про перелік документів, необхідних для створення сім'ї патронатного вихователя;
- візитівок чи інших матеріалів з контактними телефонами спеціалістів, залучених до відбору кандидатів у патронатні вихователі;
- комфортних умов для відвертої бесіди з кандидатами.

Важливо створити для кандидата комфортну психологічну атмосферу: привітатися, посміхнутися. Для проведення співбесіди потрібно спочатку скласти список тих якостей, вмінь, знань, цінностей, ділових та особистісних якостей, які важливі для майбутньої сім'ї патронатного вихователя.

При проведенні співбесіди працівнику ЦСССДМ / ФСР потрібно:

- першому задавати питання, щоб у будь-який момент направити

- співбесіду в потрібне русло;
- починати з простих біографічних фактів і поступово переходити до більш складних питань, що потребують розумового напруження;
 - запитання слід задавати обережно, не варто розпитувати кандидата про подробиці особистого життя та про подальші плани;
 - протягом співбесіди варто запропонувати кандидату поставити свої запитання, які дозволять скласти уявлення про те, що найбільше хвилює людину в майбутній діяльності;
 - під час співбесіди не варто обмежуватися першим враженням, а слід дотримуватися об'єктивної оцінки особистих і ділових якостей кандидата;
 - потрібно будувати розмову з кандидатом таким чином, щоб більшу частину часу, відведеного для співбесіди, говорив кандидат в патронатні вихователі.

При проведенні співбесіди працівник ЦСССДМ / ФСР може попросити кандидата сісти на стілець, що стоїть збоку від столу і сісти поруч з кандидатом, це демонструє людині дружелюбність і повагу з боку співрозмовника. У розмові з кандидатом працівнику ЦСССДМ / ФСР варто розповісти про діяльність організації, про специфіку роботи сім'ї патронатного вихователя. Такий підхід необхідний для того, щоб вивести співрозмовника на важливу розмову про його професійні та особистісні якості. Після цього можна перейти до питань про освіту, сім'ю, досвід, особисті якості, вміння та навички кандидата, а також про бажання стати патронатним вихователем.

На завершення співбесіди слід повідомити кандидата про те, які наступні кроки мають бути з його сторони та спеціалістів, які проводять первинний відбір. У разі потреби можна домовитися з кандидатом про ще одну зустріч, якщо він не заперечуватиме.

У ході бесіди працівнику ЦСССДМ / ФСР важливо:

- підвести кандидатів до усвідомлення проблем, з якими доведеться працювати патронатним вихователям;
- коротко ознайомити з особливостями підготовки кандидатів;
- інформувати про перелік документів;
- звернути увагу на важливість інформування всіх членів сім'ї щодо створення сім'ї патронатного вихователя та прийняття спільного для всіх членів родини рішення;
- обговорити наявні в родині можливості та ресурси для надання послуги патронату;
- звернути увагу на необхідність підтримувати зв'язки дітей з біологічними батьками та родичами, що вкрай важливо при наданні послуги патронату над дитиною.

Також **не потрібно обнадіювати кандидатів щодо позитивного рішення** про створення сім'ї патронатного вихователя поки не буде

перевірена надана ними інформація, поки вони не пройдуть повний курс підготовки для кандидатів у патронатні вихователі та не отримають рекомендацію про доцільність потенційних кандидатів виконувати функції патронатного вихователя.

У ході бесіди з кандидатом у патронатні вихователі варто звертати увагу працівник ЦСССДМ / ФСР на такі важливі складові, як:

- мотивація надання послуги, узгодженість мотивів сімейної пари,
- ставлення членів сім'ї і кандидатів до нових змін у зв'язку із наданням послуги патронату,
- стабільність та особливість сімейних стосунків,
- рівень задоволення різними аспектами життєдіяльності кандидатів (*сім'я, кар'єра тощо*),
- сімейні цінності,
- здатність кандидатів долати стресові ситуації,
- ставлення кандидатів до біологічної сім'ї дитини,
- рівень відкритості сім'ї (*здатність приймати допомогу, взаємодіяти з іншими, рівень готовності співпрацювати з членами міждисциплінарної команди тощо*),
- рівень особистісної зрілості кандидатів (*здатність управляти емоційним станом, визначати свої сильні та слабкі сторони тощо*),
- рівень агресії (*сформованість установок соціальної співпраці тощо*),
- досвід виховання дітей (*у тому числі тих, які мають різного типу розлади*),
- особливості навичок виховання (*емпатія, вміння визначати та задовольняти потреби дитини, вміння враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини та реагувати на їхню поведінку відповідним чином тощо*).

Мотивація – це готовність людини докласти максимальних зусиль з метою досягнення цілей, що зумовлена здатністю цих зусиль задовольняти певну індивідуальну потребу. Вивчення мотивації розпочинається з розгляду потреб людини.

Потреба – необхідність у певних умовах життя, діяльності, матеріальних об'єктах, людях або певних соціальних факторах, без яких людина відчуває стан дискомфорту. Потреби спонукають людей до дій, породжують інтерес до певної цільової діяльності.

Інтерес – форма емоційного вияву пізнавальної потреби, що забезпечує скерованість особистості на глибше пізнання дійсності і нових явищ. Задоволення інтересу не зменшує його, а виявляє нові його форми, завдяки яким пізнання явищ досягає вищого рівня розуміння. Інтереси обумовлюють появу спонукальних дій, мотивів, там самим, намагаючись задовольнити свої потреби, людина обирає напрям цілеспрямованої поведінки.

Мотиви – це спонукальні причини поведінки дій людини, які виникають під впливом її потреб і інтересів, що являють собою образ бажаного блага, яке прийде на зміну потреб за умови, якщо будуть виконані певні дії. Мотив знаходиться «всередині» людини, має «персональний» характер, залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх стосовно людини чинників. Мотив не тільки спонукає людину до дії, а й визначає, що треба зробити і як саме здійснюватиметься дія.

Види мотивації:

Усвідомлена і неусвідомлена мотивація.	Мотивація може усвідомлюватися або не усвідомлюватися людиною. Людина здатна свідомо впливати на свою поведінку, маючи бажання чи примушуючи себе до активності. Але людина може діяти і під впливом неусвідомлених потреб. Люди певною мірою свідомо прагнуть до своїх цілей, і в той же час слідує своїм неусвідомленим потребам.
Відкрита і прихована мотивація.	У поведінці людини можуть проявлятися дії відповідно до відкритих для всіх людей намірів і цілей. Разом з тим, поведінка може визначатися і прихованими мотивами, сенс яких проявляється тільки в кінцевому результаті.
Мотивація під впливом почуттів, емоцій.	У процесі професійної діяльності люди можуть перебувати під впливом емоцій, що істотно впливатиме на їхню поведінку. Подібна мотивація спостерігається в ситуаціях, коли праця приносить радість. Трудовий підйом, ентузіазм може ґрунтуватися на високих моральних почуттях, прагненні допомогти дитині, коли людина може реально побачити результат своєї праці (<i>наприклад, возз'єднання сім'ї</i>).

Існують різні **методи діагностики мотивації**. В основі прямих методів психодіагностики мотиваційної сфери особистості лежить пряма оцінка уявлень людини про причини або особливості поведінки, інтереси. Такі методи дозволяють визначити відкриті, усвідомлені людиною мотиви, ціннісні орієнтації, потреби. Також можуть бути використані інтерв'ю, анкети, коли кандидатів в патронатні вихователі пропонується для вибору або оцінки певний перелік мотивів, потреб, інтересів.

При спілкуванні з кандидатами в патронатні вихователі слід враховувати наступні рівні готовності до надання послуги патронату над дитиною:

1. Мотивація до прийому дитини на певний період.	Мотивація кандидатів повинна відповідати найкращим інтересам дитини і не повинна бути пов'язана з корисливими приватними або фінансовими вигодами. Задоволення власних потреб є побічним явищем. Всі члени сім'ї повинні обговорити, як надання даної послуги так і появу дитини / дітей, які можуть вплинути на їхню родину, і дати згоду, що вони до цього готові. Кандидати повинні розуміти всі труднощі і проблеми, пов'язані з наданням послуги патронату в умовах їхньої сім'ї.
---	--

При розмові з кандидатами в патронатні вихователі важливо враховувати мотивацію до надання послуги з патронату:

«Бажаний стандарт». Мотивація кандидатів відповідає найкращим інтересам дитини і не пов'язана з корисливими приватними або фінансовими вигодами. Задоволення власних потреб є побічним явищем. Всі члени сім'ї обговорили, як надання даної послуги та поява дитини / дітей вплине на їхню родину, і погодилися, що вони до цього готові. Кандидати розуміють труднощі і проблеми, пов'язані з наданням послуги патронату в умовах їхньої сім'ї.

«Мінімальний стандарт». Мотивація кандидатів в цілому носить позитивний характер, але вони не в повній мірі усвідомлюють, які зміни можуть відбутися в їхньому житті.

«Увага!» Мотивація кандидатів носить переважно егоїстичний характер або розуміння ними змісту майбутньої діяльності сильно спотворено. Кандидати в патронатні вихователі вважають, що тимчасове перебування дитини буде, в першу чергу, вигідним їм самим, і лише потім – дитині.

2. Рівень особистісної зрілості кандидата.	Кандидати в патронатні вихователі повинні реально оцінювати свої сильні і слабкі сторони та бути задоволеними різними аспектами свого життя. А також кандидати повинні бути здатними доглядати, виховувати дитину, навіть якщо вона не виявляє до них любові, не відповідає взаємністю, не дає зрозуміти, що вона їх цінує і поважає.
3. Стабільність і якість між особистісних відносин.	Люди, у яких є потужна і надійна підтримка з боку близьких, як правило, краще справляються зі стресом. Члени сім'ї мають бути впевнені в тому, що їхні стосунки досить міцні, що вони зможуть вистояти перед труднощами і невдачами. Інколи діти, які пережили травму, втрату, вміють знаходити слабину в стосунках з людьми, а особливо це можливо в сім'ї, до якої дитину/дітей тимчасово перемістили, і де можливе налаштування членів сім'ї один проти одного.
4. Гнучкість, адаптивність, здатність управляти стресом.	Кандидати повинні володіти ефективними стратегіями та могли б розповісти, як вони діють, коли потрапляють у складну ситуацію. Сім'я повинна мати змогу зберігати свою продуктивність у складних життєвих обставинах.
5. Сім'я як відкрита система.	Сім'я активно має взаємодіяти зі своїм безпосереднім оточенням (<i>родичами, друзями, сусідами</i>). Рівень відкритості сім'ї визначається готовністю її членів отримувати в стресових ситуаціях допомогу від сторонніх людей.

<p>6. Батьківські навички.</p>	<p>Важливо враховувати ставлення кандидатів до виховання дітей. Кандидати мають вміти враховувати індивідуальні і вікові особливості дітей, їхні потреби та реагувати відповідним чином. У ході бесіди кандидати можуть описати індивідуальні особливості і потреби своїх дітей і пояснити, чому вони задовольняють потреби кожної дитини по-різному. Добре, якщо у кандидатів є досвід виховання проблемних дітей. Кандидати в патронатні вихователі, які не мають такого досвіду, можуть сильно недооцінювати стрес, пов'язаний з доглядом за дітьми з особливими потребами. Кандидати мають вміти застосовувати методи підтримки дисципліни дітей, які пережили жорстоке поводження і травматичне розставання. В сім'ї патронатного вихователя повинні бути присутні адекватні методи підтримки дисципліни (встановлення чітких обмежень, позитивне підкріплення бажаних моделей поведінки, обмеження привілеїв тощо). Кандидати в патронатні вихователі повинні розуміти, як надання послуги з патронату може вплинути на їхніх власних дітей, і мати чітке уявлення про те, що з цим робити. Приймаючи рішення про надання послуги з патронату над дитиною, варто враховувати почуття і потреби власних дітей.</p>
<p>7. Емпатія і здатність до розуміння.</p>	<p>Кандидати повинні бути здатними розпізнавати і правильно інтерпретувати вербальні, невербальні та поведінкові сигнали один одного й своїх дітей і описувати почуття інших членів сім'ї. Кандидати мають відчувати емпатію до біологічної сім'ї дитини і намагатися зрозуміти її стан.</p>

Для проведення успішної співбесіди з кандидатом, працівнику ЦСССДМ / ФСР в своїй роботі рекомендується використовувати стандартизоване інтерв'ю (розроблене на основі матеріалів В.Н.Ослон., Д.С.Райкус, Р.К. Хьюз).

Стандартизоване інтерв'ю

№	Запитання	Якості, характеристики особистості
I.	Мотивація	
1.	Розкажіть про себе те, що вважаєте важливим і що, на вашу думку, допоможе краще вас зрозуміти.	
2.	Чому ви вирішили стати патронатним вихователем/ помічником патронатного вихователя? Що ви особисто сподіваєтеся отримати від цього? Що це дасть вашій родині?	
3.	За чиєю ініціативою було вирішено стати сім'єю патронатного вихователя? На кого ляже основне навантаження з виховання, догляду та реабілітації дитини/дітей, які тимчасово будуть переміщені у вашу сім'ю?	
4.	Уявіть собі, що найкраще може відбутися, якщо у вашій сім'ї будуть з'являтися діти?	
5.	Чого ви найбільше боїтеся?	

II. Рівень особистісної зрілості кандидата		
6.	Розкажіть про ваші сильні та слабкі сторони (характеру).	
7.	Що вам приносить найбільше задоволення від життя в цілому і від життя в родині? Що більш за все ви цінуєте в житті?	
8.	Яку роль у вашому житті відіграє робота, ваше ставлення до кар'єри?	
9.	Чи можете уявити собі ситуацію, в якій дитина, яку перемістять до вашої сім'ї, змусить вас втратити самовладання? Як ви зазвичай справляєтеся з сильними негативними емоціями?	
10.	Чи відштовхувала вас коли-небудь людина, яку ви любили? Як ви на це реагували?	
11.	Чи буває у вас відчуття, що члени сім'ї вас не цінують? За яких обставин воно виникає?	
III. Стабільність і якість міжособистісних відносин		
12.	У чому ви сильні як подружня пара/сім'я?	
13.	Чи є питання, на які у вас різні точки зору? Як ви вирішуєте ситуації, коли між вами виникають суперечки?	
14.	Що можна було б змінити у ваших стосунках?	
15.	Частина дітей, які потребують послуги з патронату, були жертвами сексуального насильства, і через це їхня поведінка може бути зухвало сексуальною. Чи були ви в ситуаціях, коли хто-небудь проявляв до вас недоречний сексуальний інтерес? Як ви на це реагували? Як на це реагував ваш чоловік / дружина?	
16.	Що ваші родичі і знайомі думають про ваш намір стати патронатним вихователем?	
17.	Як ви знаходите час одне для одного? Наскільки для вас важлива можливість побути наодинці один з одним? Що відбувається, якщо це не вдається?	
IV. Гнучкість, адаптивність, здатність управляти стресом		
18.	Ви не могли б розповісти про найгіршу ситуацію, яку вам довелося пережити? Що це було? Що ви при цьому відчували? Що зробили? Як це вплинуло на вас?	
19.	Що ви робите, коли настають важкі часи? До кого ви можете звернутися за допомогою? Чи отримуєте ви цю допомогу?	
20.	Хто або що вас найбільше підтримує, коли ви засмучені або вам потрібна допомога?	
V. Сім'я як відкрита система		
21.	Чи отримували ви допомогу від інших людей або організацій, коли у вас виникала серйозна проблема? Як ви це робили?	
22.	Чи готові ви до співпраці з ССД, ЦСССДМ в питаннях надання послуги з патронату?	
VI. Батьківські навички		
23.	У якій сім'ї ви виростили? Опишіть членів сім'ї і розкажіть про свої стосунки з ними.	
24.	Чого найголовнішого ви навчилися у батьків? Чи намагаєтеся (чи будете) ви поводитися з дітьми так само, як ваші батьки?	
25.	Від чого ви отримуєте найбільше задоволення у вихованні дітей?	

26.	Яке місце займає у вашому житті виховання дітей? Чи заважає воно займатися чим-небудь іншим, тим, що вам подобається?	
27.	Якими якостями, на вашу думку, повинен володіти хороший батько/мати? Назвіть, у чому ви і ваш чоловік (дружина) сильні як батьки? Що у вас виходить гірше, ніж хотілося б?	
28.	Чим ваші діти відрізняються один від одного?	
29.	Чи застосовуєте ви одні і ті ж методи виховання до всіх своїх дітей?	
30.	Вам коли-небудь доводилося займатися вихованням дитини або дітей з емоційними або поведінковими проблемами? Розкажіть про те, як це було.	
31.	Чим потреби таких дітей відрізняються від потреб інших дітей, з якими ви мали справу? Що вам довелося робити по-іншому?	
32.	Ви не могли б розповісти, як ви домагаєтеся дисципліни від своїх дітей? Чому ви вибрали саме ці методи підтримки дисципліни?	
33.	Розкажіть про вчинок вашої дитини, який дійсно засмутив вас. Як ви тоді вчинили?	
34.	Як ви повідомили дітям про те, що хочете надавати послугу з патронату? Що ви їм сказали? Як вони відреагували?	
35.	Що ви робите, коли ваші діти б'ються між собою, ревнують вас один до одного, змагаються за вашу увагу, не дають вам можливості побути наодинці з вашим чоловіком, не хочуть ділитися один з одним? Як вам вдається розподілити час між дітьми?	
VII.	Емпатія і здатність до розуміння	
36.	Що ви робите, щоб допомогти членам вашої родини, якщо вони чимось сильно засмучені? Як ви розумієте, що вони потребують допомоги? А чого ви чекаєте від інших людей, коли чимось засмучені?	
37.	Як ви думаєте, чому батьки допускають жорстоке поводження щодо своїх дітей?	
38.	Як ви ставитесь до зустрічей дитини з її батьками чи кровними родичами? Чи готові ви допомагати цій сім'ї?	

Використовуючи стандартизоване інтерв'ю, працівник ЦСССДМ / ФСР може записувати відповіді кандидата в таблицю, а вже потім аналізувати відповіді та за допомогою отриманої інформації будувати наступне проведення співбесіди з кандидатом. Стандартизоване інтерв'ю допоможе працівнику ЦСССДМ / ФСР не забути задати всі важливі запитання кандидату у патронатні вихователі.

Психологічне тестування

Для індивідуальної роботи працівника ЦСССДМ / ФСР з кандидатами пропонуємо використовувати такі **методики**:

- Стандартизоване інтерв'ю (*В.Н.Ослон., Д.С.Райкус, Р.К.Хьюз*)
- Сімейна соціограма (*З.Г.Зйдемільер, И.М.Нікольская*)
- Аналіз сімейного виховання (*АСВ*) (*З.Г. Зйдемільер*)

- Метод незакінчених речень
- Методика PARI
- Визначення показників та форм агресії за методикою А. Басса та А. Дарки (*адаптація О. Осницького*)
- Методика «Прогноз»
- Тест життєстійкості (*Методика С. Мадді, адаптація Д.А. Леонтєва*)

Перелік методик носить рекомендаційний характер. Працівник ЦСССДМ / ФСР може сам обирати методики для кандидатів, враховуючи вище зазначені показники.

Після зустрічі з кандидатом працівник ЦСССДМ / ФСР, які проводили співбесіду (*без присутності кандидата*) обмінюються думками і враженнями від отриманої інформації й на цій основі ухвалюють спільне рішення щодо подальшої роботи з кандидатами у патронатні вихователі.

Якщо рішення позитивне, кандидат та помічник інформуються про перелік необхідних документів для подальшого проходження відбору. Доцільно зазначити, що працівник ЦСССДМ / ФСР буде надавати консультації кандидату щодо збору документів.

Орієнтовна тривалість збору документів – упродовж місяця.

Якщо кандидати не відповідають критеріям відбору, наприклад щодо наявності помічника, окремої кімнати для дитини, стану здоров'я тощо, то відповідальному за зустріч слід коректно і обґрунтовано відмовити кандидату у створенні сім'ї патронатного вихователя. Основним аргументом відмови є забезпечення якнайкращих умов для догляду, захисту, виховання та реабілітації дітей, які опинилися у СЖО. Але в ході попередньої роботи працівник ЦСССДМ / ФСР може визначити, що кандидати відповідають критеріям на створення сімейних форм виховання для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в такому випадку спеціаліст має підвести кандидатів до усвідомленого вибору іншої форми допомоги таким дітям, як усиновлення, опіка, ПС, ДБСТ та пояснити їхні подальші дії.

Відмова кандидату в наданні послуги з патронату - це інформування кандидата про відмову в розгляді його кандидатури як патронатного вихователя. Коректно і необразливо відмовити кандидату – це справжнє мистецтво, яким важливо оволодіти працівнику ЦСССДМ / ФСР.

Обов'язково слід дотримуватися таких **принципів відмови кандидату**:

- відмова кандидату має здійснюватися в коректній формі,
- **коректність** – це здатність триматися в рамках загальноприйнятих правил у будь-якій, навіть конфліктній ситуації. Найбільш поширеними помилками при спілкуванні з кандидатом можуть бути: «Ви нам не підходите», «Ми не

готові розглядати Вашу кандидатуру».

- **взаємоповага** – продуктивність взаємодії працівника ЦСССДМ / ФСР і кандидата залежить від здатності кожної зі сторін з повагою ставитися до потреб, бажань, можливостей, пріоритетів, думок і рішень.
- **пунктуальність** – недопустимо працівнику ЦСССДМ / ФСР відмовляти в зустрічі з кандидатом, запізнюватися на зустріч, телефонувати несвоєчасно і порушувати інші правила ділового етикету, бути пунктуальним – це найперше, що може зробити працівник ЦСССДМ / ФСР для створення у кандидата позитивної думки про організацію і соціальну роботу в цілому.

Орієнтація на подальшу співпрацю. Працівнику ЦСССДМ / ФСР при відмові кандидату потрібно визначити можливість співпраці в майбутньому. Збереження партнерських відносин з кандидатом в разі відмови – це:

- гарантія відсутності «чорного піару» з боку кандидата;
- можливість оперативно пропонувати кандидату інші форми допомоги дітям та їхнім сім'ям, які потрапили у СЖО;
- можливість через кандидата поширювати інформацію про послугу з патронату.

Види і форми відмови кандидатам:

- відмова у письмовій формі,
- усна відмова,
- відмова за замовчуванням.

В спілкуванні з кандидатом потрібно подякувати за звернення в отриманні необхідної і важливої інформації про послугу патронату та бажанні стати патронатним вихователем. *Наприклад: «Дякуємо, що вирішили допомагати дітям та їхнім сім'ям ...».* Працівнику ЦСССДМ / ФСР важливо обґрунтувати відмову та замість: *«На жаль, ви не готові стати патронатною сім'єю зараз»* варто скласти індивідуальну відповідь. *Наприклад: «На жаль, на даний момент ви не можете стати патронатним вихователем. Але ви маєте можливість допомагати дітям ... « або «Сподіваємося, ви не будете проти, якщо ми збережемо ваші контакти і звернемося до вас, якщо у нас з'являться інші пропозиції».*

Працівнику ЦСССДМ / ФСР в спілкуванні з кандидатом варто додати декілька правдивих слів про його позитивні якості, сильні сторони: *«Нас вразила ваша доброта і прагнення до навчання. Впевнені, що ви зможете допомагати іншим, якщо будете брати участь в наших наступних заходах, акціях ...».*

Важливо дотримуватися домовленостей щодо часу надання кандидату зворотнього зв'язку. У разі якщо обставини не дозволили дотриматися цих домовленостей, потрібно вибачитися. Варто аргументувати причини відмови кандидату і, якщо це можливо,

пояснити, за яких умов сім'я може повторно подати документи як кандидати (*власні діти стануть старшими, з'явиться можливість виділити окрему кімнату під патронат тощо*). Якщо причина відмови є такою, що її не виправити чи відкоригувати, то не потрібно давати членам сім'ї надію.

Проводити розмову з кандидатом з приводу відмови слід в досить інтенсивному темпі. Потрібно говорити чітко, швидко, не робити паузи між аргументацією відмови і наступним етапом – завершенням відмови. Цей прийом дозволить не спровокувати кандидата на незручні запитання.

Пам'ятка кандидату у патронатні вихователі та його помічнику

Місце подання документів та отримання послуг щодо створення сім'ї патронатного вихователя	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Назва центру: ➤ Адреса: ➤ Телефон: ➤ Графік роботи: ➤ <i>(необхідну інформацію заповнює працівник ЦСССДМ / ФСР)</i>
Порядок розгляду звернення щодо створення сім'ї патронатного вихователя	<ul style="list-style-type: none"> ➤ проведення співбесіди, заповнення стандартизованого інтерв'ю; ➤ заява кандидата у патронатні вихователі та його помічника на ім'я директора; ➤ збір документів на створення сім'ї патронатного вихователя; ➤ проходження навчання кандидата у патронатні вихователі та його помічника; ➤ проходження навчання з домедичної допомоги; ➤ проведення виїзного заняття (у помешканні кандидата), проведення співбесіди; ➤ отримання довідки про проходження навчання; ➤ складання договору про патронат над дитиною.
Категорії осіб, які не можуть бути патронатними вихователями	<p>Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. №148 «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» патронатним вихователем не може бути особа, зазначена в статті 212 Сімейного Кодексу України:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) обмежена у дієздатності; 2) визнана недієздатними; 3) позбавлена батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; 4) була усиновлювачем (<i>опікуном, піклувальником, прийомними батьками, батьками-вихователями</i>) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (<i>було припинено опіку, піклування чи діяльність ПС / ДБСТ</i>) з їхньої вини; 5) перебуває на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; 6) зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами; 7) є іноземцем, який(-а) не перебуває у шлюбі, крім

	<p>випадків, коли іноземець є родичем дитини;</p> <p>8) була засуджена за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені ст.148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів;</p> <p>9) за станом здоров'я не може виконувати обов'язки щодо виховання дітей (<i>інваліди I і II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують стороннього догляду, особи, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства</i>);</p> <p>10) страждає на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я щодо осіб, які не можуть бути усиновлювачами;</p> <p>11) особи, з якими на спільній житловій площі проживають члени сім'ї (<i>у тому числі малолітні, неповнолітні діти</i>), які мають глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД (<i>крім сімей, які беруть на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією</i>), відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства;</p> <p>12) особи, які не мають постійного місця проживання та постійного заробітку;</p> <p>13) інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.</p>
<p>Перелік необхідних документів на створення сім'ї патронатного вихователя</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ заява; ➤ копія паспорта громадянина України; ➤ копія трудової книжки (<i>у разі наявності</i>); ➤ висновок про стан здоров'я, складений за формою згідно з додатком 5 постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 «<i>Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини</i>»; ➤ письмова згода на влаштування дитини в сім'ю кандидата у патронатні вихователі усіх членів сім'ї, які проживають разом з ним, в тому числі дітей, які досягли такого віку та рівня розвитку, що можуть її висловити; ➤ копія документа, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням; ➤ довідка про наявність чи відсутність судимості кандидата / його помічника, в тому числі членів його сім'ї, які досягли чотирнадцятирічного віку і проживають разом з кандидатом у патронатні вихователі; ➤ акт обстеження житлово-побутових умов проживання. <p>Строк дії документів становить один рік з дати видачі.</p>

<p>Роз'яснення щодо отримання необхідних документів для створення сім'ї патронатного вихователя</p>	<p>Висновок про стан здоров'я. Звернення в медичний заклад за місцем проживання, де особа буде спрямована на обстеження.</p> <p>Довідка про наявність чи відсутність судимості. Видається територіальним центром з надання сервісних послуг Міністерства внутрішніх справ України.</p> <p>Акт обстеження житлово-побутових умов. СЗ спільно з ССД з метою ознайомлення з умовами проживання, визначення характеру сімейних стосунків, прийняття рішення щодо участі кандидата у навчанні відвідують кандидатів за місцем проживання. За результатами відвідування оформлюється акт обстеження житлово-побутових умов проживання кандидатів в прийомні батьки.</p> <p>Отримання довідки (рекомендації, сертифікату) про проведення домедичної допомоги. Заняття з надання домедичної допомоги можна пройти у благодійній організації «Червоний хрест» (на платній основі).</p> <p>Отримання довідки про проходження навчання та рекомендації. За результатами навчання регіональний ЦСССДМ видає кандидатові у патронатні вихователі та членові його сім'ї довідку про проходження навчання та, у разі його успішного проходження, рекомендацію про можливість надання послуги патронату над дитиною.</p> <p>Складання договору про патронат над дитиною. Орган опіки та піклування протягом місяця у разі наявності рекомендації про можливість надання послуги патронату над дитиною укладає з кандидатом у патронатні вихователі договір про надання послуги патронату над дитиною.</p>
--	---

4.6. Соціально-педагогічна програма подолання соціальної депривованості вихованців закладів інституційного догляду дітей

ПОЛЯНИЧКО А.О.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

У 1991 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини та визнала, що сім'я є найкращим середовищем для виховання дитини, її розвитку й особистісного становлення. Серед основних засад державної політики щодо соціального захисту дітей визначено створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї, забезпечення пріоритету сімейних форм влаштування дитини.

Разом з тим, не кожна дитина в Україні має можливість зростати в сприятливому сімейному оточенні. Бідність родин, складні життєві

обставини, недостатність на місцевому рівні послуг з підтримки дітей та сімей з дітьми зумовлюють дитячу бездоглядність, призводять до соціального сирітства.

Відсутність належної фахової підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, повільні темпи розвитку інклюзивного навчання призводять до того, що значна кількість дітей щороку потрапляє до закладів інституційного догляду та виховання. Станом на 1 вересня 2018 р. із 105783 дітей, які перебували в таких закладах, лише 8741 дитина (8 %) мала статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, решта – 97042 дітей (92 %) мали батьків, 18054 вихованці (17 %) – це діти з інвалідністю [2]. Система інституційного догляду та виховання дітей є не лише затратною, а також неефективною та шкідливою для самої дитини. Особливо негативними є наслідки такого догляду та виховання для дітей віком до трьох років, у яких найбільше спостерігається затримка фізичного та психоемоційного розвитку. Більшість дітей перебувають у закладах тривалий час – понад три, а іноді понад десять років. Тривале перебування дитини поза межами сім'ї призводить до руйнування її особистісних зв'язків з батьками, діти виростають непідготовленими до самостійного життя, не мають необхідних соціальних умінь і навичок.

Тож сьогодні існує нагальна потреба у консолідації зусиль держави та інститутів громадянського суспільства не лише у процесі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, а й активізації соціально-педагогічної діяльності у зазначених закладах, зокрема щодо подолання соціальної депривованості їх вихованців.

Соціальна депривація – це складне соціально-психологічне утворення, що являє собою комплекс негативних властивостей і якостей, набутих дитиною у результаті одночасної дії двох факторів: позбавлення родини (сімейна депривація) та виховання в умовах закладу інституційного догляду, який зберігає всі ознаки «закритості» (закладова депривація), унаслідок чого процес соціалізації вихованців набуває деструктивного характеру. Невід'ємною складовою соціальної депривації, її стрижнем є екзистенційна депривація, котра з'являється у дітей через відсутність родини, любові і турботи батьків, відчуття непотрібності, безпорадності та безнадійності. Отже, соціальна депривація – це бар'єр у засвоєнні дитиною соціальних ролей, формуванні властивостей і якостей, необхідних для адекватного сприйняття соціальної реальності, її оцінки та прийняття свідомих рішень у конкретних ситуаціях.

Нами було розроблено **соціально-педагогічну програму подолання соціальної депривації підлітків у середовищі закладу інституційного догляду та виховання**, яка була реалізована у 2010–2012 роках на базі Сумської, Роменської та

Путивльської загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Оскільки будь-яка практична діяльність має теоретичне підґрунтя, розробка та реалізація програми подолання соціальної депривації підлітків у соціальному середовищі школи-інтернату ґрунтувалась на таких підходах.

1. Виховання соціально розвинутої особистості у загальному виховному просторі залежить від функціонування соціального середовища, а саме школи-інтернату, для якої соціалізаційна функція є провідною.
2. Створення єдиного соціально-виховного простору в межах суспільства зумовлює необхідність налагодження зв'язків соціуму та загальноосвітньої школи-інтернату, що інтенсифікує соціальний розвиток вихованців.
3. Ефективне соціальне виховання підлітків у соціальному середовищі школи-інтернату сприяє створенню умов для подолання соціальної депривації та підвищує рівень соціальності вихованців.

Загальна мета програми – через активізацію соціального розвитку підлітків школи-інтернату створити сприятливі умови для подолання соціальної депривації, що виявляється у сприйнятті соціальних та індивідуальних цінностей, формуванні просоціальних якостей, виявленні відповідної поведінки.

Завдання соціально-педагогічної програми подолання соціальної депривації підлітків загальноосвітньої школи-інтернату:

1. Формувати стійкі позитивні індивідуальні ціннісні орієнтації підлітків школи-інтернату одночасно із засвоєнням соціальних цінностей.
2. Сприяти усвідомленню вихованцями державних закладів опіки значущості власного життя, унікальності людського існування.
3. Популяризувати цінності родинного виховання, формувати повагу до інституту сім'ї у свідомості вихованців й соціальних відносинах.
4. Сприяти формуванню соціальних якостей особистості підлітків школи-інтернату разом з навичками усвідомленого батьківства.
5. Сприяти гуманізації відносин у середовищі школи-інтернату, зміцненню родинних зв'язків вихованців державних закладів опіки.
6. Ознайомлювати учнів шкіл-інтернатів з міжнародною та вітчизняною законодавчою базою захисту їх прав та інтересів.
7. Розширювати соціальні зв'язки підлітків школи-інтернату шляхом організації ефективної взаємодії з місцевою громадою.
8. Зміцнювати зв'язки між інститутами соціуму для більш ефективного розв'язання проблеми соціальної депривації підлітків школи-інтернату з метою стабілізації цього напрямку роботи у соціальних установах.
9. Інформувати громадськість про проблеми та досягнення вихованців навчально-виховних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

10. Сприяти профілактиці соціального сирітства, формуванню толерантного ставлення до осиротілих дітей у соціумі, відповідальності кожної людини за долю вихованців державних закладів опіки.

Основні напрями реалізації соціально-педагогічної діяльності в межах програми подолання соціальної депривації:

1. Внутрішня соціально-педагогічна діяльність соціального середовища Сумської, Роменської і Путивльської загальноосвітніх шкіл-інтернатів.
2. Зовнішня соціально-педагогічна діяльність соціального середовища Сумської, Роменської і Путивльської загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Поділ на зовнішній і внутрішній напрями є умовним, оскільки загальна мета реалізації програми сприяє не відокремленню, а комплексному проведенню заходів переважно у позанавчальній діяльності. Разом з тим, передбачалась участь вихованців шкіл-інтернатів у різноманітних Всеукраїнських акціях, конкурсах, фестивалях, організація відпочинку дітей за кордоном та міжнародному дитячому оздоровчому центрі «Артек», що є безпосереднім свідченням організації соціально-педагогічної діяльності з подолання соціальної депривації на державному рівні. Загалом вищезазначені напрями реалізації програми виокремлено для загальної координації соціально-педагогічної діяльності у загальноосвітніх школах-інтернатах.

Об'єкт програми: підлітки Сумської, Роменської, Путивльської загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Суб'єкти програми: вихователі груп, класні керівники, заступник директора з навчально-виховної роботи, соціальний педагог, координатор (автор) програми.

Ініціативна група: представники соціальних служб, громадських організацій, медичних закладів, засобів масової інформації та інших структур, з якими координується соціально-педагогічна діяльність школи-інтернату. До співпраці залучаються психологи, соціальні працівники, юристи, випускники шкіл-інтернатів.

Суб'єкт програми співвідноситься з ініціативною групою наступним чином: суб'єкт уособлює «офіційну» ланку від загальноосвітньої школи-інтернату в межах реалізації програми та бере участь у всіх заходах; ініціативна група варіюється за чисельністю. Залежно від напрямку роботи залучаються нові її представники, але використовується творчий потенціал обох цих структурних підрозділів, які сприяють реалізації спільної мети.

Принципи реалізації програми: гуманізм, активне залучення підлітків школи-інтернату до діяльності у соціальному середовищі школи-інтернату, демократичність, гармонізація соціального та індивідуального у процесі соціально-педагогічної діяльності, системність, комплексність.

Принцип гуманізму є одним з основних і реалізується у піднесенні людської гідності на більш високий рівень. Повага до кожної особистості, схвалення прагнень до самовдосконалення, людяність та розуміння – основні прояви цього принципу у соціально-педагогічній діяльності. Це стосується підлітків-вихованців інтернатного закладу і обов'язково має реалізовуватися в межах програми.

Принцип активності є важливим, оскільки активність особистості – підґрунтя, що сприяє ефективному вихованню, зокрема і соціальному. Стимулювання власної активності є проявом стійкої мотивації до діяльності з подолання соціальної депривації, яка спрямована на виявлення активної соціальної позиції підлітків, що позитивно впливатиме на процес соціалізації в усіх напрямках.

Принцип демократичності передбачає можливість кожного бути ініціатором діяльності в межах реалізації програми, наявності певної критичності та самокритичності, оскільки неформальні, відкриті, доброзичливі стосунки між учасниками сприяють результативності програми.

Принцип гармонізації соціального й індивідуального є одним з провідних у соціальній педагогіці. Спрямування вихованців школи-інтернату до саморозвитку і самовдосконалення сприятиме їх соціальному розвитку, реалізації себе в суспільстві. Тому на цей принцип необхідно зважати, у першу чергу, при плануванні програми.

Принцип системності завжди актуальний, коли йдеться про соціально-виховну діяльність та діяльність щодо самовдосконалення особистості. Відсутність системи призводить до фрагментарності й епізодичності виховних впливів і не сприяє результативності. Тому соціально-педагогічна діяльність з подолання соціальної депривації може бути ефективною за умови ознак існування системи (цілісність, рухомість, керованість, відповідність форм конкретним цілям).

Принцип комплексності передбачає багатоплановий вплив на особистість кожного вихованця школи-інтернату (одночасне засвоєння соціальних та індивідуальних цінностей, формування якостей особистості, активізація соціально позитивної поведінки). Залучення кожного підлітка до індивідуальної, групової та масової роботи в якості лідера, організатора, виконавця забезпечує реалізацію принципу.

Програма розрахована терміном на один рік і припускає доопрацювання змісту діяльності залежно від одержаних результатів діагностування підлітків, реалізації етапів програми. Такий підхід забезпечує постійне її вдосконалення, відмову від неефективних способів досягнення мети, застосування нових ідей і кращих досягнень провідного соціально-педагогічного досвіду.

Визначення змістовної складової методичного рівня дослідження уможливорює практичну трансляцію теоретичних ідей, їх утілення в діяльність з подолання соціальної депривації підлітків школи-інтернату. Форми і методи реалізації програми обирались з урахуванням

інтегративної та науково-практичної сутності соціально-педагогічної діяльності, що відкрита як для пошуку нових форм соціально-виховної роботи, так і для трансформування традиційних (таблиця 1).

Таблиця 1.

Організаційні форми роботи з підлітками в межах соціально-педагогічної програми подолання соціальної депривації підлітків школи-інтернату

Форми соціально-виховної діяльності
Внутрішня соціально-педагогічна діяльність
1. Диспут «Батьківство у сучасній Україні – ідеал та реальність» (спільно зі студентами Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка).
2. Круглий стіл на тему «Сім'я в світлі духовно-моральних і культурних засад українського народу» (спільно зі студентами Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка).
3. Бесіда «Гармонія здоров'я» (спільно з фахівцями Клініки, дружньої до молоді, наркодиспансеру).
4. Свято «3 днем народження, рідна школо!»
5. Театральна постановка обряду дівич-вечора, свята Колодія.
6. Диспут «Мама і тато: протилежність чи взаємодоповнюваність?» (спільно зі студентами СумДПУ імені А. С. Макаренка).
7. Бесіда на тему: «Репродуктивне здоров'я та репродуктивна автономія» (спільно з фахівцями Центру планування сім'ї).
8. Зйомка документального фільму «Велика родина».
9. Студентсько-учнівська конференція «Сім'я у сучасному суспільстві» (спільно зі студентами Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка).
10. Профорієнтаційний захід «Славетні сумчани – найкращі батьки».
11. КВК до Міжнародного жіночого дня (привітання дівчат, жінок-педагогів, обслуговуючого персоналу, жінок-активних мешканок вулиці).
12. Рольова гра «Батьки-діти» (спільно зі студентами Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка).
13. Конкурс «Краща родина».
14. Акція «Соціальні цінності – це...» (спільно з учнями ЗОШ I-III ступенів № 22 м. Суми, ЗОШ I-III ступенів № 5 м. Ромни, ЗОШ I-III ступенів № 3 м. Путивль).
15. Тематичні навчальні та факультативні заняття, присвячені висвітленню аспектів батьківства, материнства, родинного виховання.
16. Тренінг «Безпечна поведінка як умова відповідального батьківства і сімейного благополуччя» (спільно з фахівцями ОЦСССМ).
17. Школа майбутньої господині.
18. Дівочий клуб «Гармонія».
19. Тренінгова програма для підлітків «Впевнено крокуємо у майбутнє».

Зовнішня соціально-педагогічна діяльність

1. Акція «Вулиця, на якій ми живемо» (спільно з мешканцями пров. Березовий м. Суми, вул. Щучки м. Ромни та вул. Леніна м. Путивль).
 2. Діяльність волонтерського загону у дитячому будинку для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з надання посильної допомоги колишнім працівникам школи-інтернату, які перебувають на заслуженому відпочинку та самотнім людям похилого віку, які мешкають по-сусідству зі школою-інтернатом.
 3. Благодійна акція «Серце до серця» (спільно зі студентами Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка та Сумською обласною громадською організацією «Допомога онкохворим дітям-інвалідам»).
 4. Благодійна акція «Новорічний подарунок» (спільно з учнями недільної школи Свято-Преображенського кафедрального собору, Сумського спеціального реабілітаційного НВК «Загальноосвітня школа І ступеня – дошкільний навчальний заклад № 34» та вихованцями Сумського обласного центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів).
 5. Захід правознавчої спрямованості «Родина – це велика відповідальність» (на базі Служби у справах дітей).
 6. Бесіда «Профілактика раннього соціального сирітства» (на базі Центру матері ідитини).
 7. Акція «Шляхами добра» (спільно з «Громадською організацією студентів»).
 8. Акція «З любов'ю до дітей» (спільно з «Громадською організацією студентів»).
 9. Свято «Яке це щастя, коли є сім'я...» (спільно з кафедрою соціальної педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка на базі Сумського обласного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді).
 10. Свято «День матері» (на базі підприємств-шефів).
 11. Бесіда «На порозі самостійного життя» (на базі соціального гуртожитку для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування).
 12. Клуб «Родинних зустрічей».
 13. Участь вихованців в обласному екологічному конкурсі «Зелена планета».
 14. Участь вихованців в обласному конкурсі малюнків «Світ моїх прав».
1. Участь вихованців у Всеукраїнській акції «Чужих дітей не буває».
 2. Участь вихованців у Всеукраїнському літературно-мистецькому конкурсі «Дивокалинове» імені Дмитра Білоуса.
 3. Участь вихованців у Всеукраїнському благодійному фестивалі «Талановиті діти України».
 4. Відпочинок у дитячому міжнародному оздоровчому центрі «Артек».
 5. Літній відпочинок вихованців школи-інтернату в Італії, Франції.

Упровадження програми подолання соціальної депривації підлітків школи-інтернату розпочалося з реалізації основного напрямку – вдосконалення внутрішньої соціально-педагогічної діяльності Сумської, Роменської і Путивльської загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Оскільки ефективність реалізації програми безпосередньо залежала від активізації соціально-педагогічної діяльності на внутрішньому рівні соціального середовища, що відбивало інтенсивне залучення до цієї роботи як вихованців, так і педагогічного колективу, то на першому спільному засіданні директора, заступника з навчально-виховної роботи, соціального педагога, психолога, класних керівників, вчителів,

вихователів груп, автора програми, представників учнівського самоврядування було прийнято рішення про початок діяльності, а також визначено сфери відповідальності та активності кожного з учасників. Налагодження зв'язків з соціальними інституціями, участь яких передбачена програмою, доручено директору, соціальному педагогу та автору програми, який відповідно виконував функції координатора, що забезпечує організацію відповідних заходів у межах соціально-виховної діяльності міста.

Педагоги шкіл-інтернатів були одними з найактивніших суб'єктів програмної діяльності, оскільки проводили постійну роботу серед вихованців. Для забезпечення ефективності спільної роботи відбулось засідання педагогічного колективу, на якому координатор пояснив конкретні завдання діяльності. Передбачалось також залучення обслуговуючого (технічного) персоналу шкіл-інтернатів, адже згідно з установленими в соціумі зв'язками доцільно залучати осіб різного віку та соціального статусу до реалізації завдань програми.

Оскільки головна мета внутрішкільної соціально-педагогічної роботи полягає в усуненні чинників сімейної депривації вихованців, то до основних завдань діяльності вдосконалення внутрішнього соціального середовища шкіл-інтернатів було віднесено наступні: по-перше, активізація всіх сфер виховної діяльності закладів; по-друге, урізноманітнення соціальних зв'язків шкіл-інтернатів завдяки налагодженню більш широких контактів з інституціями соціуму.

Для реалізації першого завдання у виховній роботі виокремлювалися сфери, які слід задіяти для створення внутрішнього простору соціального середовища: житлово-побутова, традиції, навчання, самоврядування, громадська та соціальна робота, дозвілля.

Програмою передбачено, перш за все, реорганізувати життєвий простір вихованців. Аналіз особливостей життєдіяльності вихованців засвідчив, що на даний час умови перебування дітей в інтернатних закладах можна вважати автономними, комфортними, максимально наближеними до родинних, а тому основні зусилля щодо оптимізації життєвого простору вихованців було спрямовано на створення різновікових груп-сімей (заступницьких сімей). На момент впровадження програми в Сумській, Роменській і Путивльській школах-інтернатах виховувалось 18 дітей з 7 сімей, саме ці вихованці з кровними зв'язками і склали основу груп-сімей. Такі зміни у формуванні дитячих колективів якнайкраще сприятимуть збереженню родинних зв'язків дітей: рідні брати і сестри постійно перебуватимуть разом, будуть піклуватись один про одного, у них формуватиметься почуття відповідальності одне за одного, що стане прикладом і для інших вихованців.

У кожному групу-сім'ю було призначено вихователя та його помічника. Вихователем обрано досвідченого педагога, який має багаторічний стаж роботи у школі-інтернаті, а його помічником –

спеціаліста, який нещодавно розпочав свою педагогічну діяльність. У такому складі працювати значно легше, адже педагог з великим досвідом роботи завжди підтримає свого молодого колегу, стане йому наставником і порадиником у складних ситуаціях. На спільному засіданні адміністрації навчального закладу, класних керівників, вихователів та дітей було прийнято рішення назвати кожную групу-сім'ю за прізвищем вихователів, які стали для дітей соціальними батьками. Так, у школах-інтернатах з'явилися родини Олійників, Салій, Лавриненко, Пащенко, Яковенко та інші. Певна автономність та ізольованість груп-сімей зумовила й зміну традиційного підходу до режиму функціонування школи-інтернату, оскільки центром у його розробці стала конкретна група-сім'я, а не колектив школи-інтернату загалом. Водночас було вирішено питання раціонального співвідношення у функціонуванні шкіл-інтернатів загальноколективних та групових справ, а в групі-сім'ї – сімейних та індивідуальних.

Логічним продовженням цієї діяльності стало впровадження нових традицій у навчально-виховних закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Поряд із такими традиційними заходами, як вітання з Днем знань, Святом останнього дзвоника, Днем захисту дітей, Нового року, Міжнародного жіночого дня тощо, було започатковано й новації – відзначення Дня сім'ї, Дня матері, річниці з дня заснування школи-інтернату, святкування дня народження дітей у кожній групі-родині, запрошення груп-сімей на гостину одна до одної, сімейні турніри, родинні вогники, сімейний відпочинок вихідного дня (екскурсії, прогулянки, відвідування кінотеатру, музею) тощо. Слушною стала також пропозиція класних керівників, які до зазначених традицій запропонували додати відвідування груп-сімей своїх учнів, що, на їх думку, сприятиме зміцненню зв'язків заступницької родини і школи-інтернату. Як результат, такі форми роботи стали підґрунтям для підтримання традицій, спрямованих на нівеляцію сімейної депривованості вихованців.

Органам учнівського самоврядування була відведена особлива роль у програмній діяльності. Зокрема, Президент школи-інтернату, Верховна рада, старостат виявляли найактивніших і найзацікавленіших підлітків для генерування ідей, урізноманітнення методів і форм соціального виховання щодо розв'язання проблеми соціальної депривації, пошуку неформальних лідерів, які б могли організувати і очолити підлітків. Представники органів учнівського самоврядування сприяли впровадженню у шкільне середовище ідей про необхідність участі у цій програмі, стимулювали прояви активності вихованців. Щодо безпосередньої реалізації програмної діяльності, то активізація сфери учнівського самоврядування втілювалася у такій комплексній формі, як створення дівочого клубу. Дівчата обрали керівний склад клубу, встановили постійний зв'язок з Верховною радою школи-інтернату.

Організація соціально-педагогічної роботи, спрямованої на виховання цінностей взаємодопомоги у школі-інтернаті, відбулася завдяки впровадженню елементів шкільної соціальної служби. Оскільки соціальна робота є одним з важливих напрямів соціально-педагогічної допомоги, корекції та реабілітації підлітків, які виховуються поза родиною, у нашій програмі акцент ставиться на вирішенні проблем, пов'язаних зі стосунками вихованців усередині групи-сім'ї, з педагогами, біологічними батьками (родичами), позаінтернатним оточенням.

Дозвілля урізноманітнювалося через проведення різноманітних форм дозвіллевої діяльності: від проведення конкурсів, творчих вечорів, вікторин, КВК до організації благодійних акцій (театралізованих вистав, концертів тощо). Ці заходи були тематичними і відповідали основним завданням програмної діяльності щодо подолання соціальної депривації, а також сприяли формуванню творчого рівня дозвілля, зокрема організації суспільної діяльності.

Формування позитивної думки підлітків школи-інтернату щодо благополучної сім'ї, усвідомленого батьківства та материнства, відбувалось завдяки громадській діяльності, яка реалізовувалася у співробітництві з Сумською міською «Громадською організацією студентів». Широко використовувались форми роботи, що стимулюють соціальну активність і громадянську позицію вихованців (опитування в соціумі, соціальна реклама, відвідування будинку дитини, дитячих будинків сімейного типу, прийомних родин тощо).

Для налагодження зв'язків з інституціями соціуму організовувалися зустрічі з керівництвом Служби у справах дітей, Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Центру матері і дитини, Соціального гуртожитку для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, кримінальної служби у справах дітей, Центру планування сім'ї, наркодиспансером, Клініки дружньої до молоді, громадськими організаціями, місцевими органами управління, ЗМІ тощо. Встановлювалися контакти з успішними випускниками шкіл-інтернатів, рідними та близькими вихованців, які беруть участь у реалізації програми. Завдяки встановленим зв'язкам була заздалегідь визначена тематика заходів, до участі в яких передбачено залучення певних інституцій, що сприяло не лише подоланню наслідків сімейної депривації вихованців, а й попередженню появи закладової депривації.

Осторонь програмної діяльності не залишилась і сфера навчання. На зборах вчителів гуманітарних дисциплін обговорювалась необхідність акцентування уваги дітей у процесі навчальної діяльності на ролісім'ї в житті кожної людини, важливості підготовки вихованців до створення майбутньої родини, відповідального ставлення до народження дітей та їх виховання, а також особливостей соціального захисту сім'ї, материнства та дитинства в Україні тощо. Незабаром було проведено методичний семінар учителів для вдосконалення та

систематизації навчальної діяльності у цьому напрямі. Вчителі розробили план проведення тематичних занять з деяких навчальних дисциплін та факультативів з урахуванням необхідності висвітлення аспектів батьківства, материнства, родинного виховання.

Таблиця 2.

Тематичні заняття з навчальних дисциплін та факультативних занять

Навчальна дисципліна, факультатив	Назва теми	Конкретизація змісту
Українське народознавство	Сім'я та сімейний побут	Шлюб і шлюбні звичаї. Історичні типи і форми української сім'ї. Структура і функції сім'ї. Сімейні обряди та звичаї.
Українська література	Тема родини у творах українських письменників і поетів	Аналіз творів українських поетів і письменників, які оспівували образ матері та батька, розповідали про життя української родини, про ставлення батьків до виховання дітей, взаємозв'язок поколінь.
Філософія	Філософія родознавства.	Родознавство у контексті філософії освіти. Життєвий світ людини у просторі культури. Духовність родинного середовища. Традиційна родинна обрядовість українців. Збереження історичної та родової пам'яті. Погляди стародавніх мислителів на сімейне виховання.
Етика	Гармонія людини з собою та найближчим оточенням	Роль родинного кола, сімейних свят і традицій у житті людини. Взаємна повага, допомога і чуйність в родинному колі як запорука щасливого життя. Сімейні обов'язки. Правила безконфліктної взаємодії з рідними і близькими.
Правознавство	Правова основа функціонування сучасної сім'ї	Зміст понять «сім'я» і «шлюб». Право людини на створення сім'ї. Умови і порядок укладання шлюбу (Сімейний кодекс України). Права та обов'язки батьків і дітей. Державні органи і установи, що опікуються правами дитини. Порушення прав дитини в сім'ї. Позбавлення батьківських прав. Важливість і значення виховання дитини в сім'ї.
Економіка	Структура доходів сім'ї та їх використання.	Зміст понять «дохід сім'ї», «заробітна плата», «споживчий кошик родини», «сімейні витрати і накопичення», «ціна грошей». Планування та розподіл сімейного бюджету. Формування розумної міри в розвитку матеріальних потреб членів родини.

Основи здоров'я	Здоровий спосіб життя родини та здоров'я дітей.	Здоровий спосіб життя сучасної родини як запорука сімейного благополуччя. Турбота про здоров'я майбутніх дітей. Обов'язки членів родини щодо збереження і зміцнення здоров'я. Основні функції сім'ї та громади щодо збереження здоров'я. Виховне значення здорового способу життя у родині. Особистий приклад батьків – найголовніший принцип формування здорового способу життя дитини.
Естетика. Культурологія.	Естетична культура і світ людини	Культура і людина в сучасному світі. Відображення родинної тематики у цінностях культури. Естетична культура як засіб самопізнання і самореалізації особистості

Упродовж реалізації підготовчого етапу вдосконалення соціального середовища Сумської, Роменської і Путивльської загальноосвітніх шкіл-інтернатів відпрацьовувались змістовні аспекти соціально-педагогічної роботи в межах позанавчальної діяльності, що суттєво сприяло спрямуванню всіх внутрішніх виховних сфер на подолання наслідків сімейної депривації вихованців. Поступово внутрішні сфери розширювалися і мали логічне продовження у зовнішній соціально-педагогічній діяльності згідно плану реалізації програми. Зокрема, якщо народні традиції щодо батьківства і материнства, родинного виховання розпочинали вивчати на заняттях з народознавства, етики, то надалі цей напрям реалізовувався у межах діяльності дівочого клубу «Гармонія» і мав своє продовження під час відвідування музеїв, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, перебування у «родинах вихідного дня». Зазначені заходи організовувались з метою забезпечення наступності та сталості соціально-педагогічного впливу, що сприяло розумінню підлітками народних традицій, формуванню ціннісних орієнтацій щодо відповідального батьківства у майбутньому. Отримані вихованцями знання і враження обговорювались на засіданнях наукового гуртка і реалізовувались у написанні есе чи реферату, обговоренні на круглому столі, виступі на студентській конференції Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка.

На початку реалізації програми серед підлітків, які склали експериментальну групу, було проведено спільну виховну годину з метою підвищення їх зацікавленості у проведенні діагностичного етапу дослідження та отримання згоди на подальшу участь у програмній діяльності. Захід під назвою «Вечір питань і відповідей» проходив у світлиці школи-інтернату у формі чаювання з солодощами, на якому у

неформальній обстановці обговорювались питання щодо різних аспектів участі у програмі.

Для реалізації завдань програми поряд з організацією виховних тематичних заходів створювались і залучались учнівські об'єднання (дівочий клуб «Гармонія», клуб «Родинні зустрічі», консультаційний пункт, школа майбутньої господині, волонтерський загін). При загальній характеристиці ми згадували про ці форми роботи, проте вважаємо за доцільне висвітлити діяльність дівочого клубу «Гармонія» та клубу «Родинні зустрічі» більш детально.

Оскільки активність і добровільність є основними принципами участі підлітків у реалізації програми, суттєвою виступає ініціатива безпосередньо вихованців школи-інтернату для визначення певних напрямів роботи. Для того, щоб конкретизувати відповідні стратегії діяльності, підлітками за ініціативи Верховної ради школи-інтернату та підтримки автора програми було організовано дівочий клуб «Гармонія», засідання якого відбувалися під час реалізації програми подолання соціальної депривації. В умовах неформального спілкування вирішувалися актуальні питання життєдіяльності дівчат, обговорювались результати діяльності та перспективи подальшої реалізації програми. Відвідування клубу сприяють залученню вихованок школи-інтернату до соціально й особистісно значущих видів діяльності, гуманних міжособистісних стосунків з однодумцями, формують досвід соціальної поведінки, що є необхідним для успішної самореалізації та виходження до системи суспільних відносин. Отже, клубна робота – один з видів соціально-виховної діяльності, що має соціальну творчуспрямованість.

Програмою передбачалося регулярне функціонування клубу у формі поточних (один раз на тиждень) та тематичних засідань. Адміністрація шкіл-інтернатів надала для цієї діяльності приміщення, а формами роботи у клубі стали засідання активу, круглі столи, дівочі вечорниці.

На тематичних засіданнях у неформальній атмосфері за безпосередньої участі автора програми визначались перспективи подальшої діяльності, обговорювались результати попередньої. Про дати засідань сповіщалося завчасно, запрошувалися представники установ, з якими відбувається співробітництво. Результати діяльності в межах клубу висвітлювались на виготовленому власноруч плакаті зі світлинами. Для підвищення мотивації дівчат до участі у клубній діяльності їм була надана можливість обирати найбільш цікаві теми для обговорення на майбутніх зборах. Наведемо теми засідань дівочого клубу «Гармонія»: «Моя школа – моя сім'я», «Жінки в соціальному житті України», «Позанавчальна діяльність у школі-інтернаті: обов'язок чи творчість», «Клубна робота – перший крок до майбутнього успіху», «Перспективи продовження клубної діяльності».

До зазначених тем вихованки школи-інтернату запропонували додати наступні: «Сьогодні дівчина – завтра жінка», «Материнство в житті кожної жінки», «Організація святкових заходів у школі».

У межах реалізації програми автором на базі клубу «Гармонія» було проведено серію диспутів за допомогою студентів – майбутніх соціальних педагогів. Оскільки диспут – це живий, інтенсивний обмін думками стосовно певної проблематики, де важливим є сам процес проведення такої форми роботи, то підлітки шкіл-інтернатів вільно висловлювали власні аргументовані думки, відстоювали свою позицію. Враховуючи те, що внутрішкільна соціально-педагогічна діяльність спрямована на подолання наслідків сімейної депривованості підлітків, на обговорення виносились найбільш актуальні питання, які стосувались родинної тематики. Це сприяло формуванню у вихованців шкіл-інтернатів відповідального ставлення до створення майбутньої родини, популяризації цінностей сімейного виховання, інформуванню про можливі наслідки девіантних проявів батьківства тощо.

Наприклад, перед диспутом «Батьківство у сучасній Україні – ідеал та реальність», участь у якому брали як дівчата, так і хлопці, було продемонстровано збірку документальних відеоматеріалів про неблагополуччя у родинах, жорстоке ставлення до дітей, відмову від новонароджених, педагогічну занедбаність, безпритульність серед дітей. Запропонований до перегляду відеоматеріал справив неоднозначне враження на підлітків школи-інтернату: у дівчат на очах забриняли сльози, декілька хлопців взагалі залишили аудиторію, дехто висловлював своє незадоволення побаченим, більшість підлітків сиділи немов у заціпенінні. Існувала реальна загроза зриву дискусії. Однак ми передбачали можливість такої реакції вихованців школи-інтернату, оскільки тема родини, стосунків з батьками є болючою для них, а переглянутий фільм змусить подумки повернутись у своє минуле. Проте замовчувати проблему девіантного батьківства ми не мали права, адже у майбутньому підлітки школи-інтернату стануть батьками і їх діти не повинні повторити їх долю. Саме тому після обговорення цієї проблеми ми запропонували вихованцям до перегляду іншу підбірку документальних фільмів, де було продемонстровано найкращі прояви взаємовідносин у родині – народження бажаної дитини, взаємодопомога у багатодітних сім'ях, дитячий будинок сімейного типу, прийомна сім'я. Цей матеріал позитивно вплинув на вихованців, заспокоїв їх і налаштував на подальшу роботу.

Для проведення дискусії серед учнів школи-інтернату було обрано групу учасників, які висловлювали різні думки стосовно проявів батьківства. Усі інші, зокрема і студенти, які брали участь у дискусії, обговорювали почуте, заповнювали картку проведення дискусії. Наприкінці заходу автор програми узагальнив думки, висловлені учасниками, і окреслив перспективи подальшої роботи.

З метою формування настанов у напрямі паритетної рівноваги між чоловіками та жінками у всіх сферах життя, в тому числі і сімейній, проведено диспут «Мама і тато: протилежність чи взаємодоповнюваність?», який мав роз'яснити підліткам та допомогти усвідомити рівні права чоловіка та жінки у суспільному, професійному і, що найбільш важливо, у сімейному житті, можливості встановлення егалітарних відносин у стосунках між чоловіком та жінкою. Роль експертів виконувала група вихованців-підлітків та юнаків-студентів, котрі готували контраргументи за вказаними проблемами. Усіх учасників заздалегідь поділили на підгрупи, які мали конкретні завдання, а також підготували провокаційні запитання та ґрунтовні, аргументовані відповіді на них. Група підтримки використовувала наочну агітацію, виготовлену власноруч. Привернути увагу вихованців до партнерських засад функціонування сім'ї, створити умови для ідентифікації себе з ідеальними образами матері і батька, допомогти приміряти паритетні батьківські ролі сприяло виконання вправ «Для чого потрібна сім'я?», «Валізи для найкращого тата і найкращої мами», «Світ мам і татусів», які мали значне психологічне навантаження, адже потребували використання власного життєвого досвіду. Однак, не зважаючи на те, що у вихованців школи-інтернату через брак досвіду проживання у родині співіснують як ідеалізовані ними взаємостосунки у сім'ї і образ сім'янина, так і водночас негативний образ того, якими не повинні бути чоловік і жінка як батьки або подружжя, спільна взаємодія зі студентами допомогла підліткам успішно впоратись із завданнями. Тож наше хвилювання з приводу виникнення певних труднощів під час роботи виявилось безпідставним, оскільки результатом диспуту стала констатація унікальності і незамінності представників обох статей у всіх сферах життя, в тому числі і сімейній, у взаємодоповненні виконання чоловіком і жінкою батьківських обов'язків, декларація взаємоповаги між ними.

Клуб «Родинні зустрічі» створювався з метою зміцнення родинних зв'язків вихованців. Початку його діяльності передувала клопітка робота соціального педагога, психолога, автора програми щодо вивчення причин сімейної депривації кожного вихованця та пошуку шляхів налагодження стосунків з батьками (родичами). На жаль, підтримки з боку вчителів, а особливо вихователів школи-інтернату, під час організації діяльності клубу ми не отримали, оскільки думка педагогів щодо шкідливості для дітей стосунків з такими горе-батьками залишалась непохитною. Відверта розмова з підлітками дозволила нам з'ясувати, з ким із рідних та близьких діти найбільше хотіли б підтримувати зв'язки, кого більш за все хотіли бачити. Узагальнення відповідей вихованців, а також інформації, отриманої при аналізі шкільної документації (особових справ дітей, журналу відвідувань), допомогло визначитись з особами тих батьків (родичів), які, на нашу думку, можуть утворити актив клубу «Родинних зустрічей». У першу

чергу, взаємодія налагоджувалась з рідними та близькими вихованців, де є хоча б будь-яка надія на реінтеграцію дитини в сімейне середовище, де дорослі намагаються виправити негативну ситуацію в родині, вирішують проблеми з алкогольною залежністю, працюють тощо. У випадку відсутності батьків встановлювались контакти з іншими родичами (тітками, дядьками, бабусями, дідусями, братами, сестрами, хрещеними батьками), які виявили бажання співпрацювати.

Передбачалось щомісячне тематичне засідання клубу «Родинні зустрічі». На обговорення виносились теми, які не принижували гідність батьків, а також не наголошували на їх неспроможності виконувати батьківські обов'язки, тобто виключалось будь-яке моралізаторство стосовно запрошених. Для нас було важливим донести батькам, що спеціалісти школи-інтернату намагаються підтримати їх ускладній життєвій ситуації, допомогти порозумітись з дітьми тощо. Відповідно найбільш актуальними напрямками діяльності клубу були визначені наступні: 1) відновлення, зміцнення та корекція стосунків вихованців з батьками (родичами); 2) педагогізація батьківської громадськості; 3) залучення батьків до участі у житті їхньої дитини, закладу.

Кожне тематичне засідання клубу «Родинні зустрічі» складалося з трьох частин. Перша частина – проведення масових форм педагогічної просвіти батьків (батьківські збори, бесіди, рольові ігри, диспути, семінари, усні журнали тощо); друга – демонстрація батькам та родичам творчих здобутків дітей; третя – безпосереднє спілкування батьків зі своїми дітьми, їхніми педагогами. І хоча робота клубу не завжди відповідала плану (наприклад, батьки обіцяли приїхати, але слова не дотримувались; бували випадки, коли хтось з батьків або родичів приходив у стані алкогольного сп'яніння і йому не дозволяли працівники школи-інтернату зустрітись з дитиною; виникали непередбачувані ситуації з'ясування стосунків батьків з вихователями або адміністрацією закладу тощо), вважаємо, що діяльність клубу певною мірою сприяла нівеляції сімейної депривованості вихованців.

Оскільки соціальна робота у середовищі школи-інтернату виступає складовою внутрішньої виховної сфери, а на зовнішньому рівні передбачено співробітництво з Центром соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, то при реалізації програми у соціальному середовищі шкіл-інтернатів використовувалися методи соціальної роботи разом з соціально-педагогічними. Завдання вирішення проблем вихованців та виявлення осіб, які потребують соціальної допомоги, здійснювалися за зразком моделей шкільних соціальних служб, які виправдали себе. Для вирішення проблемних питань підлітків було створено Консультаційний пункт як елемент шкільної соціальної служби, що орієнтований на вирішення конкретних соціальних проблем вихованців у межах соціальної роботи у школі-інтернаті. Двічі

на тиждень психолог та соціальний педагог школи-інтернату, а також запрошені спеціалісти (юристи, працівники закладів соціально-педагогічного спрямування) надавали кваліфіковану консультацію учням школи-інтернату з будь-якого проблемного питання. Допомогали їм підготовлені студенти – майбутні соціальні педагоги і психологи, які отримували можливість набути професійні вміння на практиці.

Найбільш позитивні враження отримали дівчата на заняттях у «Школі майбутньої господині», які відбувались у формі лекцій, практичних занять, майстер-класів у позанавчальній діяльності (2 години на місяць). Викладачами нашої Школи були найкращі спеціалісти: кухарі, кондитери, дизайнери одягу та інтер'єру, перукарі, косметологи, лікарі, педагоги, досвідчені матері – успішні випускниці шкіл-інтернатів, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей. Вихованки з великим задоволенням і бажанням вчилися готувати різноманітні страви, правильно підбирати собі одяг, робити стильні зачіски тощо.

Діяльність учнівського наукового гуртка була також визнана одним з пріоритетних напрямів позанавчальної діяльності шкіл-інтернатів, тому науково-дослідницький потенціал вихованців було задіяно для реалізації завдань соціально-педагогічної програми подолання соціальної депривації. Так, з проведення круглого столу з аналізом учнівських рефератів з філософії, української літератури, етики, економіки, художньої культури, основ здоров'я, правознавства на тему: «Сім'я в світлі духовно-моральних і культурних засад українського народу» розпочався блок заходів, які сприяють формуванню стійких позитивних ціннісних орієнтацій учнів щодо інституту сім'ї водночас із засвоєнням індивідуальних та соціальних цінностей. Тематична спрямованість круглого столу сприяла ствердженню значущості сім'ї як форми організації життєдіяльності людей в усі періоди людської цивілізації; свідомому ставленню підлітків до створення власної родини як до відповідального соціального завдання.

Доцільним продовженням цього напрямку діяльності стало проведення спільної конференції учнів школи-інтернату і студентів – майбутніх соціальних педагогів і психологів на тему: «Сім'я у сучасному суспільстві». На конференції обговорювались наступні питання:

- 1) основні функції сім'ї в суспільстві;
- 2) проблеми функціонування сучасної родини;
- 3) сім'я – найкраще середовище гармонійного розвитку та виховання дитини;
- 4) соціально-педагогічна роль батьків у соціальному становленні дитини;
- 5) батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості;
- 6) неблагополучна сім'я: причини і наслідки;

- 7) сучасна сім'я очима батьків та дітей;
- 8) соціально-педагогічна допомога сім'ї;
- 9) держава і суспільство на захисті родини.

Проведення конференції сприяло урізноманітненню наукової роботи в межах учнівського наукового гуртка для формування позитивного уявлення про значення сім'ї як соціального та виховного інституту, залученню підлітків до науково-дослідної діяльності, стимулюванню їх соціальної активності. Особливістю проведення круглого столу і конференції було те, що до участі залучались не лише учні та студенти, які виступали з доповідями, а й зацікавлені слухачі. Така форма діяльності є стимулюючою для учасників, вона пробуджує інтерес інших.

Цикл бесід як ефективних форм роботи з підлітками школи-інтернату спрямовано на засвоєння соціальних цінностей вихованців разом із усвідомленням ціннісного ставлення до власного здоров'я як важливого кроку на шляху до створення у майбутньому власної родини, відповідального батьківства. Бесіди, як і диспути, проводилися поза навчальною діяльністю, під час виховних годин. Для проведення бесід запрошувались компетентні спеціалісти закладів соціально-педагогічного спрямування. Наприклад, тематична бесіда «Гармонія здоров'я», до проведення якої залучались фахівці Клініки, дружньої до молоді, та наркодиспансеру, мала за мету розкрити причини вживання підлітками алкоголю, наркотичних і токсичних речовин, тютюнопаління; показати негативні наслідки їхньої дії на організм молодої людини, впливу на сімейне та суспільне благополуччя; сформувати у вихованців уміння і навички реалізації здорового способу життя. На початку бесіди запрошені гості наголосили на актуальності тематики сьогоденної розмови, навели невтішні статистичні дані щодо стану даної проблеми по Україні та Сумській області. У процесі спілкування було продемонстровано відео- та фотоматеріали, які яскраво ілюстрували згубні наслідки адиктивної поведінки неповнолітніх. Основною тезою заходу була та, що лише у гармонійному поєднанні соціального, фізичного, психічного та духовного розвитку можливе здорове життя.

Бесіда на тему: «Репродуктивне здоров'я та репродуктивна автономія» передбачала роз'яснення підліткам основних понять щодо репродуктивного здоров'я та розкриття іншого боку цієї дефініції – репродуктивної поведінки. Бесіда відбувалась не у традиційній моралізаторській манері, а була провокуючою, досить несподіваною, що викликало зацікавленість підлітків. Так, обговорюючи проблему ранніх статевих стосунків, вихованцям була надана можливість висловити власні аргументи з приводу «за» і «проти» початку раннього статевого життя, а потім наведені аргументи порівняти на умовних терезах. Бурхливими емоціями супроводжувався процес відпрацювання підлітками навичок відмови у ситуаціях примусу до статевих зносин, а також обговорення інформації про альтернативні форми статевої активності.

Саме така робота, на думку фахівців Центру планування сім'ї, навчить вихованців школи-інтернату оцінювати ситуації ризику, приймати правильні рішення, сприятиме формуванню сексуальної культури та свідомому ставленню до процесу відтворення нової генерації.

Підготовлений спеціалістами Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тренінг «Безпечна поведінка як умова відповідального батьківства і сімейного благополуччя» став наступним кроком на шляху до усвідомлення вихованцями школи-інтернату відповідального ставлення до власного життя, протистояння спокусі і тиску, засвоєнню навичок безпечної поведінки. Така форма діяльності допомагає підліткам переглянути свої настанови, цінності і переконання за постійної взаємодії нової інформації з уже відомою. І це дозволяє вихованцям будувати своє майбутнє.

До речі, спрямованість у майбутнє вважається однією з характеристик життєво визначеної особистості, котра є високо розвиненою у соціальному сенсі. Така людина не лише дотримується правил і норм, прийнятих у суспільстві, зорієнтована на порозуміння, вона здатна сприймати власне життя та життя інших людей як найважливішу соціальну цінність, усвідомлено та відповідально підходити до реалізації свого потенціалу як батька чи матері в майбутньому, зменшуючи тим самим кількість потенційно безвідповідальних батьків, що, безперечно, сприяє ефективній профілактиці сімейної депривації. У процесі впровадження програми подолання соціальної депривації підлітків нами був розроблений тренінговий курс «Впевнено крокуємо в майбутнє», мета якого – формування культури життєвого самовизначення підлітків школи-інтернату. При організації і проведенні тренінгових занять основна увага приділялась розвитку у підлітків навичок самопізнання, самоаналізу й саморозкриття у різних видах діяльності. У центр кожного заняття ставилися актуальні життєві проблеми самих вихованців, що надавало можливість створити певний емоційний фон, спонукало підлітків брати активну участь у дискусіях, іграх тощо. Суттєве місце у структурі занять посідали спеціальні прийоми і вправи, що активізують самосвідомість вихованців, надають можливість не лише визначити основні цілі й життєві перспективи, але й розвинути здібності до самопроекування, самовиховання особистості.

Окремі заходи щодо подолання сімейної депривації вихованців мали певну спрямованість на урахування досвіду українських народних традицій, пов'язаних із підготовкою молоді до шлюбу і створення сім'ї, виховання дітей, організації сімейного дозвілля та формування у підлітків власних традицій у соціальному середовищі школи-інтернату. Так, вивчення та інсценування на заняттях театральної студії обрядів сватання, оглядин, заручин, поділу короваю, дівич-вечора як передвесільного циклу весільної обрядовості

сприяли формуванню у підлітків школи-інтернату уявлень про дошлюбне спілкування молоді, критерії оцінки обранця чи обраниці, серйозність їх намірів щодо створення сім'ї, єдність молодих та їхніх родичів, сімейне щастя, яке ототожнювали передусім із доброзичливими взаєминами між подружжям, освячення громадою майбутньої родини тощо. Найбільш сподобалась вихованцям і педагогам школи-інтернату сучасна театралізована постановка обряду дівич-вечора як акту відокремлення наречених від неодруженої молоді, прощання з вільним життям. Інсценування передвесільних обрядів відбувалось у стилізованих костюмах, з використанням українських народних атрибутів, що, безперечно, сприяло усвідомленню зв'язку традицій українського народу і сучасного життя.

У процесі діяльності щодо відтворення народних традицій особлива увага була приділена вивченню соціально-культурних аспектів сімейного дозвілля, яке базувалося на засадах цілеспрямованого виховного впливу на дитину у мікросередовищі родини. За давньою традицією сімейному дозвіллю, родинному спілкуванню присвячувались усі святі неділеньки і ціла вервечка народних свят. У дні, вільні від роботи, коли на другий план відходили щоденні турботи, люди дбали про своє духовне життя, і це була відповідна філософія сімейного дозвілля. Передати теплоту родинної атмосфери підліткам школи-інтернату вдалось під час інсценування Свят-вечора, Вербної неділі, свята Колодія. Особливо задушевною вийшла сучасна інтерпретація свята Колодія, яка передбачала виголошення слів взаємного прощення між батьками і дітьми, ролі яких виконували вихователі і підлітки. У піднесеній атмосфері вихованці-дітки зізнавались педагогам-батькам у всіх своїх провинах і просили пробачення за скоєне, за непослух та вередування. Про яку б провину не чули батьки-вихователі, вони не мали права гримати на дітей, докоряти їм. Єдиною відповіддю сину чи доньці було: «Хай тебе Бог простить» і поцілунок на знак примирення. Батьки-вихователі й собі просили пробачення у діток-вихованців за свої провини перед ними, і діти великодушно їх прощали, цілючи при цьому. І хоча це була лише театралізована постановка свята, проте багато ніжності було в словах каяття і примирення. З душ акторів та й присутніх у залі спадав тягар невикритих провин і наставала радість прощення, і цю радість вихованці й педагоги дарували один одному.

Реалізація завдань програми допомогла розширити сферу дозвілля, чому сприяли конкурси, свята, тематичні вечори. Наприклад, конкурс «Краща родина» мав на меті популяризацію родинних цінностей кожної групи-сім'ї, гармонізацію внутрішньосімейних стосунків, заснування нових традицій у школі-інтернаті. Участь у конкурсі брали всі заступницькі сім'ї, а завдання для конкурсу розроблялися таким чином, щоб у журі була можливість оцінити всі

сфери життя родини, а у членів сімей – показати свої вміння. Так, мами-вихователі свій поетичний і співочий талант демонстрували у конкурсі «Мамина пісня». На мелодію будь-якої відомої і популярної пісні кожна мама-вихователька мала скласти власні вірші про свою групу-сім'ю і душевно її заспівати. Дівчатка хвалилися своїми кулінарними здібностями у конкурсі «Смакота», готуючи вареники з сиром та ягодами. Хлопці демонстрували навички теслярської справи у конкурсі «Золоті руки», виготовляючи годівниці для птахів. Найбільші емоції уприсутніх викликали «Веселі старти», де членам кожної групи-сім'ї вдалось показати себе як вправних спортсменів та кмітливих учасників. Приємно відзначити, що під час проведення конкурсу «Краща родина» у актовій залі панувала не тільки атмосфера суперництва та бажання отримати перемогу. Ми відчули доброзичливе ставлення учасників один до одного. І це – найголовніше, адже не менш важливим завданням при підготовці і проведенні цього заходу для нас було об'єднати всю школу-інтернат і створити родинну атмосферу у закладі загалом. Саме тому переможених у конкурсі не було, кожна група-сім'я була визнана переможцем у конкретній номінації і отримала нагороди.

Формуванню традицій та урізноманітненню дозвілля у школі-інтернаті сприяло свято «3 днем народження, рідна школо!», влаштоване з нагоди відзначення річниці з дня заснування закладу. Створити святкову атмосферу для себе і гостей мали учні і педагоги, які сьогодні є господарями в закладі. Серед запрошених – колишні вчителі і співробітники, які багато років віддано працювали у школі-інтернаті, а нині перебувають на заслуженому відпочинку, батьки і родичі вихованців, які є членами клубу «Родинних зустрічей», випускники, представники громадських організацій та соціальних інститутів міста, з якими співпрацюють школи-інтернати, місцеві органи управління та ЗМІ, представники вуличних комітетів, на яких розташовано школи-інтернати. На педагогічній нараді, присвяченій підготовці до проведення цього заходу, було підтримано пропозицію автора програми запросити на святкування випускників школи-інтернату, які сьогодні проживають у соціальному гуртожитку для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також прийомних батьків, батьків-вихователів і вихованців прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, у яких зростають колишні учні школи-інтернату. Це було необхідно не лише для підтримання зв'язків дітей між собою та налагодження майбутньої співпраці, але й для реалізації таких важливих завдань програми як інформування присутніх про заходи соціальної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; популяризацію сімейних форм виховання; привернення уваги громадськості до проблем дітей, які зростають у державних закладах опіки.

При підготовці до свята «3 днем народження, рідна школо!» було використано інноваційні форми діяльності, які, на нашу думку, дозволяють ефективніше вирішувати проблему сімейної депривації вихованців інтернату. Так, для висвітлення цікавих сторінок у життєдіяльності закладу обласне телебачення зняло документальний фільм «Велика родина». Розробка сценарію здійснювалася педагогами і підлітками школи-інтернату під час чергового засідання органів учнівського самоврядування за допомогою фахівців телебачення. Про перебіг свята також розповідалось на сторінках обласного тижневика «Ваш шанс», журналіст якого був одним із запрошених гостей. Вихованці залюбки давали інтерв'ю, хвалилися своїми успіхами, показували школу, розповідали про своє життя. Загалом залучення ЗМІ сприяє формуванню толерантного ставлення до осиротілих дітей у соціумі, відповідальності кожної людини за долю дітей, які виховуються в державних інституціях опіки.

Відчути теплу родинну атмосферу в школі-інтернаті можна було і під час привітання дівчат, вчителів та техперсоналу з Жіночим святом, яке відбулося у формі КВК. Несподіваним моментом для присутніх стала участь у КВК соціально активних жінок-мешканок вулиці, на якій розташована школа-інтернат. Соціальний педагог, будучи членом вуличного комітету, заздалегідь запросив жінок на свято та обговорив з ними всі організаційні моменти. Було сформовано чотири команди. Перша команда складалася тільки з дівчат-вихованок школи-інтернату, друга – тільки з жінок-педагогів, до третьої команди увійшли представниці технічного та обслуговуючого персоналу, четверта команда – запрошені жінки. Незважаючи на те, що всі конкурси були заздалегідь підготовлені і проводились за певним сценарієм, майже завжди виникала певна інтрига, яка призводила до веселих ситуацій. Оцінювали конкурс представники чоловічої статі – директор, вихователі, вчитель фізкультури, представники учнівського самоврядування та голова вуличного комітету. Проведення цього свята сприяло як урізноманітненню дозвіллевої та соціально-виховної діяльності, так і налагодженню зв'язків вихованців школи-інтернату з місцевим населенням.

Загальноновизнаним є значення ігрових форм діяльності у підлітковому віці, а тому при реалізації нашої програми відбулась рольова гра «Батьки-діти» як презентація різних моделей взаємовідносин батьків і дітей у сім'ї, що сприяло формуванню у вихованців школи-інтернату майбутніх материнських і батьківських якостей. Гра складалася з декількох вихідних моментів. Так, один варіант був запланований як обігравання ситуації, коли підлітки, виконуючи ролі матері чи батька, вирішують певні проблеми (наприклад, син занадто запізнився з прогулянки і не попередив батьків; донька без дозволу взяла сімейні кошти і витратила їх на розваги; батьки дізнались від класного керівника про серйозні проблеми у навчанні доньки, але вона

не зізнається в цьому тощо). В іншому випадку презентувалася ситуація, коли вихованці, виконуючи ролі доньки або сина, намагаються розв'язати конфліктні ситуації у стосунках з батьками (наприклад, батьки, не враховуючи думку сина, вирішують з ким йому товаришувати; мама примушує доньку одягати речі, які, на її погляд, є модними, проте дочці вони не до вподоби тощо).

Суттєвим підґрунтям для усвідомлення гармонійного поєднання соціального розвитку особистості з батьківським призначенням, пропагування можливості самореалізації в декількох соціальних ролях став профорієнтаційний захід «Славетні сумчани – найкращі батьки». Для участі у заході були запрошені відомі та успішні мешканці Сумщини – представники різного віку і професій. Зокрема, це дворазовий олімпійський чемпіон зі спортивної ходьби, почесний громадянин м. Суми В. Голубничий, якому виповнилось 74 роки, але він і досі має активну життєву позицію: тренує дітей і підлітків, переймається проблемами рідного міста. Із великим задоволенням до рідної школи завітали колишні випускники – провідний лікар міської клінічної лікарні С. Шаповал та Л. Довгаленко – вчителька початкових класів, яка у 2008 році була визнана переможницею районного конкурсу професійної майстерності «Вчитель року». Солодкі подарунки для вихованців принесла чарівна жінка, приватний підприємець та меценат Г. Орел. Найяскравіші враження отримали вихованці від зустрічі з братами Тарасом і Богданом Шелестюками, які стали чемпіонами України з боксу. Гості розповіли підліткам школи-інтернату про свій життєвий і професійний шлях, про труднощі, які вони подолали для професійного становлення, про особистий внесок у розбудову рідного міста, і, найголовніше, про свою сім'ю, яка для кожного з гостей є найціннішим скарбом. Зустріч з такими земляками не залишила нікого байдужими: підлітки ще довго не відпускали гостей, фотографувались з ними, дякували за подарунки, розповідали про свої плани на майбутнє, а педагоги домовлялись про наступні зустрічі.

Наступним загальним напрямом реалізації програми подолання соціальної депривації підлітків, що відбиває завдання та враховує численні зв'язки соціального середовища школи-інтернату з соціумом, є зовнішня соціально-педагогічна діяльність, яка спрямована на нейтралізацію чинників закладової депривації, що, безперечно, сприятиме подоланню соціальної ізоляції підлітків. Варто наголосити, що зовнішня соціально-педагогічна діяльність реалізовувалась паралельно з внутрішньою і виступала результатом вирішення завдань на внутрішньому рівні соціально-педагогічної діяльності у школі-інтернаті, оскільки у відкрите соціальне середовище підлітки повинні виходити підготовленими, мати певні ціннісні орієнтації, вміння, навички, хоча під патронатом соціального педагога.

Створення волонтерського загону у межах реалізації програми

подолання соціальної депривації підлітків підпорядковувалося конкретному завданню: наданні допомоги персоналу дитячого будинку та самотнім людям похилого віку, які мешкають по-сусідству зі школою-інтернатом. З одного боку, волонтерська діяльність сприяла набуттю підлітками навичок догляду за маленькими дітьми, профілактиці сімейної депривації в майбутніх сім'ях, з іншого – формуванню у вихованців певних соціальних якостей особистості: відповідальності, емпатії, альтруїзму, орієнтації на толерантне, гуманне ставлення до іншої людини.

У волонтерській роботі брало участь 45 підлітків, які були поділені на три загони, один з яких відігравав роль допоміжного. Формувались загони волонтерів за різновіковим принципом, що дозволяло виявити і застосувати різноманітні здібності і навички учасників. Попередня робота зі створення груп волонтерів передбачала підготовку та формування мотивації до волонтерської діяльності. Зокрема, це роз'яснення суспільної та особистісної важливості волонтерської діяльності, відповідальності за її результати. На загальних зборах учасників програми відбулося попереднє інструктування з основ волонтерської роботи, яке проводив залучений фахівець з організації діяльності волонтерів. Для ефективно організації волонтерської роботи вихованці школи-інтернату ознайомилися з Загальною декларацією волонтерів, прийнятою у Парижі на XI конгресі асоціації волонтерів. Формуванню мотивації до цього виду діяльності сприяла також участь підлітків школи-інтернату у звітній конференції з волонтерської практики студентів Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка, на якій студенти-майбутні соціальні педагоги поділились власним досвідом роботи, продемонстрували фото і відеоматеріали, відзняті під час проходження волонтерської практики.

Поряд із волонтерською діяльністю суттєву роль у формуванні соціальних якостей підлітків школи-інтернату відіграло проведення різноманітних акцій. Так, відчути суспільну цінність своєї праці, її корисність для інших людей, які сприймають її з вдячністю, вихованці змогли під час проведення акції «Вулиця, на якій ми живемо». Мета акції – упорядкування та облаштування вулиці, на якій розташований навчально-виховний заклад для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Долучитись до участі у цьому заході вихованці запросили й мешканців, заздалегідь сповістивши про це оголошеннями у під'їздах. Ініціативу учнів Роменської і Путивльської шкіл-інтернатів жителі поблизу розташованих вулиць підтримали із задоволенням, адже навчальні заклади функціонують поряд із житловими будинками, у яких мешкають путивльчани і роменчани, котрі щоденно мають можливість особисто милуватись красою і охайністю пришкольньої території, спостерігати, як учні старанно доглядають за клумбами, працюють на ділянках. На засіданні вуличних комітетів, членами якого є соціальні педагоги шкіл-інтернатів і представники

учнівського самоврядування, було визначено конкретний обсяг роботи для вихованців школи-інтернату та місцевих жителів, розподілено сфери відповідальності за кожним з учасників акції. По закінченню роботи заступник директора з навчально-виховної роботи і голова вуличного комітету організували невеличку культурно-розважальну програму: учні шкіл-інтернатів і мешканці вулиць із великим задоволенням змагались у приготуванні найсмачнішої каші, знанні українських народних пісень, гуморесок тощо. У подальшому проведення цієї акції стало традиційним напередодні святкування Дня знань, Нового року, Христового Воскресіння, Останнього дзвоника, Дня вулиці тощо.

У Сумській школі-інтернаті ситуація складалась по-іншому. Зважаючи на те, що навчальний заклад розташований у парковій зоні міста (пров. Березовий, район Веретенівки), сусідами вихованців переважно є заможні сумчани, які часто відкрито висловлювали своє негативне ставлення до дітей, звинувачуючи їх у крадіжках, псуванні майна тощо. Їх приватні будинки, оточені високими парканами, виглядають немов царські палаци порівняно з будівлею школи-інтернату та декількома старенькими двоповерховими житловими будинками, де мешкають більшість працівників школи-інтернату. Довгі роки і жителі вулиці, і вихованці школи-інтернату існували відособлено, намагаючись не помічати один одного, а часом і не приховуючи своєї неприязні один до одного. У такій ситуації сподіватись на порозуміння було важко, однак ми були налаштовані рішуче налагодити взаємодію між сусідами. На засіданні органів учнівського самоврядування підлітки виготовили оголошення, запросивши мешканців долучитись до прибирання вулиці. У призначений час до акції вихованців школи-інтернату приєднались лише жителі двоповерхових будинків та декілька господарів (переважно люди похилого віку) приватних будинків, унаслідок чого у дітей зіпсувався настрій, і вони навіть були налаштовані акцію взагалі не проводити. Однак ситуацію врятували дорослі: педагоги і мешканці, які підтримали ініціативу дітей, зуміли донести до підлітків, що їх приклад однозначно стане початком нової традиції, і з часом інші жителі вулиці до них обов'язково приєднаються. На гуманізацію соціальних відносин, формування навичок соціальної підтримки тих, хто цього потребує, була спрямована благодійна акція «Новорічний подарунок». Разом із учнями недільної школи Свято-Преображенського кафедрального собору підлітки школи-інтернату підготували Різдвяний вертеп, який створив чудовий настрій дітям з особливими потребами Сумського обласного центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів та Сумського спеціального реабілітаційного НВК «Загальноосвітня школа І ступеня – дошкільний навчальний заклад № 34». Підготовка до цієї акції розпочалась заздалегідь: на заняттях недільної школи, куди було запрошено підлітків школи-інтернату, учасники акції розучували колядки, виготовляли вбрання

для колядників і переряджених, створювали власними руками подарунки для дітей (декоративні прикраси, кераміку, панно, в'язані та швейні вироби, малюнки тощо). Для учнів спеціальних закладів проведення цієї акції стало справжнім новорічним подарунком – разом із підлітками-організаторами вони співали пісні, водили хороводи, читали вірші, змагались у конкурсах. Представники церкви розповіли дітям про духовне значення Різдвяних свят, що сприяло розумінню і засвоєнню православних традицій.

Запрошення взяти участь в обласній благодійній акції «Серце до серця», мета якої – збір коштів на придбання ліків для маленьких пацієнтів гематологічного відділення Сумської обласної дитячої лікарні, підлітки отримали від студентів – майбутніх соціальних педагогів, які проходили практику на базі шкіл-інтернатів. Але, перш ніж донести важливу істину – ніколи не залишатись байдужими до чужого горя – мешканцям міста Суми, Ромни та Путивля – органи учнівського самоврядування вирішили провести перший етап цієї акції безпосередньо у школах-інтернатах. Адміністрація навчальних закладів цю пропозицію підтримала, і вже на загальношкільних зборах було повідомлено про початок акції.

Питання про свій внесок у загальну справу кожна заступницька родина вирішувала самостійно на сімейній нараді. Рішення більшості вихованців груп-сімей було однотайним: свої «кишенькові» гроші за один місяць (на сьогодні кожному вихованцю щомісячно видається 8 гривень 50 копійок на особисті потреби) вони віддають на допомогу хворим дітям. Педагогічний і обслуговуючий персонал також не залишилися осторонь: у загальношкільну скриньку вони передали свій одноденний заробіток. Участь у другому турі акції «Серце до серця» підлітки школи-інтернату брали разом із студентами та членами Сумської обласної громадської організації «Допомога онкохворим дітям-інвалідам». Тримаючи у руках скриньки для пожертвувань й виготовлені власноруч плакати зі світлинами хворих дітей, учасники акції розповідали перехожим на вулицях про мету цього заходу, стан здоров'я кожної дитини, перебіг її лікування, а також про найзаповітнішу мрію всіх маленьких пацієнтів та їх батьків – якнайшвидше одужати і повернутись додому. Підлітки пропонували сумчанам, роменчанам і путивльчанам на мить стати чарівниками, які допоможуть мрії хворих дітей здійснитись. Для цього потрібно не так багато – лише декілька гривень, які стануть важливою часточкою у загальній сумі зібраних грошей для придбання життєво необхідних ліків. Кожній небайдужій людині учасники акції на згадку дарували маленьке серце – символ життя, чуйності та милосердя.

Змістовним проявом соціальної активності підлітків школи-інтернату стало проведення акції «Соціальні цінності – це...» разом з учнями загальноосвітньої школи № 22 м. Суми та загальноосвітньої

школи № 5 м. Ромни. Враховуючи багаторічний досвід непорозуміння та деякої ворожнечі між підлітками загальноосвітньої школи і школи-інтернату (інколи підлітки влаштовували навіть бійки), на спільному засіданні автора програми, соціальних педагогів та психологів шкіл-інтернатів та звичайних загальноосвітніх шкіл було вирішено особливу увагу при проведенні акції приділити організації таких видів роботи, які потребували б спільної взаємодії учнів. Так, використання методу мозкового штурму (брейнстормінгу) допомогло підліткам генерувати ідеї, які вони потім використали для спільного оформлення стенду, а підготовлена соціальними педагогами бесіда сприяла усвідомленню важливості соціальних цінностей (гуманізму, емпатії, толерантності, соціальної відповідальності, соціальної активності тощо) учнями школи-інтернату і загальноосвітніх шкіл. Прояв подібної соціальної творчості серед школярів сприяє конструктивній взаємодії, вибору друзів, формує навички ефективного спілкування, і, найголовніше – руйнує негативні стереотипи у сприйнятті один одного.

Наступним етапом спільної діяльності учнів шкіл-інтернатів та загальноосвітніх шкіл стала акція «Шляхами добра» за участі «Громадської організації студентів». Акція передбачала проведення анкетування, спрямованого на формування навичок організації соціального дослідження, оцінки його результатів, привернення уваги громадськості до проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні. Була заздалегідь розроблена анкета, яка містила тематичні питання. Підлітки разом із представниками громадської організації проводили опитування на вулиці, потім аналізували відповіді та результати своєї роботи на спільному засіданні органів учнівського самоврядування обох навчально-виховних закладів. Таким чином, використовувався метод конкретного соціологічного дослідження, що проводився самими підлітками за допомогою громадської організації. Мета його використання у межах програми – розширення діапазону соціальної активності та навичок діяльності вихованців школи-інтернату у соціальному просторі.

Наступна акція «З любов'ю до дітей» передбачала випуск соціальної реклами та буклетів, розповсюдження їх серед мешканців міста. Такий вид роботи стимулює соціальну творчість вихованців інтернату, створює підґрунтя для популяризації відповідального батьківства, соціальної та особистісної значущості родинного виховання, демонстрації можливостей громадських організацій щодо сприяння формуванню позитивного іміджу вихованців державних закладів опіки. Макет рекламних буклетів, створений підлітками шкіл-інтернатів та загальноосвітніх шкіл, затверджено на спільному засіданні адміністрації шкіл-інтернатів й органів учнівського самоврядування за присутності представників «Громадської організації студентів», яка сприяла тиражуванню цих листівок.

Цілком очевидно, що участь вихованців школи-інтернату у різноманітних акціях має гуманістичне та моральне наповнення: вона розширює соціальні зв'язки школи-інтернату, руйнує негативні стереотипи стосовно вихованців у громаді, покращує взаємостосунки дітей з місцевим населенням. Однак найважливішим є те, що саме ця діяльність допомагає підліткам самовдосконалюватись, самоутверджуватись в очах однолітків і педагогів, вона формує почуття власної гідності, підвищує самооцінку вихованців, а також сприяє знайомству з новими людьми та набуттю навичок проведення власного дозвілля. І це є одним із суттєвих чинників розв'язання проблеми соціальної депривації загалом.

Окремі заходи щодо подолання соціальної ізоляції вихованців мали спрямованість на розвиток творчої особистості. Головним завданням у реалізації даного напрямку виховання при впровадженні програми для нас стало розширення можливостей розвитку творчих здібностей дітей. За ініціативи автора програми та підтримки адміністрації шкіл-інтернатів було вирішено гурткову роботу вихованців зосередити не тільки в школі-інтернаті, а й інших позашкільних установах – Центрі позашкільної освіти і розвитку талановитої молоді, Палаці дітей та юнацтва, спортивній, музичній та художній школах міста, що сприятиме як задоволенню більш широко спектру творчих інтересів вихованців, так і профілактиці закладової депривації. Результатом активізації позашкільної роботи стала участь вихованців шкіл-інтернатів у Всеукраїнських, обласних, міських та районних конкурсах, фестивалях, виставках, змаганнях тощо. Так, Карпенко Маріанна стала учасницею Всеукраїнської акції «Чужих дітей не буває»; Солоха Есфір посіла I місце на Всеукраїнському літературно-мистецькому конкурсі «Диво калинове» ім. Д. Білоуса за що була нагороджена дипломом I ступеня й цінними подарунками; путівку до дитячого центру «Артек» виборола учениця 7 класу Харченко Оксана у регіональному конкурсі Всеукраїнського благодійного фестивалю «Талановиті діти України»; Андрущенко Тетяна посіла III місце в обласному екологічному конкурсі «Зелена планета»; Атаманчук Маргарита стала призером обласного конкурсу малюнків «Світ моїх прав» (II місце) тощо. Для нас було важливим, щоб успіхи вихованців шкіл-інтернатів стали предметом гордості як для учнів і педагогів шкіл-інтернатів, так і для широкого загалу. Задля цього залучались представники місцевих ЗМІ, які на сторінках газет та у спеціальних репортажах висвітлювали такі значущі події.

Для зміцнення зв'язків з соціальними інститутами суспільства, підкреслення беззаперечної значущості сім'ї для гармонійного розвитку дитини, гуманізації відносин у суспільстві та урізноманітнення дозвілля вихованців шкіл-інтернатів було проведено декілька заходів. Зокрема, бесіда зі спеціалістами Центру матері і дитини стосувалась

профілактики раннього соціального сирітства. За попередньою домовленістю був запланований візит учнів школи-інтернату до Центру на зустріч із фахівцями та клієнтами даної установи. Директор, соціальний педагог, психолог розповіли дівчатам і хлопцям про мету і завдання діяльності Центру матері і дитини, специфіку його функціонування, відповіли на запитання підлітків. У процесі безпосереднього спілкування з вагітними жінками та молодими мамами, які перебували в установі разом із своїми новонародженими дітьми, вихованці школи-інтернату дізнались про проблеми і труднощі, з якими стикнулись жінки через непідготовленість та безвідповідальне ставлення до народження дитини.

Формуванню настанов щодо відповідального виконання підлітками школи-інтернату в майбутньому батьківських обов'язків сприяла зустріч із представником органів опіки і піклування та спеціалістом з юридичних питань Служби у справах дітей. Фахівці пояснювали вихованцям окремі проблеми правової бази функціонування сучасної родини, акцентували увагу на відповідальності батьків за долю власної дитини, ознайомили із специфікою соціального захисту материнства і дитинства в сучасній Україні. Свою розповідь спеціалісти ілюстрували статистичними даними щодо кількості порушених справ про позбавлення батьківських прав на Сумщині, відеопоказом та аналізом конкретних випадків неблагополуччя й недбалого ставлення до дітей в сім'ях, що сприяло усвідомленню підлітками серйозності даної проблеми.

Організація і проведення Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з кафедрою соціальної педагогіки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка свята «Яке це щастя, коли є сім'я...» було покликано популяризувати родинні цінності та сімейні форми виховання осиротілих дітей. На цей захід були запрошені багатодітні родини, батьки-вихователі та вихованці дитячих будинків сімейного типу, прийомні сім'ї, педагоги та учні шкіл-інтернатів. Офіційного характеру події надала участь представників керівництва міста та ЗМІ, а особливої урочистості – нагородження грамотами та цінними подарунками прийомних батьків, батьків-вихователів, матерів багатодітних родин та педагогів шкіл-інтернатів за самовіддану працю з виховання дітей. Найціннішим подарунком для присутніх стала концертна програма «Спасибі за любов», яку підготували діти. По закінченню офіційної частини організатори та запрошені гості продовжили святкування за чаєм із солодощами. Невимушене спілкування вихованців шкіл-інтернатів з дітьми та батьками запрошених родин сприяло формуванню у них ціннісних орієнтацій на якісне материнство та батьківство, усвідомленню зв'язку поколінь, зміцненню традицій сім'ї.

Як приклад зв'язку з внутрішньою діяльністю у соціальному

середовищі школи-інтернату виступає святкування «Дня матері», яке закріплює традиції вшанування жінки-матері, уможлиблює засвоєння підлітками соціальної цінності материнства та батьківства. У межах співробітництва з підприємствами-шефами (СМНВО ім. Фрунзе, ВАТ «Насосенергомаш», ЛТД «Гардинно-тюлева фабрика», взуттєве підприємство «Талан») вихованці мали нагоду взяти участь у проведенні свята і як учасники, і як організатори. Кульмінаційною подією цього заходу стало привітання і нагородження багатодітних матерів, соціально активних працівниць, чий вагомий внесок у розвиток підприємства вдало поєднується із виконанням материнського обов'язку. Конкурс художньої самодіяльності учнів школи-інтернату та працівників виробництва урізноманітнив дозвілля, сприяв налагодженню соціальних зв'язків школи-інтернату.

Продовженням святкування «Дня матері» стала організована підприємствами-шефами для учнів шкіл-інтернатів, педагогічного колективу та батьків-членів клубу «Родинних зустрічей» екскурсія у м. Ромни для вшанування пам'яті О. Деревської, чиє ім'я носить Роменська загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Олександрю Аврамівну Деревську називають Роменською мадонною. У роки Великої Вітчизняної війни та у важкий повоєнний час вона виховала і обігріла 65 осиротілих дітей різних національностей. На жаль, тільки 48 з них вона встигла довести до повноліття, перш ніж передчасно пішла з життя. І тепер кожні п'ять років на день народження Мами вже сиві діти й та їх нащадки з теренів колишнього Радянського Союзу збираються у Ромнах, щоб вшанувати її пам'ять. Вихованці Сумської, Роменської і Путивльської шкіл-інтернатів з гордістю приєдналися до цієї урочистої події. Разом із запрошеними гостями підлітки вклонились материнському подвигу цієї жінки, поклавши квіти на її місці поховання. Далі офіційна частина продовжилась у народному музеї ім. О. Деревської, що функціонує у Роменській школі-інтернаті. Спеціально до урочистостей було оновлено виставку, присвячену життю Матері-Героїні, педагоги та учні шкіл-інтернатів підготували велике родинне свято «Добро у серці і в душі», на яке запросили дітей, онуків та правнуків О. Деревської.

Підсумовуючи, зазначимо, що у процесі практичної соціально-виховної діяльності при впровадженні програми подолання соціальної депривації підлітків у соціальному середовищі школи-інтернату використовувалися такі методи і форми роботи, що відповідали основним завданням та змісту. Вони добиралися з урахуванням специфіки роботи у соціальному середовищі школи-інтернату. Розпочинали впровадження програми з внутрішньої соціально-педагогічної діяльності, де основними завданнями були: підготовка педагогів до участі у програмі, розширення та активізація діяльності

виховних сфер школи-інтернату, функціонування постійних об'єднань вихованців, що передбачені програмою, проведення заходів згідно плану. Подальша реалізація програми відбувалась на зовнішньому рівні середовища школи-інтернату, де соціально-педагогічна робота спрямовувалась на налагодження зв'язків із соціальними інститутами, що братимуть участь у програмній діяльності; відбір підлітків, які вже зарекомендували себе як активні учасники для того, щоб вони вийшли у соціальне середовище підготовленими; проведення запланованих заходів. Найефективнішими були форми роботи, які передбачали активну участь вихованців школи-інтернату у визначенні конкретних видів діяльності (дівочий клуб, волонтерський загін, благодійні акції тощо). Таким чином, через усвідомлення кожним підлітком необхідності та важливості засвоєння індивідуальних та соціальних цінностей, позитивного ставлення до інших людей, проявів соціальної активності, налагодження зв'язків у соціумі були створені умови для сприяння соціальному вихованню підлітків школи-інтернату.

Використана література:

1. Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2018 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». – Київ, 2019. – 180 с.
2. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09. 08.2017 № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80/stru>

4.7. Методичні засади соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, в умовах патронатної сім'ї

ПОНОМАРЕНКО Л.І.

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

БОРОВКО Н. М.

*провідний фахівець із соціальної роботи
Київського обласного ЦСССДМ*

Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини.

Зазвичай, як показує досвід, виявлені, знайдені чи вилучені з небезпеки діти, за відсутності близьких родичів, готових тимчасово взяти дитину до себе, направляються до інституційних закладів: притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації (ЦСПР), будинків дитини, дитячих будинків, інтернатів, які значно віддалені від місця попереднього проживання дитини, що ускладнює контакти дитини з родиною, що порушує право дитини на виховання в сім'ї, або в умовах, наближених до сімейного середовища.

Водночас, вивчаючи це питання, спеціалістами обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, було встановлено, що переважна більшість таких дітей, мають батьків або родичів, які, за професійної підтримки, могли б розпочати належними чином опікуватися дитиною. Проте, у інтернатному закладі діти, як правило, залишаються досить довго, а інколи і до набуття ними повноліття (з порушенням права дитини жити та виховуватися в безпечному сімейному середовищі).

Тож є очевидним те, що послуга патронату дозволяє запобігти інституційному розміщенню дитини й уникнути ризиків бути недоглянутою, дає можливість дитині бути почутою, мати поруч тих дорослих, які готові професійно та толерантно пояснити, що відбувається в житті дитини та її батьків, чому це сталося і що буде далі.

Заслуговує на увагу й те, що влаштованим під патронат дітям забезпечується індивідуальний підхід та цілодобова увага патронатного вихователя. Таким чином, останній, через постійне, індивідуальне спілкування з дитиною, може якнайкраще визначити усі її потреби (фізичні, емоційні, соціальні, потреби у розвитку та ін.) та, за підтримки міждисциплінарної команди спеціалістів, визначити шляхи їх задоволення.

Як показує досвід, часто тимчасовими вихованцями патронатних сімей стають діти, які потребують нагальної та невідступної уваги, наприклад, діти, знайдені на вулиці, місцезнаходження чиїх батьків невідоме, діти з особливими потребами, діти, які пережили травму чи втрату близької людини, мають уповільнення в розвитку, як результат недбалого ставлення своїх батьків.

Очевидно, що головний підхід патронату – адресування тих потреб дитини, які не помічалися її біологічними батьками чи особами, які їх заміщали, забезпечення для неї люблячого сімейного середовища у період прийняття рішення щодо подальшої її долі у такий спосіб, який найкраще відповідатиме інтересам саме цієї дитини.

Тож у контексті послуги патронату, в першу чергу, розглядається можливість усунення тих факторів, які заважають біологічним батьками або найближчому сімейному оточенню належним чином опікуватися дитиною з тим, щоб повернення дитини до її сім'ї стало реальним. У таких випадках за умови, що біологічні батьки мають змогу бачитися та спілкуватися з дитиною, таке спілкування заохо-

чується – завдяки цьому соціальним працівникам легше сформувати у батьків мотивацію до змін, оцінити їхні істинні мотиви та готовність самостійно опікуватись дитиною, що дає можливість органу опіки та піклування приймати обґрунтовані рішення, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини.

Поряд з цим, в свою чергу, соціальний працівник забезпечує супровід біологічної сім'ї дитини, формує у біологічної сім'ї спроможність активізувати ресурси для самостійного розв'язання негараздів, проводить залучення ширшого родинного кола, сприяє для досягнення максимальних змін на краще.

Отже, таким способом можна вважати, що сутність послуги патронату над дитиною, яка опинилася у складних життєвих обставинах, полягає у комплексному підході, професійності та узгодженості дій спеціалістів під час ведення випадку дитини та її сім'ї.

Детальніше розглянемо та проаналізуємо, які саме спеціалісти маються на увазі.

Перш за все – це спеціаліст служби у справах дітей. Саме він здійснює заходи щодо захисту дитини, дотримання її прав та прийняття рішень з урахуванням найкращих інтересів саме цієї дитини. Більше того, спеціаліст служби у справах дітей є менеджером з ведення випадку дитини, яка потрапила на проживання у сім'ю патронатного вихователя. Він збирає всю необхідну про дитину інформацію, аналізує її, координує діяльність спеціалістів, причетних до ведення випадку, за пропозиціями спеціалістів формує план індивідуального захисту дитини і контролює його виконання. Спеціаліст служби у справах дітей організовує засідання міждисциплінарної команди з ведення випадку та вносить пропозиції щодо цього випадку на розгляд Комісії з захисту прав дитини.

У той же час особливої уваги заслуговує робота патронатного вихователя у цьому підході до надання послуг дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Саме патронатний вихователь, відповідно до свого функціоналу забезпечує догляд, виховання та реабілітацію влаштованій під патронат дитині. На патронатного вихователя покладається обов'язок:

- забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначених органом опіки та піклування;
- забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною;
- сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки

позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною.

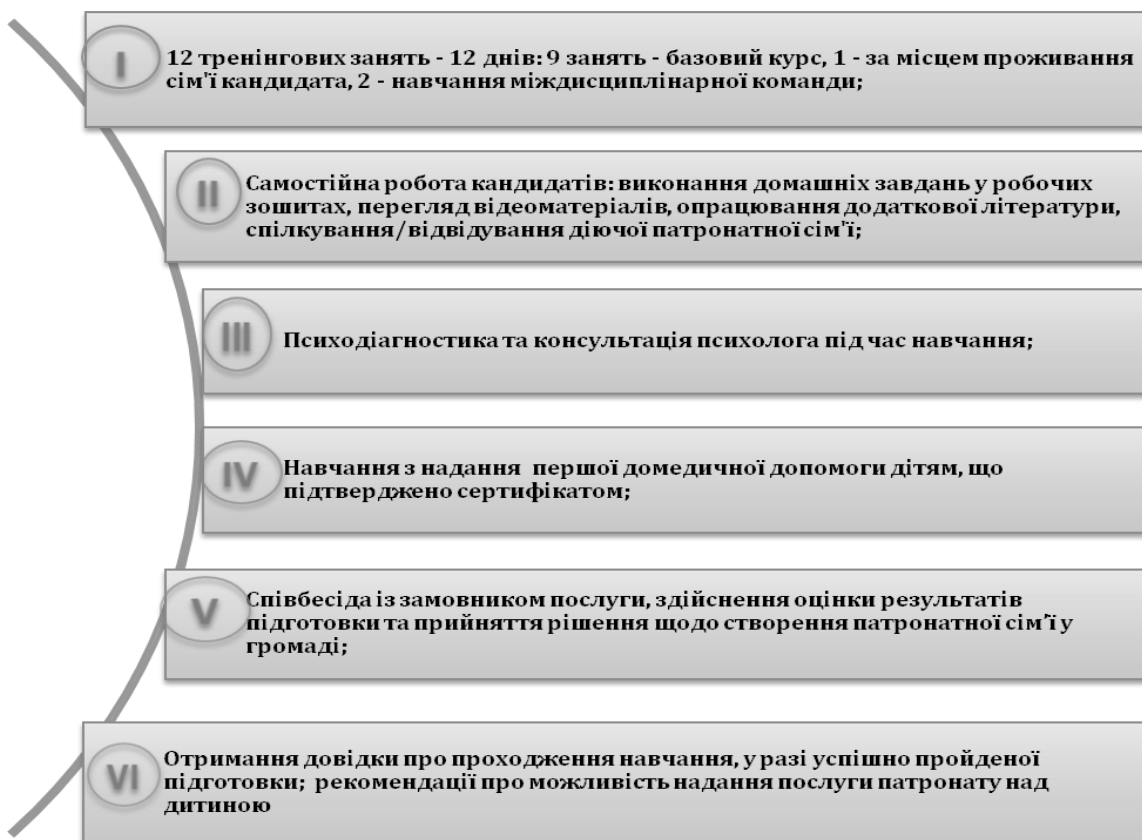
Важливим є те, що він здійснює свою професійну діяльність щодо догляду та виховання дітей в умовах своєї сім'ї, залучаючи до надання послуг в суботні, недільні дні та вечірні години добровільного помічника із числа членів сім'ї. Залучення ще одного члена сім'ї обґрунтовується потребою гарантії у забезпеченні безпеки дитини; підтримки у виконанні певних обов'язків з догляду, особливо у разі влаштування одночасно декількох дітей, немовляти, дітей з особливими потребами тощо.

Окрім того, щоб якісно та ефективно надавати послугу дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, патронатний вихователь та його добровільний помічник повинні обов'язково пройти відповідне навчання за Програмою, що затверджена наказом Мінсоцполітики України 19.08.2017 за № 1349, розробленою та апробованою протягом 2013-2016 рр. Партнерством «Кожній дитині», яке проводять обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Передусім, метою програми є формування компетентностей патронатних вихователів щодо догляду, виховання та реабілітації влаштованої під патронат дитини, взаємодії з іншими спеціалістами, батьками/законними представниками дитини в процесі забезпечення найкращих інтересів дитини та надання послуг її сім'ї.

В свою чергу Програма сприяє прийняттю кандидатами усвідомленого рішення про готовність надавати послуги з патронату над дитиною.

Підготовка сімей кандидатів у патронатні вихователі складається із шести основних компонентів:

Аналізуючи програму підготовки, можна зробити висновки щодо професійного підходу у наданні послуги патронату.

Доречно також зазначити, що патронатний вихователь є членом міждисциплінарної команди, в той час, як його добровільний помічник не є членом цієї команди і може бути присутнім на її засіданні лише в тих випадках, коли цього не може зробити патронатний вихователь.

Слід зауважити, що міждисциплінарна команда з ведення випадку створюється для забезпечення найкращих інтересів дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя та надання комплексної підтримки у подоланні складних життєвих обставин її батькам або законним представникам до складу якої в обов'язковому порядку входить патронатний вихователь, працівники соціального закладу та служби у справах дітей. Персональний склад міждисциплінарної команди та її керівник затверджується на засіданні Комісії з питань захисту прав дитини.

Основними завданнями міждисциплінарної команди є:

- аналіз наявної інформації про дитину та її сім'ю;
- здійснення комплексного аналізу обставин, які спричинили розміщення дитини під патронат;
- розробка та реалізація індивідуального плану соціального захисту дитини;
- здійснення заходів щодо забезпечення прав та найкращих інтересів дитини, підтримки батьків або законних представників дитини у подоланні складних життєвих обставин;
- розгляд звітів щодо стану виконання індивідуального плану та досягнутих результатів;
- оцінка перспектив реінтеграції дитини до батьків чи влаштування в нову сім'ю;
- вироблення рішень щодо подальшої долі дитини, які відповідають найкращим її інтересам.

Спеціаліст служби у справах дітей забезпечує взаємодію щодо захисту дитини, дотримання її прав та прийняття відповідних рішень щодо подальшої долі дитини в умовах патронату.

Відповідний спеціаліст центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді забезпечує організацію процесу соціального супроводу біологічної сім'ї дитини, підтримку батьків у подоланні складних життєвих обставин, мотивує родину до змін, акцентуючи сильні сторони та можливі ресурси, допомагає формувати батьківські навички та підвищує батьківський потенціал.

Патронатний вихователь забезпечує належний догляд дитини, створює умови для її розвитку та соціально-психологічної реабілітації. Саме патронатному вихователю, перебуваючи поруч з дитиною практично цілодобово, найпростіше визначити як розвиток подій бачить власне сама дитина, що вона коментує про ті обставини, в яких проживала, як вона відноситься до членів родини, до біологічних

батьків та які рішення відповідають найкращим її інтересам.

Крім цих трьох складових до міждисциплінарної команди можуть залучатися представники закладів освіти, дитячого садка, зокрема: методист дитячого садка, психолог, який працює з даною дитиною, класний керівник, соціальний педагог навчального закладу, куратор групи або вихователь групи, які дотичні до системи підтримки контактів безпосередньо з дитиною і до навчально-виховного процесу. Якщо дитина мала досвід перебування в інституційних закладах, то під час зустрічей, можуть бути запрошені інші спеціалісти із цих закладів. До участі в міждисциплінарній команді можуть також долучатися члени біологічної родини.

Безумовно, особливості надання послуги патронатним вихователем визначаються готовністю в разі потреби негайно прийняти у своїй сім'ї дитину/дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують захисту.

Як бачимо, робота патронатного вихователя пов'язана з надмірним психологічним навантаженням, потребує спеціальної підготовки та професійної майстерності щодо налагодження стосунків з дитиною, яка розлучена зі своїми батьками, оцінки її потреб, створення сприятливих, комфортних умов для корекції поведінки дитини, підтримки стосунків з батьками, родичами, сприяння поверненню дитини до родини чи влаштування до іншої форми виховання.

Неможливо також недооцінити роль фахівця з соціальної роботи, який здійснює супровід сім'ї дитини, яка перебуває тимчасово в патронатній сім'ї, допомагає батькам дитини подолати складні життєві обставини, а у разі потреби сприяє залученню спеціалістів (психолог, юрист, психотерапевт, логопед тощо) отриманню необхідних соціальних виплат, послуг чи замовляє їх у районних, обласних спеціалістів. Слід також наголосити, що саме він є кейс-менеджером ведення випадку сім'ї дитини, яка перебуває тимчасово в патронатній сім'ї.

Варто зауважити, що патронатний вихователь, соціальні працівники і біологічні батьки дитини та родичі об'єднані спільною метою – створення найкращих умов для зростання дитини та подолання складних життєвих обставин, що можуть спричинити остаточне розлучення дитини з батьками, а батьків позбавити батьківських прав.

На сьогоднішній день заради розв'язання соціальних проблем сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, та задля стимулювання розвитку їхніх сил, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації, соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи використовують різноманітні форми і методи соціальної роботи, що включають в себе сукупність прийомів, способів діяльності. Їх метою є надання розуміння того, як вищезгадані сім'ї можуть подолати шлях у розв'язанні власних життєвих проблем для того, щоб мати ресурс для задоволення потреб дитини, яка

тимчасово проживає у сім'ї патронатного вихователя.

Слід зазначити, що слово «метод» (грецьке) означає шлях, спосіб пізнавальної, практичної діяльності людей. Можна сказати, що це найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають поставленим цілям.

Методи соціальної роботи можна ще розглядати як сукупність прийомів і способів, що використовуються для стимулювання й розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності, спрямованої на зміну несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем отримувача соціальних послуг і досягнення різноманітних професійних цілей соціального працівника (фахівця із соціальної роботи).

Хочемо акцентувати нашу увагу на тому, що сутність послуги патронату над дитиною полягає в комплексному підході, професійності та узгодженості дій спеціалістів під час ведення випадку дитини та її сім'ї, а саме: патронатного вихователя, який доглядає за дитиною в умовах своєї сім'ї, та фахівця із соціальної роботи, який здійснює супровід сім'ї дитини, допомагає батькам подолати складні життєві обставини, а за потреби сприяє залученню спеціалістів (психолога, юриста, психотерапевта, логопеда та інших), отриманню необхідних соціальних виплат, послуг чи замовляє їх у районних, обласних службах/установах. Важливою також є роль спеціаліста служби у справах дітей, який здійснює правові заходи щодо захисту дитини, притягнення, у разі потреби, батьків до відповідальності.

У своїй практичній діяльності фахівці із соціальної роботи та патронатні вихователі можуть використовувати різноманітні методи, які з'явилися та набули розвитку в межах наук про людину, зокрема педагогіки, психології, соціології, власне соціальної роботи.

Педагогічні методи, здебільшого є різновидами виховних методів. Це методи формування свідомості (переконавання, навіювання, приклади); методи організації діяльності (вправляння, тренування, доручення); методи стимулювання діяльності (заохочення, схвалення, позитивне та негативне підкріплення, змагання); методи самовиховання (самоаналіз, самоконтроль, самонавіювання).

Психологічні методи в соціальній роботі застосовують із метою діагностування особливостей індивіда. Це методи психодіагностики (тести інтелекту та здібностей, малюнкові та проєктивні тести, особистісні опитувальники, соціометрія, тощо); психотерапевтичні методи (психодрама, соціодрама, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна психотерапія, поведінкова терапія, тощо); психокорекційні методи (психогімнастика, арт-терапія, казкотерапія); психологічне консультування.

Соціологічні методи використовують найчастіше для збору інформації щодо окремих суспільних проблем і визначення ставлення людей до них. Переважно це спостереження, методи

опитування (інтерв'ю, анкетування, фокус-група), методи аналізу документів (традиційний аналіз, контент-аналіз), біографічний метод, експертна оцінка.

Серед методів власне соціальної роботи вирізняють: метод вирішення проблем (Х. Перлман), психосоціальний метод (Ф. Холліс), метод екологічного підходу, метод психологічного підходу (О. Ранк), кризово орієнтований метод, раціональний метод (Г. Вегнер), метод терапії (М. Глассер).

- Метод вирішення проблем ґрунтується на базовому постулаті психодинамічної концепції, згідно з яким все людське життя є «проблемновирішальним процесом». Завдання фахівця та інших спеціалістів, залучених до ведення випадку, полягає в тому, щоб допомогти сім'ї розібратися у складних обставинах.
- Основу психосоціального методу становить з'ясування причин девіантної чи дезадаптивної поведінки членів сім'ї, створення «історії хвороби клієнта». Метод передбачає комплексну діагностику «особистості в ситуації» при зацікавленій участі самого отримувача соціальних послуг. Психосоціальний метод інтенсивно застосовується у випадках усвідомлення клієнтом своїх індивідуальних і соціальних проблем, наприклад, проблем, пов'язаних зі здоров'ям.
- Метод екологічного підходу пропонує покращення взаємодії людини і навколишнього середовища на основі позитивного взаємообміну.
- Метод психологічного підходу передбачає, що соціальний працівник під час надання допомоги має виявляти значно менший, ніж психоаналітики, інтерес до «дитячих» переживань отримувача соціальних послуг. Воля і здатність до змін – ось ті домінуючі, що лежать в основі теорії і практики зазначеного підходу.
- Кризово орієнтований метод – це комбінований метод, що використовує елементи психотерапії, практичної психології і раціональних дискусій у соціальній роботі. Він застосовується за таких кризових станів, як тривога, почуття сорому, провини, ворожості тощо.
- Раціональний метод – альтернатива психоаналітичним моделям індивідуальної роботи. Його мета полягає у зміні свідомості отримувача послуг. Метод застосовують у тих випадках, коли клієнт шукає допомоги в розумінні своєї проблемної ситуації.
- Метод терапії передбачає, що людині потрібно відчувати свою цінність, любов і повагу до себе, а для цього необхідна відповідна поведінка. Мета методу полягає в тому, щоб допомогти отримувачу послуг зрозуміти власну поведінку і прийняти відповідальність за неї.

Безумовно, у наш час для роботи з дітьми, які опинилися у склад-

них життєвих обставинах, і тимчасово перебувають у сім'ї патронатного вихователя, існує також багато методичних прийомів (технік і технологій) терапії. Соціальні педагоги, фахівці із соціальної роботи, патронатні вихователі та інші фахівці, залучені до ведення випадку, в своїй практичній діяльності можуть використовувати ігрову терапію, арттерапію, бібліотерапію, казкотерапію, логотерапію, лялькотерапію, музичну терапію, танцювальну терапію, психогімнастику, епістолярну терапію тощо.

Зупинимось коротко на кожному із зазначених методів.

Ігротерапія – використання різноманітних ігор. Гра виступає дійовим терапевтичним засобом тому, що вона сприяє звільненню від напруги, психологічних «затисків», стереотипів, стимулює розвиток енергійності, життєвого оптимізму, створює умови для особистісного росту дитини, зміни ставлення до свого «Я», підвищення рівня самоприйняття. Для організації ігор можна використовувати неструктурований ігровий матеріал (воду, пісок, глину, пластилін), який сприяє розвитку сублімації.

Арттерапія – терапія засобами мистецтва. Арттерапія дає вихід внутрішнім конфліктам і сильним емоціям, сприяє підвищенню самооцінки дитини та її здатності усвідомлювати свої відчуття.

Існує декілька варіантів цього методу:

- використання вже існуючих творів мистецтва через їхній аналіз і інтерпретацію клієнтами;
- спонукання дитини до самостійної творчості;
- використання творів мистецтва і самостійна творчість дитини;
- творчість самого фахівця – ліплення, малювання та ін., спрямоване на взаємодію з дитиною.

Бібліотерапія – вплив на дитину за допомогою читання спеціально підібраної літератури з метою нормалізації чи оптимізації її психічного стану. Терапевтичний вплив читання проявляється в тому, що ті чи ті образи і почуття, думки, бажання, що засвоюються за допомогою книжок, компенсують брак власних уявлень, замінюють тривожні думки і почуття, спрямовуючи їх до нових цілей. У процесі читання книги дитина веде записи, аналіз яких допомагає об'єктивно оцінити її стан. Список книг психотерапевт підбирає відповідно до проблеми дитини.

Казкотерапія є одним із найцікавіших терапевтичних методів. Казка з її багатим виховним потенціалом та емоційною забарвленістю дозволяє вирішити безліч психолого-педагогічних завдань.

У казкотерапії переважно використовуються такі форми роботи:

- аналіз відомих дитячих казок; створення казки «по слову від кожного»; експромтне інсценування казки;
- вигадування кінця казки чи початку нової казки;
- створення авторської казки кожним членом, де в завуальованій формі він розповідає про власні проблеми, переживання та очіку-

вання. Аналіз таких казок дозволяє терапевту більш яскраво побачити причини життєвої кризи дитини чи підлітка, оцінити рівень позитивних зрушень, що відбулись (чи не відбулись) у клієнта.

Логотерапія – метод розмовної терапії – передбачає розмову терапевта з дитиною, спрямований на вербалізацію (її емоційних станів та переживань). У процесі логотерапії в особистості клієнта повинна відбутися перебудова, щоб він зміг самостійно виявляти конструктивні зміни в самому собі. Це приносить задоволення, підвищує ступінь самоповаги, сприяє становленню зрілої особистості.

Лялькотерапія – використання лялькової драматизації. Терапевт розіграє ляльковий спектакль, в якому бачить конфліктні і значимі для дитини ситуації, пропонуючи їй їх оцінити як сторонньому спостерігачу. До лялькотерапії, в якій всі дійові особи – звірі, варто залучати дітей, що проявляють тривогу, страх, піддавалися стресу, різноманітним травмам.

Психогімнастика – одна з форм терапії, при якій взаємодія ґрунтується на руховій експресії, міміці, пантоміміці. Вправи спрямовані на зменшення напруги і скорочення емоційної дистанції учасників групи, а також на вироблення уміння виражати почуття, бажання – свої й іншої людини. Наприклад, вправи по зняттю напруги складаються з найпростіших рухів: я йду по воді, по гарячому піску, поспішаю на навчання, повертаюся з навчання та ін. Поєднання міміки, жестів, рухів і дотиків створює більш повну можливість вираження і передачі своїх відчуттів і намірів без слів. Для дітей і підлітків це є необхідним переживанням і пізнанням того, що своїм тілом можна передати думку іноді більш переконливо, ніж словом.

Епістолярна терапія – написання листа. Цей метод терапії дозволяє досягнути реставрації міжособистісних стосунків у випадку, коли мовний контакт порушено чи він взагалі не існує. Те, що написано, переконує та навіює сильніше, ніж сказане. Крім того, лист до дитини (чи до батьків) можна використати як допоміжний засіб корекції стосунків. Такий лист повинен починатись словами любові та поваги. Лист має бути лаконічним, яскравим і обов'язково приємним. Бажано, щоб лист містив конструктивні пропозиції щодо покращення порушених міжособистісних стосунків. В епістолярній терапії переважно використовуються такі форми роботи:

- лист до реального (уявного) друга;
- лист самому собі (до своїх) кращого Я, до свого поганого Я);
- лист до улюбленого героя (літературного, історичного, політичного тощо);
- лист у майбутнє та ін.

Особливу увагу хочемо акцентувати на тому, що інструментально-методичну базу тієї чи іншої технології соціально-педагогічної роботи з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, складають

методи соціально-педагогічної роботи, що визначаються як «способи взаємозв'язаної діяльності соціального педагога і клієнта, які сприяють накопиченню позитивного соціального досвіду, соціалізації чи соціальній реабілітації останнього».

Вважаємо, що задля соціально-педагогічної роботи з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, доцільними є такі групи методів: організаційні/адміністративні (регламентування, нормування та інструктування); соціально-економічні (натуральна та грошова допомога, моральне заохочення клієнта, встановлення пільг, здійснення патронажу, допомога у побутовому обслуговуванні та ін.); педагогічні (методи формування свідомості, організації діяльності, стимулювання діяльності, самовиховання); психологічні (тестування, методи групової психотерапії та психокорекції, арт-терапії, епістолярної терапії, казко-терапії, соціально-психологічний тренінг); соціологічні методи (спостереження, опитування, інтерв'ювання; анкетування, фокус-група, біографічний метод, метод аналізу документів, соціуму, метод соціальної паспортизації); інші (метод вуличної соціальної роботи, метод роботи в громаді та метод «рівний – рівному»).

Організаційними формами соціально-педагогічної роботи є: індивідуальні (бесіда, консультування, гра, творче завдання, зустріч з фахівцем); групові (дискусія, конкурс, рольова гра, прес – конференція, лекція, збори, змагання); масові (свято, фестиваль, акція та ін.).

Вибір форм і методів роботи, тієї чи іншої технології залежить від пріоритетів соціально-педагогічного забезпечення прав таких дітей. Зокрема, загальна технологія соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, котрі виховуються в сім'ях, що опинилися в складних життєвих обставинах, окрім базових технологій – ведення випадку, оцінки потреб дитини та її сім'ї, представлення та відстоювання інтересів дитини, – включає технологію соціального супроводу/соціального супроводження, методика проведення сімейних групових нарад і т. д.

Одним із методів соціальної роботи з дітьми, які тимчасово перебувають в сім'ї патронатного вихователя є соціальна реабілітація. Передусім реабілітація представляє собою комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (безпритульні діти, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного відношення до життя, праці, навчання.

Як показує досвід, найбільш розповсюдженими видами соціальної реабілітації в соціально-педагогічній діяльності та в діяльності патронатного вихователя та спеціалістів, залучених до ведення випадку, є психологічна, педагогічна і професійна реабілітація.

Зупинимось на перших двох, оскільки вони найбільше підходять

для вищезазначеної категорії дітей.

Отже, психологічна реабілітація спрямована на подолання в свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини. Педагогічний аспект соціальної реабілітації передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток, в першу чергу, дітей з фізичними та розумовими обмеженнями, для дітей, які тимчасово не можуть проживати в біологічних сім'ях, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей. Його складовими є різні форми підготовки особистості до життя в суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації та навчання певним видам трудової діяльності.

Доречно наголосити, що педагогічну реабілітацію, в порівнянні з психологічною, переважно, характеризують заходи виховного і навчального характеру, спрямовані на те, щоб дезадаптована дитина опанувала, по можливості, знаннями, вміннями і навичками самоконтролю й усвідомленої поведінки, самообслуговування, отримала необхідний рівень загальної чи додаткової шкільної освіти. Також в процесі педагогічної реабілітації дитина опановує досвід людських відносин і життя в суспільстві, основи побутових, комунікативних ділових, правових норм поведінки.

У практиці індивідуальної соціальної роботи з дітьми, які виховуються в умовах патронатних сімей, використовуються й інші методи, зокрема стосовно випадків агресивної поведінки, сексуальних негараздів, проблем наркозалежних осіб тощо.

Ефективність використання того чи іншого методу соціальної роботи залежить від багатьох чинників, серед яких: особистісні і професійні якості соціального працівника/фахівця із соціальної роботи, патронатного вихователя та фахівців, залучених до ведення випадку, психофізіологічні особливості отримувача соціальних послуг, характер взаємовідносин між працівником і клієнтом, складність проблеми, що вирішується тощо.

Детально проаналізувавши кожен із методів, можна припустити, що жоден із методів соціальної роботи з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, не є універсальним. Тому кінцевий результат діяльності фахівця із соціальної роботи безпосередньо залежить від вдало розробленої технології/методики вирішення наявної проблеми та вміння використовувати той чи інший метод роботи.

Щодо форм соціальної роботи, то їх можна розглядати як способи організації взаємодії соціального працівника (фахівця із соціальної роботи) з отримувачами соціальних послуг, котрі спрямовані на створення умов для їх позитивної активності, вирішення відповідних завдань надання допомоги та підтримки.

У практиці соціальної роботи з сім'ями з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, використовують багато різноманітних форм, які класифікують:

1) за кількістю учасників:

- індивідуальні (телефонні розмови, візит у сім'ю, зустріч, співбесіда, консультація);
- групові (бесіда, дискусія, диспут, тренінг, група взаємодопомоги, конкурси);
- масові (акції, спортивне свято, день-свято, тиждень сім'ї, фестивалі тощо);

2) за домінуючим засобом впливу:

- вербальні (лекції, бесіди, диспути);
- практичні (аукціони, тренінги, ярмарки послуг тощо);
- наочні (газети, плакати, соціальна реклама, показ відеофільмів тощо).

У той же час є очевидним, що в умовах патронатних сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, найбільше підходять індивідуальні форми роботи. Адже ці діти потребують до себе особливої уваги та індивідуального підходу, щоб отримати реабілітацію та повернутись у біологічну сім'ю.

Використана література:

1. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки. Р. Х. Вайнола ; за ред. С. О. Сисоєвої. Запоріжжя : Хортиц. навч.-реабіліт. багатопрофільн. центр, 2008. 460 с.
2. Грабовенко Н.В. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни «Методи соціальної роботи» (для бакалаврів). К. : МАУП, 2018. 48 с.
3. Методика и технологии работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б. Н. Алмазов, М. А. Беляева, Н. Н. Бессонова и др.; под ред. М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева. [4-е изд., стер.]. М. : Издат. центр «Академия», 2007. 192 с.
4. Про затвердження Програми підготовки патронатних вихователів: Наказ Мінсоцполітики України від 19.08.2017 за № 1349. Дата оновлення: 19.08.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1349739-17#Text>.
5. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : дис д-ра пед. наук. К., 2011. 582 с.
6. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

РОЗДІЛ 5

INTERNET-РОЗВАГИ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ: РИЗИКИ ТА ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ

КЛОЧКО О.О.

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Сучасне інформаційне суспільство використовує мережу Internet як один із найголовніших засобів не тільки для розповсюдження соціального досвіду, інформації та спілкування людей, а й для роботи та навчання. Internet дає можливість пошуку навчальної інформації, розкриває перед користувачами розмаїття освітніх послуг, включаючи навчальні дистанційні курси, бібліотеки, енциклопедії та словники, перекладачі тощо. Водночас, таке активне використання мережі Internet призводить до виникнення певного виду залежності – нав'язливої потреби у використанні Internet, що супроводжується соціальною дезадаптацією та яскраво вираженими психологічними симптомами.

Проблема Internet-залежності стрімко поширюється саме серед підростаючого покоління, яка використовує Internet-мережу не тільки в корисних цілях (наприклад, пошуку необхідної інформації), але й, здебільшого, з метою розваг. Така залежність, як відомо, є одним із видів нехімічної залежності, яку може викликати будь-яка діяльність, для якої характерне прагнення відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану без застосування хімічних речовин. Така діяльність посідає домінуюче положення у житті та свідомості індивіда, а також шкодить його соціально-корисним зв'язкам.

5.1. Internet-залежність: поняття, види, особливості, профілактика

Загальна термінологія:

Адиктивна поведінка (від англ. – addiction – схильність, шкідлива звичка; лат. – addictus – по-рабськи відданий) – форма девіантної поведінки людини (у більшості випадків – діти, підлітки, молодь), для якої характерне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання різних хімічних речовин чи постійної фіксації уваги, думок, дій на певних видах діяльності з метою розвитку й підтримки інтенсивних емоцій.

Залежність – результат розладів мислення і сприйняття, унаслідок яких мозок втрачає здатність адекватно оцінювати реальність: деякі факти він перебільшує, інші недооцінює або ігнорує.

Internet-залежність визначається як психічний розлад, нав'язливе бажання приєднатися до мережі Internet і хвороблива неспроможність вчасно від неї від'єднатися.

Ігрова залежність (геймблінг, лудоманія) – форма адиктивної поведінки особистості, що виступає як патологічна схильність до азартних, у тому разі комп'ютерних ігор, що полягає в частих повторювальних епізодах участі в азартних (комп'ютерних) іграх, що домінує у житті особистості і веде до зниження соціальних, професійних, матеріальних і сімейних цінностей, не приділяється належної уваги обов'язкам у цих сферах.

Синдром залежності – поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при яких участь у ігровій діяльності, присутність у Internet починає займати перше місце у системі цінностей індивіда.

Соціальна профілактика – комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження чи локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі, а також обмеження негативних наслідків уже існуючої проблеми.

Головна мета профілактики: усунення причин виникнення та розвитку негативних (адиктивних) проявів у поведінці людини поряд із створенням умов для підвищення стійкості особистості до впливу несприятливих факторів навколишнього середовища (соціальних, економічних, політичних, психологічних, екологічних, генетичних тощо).

Первинна профілактика. Найбільш масова та найбільш неспецифічна, її контингент включає загальну популяцію підростаючого покоління, а метою є формування активного, адаптивного, високофункціонального життєвого стилю, спрямованого на здоров'я. Первинна профілактика є найбільш ефективною. Зусилля первинної профілактики спрямовані не стільки на попередження хвороби, скільки на формування здорового способу життя [4; 10].

Соціальні причини виникнення Internet-залежності – несприятливі мікросоціальні умови, погані відносини з батьками, виховання за типом гіпоопіки, збіднення міжособистісних відносин, відсутність підтримки, адиктивна поведінка батьків.

Особлива увага приділяється впливові мікросоціальних факторів, до яких належать соціальна самотність, низький самоконтроль

Психологічні причини – акцентуації характеру, безмежна можливість створювати нові образи власного «Я».

Біологічні причини – перинатальна патологія, синдром дефіциту уваги і гіперактивності та ін. [11].

Класифікація Internet-залежності:

- 1. «Геймер».** Ознаки і симптоми: нав'язливе захоплення мережевими іграми зі спільним проходженням; нав'язливе захоплення ненавчальними іграми та іграми у соціальних мережах.
- 2. «Хакер».** Ознаки і симптоми: переслідування мети демонополізації розповсюдження програмних продуктів та демократизації доступу до Internet-ресурсів; створення шкідливих програм, включаючи нешкідливі віруси, покликані швидше продемонструвати майстерність їхнього творця, та шкідливі програми, які знищують файли користувача, або мають на меті доступ до секретної інформації;
- 3. «Веб-серфер».** Ознаки і симптоми: залежність від так званого «бродяжництва», або тривалої (багатогадинної) навігації без конкретної мети; джерелом задоволення при цьому є сам факт перебування в мережі, або мультимедійні форми стимуляції відвідувачів сайтів, або пізнання нового в результаті таких блукань; тривалі «мандрівки» по посиланням та банерам мережі; постійна перевірка пошти на e-mail, навіть і в неурочний/неробочий час; постійний перегляд, ознайомлення, читання новин, блогів, постів, а також майже будь-якої інформації (сленг. «інфи»).
- 4. «Балабол».** Ознаки і симптоми: залежність від соціальних контактів, здійснюваних і в чатах, і за допомогою електронної пошти; пристрасть до віртуального спілкування та віртуальним знайомствам; постійне ведення сторінки у соціальних мережах, хворобливий «інстаграммінг» та «твіттинг»; нав'язливе бажання постійно коментувати, «тролити» (насміхатися, жартувати, часто жорстко і недоречно) та «хейтити» (неприємно критикувати в активний чи пасивний спосіб, «поливати брудом опонента»). Формування пристрасті до віртуального спілкування та віртуальних знайомств (надмірна кількість знайомих і друзів у мережі, великі об'єми листування, участь у Internet-форумах, чатах тощо).
- 5. «Шоппер».** Ознаки і симптоми: реалізація непереборної схильності до витрати грошей за допомогою численних покупок у режимі реального часу (on-line); залежність від можливості грати на біржі, брати участь в аукціонах, грати в азартні ігри, робити покупки в електронних магазинах. Формується нав'язлива «фінансова» потреба у мережі – постійні покупки (відвідування Internet-магазинів) чи участь в Internet-аукціонах.
- 6. «Кіберсекс».** Ознаки і симптоми: нав'язливий потяг до відвідування порносайтів; заняття кіберсексом; постійний перегляд порноконтенту. Формується кіберсексуальна залежність, тобто нездоланий потяг до відвідування порносайтів, обговорення сексуальної тематики в чатах чи спеціальних телеконференціях «для дорослих» і заняття кіберсексом.

Список критеріїв, згідно з якими можна ідентифікувати патологічну схильність до користування мережею Internet:

- часте непереборне бажання вийти в мережу Internet;
- відсутність контролю (тривале бажання перебувати в мережі), внаслідок чого виникає почуття провини;
- соціально-небезпечне ексцентричне поведіння в колі найближчого оточення (друзі, однокласники, сім'я);
- слабка працездатність;
- приховування/недооцінка звички до Internet;
- дратівливість, яка виникає у разі відсутності доступу до мережі Internet, викликане певними перешкодами (може виявлятися у формі знервованості, підвищеній збудливості й депресії);
- численні невдалі спроби перебороти захоплення мережею Internet.

Симптоми Інтернет-залежності

Поведінкові	Психологічні	Фізіологічні
нав'язливе бажання перевірити електронну пошту;	гарне самопочуття або ейфорія під час роботи за комп'ютером;	ураження нервових стовбурів руки, що пов'язане з тривалою перенапругою м'язів;
постійне очікування наступного виходу в Internet;	неможливість зупинити роботу;	сухість в очах; головні болі; біль у спині;
скарги на те, що людина надто багато часу проводить в мережі Internet;	збільшення кількості часу, що проводиться в мережі Internet;	нерегулярне харчування, пропуск прийомів їжі;
скарги на те, що витрачається дуже багато коштів за користування Internet.	зневага родиною та друзями; відчуття порожнечі, тривожності, роздратування в періоди перебування поза мережею Internet;	зневага особистою гігієною; порушення режиму сну.
	обман членів родини та друзів про свою діяльність;	
	навчальні та професійні проблеми.	

9 ознак Internet-залежності:

- постійні, нав'язливі бажання бути в мережі (сленг. «on-line»/ «онлайн»);
- роздратованість при неможливості зайти в Internet;
- небажання відволікатися від віртуального простору;
- розлади уваги;
- нехтування особистою гігієною;
- відмова від їжі або ж не системне, не регулярне харчування;
- відмова від спілкування в реальному житті;
- готовність вносити вільні гроші (сленг. «донатити») в ігри, Internet;
- конфлікти з оточуючими.

Загальні показники Internet-залежності [11].

№	Показник	Критерій (значення)	Тип Internet-залежності
1.	Кількість часу, який щодня проводиться в мережі з неробочими/навчальними цілями	Більше 10 годин на день	Абсолютна Internet-залежність
		Від 6 до 10 годин	Сильна Internet-залежність
		Менше 3-х годин на день	Слабка Internet-залежність
2.	Мотиви проведення часу в Інтернеті	Спосіб боротьби з нудьгою, відпочинок, онлайн-ігри	Абсолютна Internet-залежність
		Переважно з метою самоосвіти, пошуку робочої, навчальної інформації і новин	Сильна Internet-залежність
			Слабка Internet-залежність
3.	Максимальний проміжок часу, протягом якого користувач комфортно обходиться без виходу в Інтернет	Менше декількох годин	Абсолютна Internet-залежність
		Від декількох годин до одного дня	Сильна Internet-залежність
		Від тижня до місяця	Слабка Internet-залежність
		Від декількох місяців до нескінченно довгого часу	Відсутність Internet-залежності
4.	Основний тип інформації, який отримується з Інтернету	Розважального та комунікативного характеру	Абсолютна Internet-залежність
		Робоча/навчальна інформації, новини	Сильна Internet-залежність
			Слабка Internet-залежність
5.	Кількість часу, який щодня проводиться користувачем з друзями поза Інтернетом	Менше години на тиждень	Абсолютна Internet-залежність
		Від 4-х годин на тиждень і більше	Сильна Internet-залежність
			Від 7 годин на тиждень
6.	Основні способи проведення свого вільного часу	Виключно в Інтернеті	Абсолютна Internet-залежність
			Сильна Internet-залежність
		Різні види дозвілля, не пов'язані з Інтернетом	Слабка Internet-залежність
			Відсутність Internet-залежності

Віртуальний ігровий простір дозволяє, на наш погляд, реалізувати такі потреби, як:

- потребу у грі, розвазі;
- потребу в досягненні поставленої мети;
- потребу у саморозвитку, виробленні позитивних якостей (спритності, сміливості, умінні переборювати перешкоди тощо);

- потребу у подоланні поразки й невдачі;
- потребу у повазі та самоповазі;
- потребу в уникненні небезпеки.

Однак, слід пам'ятати, що поряд із зазначеним, більш глибоко діють на свідомість та на поведінку потреба в домінуванні; потреба в агресії; потреба в автономії, що проявляється у прагненні до звільнення від існуючих правил і порядків, зняття соціальних табу. Це є негативним продуктом цього ж таки віртуального ігрового простору.

Слід зазначити, що потреба у грі в підлітків-адиктів стає постійною, при цьому повне задоволення даної потреби стає неможливим. Гра дозволяє дитині прийняти роль іншого, стати тим, ким у реальному соціальному житті він стати не може. При цьому якості, що властиві ігровому персонажеві (сміливість, сила, спритність, незвичайні здібності та ін.), підліток автоматично проєктує на себе. Повернення у реальне життя позбавляє його цих можливостей і робить безпомічним перед побутовими, соціальними, психологічними проблемами, що виникають у соціумі.

Загально відомо, що ще однією групою ризиків у підлітків-ігроманів є втрата почуття часу, порушення зв'язку з навколишнім світом, виникають почуття невпевненості, безпорадності, страху перед самостійним прийняттям рішень і відповідальності за них.

У таких дітей порушується так званий «алгоритм скоєння помилки», коли у реальному житті «переграти» помилку інколи неможливо. Віртуальний ігровий світ, на відміну від реального, відрізняє зворотність подій (збереження гри, можливість переграти подію тощо), прогностичність гри, її складових і подій (наприклад, вибір рівня, супротивника, зброї, місця дії тощо), а також наявність здібностей, неможливих у реальному світі: множинність «життів», відсутність фізичних законів (наприклад, гравітації, щільності, швидкості тощо) і фізіологічних особливостей (здатності відчувати біль, утому) і базових потреб (потреба у сні, відпочинку, їжі тощо).

Небезпекою для нормального проходження процесу соціалізації стають моменти, коли у віртуальному світі знімаються заборони й обмеження морально-етичного й соціально-правового планів (зняття табулювання насильства, вбивства, руйнування, відсутність суспільних і правових законів, що діють у реальності). Унаслідок чого ті самі заборони можуть нехтуватися у соціальному середовищі; порушується емоційно-вольова, міжособистісна і комунікативна сфери.

Усі зазначені ризики унеможливають повноцінне протікання процесу соціалізації у дітей та підлітків [1].

Досить переконливими видаються рекомендації з профілактики Internet-залежності у дітей та підлітків:

- привчати дитину правильно ставитися до комп'ютера: як до технічного пристрою, за допомогою якого можливо отримати

знання і навички, а не як до засобу отримання емоцій;

- не дозволяти дитині у віці 3–5 років грати у комп'ютерні ігри;
- розробляти з дитиною правила роботи за комп'ютером: 20 хв. комп'ютерної гри, 30 хв. заняття іншими видами діяльності;
- не дозволяти дитині їсти і пити біля комп'ютера;
- не дозволяти дитині грати в комп'ютерні ігри перед сном;
- обговорювати з дитиною покарання у разі, якщо дитина порушить домовленість;
- помічати, коли дитина дотримується вимог, обов'язково сказати їй про свої почуття радості та задоволення. Таким чином закріплюється бажана поведінка;
- не використовувати комп'ютер як засіб для заохочення дитини. Під час хвороби і вимушеного перебування вдома комп'ютер не повинен стати компенсацією;
- допомагати дитині долати негативні емоції, які завжди присутні в житті кожної людини (розчарування, сум, образа, агресія тощо), і які можуть підштовхнути дитину отримати полегшення за комп'ютерною грою.

Варто розглянути також рекомендації вчителям з профілактики Internet-залежності серед учнівської молоді:

- контролювати діяльність роботи учня/учениці за комп'ютером;
- раціонально чергувати роботу за комп'ютером з іншим видом діяльності;
- організовувати учню/учениці дозвілля, залучити до секцій та гуртків, сприяти розвитку здібностей та інтересів, заохочувати творчі починання;
- прививати любов до здорового способу життя, спорту, слідкувати за тим, щоб учень/учениця приділяв час для фізичного навантаження;
- прививати навички культури спілкування із сучасною технікою;
- у своїй позакласній роботі робити акцент на співпраці з батьками (проводити лекторії з питань профілактики комп'ютерної та Internet-залежності);
- виховувати почуття сімейної та колективної спільності (самотність в силу різних причин – привід для занурення у віртуальний світ);
- завжди шукати можливість підкреслити цілісність життєвих проявів в реальності однобічність переживань в режимі on-line;
- у кінці учбового дня учню/учениці час для психологічного розвантаження, не використовуючи при цьому комп'ютер.

Практичні рекомендації з питань особливостей соціалізації підлітків, залежних від комп'ютера, мережі Internet:

1. Особу, залежну від комп'ютера, не можна ізолювати від суспільства. Тут поняття реабілітації і соціалізації взаємно переплітаються.

Підліток має навчитися протистояти спокусі проводити час за комп'ютером у соціальному оточенні та за допомогою соціального оточення, а не лише за втручання окремих фахівців. Це твердження пояснює інший принцип соціалізації підлітків, що мають Internet-залежність. Процес спілкування підлітка з комп'ютером має відбуватись без відриву від навчального процесу та під керівництвом, наглядом з боку дорослих.

2. Робота із залежними підлітками має відбуватися безпосередньо в школі, де навчаються учні, а не в реабілітаційній установі. Тут мова йде саме про соціалізацію, а не ресоціалізацію, тому що перше поняття доцільно вживати, коли йдеться про кардинальну зміну обставин. Застосовувати до залежних підлітків лікування в окремій реабілітаційній установі не бажано тому, що це може призвести до травмування ще несформованої дитячої психіки. Перебування учня в закритому приміщенні, навіть протягом короткого терміну, веде до стигматизації з боку однолітків.
3. Соціалізація підлітків, що мають Internet-залежність, має проходити за постійної участі та підтримки однолітків, що такої залежності не мають.

Звичайно, важливою є підтримка педагогів, психологів, інших фахівців, але їхня роль більше полягає у спрямуванні учнів в правильному напрямку, кураторстві під час проведення масових заходів (виїздів на природу, можливо, організації тренінгів). Діти у підлітковому віці дуже сильно впливають на формування думок одне одного. Лише друзі можуть «відтягнути» підлітка від монітора комп'ютера, запропонувавши вийти на прогулянку чи, наприклад, пограти у футбол, де також відчувається азарт гри, навіть якщо це доведеться робити шляхом довгих вмовлянь.

4. З огляду на новизну проблеми Internet-залежності в Україні варто активізувати інформаційну кампанію з питання профілактики та попередження цієї хвороби серед широких верств населення.

Особливо це має стосуватися підростаючого покоління та батьків. Задля втілення даної ініціативи державі варто активніше залучати до співпраці приватні структури, неурядові організації та наукові установи. Одним із кроків у даному напрямку могло б стати проведення громадських обговорень з теми загрози поширення Internet-адикції. Міністерству охорони здоров'я та Академії медичних наук України розглянути можливість проведення системних досліджень проблеми Internet-залежності та розробки конкретних рекомендацій щодо профілактики та лікування такої форми адикції.

5. Доцільним є налагодження системи «on-line» консультацій з проблеми Internet-залежності з метою надання оперативних консультацій самим адиктам та їх близьким [1; 2].

Основні умови успішної ресоціалізації підростаючого покоління із синдромом Internet-залежності:

1. Формування у підлітків готовності до переходу в нові ситуації соціального розвитку. Завдяки цьому фахівці соціальної сфери мають змогу формувати у підлітка такі риси, як: здатність до адекватного сприйняття нових соціальних вимог; вибіркове ставлення до соціальних впливів; зрілість особистісних передумов для виконання задач нового етапу соціалізації.
2. Організація дозвілля підлітків, що носило б суспільно-корисну спрямованість, як альтернативна діяльність поширення Internet-адикції у підлітковому середовищі. Дозвіллєвий напрям є важливою складовою у системі налагодження ефективного соціального партнерства фахівця соціальної сфери у вирішенні означеної проблеми.
3. Вироблення дієвих механізмів посилення соціального контролю громади над проблемою поширення Internet-залежності підлітків; розробки механізмів співпраці фахівців соціальної сфери з територіальною громадою щодо захисту учнів від поширення Internet-залежності.

Організація ефективної соціальної комунікації для підлітків із синдромом Internet-залежності. Можливим стає спрямування зусиль дітей у розробці власних комп'ютерних програм, обміну досвідом, проведення ігрових турнірів, реорганізації та вдосконалення соціальних Internet-мереж тощо [3].

5.2. «Групи смерті» у соціальних мережах: поняття, види, практичні поради як уберегти свою дитину

До реальних небезпек Internet-мережі відносяться:

- процес втягнення дітей та підлітків у соціальні групи асоціальної спрямованості;
- провокування розвитку і поглиблення девіантної поведінки і поведінки, що провокує створення ситуацій конфлікту із законом;
- суттєва зміна життєвих цінностей, настанов і соціальних відносин;
- намагання підмінити реальні соціальні групи, в яких спілкується підліток (сім'я, шкільний клас, факультатив чи гурток), віртуальними групами.

Серед прийнятних факторів віртуальних (мережєвих) соціальних груп необхідно указати на можливостях:

- швидкого, зручного і цілодобового доступу до джерел необхідної інформації; поширення її на велику аудиторію;
- спілкуватися анонімно, а значить – більш відверто, не обмежуючи себе певними соціальними заборонами, упереджен-

нями, нав'язаними ролями;

- знайти нових друзів та людей, «які тебе розуміють»;
- знайти розраду, співчуття, взаєморозуміння;
- уникати вияву справжніх емоцій і почуттів;
- говорити неправду без ризику бути викритим;
- підміняти «Я-реальне» «Я-ідеальним», несправжнім.

Однак, зважаючи на вище зазначене, наголосимо, на очевидності значного впливу **негативних факторів мережевого спілкування у соціальних групах:**

- анонімність партнерів у спілкуванні (ними можуть виявитись шахраї, злочинці, навіть маніяки тощо);
- збіднення всієї палітри процесу спілкування (відсутність невербальних засобів комунікації, вкрай обмежені засоби вираження емоцій тощо);
- відсторонення особистості підлітка від реальних процесів «живого» спілкування;
- реальна самоізоляція від соціального оточення;
- втрата соціальних контактів і невміння їх встановлювати й підтримувати в реальному житті.

Актуалізуємо увагу ще на одному важливому аспекті: особи, які надають перевагу соціальним мережам, вирізняються відлюдністю, навіть мізантропією, невмінням спілкуватися, певною асоціальністю, непередбачуваністю в поведінці. Це підлітки, які виглядають пасивними, тихими, замкненими, відлюдними. Саме остання категорія підлітків зазнає високого ризику мережевої залежності. Вони часто відчують самотність, відірваність від світу реального спілкування. Навіть перебуваючи в мережі, такі підлітки почуваються самотньо.

Байдуже або формальне ставлення оточення до проблем спілкування в підлітковому віці може призвести до залучення дітей та підлітків до небезпечних, т.зв. «груп смерті» у соціальних мережах, які зараз набули певної популярності.

«Групи смерті» – це дитячі та підліткові спільноти у соціальних мережах «ВКонтакте» (заборонена в Україні), Instagtam тощо, де користувачів схиляють до скоєння самогубства через проходження комплексу специфічних (як правило самотравмуючих) завдань (квестів).

Приклади «груп смерті», що були виявлені кіберполіцією у соціальних мережах:

- Синий кит;
- Море китов;
- Мертвые души;
- Тихий дон;
- Я в игре;
- F 57
- Ff 33
- Море дельфинов;
- Беги или умри;
- 150 звезд;
- Разбуди меня в 4.20;
- f 57
- d 28

Фанати таких спільнот називають себе «китами», тому що ці тварини асоціюються у них зі свободою. Використання поняття «кити» («летючі кити»), можливо, пояснюється тим, що цей вид ссавців – один з небагатьох, представники якого добровільно можуть звести рахунки з життям. Відтак в усіх прихильників «моря китів» і «тихих будинків» на особистих сторінках зображені відео або малюнки з літаючими китами.

Алгоритм «смертельної гри».

Сутність подібного роду соціальних груп полягає в тому, щоб під виглядом розуміння і переймання проблемами спілкування підлітка з соціальним оточенням:

- а) посилити його ізольованість від реальних соціальних стосунків;
- б) посилити емоційну залежність від групи та її очільників;
- в) маніпулювати поведінкою, настроями, цінностями учасників групи.

Починається усе з того, що адміністратори таких соціальних груп дають учасникам груп травматичні «завдання» – наприклад, свідомо порізати собі руки лезом, відзнявши усе це на відео.

Для того, аби вступити у такі групи, потрібно подати заявку для вступу до неї та написати певний текст у себе на сторінці.

Якщо адміністрація групи затвердить кандидатуру, то буде проведено невеличке психологічне вивчення особи та її готовності до самогубства через спілкування в приватному «чаті».

Наступне повідомлення буде із завданням (опис завдання, та час який надається на його виконання).

Виконання кожного завдання, потрібно фіксувати на фото або відео. На кожне завдання надається обмежений час. Якщо учасник не встигає його виконати, то його виключають з групи.

Усього дається 50 завдань («квестів») (у деяких фейкових спільнотах – від 13 до 50 «квестів», це залежить від адміністратора).

Адміністратор групи схиляє дитину до виконання завдань (квестів), причому практично всі завдання передбачають нанесення дитині власноруч каліцтв або заподіяння болю. Усі ці «квести» в обов'язковому порядку знімаються на відео.

Коли адміністратор групи впевнений у тому, що дитина готова до самогубства, створюється аудіо з музикою, в якому дитина виступає в головній ролі. У ролик уговорюються усі її проблеми, які вона озвучила «провіднику». Єдиний вихід із усіх проблем, який озвучується в цьому «творі», – вчинити самогубство. Перед цим дитина слухає аудіозапис і робить останній крок.

Фінальне завдання – покінчити життя самогубством та зафіксувати момент смерті на камеру в режимі on-line. Відеозаписи в подальшому продаються у мережі Internet або у Darknet.

Якісний аналіз практичних рекомендацій на різних сайтах, форумах, «чатах» щодо запобігання залучення дітей та підлітків до різних «груп смерті» у соціальних мережах, а також щодо мінімізації негатив-

них наслідків таких процесів, дозволив сформувавши ряд ключових тез.

Загалом поради та рекомендації як кіберполіцейських, так і психологів є схожими: діти та підлітки потребують, передусім, щирої уваги та цікавості їхнім життям. Жодними погрозами та тиском убезпечити дитину від цікавості «забороненими темами» не вийде.

Батькам більше часу проводити з дітьми, адже це дає їм відчуття захищеності.

Для цього варто знайти спільне захоплення, обговорювати разом із дітьми будь-якого віку усе, що потребує аналітичного висновку і розмірковувань.

Найголовніше – розмовляйте з дітьми як із рівними собі, не принижуйте їх гідності. Діти весь час розвиваються і їм ще важко розрізняти добро і зло, оперувати іншими моральними поняттями у силу свого недостатнього рівня розвитку моральної зрілості.

Діти та підлітки готові емоційно до випробувань того, про що дізнаються з Internet, не відчуваючи пасток.

Практичні поради Кіберполіції України:

- приділяти більше уваги психологічному стану дитини;
- перевіряти шкіряні покриви дитини на наявність пошкоджень;
- у разі їх виявлення, з'ясувати обставини, за яких вони з'явилися;
- особливу увагу звертати на пошкодження різного роду у формі кита;
- перевіряти облікові записи (аккаунти) дитини, підлітка в соціальних мережах та групи, до яких входить аккаунт;
- знати паролі до облікових записів, аккаунтів дитини, підлітка;
- перевіряти вміст спілкування у приватних чатах, звертати увагу на коло спілкування дитини;
- намагатися зайняти вільний час дитини спортивними або культурними секціями;
- обов'язково контролювати те, які фото- та відеофайли знаходяться в гаджетах дитини.

У кіберполіції закликають ставитися до теми «груп смерті» вкрай обережно, аби не спровокувати ще більшої їх популяризації.

У разі виявлення подібних груп дітей та батьків просять повідомляти про це через сайт **cybercrime.gov.ua**, або за телефоном гарячої лінії кіберполіції.

Не треба гратися у героїв, лишіть вирішення справи фахівцям.

ВІТАЄМО НА ОФІЦІЙНОМУ САЙТІ
КІБЕРПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

ДО ЗАВДАНЬ КІБЕРПОЛІЦІЇ ВХОДЯТЬ:

Реалізація державної політики в сфері протидії кіберзлочинності
Завчасне інформування населення про появу нових кіберзлочинців
Впровадження програмних засобів для систематизації кіберінцидентів
Реагування на запити зарубіжних партнерів, які будуть надходити по каналах Національної Цілодобової мережі контактних пунктів

**КІБЕР
ПОЛІЦІЯ**
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ
УКРАЇНИ

Зворотний зв'язок Новини Рекомендації Стоп фрод No more ransom Контакти Стратегія 2020 Запобігання корупції Оголошено конкурс

Контакти

Юридична адреса: вул.Бориспільська,19, м.Київ, 02093, Україна
Фактична адреса: вул.Бориспільська,19, м.Київ, 02093, Україна

Діяльність поліцейської комісії
Діяльність атестаційної комісії

Для отримання on-line допомоги та надання даних для оперативного реагування на кібер інциденти натисніть на посилання. Інформацію буде опрацьовано у відповідності до Закону України "Про звернення громадян"

Телефони:

Для довідок за електронними зверненнями, відправленими через форму зворотнього зв'язку:	0800 50 51 70
Приймальня:	+380 (44) 374 3713
Канцелярія Департаменту кіберполіції:	+380 (44) 374 3751
Факс:	+380 (44) 374 3700

Графік роботи телефонної підтримки: пн-пт з 09.00 до 20.00

Електронна пошта:

Для ЗМІ:	press@cyberpolice.gov.ua
Для надання додаткової інформації за електронними зверненнями, відправленими через форму зворотнього зв'язку:	callcenter@cyberpolice.gov.ua

5.3. Мережеві суїцидальні челленджі та ігри типу «horror»: небезпеки для психічного та фізичного здоров'я дитини

Значна та особлива увага підростаючого покоління у Internet-мережі приділяється спілкуванню й іграм. Саме ігри, і у тому разі комп'ютерні, покликані організовувати дозвілля, розважати та розвивати. Адже за визнанням психологів, гра – це певний тренувальний майданчик для підготовки до реального дорослого життя, до набуття соціального досвіду, соціалізації загалом. Окрім цього, вікова психологія називає гру, у першу чергу для дітей, провідним видом діяльності,

важливим інструментом соціалізації. Для підлітків провідним видом діяльності вона називає саме міжособистісне спілкування з однолітками, яке у значній своїй кількості, відбувається, на сьогодні, у Internet за допомогою різних месенджерів та соціальних мереж.

Ми ні у якому разі не применшуємо прогресивні ідеї суспільства, позитивні можливості комунікації та розваг, а також соціалізації сучасного підростаючого покоління за допомогою мережі Internet. Головне завдання показати, що поряд із достатньо привабливими з точки зору освітньо-розвивального потенціалу іграми («Minecraft» («Майнкрафт»), ряду пригодницьких, рольових, логічних, інтелектуальних ігор та деяких симуляторів) у мережі Internet, на жаль, дедалі більшої популярності набувають ігри т.зв. **класу «horror»**.

Головне застереження: у жодному разі не допускайте ситуацій, коли дитина завантажує і починає грати у такі ігри!

Ігри класу «horror» легко завантажити на мольний телефон чи будь який інший гаджет. Вони безкоштовні.

Ігри класу «horror» покликані лякати гравця, переживати негативні психоемоційні відчуття (постійне відчуття небезпеки, несподіваного страху, жаху, тривожності тощо).

Ігри класу «horror» провокують у гравців розвиток жорстокості, проявів насильства.

Ігри класу «horror» можуть провокувати різного роду страхи та фобії у реальному житті (темряви, сну, старих людей, замкнутості простору, тварин, води, висоти тощо).

Ураховуючи здатність і велику ймовірність переносити дітьми та підлітками сюжетні лінії, образи, ідеї комп'ютерних ігор у реальне життя, наголошуємо на значній небезпеці поширення таких ігор. Стверджуємо, що діти та підлітки, погравши, у такі ігри, накладають такі образи, сюжети на звичайні дитячі ігри (звичайні «доганялки», «латки» перетворюються на «зомбі»-ігри, ігри в маніяків тощо). Приміряють на себе образи страшних героїв та образи жертв, моделі їхньої поведінки. Варто, лишень, поспостерігати за іграми, у які грають діти на дитячих майданчиках.

Для прикладу наведемо кілька таких ігор класу «horror» з короткою їх характеристикою.

«Granny»

У грі є головний герой, який потрапив до пастку в будинку. Йому треба вирішувати головоломки, тікаючи від бабці, щоб вийти із будинку через 5 днів. Гра, у значній мірі, заснована на звуці (різкому, неприємному). Головний антагоніст – бабця, реагує на звук, знущається над гравцем. Основна мета гри – утекти із будинку, використовуючи підказки та вирішуючи головоломки.

«Момо»

Розрахована переважно на підлітків віком 12-17 років, в якій невідомий співрозмовник із месенджера, викрадаючи дані із смартфонів, спрямовує їх до соціально небезпечних та насильницьких дій, а пізніше шантажем та залякуванням закликає їх до самогубства. Під час спілкування із співрозмовником користувач чує жахливі звуки, шепіт або плач, та бачить страхітливе зображення жінки на пташиних лапах, яке й отримало назву «Момо».

«Slanderina»

Протягом гри Сландеріна намагається убити гравця. Вона може або ж різко з'явитися перед його обличчям, або ж здалеку. Якщо на неї подивитися, то у гравця буде зменшуватися його здоров'я, а перед його обличчям буде поступово з'являтися обличчя Сландеріни. Коли воно з'явиться повністю, гравець гине.

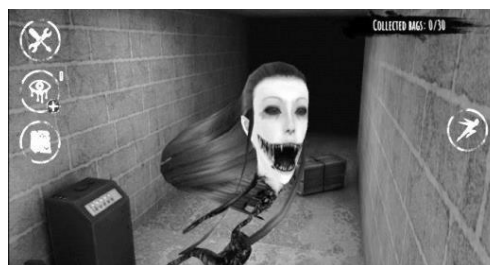
«Escape the Ayunoki» («Віднесені примарами»)

Офіційний опис гри: «Ритуал пішов не так. Низка викрадень людей. Одержимість. Ви прокидаєтесь у дуже дивній компанії, все, що ви зараз знаєте, це покинути це місце, як тільки можливо. Просто тихо, і все буде добре». За головним героєм постійно женеться у темряві і намагається убити не дуже приємний ворог.

«Eyes» («Очі»)

Головний герой гри потрапляє до покинутого будинку, де йому, тобто гравцю, пропонується знайти мішки із золотом. У грі є примара-антагоніст, яка буде відчайдушно намагатися спіймати гравця і убити.

«SCP»

(«Порушення умов перебування»)

Метою гри є виживання в мовах масового порушення тримання аномальних об'єктів у одній із вигаданих зон.

Сюжет: у всьому світі живуть аномальні об'єкти, які не вписуються у розуміння «норми». Для них був створений всесвітній фонд по вилову і тримання аномальних об'єктів. Для експериментів із аномальними об'єктами вчені наймають небезпечних злочинців, які у подальшому стають жертвами цих об'єктів.

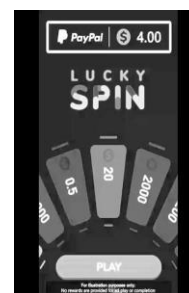
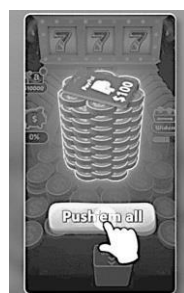

Сучасна Internet-мережа наповнена й іншими «ризикованими» іграми. Часто, занадто нав'язливо, продукується контент т.зв. **online-казино чи подібних мобільних додатків та ігор**. Це, переважно, сайти чи програми, що надають можливість грати в азартні ігри через мережу Internet.

Варто пам'ятати, що Internet-казино – не комп'ютерна іграшка, тут гра йде «по-справжньому». При будь-якій грі на гроші завжди є вірогідність програшу. Програтися у Internet-казино можна так само, як і в звичайному гральному закладі. Захопившись грою, деякі відвідувачі сайту можуть непомітно для себе програти купу грошей.

Відсутність «фейс-контролю» має свої негативні сторони. Не зважаючи на заходи безпеки, що приймаються, у Internet-казино легко потрапити тим, кого в реальне казино не пустять, наприклад, неповнолітніх, а також психічно хворих людей. Спійманий на шахрайстві online-гравець, часто просто відкриває ігровий аккаунт (рахунок) під іншим ім'ям, продовжуючи грати.

Зупинимось детальніше на різних мобільних азартних іграх, що пропонуються користувачам, незалежно від їхнього бажання бачити їх, чи грати у них. Такі ігри достатньо нав'язливо і «рандомно» (у довільному порядку), у вигляді реклами чи анонсів, з'являються при перегляді різного контенту, сторінок соціальних мереж, чи під час стороннього ігрового процесу.

Залучення до мережевих азартних ігор, здебільшого, відбувається за класичним принципом залучення до вживання різних наркотичних речовин, за т.зв. принципом «перший раз безкоштовно!» (з метою якомога швидшого поширення «продукту» і серед якомога більшої аудиторії сформувати залежність (адикцію). Відповідно, on-line-казино, мобільні азартні ігри можуть заохочувати до початку гри, приміром, нарахуванням на особових рахунок ігрових чи справжніх грошових коштів, т.зв. бонусів, бустерів тощо; надавати можливість гравцю почати спочатку вигравати підряд кілька разів, або ж одномоментно виграти значну суму. Такий класичний принцип, за допомогою якого формується азарт, залежність у казино.

Схарактеризуємо найбільш виражені небезпечні моменти таких ігор:

- ризик програшу;
- формування неусвідомлюваної установки на «легку здобич»,

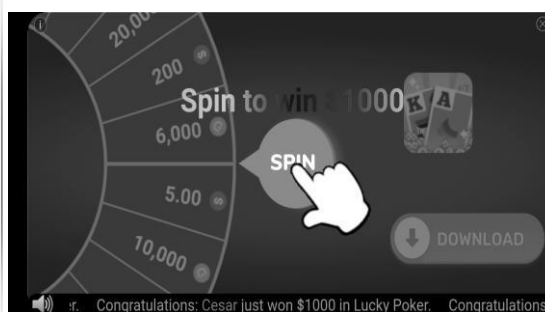
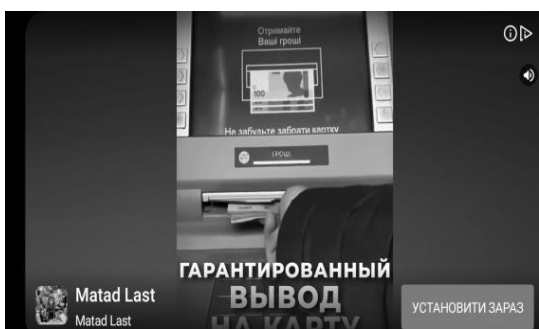
«халяву», можна навести безліч прикладів стосовно гри у фінансові піраміди, програшів у казино, які призводили до трагічних наслідків;

- значна вірогідність стати жертвою маніпулювань та спеціально розставлених «пасток»;
- підштовхування особи до вчинення злочинів як корисливих, так і насильницьких;
- уникнення реалій та відхід у нереальний світ гри;
- віри у фаталізм;
- небезпека реальних психічних розладів (захворювання на гемблінг – патологічний азарт) і навіть суїциду.

Особливо небезпечним поширення азартних online-ігор є серед неповнолітніх та молоді, які ще не здатні повною мірою контролювати свої бажання та поведінку. В силу вікових психологічних особливостей ця категорія осіб є досить навіюваною і легко «купується» на розповіді про нікому невідомих переможців всіляких виграшів та психологічний тиск організаторів азартних ігор.

Процес формування інтересу до азартної гри, а потім і залучення у ігровий процес відбувається шляхом «візуального обману»:

- а) так, ніби легко виграють великі виграші звичайні люди;

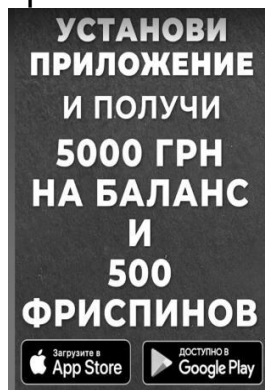
- б) у кадрі «з'являються» відомі медійні обличчя, відомі телепроекти, програми, що, нібито, мають відношення до гри, ігрового процесу, виграшів тощо);

в) показ «справжніх» емоцій під час «виграшу»

Зазначимо, що відбувається маніпуляція на емоціях і прагненнях людини, а якщо ж мова йде про дитину чи підлітка, то процес залучення скорочується у кілька разів. Маніпулюють також і на пристрастях та бажаннях особи. Розрахунок ставиться, у першу чергу, на уявній можливості заробити «легкі» гроші, не докладаючи великих зусиль.

У свою чергу марність та безперспективність таких особистісних потуг конвертуються на практиці у втягненні до азартної спільноти, у виникненні хворобливої залежності від азартних ігор, накопиченні фінансових боргів, а далі – до більш серйозних особистісних і соціальних проблем.

Гра у небезпеку, гра «на грані», гра зі смертю видається для підлітків як дієвий спосіб підняти свій авторитет серед однолітків (референтної групи), довести свою сміливість, мужність, везіння, винятковість та власну обраність.

Підлітковий період – це час, коли людина хоче ризикувати і

займається пошуком нового, коли її самооцінка формується на основі думки однолітків. Тому, не дивно, що останніми роками у соціальних мережах, блогах ширяться незрозумілі, часто небезпечні, «челленджі» серед дітей та підлітків.

«Челлендж» – це можливість покращити самооцінку та перевірити свої здібності. Іноді це може бути перевірка «на слабо» («Я це зробив, а ти зможеш?!»). Для підлітків належність до групи дуже важлива. Також вони схильні наслідувати популярних блогерів, які стають для них авторитетами. А якщо у реальному житті у підлітка немає друзів, він прагне належати до online-спільноти.

Беручи участь в різноманітних «челленджах», вони привертають до себе увагу, а фактор того, що ці активності небезпечні, привертає ще більше уваги. Це один зі способів підвищити свою самооцінку, бо у підлітковому віці вона часто занижена.

Приєднуючись до «челленджів», що поширюються, як вірус, підліток відчуває себе частиною соціуму, підвищує свій статус за допомогою «лайків» і відчуває радість, піднесення – те, що, можливо, не так часто трапляється в реальному житті.

Зазначимо, що такі «розваги» носять антисоціальний та суїцидальний характер, і потребують жорсткого контролю щодо припинення їх поширення і копіювання у реальному житті.

З метою ознайомлення, а також пропагування введення заборони і адміністративних стягнень на організацію та проведення подібних «челленджів» наведемо кілька прикладів таких «розваг».

Jump Challenge

«Підсічка»,

(«Стрибок челлендж»)

або Skull Breaker Challenge

(челлендж «Проломи череп»)

Суть «розваги» полягає в наступному: діти збираються в команду з трьох осіб. Один з підлітків робить кілька кроків вперед і підстрибує. У цей момент двоє інших ногами б'ють його по ногах. Дитина падає і вдаряється головою. Підлітки знімають це на телефони, після чого викладають відеоролики в популярну соціальну мережу TikTok.

«Біжи або помри»

Суть гри: підліток повинен перебігти дорогу перед авто, яке їде поряд: проскочиш чи ні. Дії відбуваються не по одинці, а гуртом: один перебігає, щоб показати іншим свою «сміливість», «безстрашність», щоб підвищити свій авторитет / значимість серед однолітків; інші за усім цим спостерігають та знімають відео, потім викладають у соціальні мережі.

«З'їж мене!»

Школярі придумують собі такі «челленджі», записують їх на відео та передають своїм друзям. Небезпека полягає в суті самого завдання: з'їсти непридатну для їжі речовину.

МВС попереджає !

«Монеточка»

За правилами гри дитині натирають руку монетою, поки та думає, та відповідає на питання, які їй ставлять інші учасники.

«#Firechallenge»

Смертельно небезпечний «челлендж» є популярним серед підлітків. Діти підпалюють себе або своїх товаришів.

«Зникни на 24 години»

Ця гра закликає сховатися, щоб тебе протягом доби ніхто не знайшов. Важливе уточнення, що телефон і будь-які інші засоби зв'язку брати з собою не можна. Крім того, про своє зникнення говорити комусь заборонено.

«Із закритими очима»

Спробувати прожити день (чи коротший відрізок часу) із пов'язкою на очах, жити при цьому повсякденним життям, виконувати повсякденні справи (їсти, ходити на заняття, гуляти із друзями, ходити на закупи, користуватися громадським транспортом тощо).

«Космічний ковбой»

Це дуже давній спосіб досягти ейфорії, про який розповідають одне одному школярі. Раніше він був відомий як «собачий кайф». Назва пішла через застосування собачих повідців або через те, що на початку підліток довго дуже швидко хекає, немов цуценя в спеку, присідає. Це підвищує тиск, серцебиття, прилив крові до голови. Після чого перекривають доступ кисню до мозку: легко здавлюють сонну артерію чи надавлюють на сонячне сплетіння. Коли мотузку, повідець чи рушник ослаблюють, дитина відчуває різкий перепад кровонаповнення, а з ним – відчуття, що нагадують результат вживання наркотиків. Це і називають «космічними мандрами».

У підлітка є величезний ризик дістати серцевий напад, інсульт, втратити відчуття тіла, замість послабити мотузку – випадково затягти. Його друзі можуть «перетримати» занадто довго так, що «гра» закінчиться летальним результатом.

[7; 8; 12].

5.4. Первинна соціально-педагогічна профілактика ризиків Internet-залежностей

Актуальною для вирішення різних соціальних проблем (ризиків Internet-залежності, у нашому випадку), попередження яких є простішим, ніж подолання їх негативних наслідків, є соціально-педагогічна профілактика.

Соціально-педагогічна профілактика визначається як система форм, методів, засобів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку підростаючого покоління, яка сприятиме прояву їхньої активності в різних видах альтернативної, соціально значущої діяльності.

Первинна соціальна профілактика вбачає своєю головною метою не тільки попередження проблеми, а й зменшення, мінімізацію її негативних наслідків.

Соціальна профілактика спрямована на осіб «групи ризику», тобто на тих осіб, які постраждали або можуть постраждати від проблеми Internet-залежності у поведінці, а також на тих суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, від яких залежить подолання проблеми та її наслідків.

Соціальна профілактика спрямована на виявлення, нейтралізацію тих чинників, що заважають розвитку дитини чи молодої людини, а також формує у них якості, необхідні для подолання проблеми і задоволення потреб альтернативним нешкідливим шляхом.

Основними напрямками соціально-педагогічної профілактики Internet-залежності можуть виступати заходи щодо:

- інформування молоді про механізми впливу мережі Internet на особистість, причини, клінічні прояви, методи діагностики та наслідки Internet-залежності;
- формування у підлітків стратегій високофункціональної поведінки та внутрішньо особистісних мотивів і системи цінностей, відповідних здоровому способу життя;
- розвиток стійкості до негативних соціальних впливів та особистісних ресурсів і навичок досягнення поставлених цілей в реальному житті;
- розширення кола альтернативної до залежної поведінки діяльності.

Отже, соціально-педагогічна профілактика Internet-залежності визначається як комплекс заходів, спрямованих на розвиток психолого-педагогічних характеристик особистості, з метою забезпечення її стійкості до залежної поведінки з формуванням навичок здорового способу життя, а також задля попередження розвитку і прогресування залежності.

Результатом такої соціальної профілактики стає створення умов для повноцінної життєдіяльності особистості та функціонування суспільства взагалі.

На виконання основних завдань соціальної профілактики пропонуємо комплекс освітньо-профілактичних і психолого-терапевтичних заходів, що можуть зменшити ризики та мінімізувати негативний вплив Internet-мережі і мережевих ігор, забав, розваг зокрема.

Проведення таких заходів профілактичної й терапевтичної спрямованості можливе зусиллями та стараннями однієї конкретної громади, так і за участі волонтерських та спонсорських ресурсів.

Продемонструємо зазначене прикладами. Усі можливі заходи та інші активності доцільно об'єднати у акцію «Спробуй життя на смак без ґаджетів!».

Досвід використання елементів рольових інсценізацій окремих молодіжних субкультур.

Найбільш поширеним, на нашу думку, є досвід використання основних елементів техніки історичної реконструкції. Адже історична реконструкція полягає у відтворенні матеріальної й духовної культури тієї чи іншої історичної епохи/регіону з використанням археологічних, образотворчих і письмових джерел. Цей рух, що ставить перед собою наукові цілі, також використовує метод рольової гри й наукового

експерименту для вирішення проблем і більш глибокого вивчення досліджуваної історичної події. Однак зазначимо, що ефективним та цікавим саме для неповнолітніх стануть організація інсценізованих дійств т.зв. «живої історії» (переодягання у історичні костюми, реконструкція побуту, окремих подій, життя тощо) та програвання історичних турнірів, сцен тощо.

Цікавим видається використання досвіду упровадження елементів:

- субкультури толкієністів (інсценізації, рольові ігри світу фентезі за книгами Толкієна);
- субкультури потероманів (використання специфічних «магічних» предметів, сленгу; програвання різних подій містичночарівного світу «Гарі Поттера», що створила Дж. Роулінг);
- субкультури аніме (ігрове наслідування сюжетів, героїв японських мультів «аніме»);
- субкультури світу «Марвел» (імітація смислового ігрового простору подібного до відомих коміксів американської компанії «Marvel» зі світом супер-героїв (людина-павук, «залізна» людина, «Капітан Америка», «Халк» та інших «Месників» та анти-героїв);
- субкультури прихильників саги «Зоряні війни» (рольові ігри у якості героїв фантастичного світу «Зоряних воєн») тощо.

Організація і проведення виставки «іграшок СРСР» у дворі багатопверхівок.

Організація у парковій зоні «Дня настільних ігор» (шахи, шашки, дитяче доміно, лото, карти «іпо», «дженга», «містакос», інтелектуальні настільні ігри тощо).

Акція «Збережи своє подвір'я» (використання елементів трудового, естетичного, морального виховання підростаючого покоління; прибирання двору, допомога при облаштуванні прибудинкових територій; ландшафтний дизайн у своєму дворі тощо).

Майстер-клас по світловій анімації (діти та підлітки на власні очі зможуть не тільки побачити, як художники світловими пензлями будуть створювати картини на спеціальному екрані, але і зможуть самі навчитися малювати базовий контент).

Організація кінотеатру під відкритим небом; вуличний театр тіней; фаєр-шоу; турнірів з ігор, популярних у дітей (бейблейд, бакуган, скрінчери тощо); дискотек тощо.

Зазначений перелік заходів, звичайно, може варіюватися відповідно до потреб і запитів самих дітей та підлітків, так і з урахуванням реальних та потенційних організаційних, фінансових, матеріальних можливостей громади.

Використана література:

1. Білоус О. В. Психологічні аспекти Інтернет залежності підлітків в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 2(23). С. 29–35.

2. Бугайова Н. М. Ризики сучасних комп'ютерних технологій: ігрова залежність. *Інформаційні технології в наукових дослідженнях і навчальному процесі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Луганськ, 14-16 листопада 2006 р.). Луганськ, 2006. С. 13–17.
3. Клочко О. О. Дослідження ризиків у процесі соціалізації підлітків з синдромом комп'ютерної залежності. *Вісник Черкаського університету*. вип. 203. Ч. III. 2011. С. 39–44.
4. Клочко О. О. Інтерактивні техніки роботи волонтерів з неповнолітніми адиктивною поведінки. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції* (16-17 квітня 2019 року, м. Суми). Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. Том 2. С. 188–191.
5. Кіберполіція України [офіційний сайт]. URL : cybercrime.gov.ua.
6. Клочко О. О. Профілактика адиктивною поведінки дітей та молоді у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів : монографія. Суми : ФОП Наталуха А.С., 2013. 172 с.
7. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення : методичні рекомендації / [за заг. ред. Л. Г. Ковальчук, К. Б. Левченко]. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 76 с.
8. Мірошнікова А. П'ять небезпечних ігор підлітків – зверніть на них уваги // Освіторія [офіційний сайт]. URL : <https://osvitoria.media/experience/p-yat-nebezpechnyh-igor-pidlitkiv-zvernit-na-nyh-uvagu/>
9. РівнеМедіа. До уваги батьків: Інтернетом знову шириться небезпечний челлендж для дітей [текст]. URL : <https://rivne.media/news/do-uvahi-batkiv-internetom-znovu-shiritsya-nebezpechniy-chelendzh-dlya-ditey>
10. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за заг. ред. І. Д. Зверєвої.]. К. : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
11. Якушко Ю. В. Інтернет-залежність учнівської молоді як соціально-педагогічний феномен: сутність і проблема профілактики : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра. Суми, 2018. 100 с.
12. Media Sapiens. Із закритими очима: серед блогерів набирає популярності небезпечний челендж [текст]. URL : <https://ms.detector.media/telebachennya/post/22288/2019-01-04-iz-zakritimi-ochima-sered-blogeriv-nabirae-populyarnosti-nebezpechnii-chelendzh/>

РОЗДІЛ 6

ПРАЦІВНИКИ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ – СОЦІАЛЬНІ АГЕНТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ ДИТИНИ І РОДИНИ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ГРОМАДИ

6.1. Емоційне та професійне вигорання працівників центрів соціальних служб

ПОЛЯЧЕНКО С.О.

*заступник директора Сумського обласного
центру соціальних служб*

Сучасне життя з його численними труднощами вимагає від людини будь-якої професії активізації всіх сил. У наш час збільшився перелік професій, представники яких схильні до небезпечного синдрому вигорання. До цих професій належать соціальні працівники, лікарі, вчителі, менеджери, адвокати. Синдром вигорання перетворився на «хворобу» соціальних і комунікативних професій.

Специфіка роботи людей даних професій відрізняється тим, що в них присутня велика кількість ситуацій з високою емоційною насиченістю і когнітивною складністю міжособистісного спілкування, і це вимагає від фахівця значного внеску до встановлення довірливих відносин і вміння управляти емоційною напруженістю ділового спілкування.

Зокрема, соціальна робота – складна, емоційно навантажена діяльність, що ставить до особистості фахівця особливі вимоги: вміння до рефлексії і оптимального регулювання своєї діяльності при зіткненні з труднощами.

У працівників соціальних служб найчастіше наявні зовнішні чинники, що впливають на виникнення синдрому вигорання:

- хронічно напружена психоемоційна діяльність,
- психологічно складний контингент клієнтів,
- перенавантаження та надмірні вимоги до працівників,
- нестабільність робочого графіку.

До внутрішніх чинників в більшості випадків зараховуються:

- схильність до надмірної емоційної включеності, надмірноінтенсивне сприйняття і переживання подій,
- схильність до самопожертви, підвищена відповідальність,
- слабка мотивація емоційної віддачі у професійній діяльності,

- низька самооцінка, невпевненість у собі, невміння планувати свій час.

Синдром вигорання умовно можна розділити на два види: синдром професійного вигорання, синдром емоційного вигорання.

Синдром професійного вигорання – особливий стан людини, який виникає як відповідна реакція на дію хронічних стресорів, які пов'язані з професійною діяльністю.

Компоненти синдрому професійного вигорання:

- емоційне вигорання;
- цинізм;
- знецінення власних професійних досягнень.

Емоційна виснаженість – відчуття емоційної перенапруги, спустошеності, втоми і вичерпаності емоційних ресурсів, викликані власною роботою. Людина відчуває, що не може віддаватися роботі, як раніше. Виникає відчуття «приглушеності», «притупленості» емоцій, в особливо важких проявах можливі емоційні зриви.

Цинізм – психологічна захисна реакція, що передбачає негативне, бездушне ставлення до роботи, колег, організації та предмету своєї праці.

Знецінення професійних досягнень – виникнення у працівників почуття некомпетентності в своїй професійній сфері, усвідомлення неспішності в ній, знецінення результатів своєї праці, негативне самосприйняття своїх професійних якостей та незадоволеність собою.

Стадії професійного вигорання:

Перша стадія. Всі ознаки та симптоми проявляються в легкій формі через турботу про себе, наприклад, шляхом організації частіших перерв у роботі. Починається забування якихось робочих моментів (*наприклад, невнесення потрібного запису в документацію*).

Друга стадія. Спостерігається зниження інтересу до роботи, потреби в спілкуванні (*в тому числі, і з близькими*): «не хочеться бачити» тих, з ким спеціаліст працює, «в четвер відчуття, що вже п'ятниця», «тиждень триває нескінченно», прогресування апатії до кінця тижня, поява стійких негативних симптомів (*немає сил, енергії, особливо в кінці тижня, головні болі вечорами, «мертвий сон, без сновидінь», збільшення кількості простудних захворювань, підвищена дратівливість, людина «заводиться», як кажуть, з півоберта, хоча раніше подібного вона за собою не помічала*). Симптоми проявляються регулярніше, мають затяжний характер і важко піддаються корекції. Людина може почувати себе виснаженою після гарного сну і навіть після вихідних.

Третя стадія. Ознаки та симптоми третьої стадії вигорання є хронічними. Можуть розвиватися фізичні і психологічні проблеми типу виразки шлунку і депресій. Характерна повна втрата інтересу до роботи і життя взагалі, емоційна байдужість. Спостерігаються

порушення пам'яті та уваги, порушення сну, особистісні зміни. Людина прагне до усамітнення. На цій стадії приємнішими є контакти з тваринами і природою, ніж з людьми.

Симптоми, що сигналізують про розвиток вигорання:

- зниження мотивації до роботи,
- різко зростаюча незадоволеність роботою,
- втрата концентрації і збільшення помилок,
- зростаюча недбалість у взаємодії з клієнтами,
- ігнорування вимог до безпеки та процедур,
- недотримання стандартів виконання роботи,
- зниження очікувань,
- порушення встановлених термінів робіт і збільшення невиконаних зобов'язань,
- пошук виправдань замість рішень,
- конфлікти на робочому місці,
- хронічна втома,
- дратівливість, нервозність, неспокій,
- дистанціювання від клієнтів і колег,
- збільшення пропущених робочих годин та днів та ін.

У психологічній літературі існує велика різноманітність тестових методик, опитувальників, що використовуються для діагностики синдрому вигорання, як професійного, так і емоційного. (Н. Водоп'янова, Е. Старченко).

Дану методику було розроблено на основі моделі К. Масlach та С.Джексон. Опитувальник містить 22 твердження про відчуття та переживання, пов'язані з виконанням робочої діяльності. Складається з трьох субшкал (*емоційне виснаження, деперсоналізація і персональні досягнення*). Відповіді оцінюються за 7-бальною шкалою вимірювань і варіюються від «ніколи» (0 балів) до «завжди» (6 балів).

Нижче представлений варіант опитувальника для консультантів та ключ, що дозволяє визначити персональні характеристики вигорання

Опитувальник

№	Твердження						
		Ніколи (0)	Дуже рідко (1)	Рідко (2)	Часто (3)	Дуже часто (4)	Кожний день (5)
1.	Наприкінці робочого тижня я відчуваю себе емоційно спустошеним (ою)						
2.	Наприкінці робочого дня я відчуваю себе, як вичавлений лимон						
3.	Я почуваю себе втомленим (ою), коли встаю вранці і маю іти на роботу						

4.	Результати моєї роботи не коштують тих зусиль, які я витрачаю								
5.	Мене дратують клієнти, які говорять про недовіру до нашої структури								
6.	Я відчуваю себе енергійним (ою) і емоційно піднесеним (ою)								
7.	При розмові з агресивними клієнтами я вмю знаходити потрібні слова, що знижують їх агресію або образи								
8.	Я відчуваю пригніченість і апатію								
9.	Я впевнений, що моя робота потрібна людям								
10.	Останнім часом я став більш черствим по відношенню до тих, з ким працюю								
11.	Клієнти, якими мені доводиться працювати, нецікаві для мене. Вони швидше втомлюють, ніж радують мене								
12.	У мене багато планів на майбутнє, і я вірю в їх здійснення								
13.	У мене все більше життєвих розчарувань								
14.	Я відчуваю байдужість і втрату інтересу до багато чого, що радувало мене раніше								
15.	Мені байдуже, що думають і відчувають клієнти. Я віддаю перевагу формальному спілкуванню з ними, без зайвих емоцій і прагну звести спілкування з ними до мінімуму								
16.	Мені хочеться усамітнитися і відпочити від усього і всіх								
17.	Я легко можу створити атмосферу доброзичливості і довіри при зустрічі з клієнтом								
18.	Телефоном я розмовляю без напруги з будь-яким клієнтом, незалежно від їх амбіцій і культури спілкування								
19.	Я задоволений (а) своїми життєвими успіхами (досягненнями)								
20.	Я відчуваю себе на межі можливостей								
21.	Я зможу ще багато зробити в своєму житті								
22.	Я проявляю до інших людей більше уваги і турботи, ніж отримую від них вдячності								

Обробка і інтерпретація результатів:

Опитувальник має три шкали	<ul style="list-style-type: none"> ➤ «емоційне виснаження» (9 тверджень); ➤ «деперсоналізація» (5 тверджень); ➤ «редукція особистих досягнень» (8 тверджень).
----------------------------	--

Ключ:

- «Емоційне виснаження» - відповіді «так» по пунктах 1, 2, 3, 6*, 8, 13, 14, 16, 20 (максимальна сума балів – 54), *відмічено «зворотне» питання, яке розглядається в зворотному порядку, тобто, відповідь «щодня» відповідає нульовому значенню.
- «Деперсоналізація» – відповіді «так» по пунктах 5, 10, 11, 15, 22 (максимальна сума балів – 30).
- «Редукція особистих досягнень» – відповіді «так» по пунктах 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21 (максимальна сума балів - 48).

Чим більша сума балів за кожною шкалою окремо, тим більше у обстеженого виражені різні сторони «вигорання». Про тяжкість «вигорання» можна судити за сумою балів усіх шкал.

Оцінка рівнів вигорання:

Субшкала	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Емоційне виснаження	0-15	16-24	25 і більше
Деперсоналізація	0-5	6-10	11 і більше
Редукція персональних досягнень	37 і більше	31-36	30 і більше

«Емоційне виснаження» проявляється в переживаннях зниженого емоційного тону, підвищеної психічної виснаженості і афективної лабільності, втрати інтересу і позитивних почуттів до оточуючих, відчутті «перенасиченості» роботою, незадоволеністю життям в цілому.

«Деперсоналізація» проявляється в емоційному відстороненні і байдужості, формальному виконанні професійних обов'язків без особистісної включеності і співпереживання, а в окремих випадках - в негативізмі і цинічному ставленні. На поведінковому рівні «деперсоналізація» проявляється в зарозумілій поведінці, використанні професійного сленгу, гумору, ярликів.

«Редукція професійних досягнень» відображає ступінь задоволеності працівника собою як особистістю і як професіоналом. Незадовільне значення цього показника відображає тенденцію до негативної оцінки своєї компетентності і продуктивності і, як наслідок, - зниження професійної мотивації, наростання негативізму стосовно службових обов'язків, тенденцію до зняття з себе відповідальності, до ізоляції від оточуючих, відстороненість і неучасть, уникнення роботи спочатку психологічно, а потім фізично.

З метою профілактики професійного вигорання спеціалістів необхідно здійснювати заходи, які допоможуть зменшити дію основних факторів, що спричиняють вигорання, серед яких: хронічно напружена психоемоційна діяльність, постійні суперечності з керівництвом, надмірні вимоги до працівників, відсутність об'єктивних критеріїв для оцінки результатів праці, неефективна система мотивування і стимулювання співробітників, нестабільність робочого графіку, а також настрої спеціалістів служб «кожен сам за себе» (ізолюваність персоналу).

Для профілактики синдрому вигорання співробітників необхідно:

- правильно організувати робочий процес,
- працювати в команді (розподіляти ролі),
- ефективно розподіляти робочий час та навантаження,
- розподіляти пріоритети між задачами,
- організувати робочі місця та місце відпочинку,
- розробити систему оцінки ефективності роботи,
- розробити систему нематеріальних заохочень,
- підтримувати колективний дух співробітників,
- забезпечити і підтримувати психологічний комфорт в колективі.

Ефективно підтримують колективний дух групі форми роботи такі, як групова супервізія.

Супервізія – це надання супервізором працівнику соціальної служби професійної допомоги, спрямованої на аналіз й подолання професійних труднощів, удосконалення організації роботи, підтримку мотивації до роботи, дотримання етичних норм та стандартів надання послуг, запобігання виникненню професійного стресу та вигорання, забезпечення емоційної підтримки, підвищення професійної кваліфікації.

Існує багато причин, через які керівник має бути зацікавлений в організації групової супервізії.

По-перше, супервізія – це форма професійної підтримки, що запобігає професійним ризикам.

По-друге, супервізія є частиною продовження навчання і професійного розвитку. Хороший супервізор здатний допомогти працівникам краще використовувати власний ресурс, планувати об'єм роботи і змінювати їхні незадовільні способи поведінки. І оскільки співробітники соціальних служб допомагають клієнтам приймати відповідальність за власне життя, необхідно самим також це робити. Як свідчать результати досліджень, отримання супервізії впливає на задоволеність роботою.

Приклад однієї з форм проведення супервізії: член команди запрошує на супервізію інших спеціалістів з метою вирішення робочої проблеми, використовуючи знання і досвід інших людей для вирішення цієї проблеми. Це може бути як проблема у роботі з клієнтом, так і проблема, пов'язана з особистістю, професійною діяльністю спеціаліста, роботою команди чи організації в цілому.

Універсальні правила для боротьби із синдромом вигорання для працівників:

Правило розподілу: Необхідно чітко розділяти професійну діяльність і особисте життя: не брати роботу додому, мати хобі, яке не стосується роботи, спілкуватися з друзями, які не є колегами по роботі.

Правило зміни діяльності: Намагатися чергувати свою професійну діяльність, тобто не тільки спілкуватися з клієнтами, а й займатися різноманітною паперовою роботою, або особистим професійним вдосконаленням: відвідувати тренінги та навчання.

Правило часу: Потрібно навчитися правильно розподіляти час.

Правило внутрішньої метафори: Дуже велику роль у формуванні синдрому емоційного вигорання відіграють внутрішні установки, те як людина сприймає себе як спеціаліста. Деструктивність девізу «палаю для інших – згораю сам».

Якщо спостерігаються симптоми емоційного чи професійного вигорання потрібно почати роботу по позбавленню від цієї недуги.

Що робити, коли у вас ознаки професійного вигорання:

- 1. Керуйте стресовим фактором, який спричиняє вигорання.** Після того як ви визначили, що саме викликає у вас симптоми професійного вигорання, складіть план як ви можете з цим впоратися.
- 2. Оцініть свої можливості.** Обговоріть конкретні проблеми з вашим керівником. Можливо, ви зможете попрацювати разом, щоб змінити ваші очікування, досягати компромісів або конкретних рішень. Чи є можливими якісь варіанти поділу роботи на окремі елементи? Можливо, варто спробувати запросити супервізора? Чи є можливості навчання, розвитку у професійному плані?
- 3. Змініть своє відношення.** Якщо на роботі ви стали цинічними, розгляньте можливості та шляхи зміни вашого бачення. Можливо, ви по новому подивитеся на приємні аспекти вашої роботи. Покажіть колегам, що ви бачите та визнаєте їх цінний внесок та добре виконану роботу. Протягом дня робіть короткі перерви. Проведіть час подалі від роботи, займаючись чимось, що вам дійсно подобається.
- 4. Оцініть свої інтереси, вміння та бажання.** Відверта оцінка може допомогти вам вирішити, чи варто розглянути іншу роботу. Наприклад, таку, на якій ставлять менше до вас вимог чи яка більше відповідає вашим інтересам та цінностям.
- 5. Робіть фізичні вправи.** Регулярна фізична активність допомагає краще справлятися з стресом. Це також допомагає зосередитися на речах, які не пов'язані з роботою.
- 6. Добре спіть.** Повноцінний сон відновлює самопочуття та сприяє здоров'ю.
- 7. Не бійтеся шукати підтримку.** Якщо ви маєте добрі стосунки з кимось із колег по роботі, маєте друзів або близьких, їх підтримка та співпраця може допомогти вам впоратися зі стресом на роботі та почуттям вигорання. Не бійтеся звертатися за допомогою.

Пропонуємо для використання.

Техніки боротьби з негативними думками:

Техніка 1. «Відрізати, відкинути». Ця техніка придатна для роботи з будь-якими негативними думками («у мене знову нічого не вийде...», «все це марно» та ін.). Як тільки відчуєте, що у вас з'явилась подібна думка, - негайно «відріжте її і відкиньте», зробивши для цього різкий, такий, що «відрізує» жест лівою рукою і уявивши, як ви відрізуєте і відкидаєте цю думку. Після цього відкидаючого жесту, продовжуйте далі займатися візуалізацією: помістіть на місце видаленої негативної думки іншу (звичайно ж, позитивну).

Техніка 2. «Лейбл або Ярлик». Якщо в голову прийшла негативна думка, треба в думках відсторонитися від неї і спостерігати за нею з боку, але не дозволяти цій думці оволодіти собою. Деякі вважають, що дія цієї техніки посилюється, коли ви уявите, що не просто «витягнули» негативну думку зовні, але провели в уяві деякі дії над нею. Негативні думки мають силу тільки над вами і лише в тому випадку, якщо ви реагуєте на них страхом, тривогою. Вони отримують цю силу від вас. Як тільки ви перестаєте на них реагувати, вони втрачають владу. Скажіть: «Це всього лише негативна думка!».

Техніка 3. «Перебільшення». Як тільки виявиться негативна думка, перебільшіть її до абсурду, зробіть її смішною.

Вправи для зміни емоційного стану:

Вправа 1. «Мавпа». Уявіть собі ситуацію неприємної розмови, наприклад, з колегою. Останній дозволив собі досить нечемний тон у розмові з вами і несправедливі зауваження. Дорогою додому ви знову і знову згадуєте неприємну бесіду, і відчуття образи переповнює вас. Як ви не намагаєтесь забути людину, яка вас образила, вам це не вдається. Спробуйте піти від протилежного. Спробуйте зіграти роль людини, яка вас образила. Наслідуйте її ході, манері поводитися, програйте її роздуми, нарешті, її відношення до розмови з вами. Через декілька хвилин такої гри ви зможете відчути зниження внутрішньої напруги і зміну свого відношення до колеги, і зможете її зрозуміти. Наслідки такої гри виявляться вже наступного дня, коли ви прийдете на роботу. Людина, яка вас образила, із здивуванням відчує, що ви не несете в собі негативного внутрішнього стану, ви доброзичливі і спокійні, і сама, у свою чергу, почне прагнути до залагоджування конфлікту.

Вправа 2. Ця вправа нейтралізує негативні емоції гніву, роздратування, агресії. Її рекомендується практикувати перед роботою з важкою аудиторією, готуючись до розмови з важким клієнтом, або його родичами, перед будь-якою психологічно напруженою ситуацією, що вимагає внутрішнього самовладання й упевненості в собі. Уявіть в середині себе, на рівні грудей, могутній прес, який рухається зверху вниз, пригнічуючи виникаючу негативну енергію і пов'язану з нею внутрішню напругу. При виконанні вправи важливо добитися виразного відчуття фізичної тяжкості внутрішнього преса, що пригнічує і немов виштовхує вниз небажану негативну енергію.

Вправа 3. Цю вправу спрямовано на зняття втомленості, отримання внутрішнього спокою. Уявіть, що в середині вашої голови, у верхній її частині виникає світлий промінь, який поволі і послідовно рухається зверху вниз і освітлює зсередини всі деталі обличчя, шиї, плечей, рук теплим і рівним, розслаблюючим світлом. По мірі руху променя, розгладжуються зморшки, зникає напруга в області потилиці, розгладжується складка на лобі, «охолоджуються» очі, опускаються плечі, звільняються шия і груди. Внутрішній промінь як би формує нову зовнішність людини, спокійної і задоволеної собою, своїм життям, професією і клієнтами.

Способи подолання стресу:

Спосіб 1. Вправа «Вивільнення дихання» - один із способів, який допоможе викинути з голови проблеми та одночасно розслабитись. Забудьте про всі неприємності, просто дозвольте собі це. Ви зможете до них повернутися, коли побажаєте, але немає біди в тому, щоб дати собі передих. Протягом трьох хвилин дихаєте поволі, спокійно і глибоко, можете навіть закрити очі, якщо вам так більше подобається. Якщо хочете, порахуйте до п'яти, поки робите вдих, і до семи, коли видихаєте. Уявіть, що коли ви насолоджуєтесь цим глибоким, неквапливим диханням, всі ваші неприємності і неспокій випаровуються.

- Спосіб 2.** Повторення коротких, простих тверджень дозволяє впоратись з емоційною напругою, знімає неспокій. Ось декілька прикладів:
- зараз я відчуваю себе краще,
 - я можу повністю розслабитися, а потім швидко зібратися,
 - я можу управляти своїми внутрішніми відчуттями,
 - я справлюся з напругою у будь-який момент, коли побажаю,
 - життя дуже коротке, щоб витратити його на всякий неспокій,
 - внутрішньо я відчуваю, що все буде в порядку.
- Спосіб 3.** Якщо ви не знаєте, як підступитися до вирішення проблеми, можна зробити наступне: запишіть всі свої думки, що стосуються даної проблеми. Це повинен бути список позитивних дій. Виберіть з них 2-3 найбільш ефективних, на вашу думку. Постарайтеся пристосовуватися до ситуації, переконавши себе сприймати все так, як є. Почніть з найбільш термінової проблеми. Попросіть ради у кого-небудь, хто здатний оцінити ситуацію об'єктивно.
- Спосіб 4.** Даний спосіб допомагає вгамувати сум'яття. Сум'яття – це безліч проблем плюс прагнення вирішити кожен з них саме в цю хвилину. Воно також призводить до напруги. Цей спосіб є ефективним як на роботі, так і привиконанні щоденних домашніх справ. Коли ви відчуваєте, що стаєте розсіяними, що вас щось бентежить, подивіться на годинник та постарайтеся повністю зосередитися на тому, що ви робитимете в подальші 10 хвилин. Не дозволяйте собі відволікатися або ухилятися від основної справи. Після концентрації уваги на чомусь одному протягом 10 хвилин ви, швидше за все, відчуєте себе спокійно, а попрактикувавши, зможете досягати гарного результату за 2-3 хвилини.
- Спосіб 5.** За допомогою заспокійливих слів або фраз потік негативних думок можна перервати. Виберіть прості слова, наприклад, «мир», «відпочинок», «спокій», «заспокоїтися», «врівноважений», або фрази типу: «глибоке і ще глибше розслаблення». Закрийте очі і зосередьтесь. Повторюйте слово, фразу про себе протягом 60 секунд. Хай думки проносяться у вашій голові, не давайте їм оволодіти вами. Дихайте поволі і глибоко.

6.2. Самоменеджмент працівників центрів соціальних служб

ІОНОВА І.М.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Проблеми ефективного використання людиною власних ресурсів завжди є об'єктом підвищеного інтересу. Здатність до ефективного управління собою і власними ресурсами необхідна кожному, але для працівників ЦСССДМ, як менеджерів середньої ланки, вона особливо важлива, оскільки відповідати необхідно не лише за самого себе. І ціна помилки, викликаної нездатністю працівника організувати самого себе, є занадто високою для того, щоб нехтувати побудовою системи самоменеджменту.

Феномен самоорганізації людського фактору та систему ресурсів працівника, за допомогою яких він долає критичні ситуації і виходить на новий рівень як саморозвитку, так і підвищення професійної компетенції висвітлює самоменеджмент.

Самоменеджмент (self-management) – це наука про самоорганізацію та самоуправління діяльності людини. Іншими словами це послідовне і цілеспрямоване використання керівниками або працівниками ЦСССДМ випробуваних методів та практичних навичок з організації роботи для підвищення її ефективності та досягнення намічених професійних цілей.

Самоменеджмент спрямовує працівника на:

- розвиток необхідного рівня рефлексії (усвідомлення себе) для виявлення різноманітних підходів до вирішення проблем професійної діяльності та свого життя;
- максимальне використання власних можливостей, свідоме управління плином свого життя, подолання зовнішніх обставин як на роботі, так і в особистому житті;
- опанування практичних навичок, необхідних для успішної роботи, а саме методам управління особистою кар'єрою, раціоналізації власної праці, техніці і прийомам переконання, методам збереження й підвищення своєї працездатності;
- пошук оптимальних варіантів управлінської поведінки;
- управління внутрішніми ресурсами;
- забезпечення гармонійних відносин з підлеглими.

У цілому, самоменеджмент допомагає виконувати роботу з меншими витратами, краще організувати працю і, отже, отримувати кращі результати; зменшувати навантаженість роботою а, значить, і зменшувати поспіх і стреси.

Функції самоменеджменту

Здійснення оптимізації власної діяльності, як і вирішення певних професійних проблем, можна представити у вигляді послідовного виконання взаємопов'язаних функцій самоменеджменту (рис. 1.):

1. Постановки професійних та особистих цілей.
2. Планування раціонального використання часу.
3. Прийняття рішення щодо майбутніх справ.
4. Організації і реалізації особистого трудового процесу.
5. Самоконтролю підсумків трудової діяльності.
6. Раціоналізації комунікативного процесу та отримання інформації.

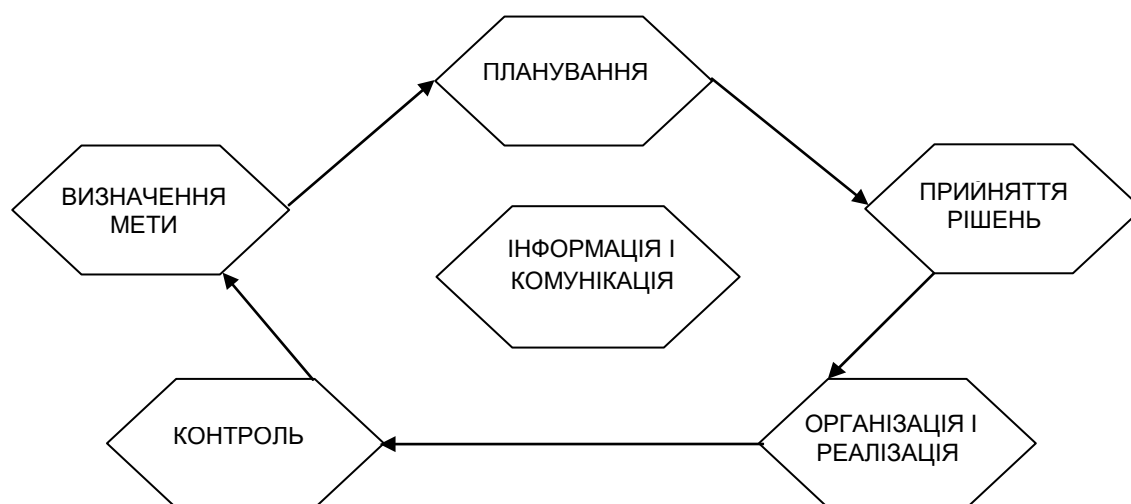

Рис. 1. Функції самоменеджменту

Першою функцією, безумовно, є визначення мети, яка являє собою погляд у майбутнє, орієнтацію і концентрацію власних зусиль і активності на тому, що повинно бути досягнуто. Знати свої цілі і прагнути до їх досягнення – значить концентрувати власну енергію на дійсно важливих справах, а не витратити сили даремно.

Постановку цілей слід здійснювати шляхом пошуку відповідей на питання: чого я хочу? що я можу? що конкретно я починаю робити? Правильно сформульована мета має відповідати наступним вимогам: бути конкретною та вимірюваною (містити індикатор, який свідчить про рівень змін), бути визначеною у часі та реалістичною (не перевищувати ваші можливості і ресурси) не суперечити іншим цілям і сформульована у вигляді чіткого письмового виразу, що описує кінцевий результат.

Друга функція самоменеджменту – це власне планування часу на реалізацію цілей. Планування часу означає підготовку до реалізації поставлених цілей шляхом структурування та впорядкування часу, який виділяється для виконання поставлених завдань.

Планування часу дозволяє:

- досягти цілей найкоротшим шляхом, реально оцінити їх з погляду часових обмежень;

- одержати виграш у часі – заощадити час для дійсно важливих справ, краще оцінити наявні резерви часу;
- розставити пріоритети – сконцентруватися на дійсно важливих задачах, визначити ступінь важливості тих чи інших задач і робіт, виявити справи і задачі, які можна передоручити;
- встановлювати реальні терміни і вчасно розпізнавати вузькі місця; – резервувати час для непередбачених справ;
- підвищити ефективність роботи шляхом попередньої структуризації майбутнього дня і раціонального використання часу;
- раціонально розподіляти роботу всередині організації;
- звести до мінімуму стресові ситуації, зменшити метушню і непередбачені роботи.

Планування розрізняється за видами відповідно до встановленого часу виконання поставлених завдань, а саме: довгострокове (плани, цілі та цінності на все життя), середньострокове (плани та цілі на термін до 5-ти років), короткострокове (плани та завдання на рік) та завдання на день.

Послідовність у плануванні цілей та завдань працівника відповідно до визначених термінів часу можна представити графічно у вигляді «сходинок» (рис.2.):

Рис.2. «Сходинок» самоменеджменту

Третя функція самоменеджменту – прийняття рішення щодо майбутніх справ – полягає у встановленні пріоритетності намічених завдань, тобто визначенні серед них завдань, які мають першорядне, другорядне та інше значення.

Як показує досвід, основна проблема менеджерів різного рівня управління полягає в тому, що вони намагаються одразу виконувати занадто великий обсяг роботи або використовують робочий час на виконання несуттєвих завдань.

Таким чином, свідоме встановлення пріоритетності та послідовності у виконанні намічених завдань шляхом складання спеціального списку справ допоможе працівнику:

- працювати тільки над дійсно важливими завданнями;

- вирішувати питання відповідно до їх терміновості та важливості;
- концентруватися на виконанні тільки одного завдання.

Після прийняття рішення про послідовність виконання намічених завдань необхідно розглянути питання про те, як організувати трудовий процес і реалізовувати власну трудову активність.

Американський соціолог М. Рубінштейн розробив десять універсальних правил прийняття управлінських рішень, які сформулював у вигляді нижченаведених рекомендацій:

- перш ніж вникати в деталі, постарайтеся отримати уявлення про проблему в цілому;
- не приймайте остаточного рішення, поки не розглянете всі можливі варіанти;
- завжди сумнівайтеся – навіть загальновідомі істини повинні викликати у вас недовіру, не бійтеся відхилити і перевірити їх ще раз;
- вивчайте проблему ґрунтовно, навіть коли шанси на її успішне вирішення здаються мізерними;
- шукайте, згадуйте аналогії, підходи, алгоритми, ситуації, що допоможуть вам краще зрозуміти суть розв'язуваної проблеми і знайти оптимальний варіант її вирішення;
- ставте якнайбільше запитань: іноді правильно сформульоване запитання істотно змінює зміст відповіді;
- не зупиняйтеся на рішенні, що першим спало на думку; знайдіть його слабкі місця, знайдіть інші рішення і порівняйте їх з першим;
- пам'ятайте, що кожна людина має власну точку зору на життя і повсякденні проблеми;
- перед прийняттям остаточного варіанта рішення обговоріть з ким-небудь свої проблеми (одна голова добре, а «півтори» – краще);
- не зневажайте своїми почуттями (інтуїцію визначають як «неусвідомлений досвід»).

Найскладнішим в ухваленні рішення є вибір із декількох альтернативних варіантів, і тут може допомогти, насамперед, практичний досвід працівника. Доцільно проаналізувати можливі наслідки прийняття і здійснення того чи іншого рішення. Для цього рекомендується відповісти на такі питання: – що я виграю? – що я програю? – які додаткові зобов'язання в мене з'являться? – яка нова ситуація виникне? – які нові задачі в мене виникнуть? – які можливі побічні результати? – чи потрібні будуть нові рішення?

Організація і реалізація особистого трудового процесу – *четверта функція* самоменеджменту – передбачає складання розпорядку дня керівника.

Існують загальні рекомендації та правила щодо раціональної організації робочого дня, зокрема:

Правила початку робочого дня:

- Починати роботу із позитивним настроєм та, по можливості, в один і той же час.
- Здійснювати перевірку плану дня, складеного напередодні.
- Виконувати спочатку ключові та складні завдання.

Правила основної частини робочого дня:

- Ґрунтовно готуватися до виконання завдань.
- Намагатися виконувати завдання у запланований термін.
- Вміти відхиляти додатково виникаючі питання.
- Здійснювати роботу у помірному темпі, робити своєчасні паузи та перерви.
- Намагатися раціонально завершувати початі справи.

Правила завершення робочого дня:

- Здійснювати контроль за виконанням запланованих справ.
- Скласти план роботи на наступний день.

П'ятою функцією самоменеджменту є самоконтроль за виконанням трудової діяльності.

Самоконтроль охоплює три основних завдання:

- осмислення стану виконання завдань, тобто з'ясування того, що вже досягнуто до моменту здійснення контролю;
- порівняння запланованих та отриманих результатів;
- коригування планів за встановленими відхиленнями.

Наприкінці кожного робочого дня необхідно контролювати і відобразити не тільки факт виконання поставлених цілей, але і здійснювати аналіз причин невиконання намічених завдань.

Контроль процесу здійснюється регулярно, через рівні проміжки часу. У ході контролю процесу перевіряються плани й організація праці. Перевірка проводиться шляхом відповідей працівником на такі питання:

- чи виконую я дійсно необхідні задачі?
- чи не порушений принцип пріоритетності?
- чи дотримуються встановлені терміни?
- чи передоручаються справи, у тому числі й термінові?
- чи групуються в окремі блоки невеликі задачі?
- чи всі можливості використовуються для раціоналізації і розвантаження?
- що відбудеться, якщо цю роботу взагалі не виконувати?
- що відбудеться, якщо цю роботу цілком чи частково передоручити?
- що відбудеться, якщо цю роботу зробити за менший проміжок часу?

Чіткі, самокритичні і своєчасні відповіді на поставлені питання підкажуть працівнику шляхи і способи оптимізації процесу, дозволять виробити і реалізувати оперативний вплив на відхилення, що виникли в ході роботи. Контроль результатів – це основа процесу самоменеджменту. Розрізняють кілька видів контролю: регулярний, проміжний (поточний) і цільовий (кінцевий).

Останньою функцією самоменеджменту є раціоналізація комунікативного процесу та отримання інформації, яка об'єднує усі вищерозглянуті функції.

Важливість цієї функції пов'язана з тим, що на працівника щодня обрушується потік інформації, яку йому доводиться упорядковувати. Для того щоб заощаджувати власний робочий час необхідно розробити підхід до опанування інформації, а саме: раціональний розгляд документації та ведення кореспонденції (читання, сприйняття, відповідь тощо), ефективне проведення нарад (визначення питань напередодні, встановлення часу на кожне питання), телефонні переговори (планування змісту розмови та тривалості) тощо.

Практичні технології самоменеджменту

Працівнику ЦСССДМ необхідно користуватися всім арсеналом сучасних технологій самоменеджменту. Найбільш апробованими технологіями вважають:

- метод «Альпи»,
- ведення щоденника часу,
- принцип Парето,
- ABC-аналіз,
- аналіз за принципом Ейзенхауера.

Метод «Альпи» полягає у резервуванні робочого часу «про запас» у співвідношенні (60:40). Тобто, при складанні плану виконання певного завдання слід дотримуватися основного правила, згідно з яким планом охоплюють 60 % робочого часу і приблизно 40 % залишають як резервний час для вирішення неочікуваних справ. Метод «Альпи» включає 5 стадій:

- складання завдань;
- оцінку тривалості акцій;
- резервування часу (у співвідношенні 60/40);
- прийняття рішень по пріоритетах і передорученню;
- контроль (облік незробленого).

Метод «Альпи?» сприяє підвищенню ефективності робочого дня, а саме:

1. Планування наступного дня.
2. Чітке представлення про задачі дня.
3. Упорядкування роботи протягом дня.
4. Подолання безпам'ятності.
5. Концентрація на більш важливому.

6. Зменшення обсягу «паперової» роботи.
7. Досягнення цілей дня.
8. Виділення більш важливих і менш важливих справ.
9. Прийняття рішень про пріоритети і передоручення.
10. Раціоналізація за допомогою угруповання задач.
11. Скорочення перешкод.
12. Самодисципліна.
13. Зменшення стресів.
14. Поліпшення самоконтролю.
15. Підвищення задоволеності і мотивації праці.
16. Ріст особистих результатів.
17. Виграш у часі за рахунок організації праці.

Ведення щоденника часу, який являє собою одночасно календар-пам'ятку, особистий щоденник, записну книжку, інструмент планування, довідник, картотеку ідей та інструмент контролю. Користь від подібних календарів для поміток полягає в тому, що вони допомагають орієнтуватися в строках і датах.

Застосування **принципу Парето** (співвідношення 80:20) полягає в тому, що якщо всі робочі функції розглянути з точки зору їх ефективності, то виявиться, що 80 % кінцевих результатів досягається лише за 20 % витраченого часу, тоді як решта 20 % загального «поглинають» 80 % робочого часу.

Встановлення пріоритетності завдань за допомогою **ABC-аналізу** включає в себе такі позиції:

- найважливіші завдання (категорія А) становлять приблизно 15 % кількості всіх завдань і справ, якими зайнятий керівник. Однак, значущість цих завдань становить приблизно 65 %;
- важливі завдання (категорія В) складають у середньому 20 % від загального числа і також 20 % значущості завдань і справ працівника;
- менш важливі і несуттєві завдання (категорія С) становить, навпаки, 65 % загальної кількості завдань, але мають незначну частку – близько 15 % у загальній вартості всіх справ, які потрібно виконати.

Аналіз за принципом Ейзенхауера передбачає встановлення пріоритетності у виконанні завдань за такими критеріями, як важливість і терміновість справи.

Важливість і терміновість справ – поняття відносні. Справи мають тенденцію змінювати ступінь своєї терміновості та важливості, але на якийсь певний момент можна приблизно визначити ці показники для себе. Залежно від ступеня терміновості і важливості, завдання розрізняють за чотирма групами:

1. Термінові/важливі справи. За них варто братися негайно і самому їх виконувати.

2. Термінові/менш важливі справи.
3. Менш термінові/важливі завдання. Їх не треба виконувати терміново. Але потрібно проконтролювати, щоб вони не перейшли в розряд термінових справ.
4. Менш термінові/менш важливі завдання.

Розподіл щоденних завдань за пріоритетами відповідно до принципу Ейзенхауера наведено у табл.1.

Таблиця 1

Розподіл щоденних завдань за пріоритетами

Термінові/важливі справи (<i>високий пріоритет</i>)		Термінові/менш важливі справи (<i>середній пріоритет</i>)	
Завдання	Термін виконання	Завдання	Термін виконання
Менш термінові/важливі справи (<i>середній пріоритет</i>)		Менш термінові/менш важливі справи (<i>низький пріоритет</i>)	

Сукупність різних методів та прийомів самоменеджменту, які доцільно використовувати у практичній діяльності керівників фармацевтичних закладів, узагальнена у табл. 2.

Таблиця 2

Рекомендовані методи та прийоми самоменеджменту

Функція самоменеджменту	Методи	Результат
1. Постановка цілей	Визначення мети, ситуаційний аналіз, цільові стратегії та методи досягнення успіху, формулювання мети	Мотивація, усунення слабких сторін, розпізнавання переваг, концентрація зусиль на вузьких місцях, з'ясування та фіксація термінів і найближчих кроків
2. Планування використання часу	Стратегічне й оперативне планування, планування дня, принципи тимчасового менеджменту, метод «Альпи», система Франкліна, «пряме і зворотне» планування, ведення щоденника часу	Підготовка до реалізації мети, оптимальний розподіл і планування часу, скорочення строків виконання
3. Прийняття рішення	Встановлення пріоритетів, принцип Парето, ABC аналіз, принцип Ейзенхауера, делегування завдань	Першочергове вирішення життєво важливих проблем, упорядкування справ за їх важливості, продуктивність трудових витрат
4. Організація і реалізація	Розпорядок дня, графік продуктивності, денний робочий план	Концентрація на значних завданнях, використання піку продуктивності, облік періодичних коливань, становлення індивідуального робочого стилю

5. Самоконтроль	Контроль процесу роботи, контроль досягнення поставлених цілей, огляд підсумків минулого дня	Забезпечення запланованих результатів, позитивний вплив на перебіг життя
6. Інформація та комунікація	Раціональні наради, раціональне ведення переговорів, раціональне використання телефону, раціональне ведення кореспонденції, листки-пам'ятки і формуляри	Краща організація нарад і конференцій, виділення часу для співбесід, відмежування від можливих перешкод, менше відволікань

Тайм-менеджмент як складова самоменеджменту

Тайм-менеджмент – в перекладі з англійської означає «управління часом». Часом, зрозуміло, не можна керувати, а практичним завданням тайм-менеджменту є упорядкування використання робочого і особистого часу. Іншими словами, це облік та оперативне планування часу.

Відповідно до теорії тайм-менеджменту, важливим для кожного працівника є виявлення сутності та мінімізація впливу або абсолютне подолання хронофагів – факторів, що викликають нераціональні витрати часу у діяльності протягом робочого часу.

Хронофаги – це вид стандартних ситуацій та інші перепони, що тимчасово зупиняють процес роботи або які перешкоджають та унеможливають подальше її виконання.

Ще у 1984 році одним з найвідоміших у світі дослідників таймменеджменту Лотаром Зайвертом були окреслені типові хронофаги. Зі змінами зовнішнього середовища відбуваються і зміни в чинниках, що заважають якісній організації управлінсько-організаційній діяльності.

Найбільш розповсюдженими хронофагами визнані:

1. Постійний поспіх.
2. Відсутність чіткого розподілу робіт або їх пріоритетності.
3. Постійне доопрацювання справ вдома.
4. Великий потік рутинних справ, часто строкових, робота над якими займає багато часу.
5. Метушливість.
6. Слабка мотивація праці.
7. Телефонні дзвінки особистого характеру.
8. Неefективна робота з документацією.
9. Синдром «відкладання справ на потім».
10. Відсутність самоорганізації та самодисципліни.
11. Недостатній контроль за виконанням роботи.
12. Виконання чужих завдань.

До зазначених факторів доцільно додати також сучасні техногенні хронофаги, які можуть працювати як на користь роботі, так і заважати, наприклад телевізор, Інтернет в особистих цілях, чати-форуми, електронна пошта, комп'ютерні ігри, купівля товарів у режимі «он-лайн».

Окрім хронофагів, існують і внутрішні перешкоди, які відволікають від виконання завдань та цілей, а саме:

- невміння відмовляти;
- звичка хапатися за все і відразу;
- неправильна оцінка термінів і обсягів робіт;
- бажання завжди бути корисним і допомагати всім;
- природна повільність;
- відсутність звички вести записи;
- зайва товариськість;
- звичка приступати до роботи не забезпечивши себе всім необхідним;
- не вміння розставляти пріоритети;
- звичка кожні 5-10 хвилин перевіряти пошту (блоги, форуми) або іншу інформацію на сайті;
- недолік відпочинку (постійний сонливий стан);
- звичка повністю покладатися на пам'ять;
- природна неуважність;
- звичка відкладати щоденні справи на кінець дня;
- не вміння стежити за виконання проекту;
- звичка палити.

Подібні перешкоди, як правило, не враховують як частину робочого процесу, але вони частіше всього перешкоджають роботі і забирають частину часу.

Підводячи підсумок, слід зауважити. Складовою успішної і результативної роботи працівника є самоменеджмент, основою якого є самоорганізація, вміння управляти власним ресурсом (часом, емоціями), вміння володіти ситуацією і бути готовим в умовах змін справлятися з ризиком і управляти ним. З урахуванням ритму життя, сучасним змінам самоменеджмент стає актуальним інструментом щодо досягнення цілей.

Технологія самоменеджменту є послідовністю етапів взаємопов'язаних з його основними функціями. Першим стає обрання цілі та критеріїв, що дозволять оцінити результат. Планування має вигляд алгоритму дій щодо досягнення цілей. І звичайно контроль отриманих результатів на всіх етапах роботи, метою якого є виявлення і усунення недоліків і відхилень від плану. При цьому необхідно приділяти увагу фактору інформації, що надходить як з внутрішніх, так і з зовнішніх джерел, прагнучи до підвищення її актуальності.

6.3. Рекомендації працівникам центрів соціальних служб щодо врахування гендерних аспектів у соціальній роботі з сім'єю

ГОНЧАРЕНКО О.В.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка

Зміни, які відчуло українське суспільство протягом останніх років, засвідчили, що інститут сім'ї є одним із найстабільніших інститутів соціального життя. Разом з цим науковці відзначають, що в сучасній сім'ї подружні, батьківські та інші соціально важливі ролі змінюються з різною швидкістю, наповнюючись новим змістом, що актуалізує дослідницький інтерес до їх вивчення.

Зазначене актуалізує необхідність вивчення гендерних аспектів сімейного життя задля врахування гендерної складової в практичній соціальній роботі з родиною.

Традиційно сімейною проблематикою займається *соціологія сім'ї*, в рамках якої увага приділяється таким темам:

- народжуваність й особливості репродуктивної функції сім'ї;
- поєднання жінкою сімейних і професійних ролей, становище заміжньої жінки в суспільстві;
- відносини батьків і дітей, виховання дітей-школярів.

Безперечно, зазначені проблеми охоплюють важливі сторони життєдіяльності сім'ї, проте далеко не вичерпують всіх питань шлюбно-сімейних відносин, адже не виявляють фактів дискримінаційного становища жінок та чоловіків як у родині, так і поза нею.

Нині до розгляду проблемних питань сім'ї науковцями і практиками застосовується категорія гендеру та гендерна теорія.

Гендер позначає:

- стать як соціокультурний конструкт, соціальну особливість статі людини на відміну від біологічної статі (сукупності анатомо-фізіологічних особливостей організму, заданих від народження);
- соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості чоловіка або жінки в усіх сферах життєдіяльності;
- організована модель соціальних відносин між жінками та чоловіками, яка характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в основних інститутах суспільства (зокрема, і в сім'ї), визначає або конструює їх соціальні відносини.

Поняття чоловічої і жіночої поведінки, маскулітних і фемінних манер, дій, мови – це є **гендерні конструкти**, які втілюють в собі соціальні очікування щодо характеристик «справжнього чоловіка» або «справжньої жінки»:

- бути жінкою або чоловіком – зовсім не означає бути людиною з жіночою або чоловічою анатомією;
- бути жінкою або чоловіком означає слідувати певним соціокультурним очікуванням, висунутим суспільством до людини на підставі прийнятих у цьому суспільстві «правил статі».

Гендерна теорія – це сучасний науковий пошук паритетних і збалансованих відносин між статями на основі аналізу та переосмислення історії, суспільного і приватного життя, всієї соціальної культури як сфери формування життєвих стратегій індивідів.

Гендерна теорія спирається на **теорію соціального конструювання гендеру**, згідно якої:

- гендер конструюється завдяки соціалізації, розподілу праці за ознакою статі, системою гендерних ролей, сім'єю, ЗМІ;
- гендер конструюється і самими індивідами – на рівні їх свідомості (тобто, гендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і ролей, пристосування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки і т.д.). Гендерна ідентичність означає, що людина приймає визначення мужності і жіночності, які існують в рамках своєї культури.

Разом з тим, варто знати, що сучасна гендерна теорія:

- не заперечує існування певних відмінностей між жінками і чоловіками
- зауважує важливість соціокультурної оцінки та інтерпретації розбіжностей між статями
- застерігає проти побудованої системи влади на основі цих відмінностей.

Поняття «гендер» передає сенс соціальних очікувань, що висуваються до чоловіків і жінок конкретним суспільством в певних економічних, соціокультурних і політичних умовах.

Залучення категорії «гендер» та гендерної теорії до розгляду проблемних питань сім'ї в рамках соціальної роботи розуміється передовсім як модернізація даної професійної сфери.

Адже традиційно у роботі з сім'ями соціальний працівник переважно спирається на *функціоналістську концепцію* соціолога Талкота Парсонса, згідно з якою кожній статі відведені певні функції в суспільстві, котрі мають доповнювати одна одну. Зокрема, дана теорія пояснює диференціацію сімейних ролей за ознакою статі:

- чоловік виконує *інструментальну роль*, зв'язуючи сім'ю із зовнішнім світом і забезпечуючи її матеріально;
- дружина бере на себе *експресивну роль*, що регулює взаємини всередині сім'ї шляхом емоційної, психологічної підтримки чоловіка й дітей.

В умовах традиційного підходу до розуміння сутності сім'ї, розподілу ролей та обов'язків між її членами, склалась т. зв. *ідеологія*

жіночого призначення (виникла в 1950-ті рр. на хвилі консервативного руху як відродження традиційного патріархатного розуміння ролі жінки), згідно з якою жіноча соціальна роль зводиться до безумовного служіння сім'ї.

Домашня робота, яка є сумісною з жіночим повсякденням, особливо виховання дітей, як правило, доручається саме жінкам. Соціолого-біологи (Тайгер та Шефер) стверджують, що розподіл праці за статевою ознакою передбачено біологічно. Відтак, особливості фізіології жінок роблять їх більш придатними до справи піклування про дітей.

В даній ідеології немає відкритої зневаги до жінок, проте вона слугує підґрунтям для прихованої дискримінації щодо них шляхом обмеження їхніх інтересів виключно сферою сім'ї і витисненням з позасімейного (передовсім, професійного) соціального простору.

На відміну від традиційної ідеології, **гендерний підхід**, який ґрунтується на багатьох сучасних психологічних дослідженнях, вказує на те, що **для людей біологічна схильність є лише тенденцією, а не законом, яку можна змінити, в тому числі під впливом культури і виховання.**

При тому, що соціальне обслуговування базується на принципах прав людини незалежно від статі, на практиці фахівці мають справу з **патріархатними відносинами всередині родини**, які призводять до латентних дискримінаційних проявів щодо жінок.

Патріархат (від лат. Pater – батько) – система організації соціальних відносин, за якої чоловіки визначають мирно або силою свою владну роль у суспільстві, державі, приватному житті, а «жіноче» завжди підпорядковується «чоловічому». Підпорядкування жінок випливає не з біологічної відмінності від чоловіків, а з соціального конституювання жіночого як другорядного.

Патріархатні відносини – система міжстатевих відносин, які побудовані на пануванні чоловічої статі над жіночою й ґрунтуються на ідеології «природного призначення» жінки, традиційному ставленні до її обов'язків.

Гендерно чутлива соціальна робота з сім'єю ґрунтується на **теорії конфлікту**: *як кожна мала група, сім'я не застрахована від суперечок і конфліктів щодо поділу матеріальних благ, не завжди рівного і справедливого розподілу домашніх обов'язків та виховання дітей, часу на відпочинок і сон.*

Аналіз сімейних проблем в контексті гендерно чутливої соціальної роботи допомагає фахівцеві акцентувати увагу на наступному:

У сімейному осередку відтворюється гендерна нерівність, що є різновидом соціальної нерівності.

Гендерна нерівність – соціальний устрій, за якого соціальні позиції чоловіків і жінкою суттєво відрізняються.

Гендерна рівність – це результат відсутності дискримінації особи

за ознакою статі при наданні можливостей, розділі ресурсів, при доступі до послуг. Справжня рівність не передбачає нівелювання біологічної статі або зрівняння фізичних сил чоловіка і жінки, не ставить своєю метою ідентифікувати чоловіка з жінкою; з цього поняття виключаються об'єктивні фізичні відмінності, пов'язані з приналежністю до різних статей.

Центральною ідеєю гендерної рівності є ідея всеосяжної участі жінок і чоловіків у житті суспільства, в тому числі і в сімейній сфері. По-іншому цей факт можна назвати *рівноправністю*: і чоловік, і жінка мають однаковий набір прав і можливостей.

У життєдіяльності сучасних родин традиційна патріархальна ідеологія часто використовується для виправдання гендерної нерівності між чоловіком і дружиною. Зокрема, слідування традиційним гендерним ролям слугує для:

- виправдання домінуючого становища чоловіків у родинах та небажання виконувати повсякденні домашні обов'язки;
- самовиправдання підлеглого становища жінок і перевантаженості домашньою роботою з обслуговування членів родини.

Між чоловіками і жінками, крім законодавчо оформлених відносин, складаються гендерні контракти.

Гендерні контракти – розподіл гендерних ролей за визначеними усталеними практиками. Вони описують правила взаємодії, права й обов'язки, що визначають поділ праці за ознакою статі в сімейній і професійній сферах.

Так, в українських реаліях науковці виділяють чотири типи жіночих гендерних контрактів:

- *працююча матір* (поєднання материнства і життєво необхідної роботи задля забезпечення родини);
- *кар'єрно орієнтована жінка* (поєднання материнства, відповідальності за домогосподарство і професійного зростання, що передбачає безкоштовну допомогу родичів та оплачувану працю найманих робітників);
- *домогосподарка* (обслуговування членів родини, материнство, сексуальна привабливість в обмін на матеріальне забезпечення чоловіка);
- *спонсорський контракт* (обмін / продаж зовнішньої привабливості й сексуальності на матеріальну підтримку чоловіка).

Ці гендерні контракти є результатом стихійного пристосування до нових умов життя і вироблення для цього різними соціальними групами різноманітних стратегій.

Взаємини між членами родини, іноді в прихованому вигляді, але завжди ґрунтуються на розподілі влади між ними.

Той факт, що гендерні стосунки завжди ґрунтуються на відносинах

влади, на рівні повсякденної свідомості часто не усвідомлюється ані соціальним працівником, ані членами сім'ї.

Влада, як соціальний феномен, завжди виявляється в певній ієрархії, а в сімейному осередку вона знаходить прояв як:

- *стратифікація родини за статево-віковими ознаками* (розподіл влади між чоловіком і жінкою, батьками й дітьми);
- *суворий гендерний розподіл прав та обов'язків між чоловіком і дружиною* (чоловік – здобувач, годувальник і захисник сім'ї; дружина – домогосподарка, вихователька власних дітей і доглядальниця за старшими членами родини);
- *гендерні відмінності у вихованні різностатевих дітей* (хлопчиків схвалюють за енергію і змагальність, не карають за пустощі або навіть за прояви агресивності; дівчаток заохочують до слухняності і турботливості, допомоги по домашньому господарству, схвалюють за охайний зовнішній вигляд; поведінка дітей, яка не відповідає статево-рольовим очікуванням, тягне за собою негативні санкції).

Чоловік уже не є єдиним годувальником родини і в більшості сучасних сімей бюджет складається з двох (часто рівних) частин, що надходять як від чоловіка, так і від жінки.

Але, як стійкий пережиток минулого, зберігається патріархальна ідеологія і традиційні гендерні ролі:

- від жінок вимагають зосередженості на домашній сфері, відмови від професійних амбіцій і самопожертви заради своїх близьких, передовсім дітей («гарна мати повинна все віддати дітям, а потім думати про себе», «успішність виховання дітей більше залежить від матері, ніж від батька» та ін.);
- від чоловіків очікують успіхів у суспільній та професійній сферах, тому питання їхньої участі у сімейній сфері розглядається як периферійне, другорядне («домашня праця – справа, не варта справжнього чоловіка» та ін.).

Крім того, традиційна гендерна сегрегація з сімейної сфери переноситься у сферу зайнятості – жіночі професії і жіночі робочі місця формуються шляхом винесенням на соціальний рівень традиційних жіночих занять (наприклад, в галузі охорони здоров'я і соціального забезпечення жінки складають 83%, у торгівлі та громадському харчуванні – 82%, в освіті – 79% від загальної кількості зайнятих).

Значна, а в окремих країнах – велика, частина жінок нині поєднує материнство з роботою поза домом.

Варто усвідомлювати, що нині відпала соціальна необхідність у поділі праці на основі здатності жінки до дітонородження, як було в примітивних суспільствах. Сучасна жінка вже не народжує, як у минулому, великої кількості дітей, а, отже, значна частина її життя вивільняється і має бути присвячена чомусь ще, щоб реалізувати свої

здібності і знання. Це можуть бути і професійне вдосконалення та кар'єра, і громадська робота.

Як результат, змінилися репродуктивні установки жінок:

- народжують переважно у віці 25-29 і 30-34 роки;
- планують і регулюють кількість дітей в сім'ї;
- орієнтуються на одnodітність / малодітність.

Соціально-економічними детермінантами зміни репродуктивної поведінки жінок визначають:

- постійне зростання сфери суспільного виробництва, до якої залучаються жінки, та високий рівень зайнятості жінок у суспільному виробництві в цілому;
- відповідне поширення серед сучасних жінок цінностей кар'єрного зростання та самовираження в професійній діяльності;
- доволі високі вимоги до матеріального і культурного рівня життя та до якості виховання дітей;
- подекуди переважання як у жінок, так і чоловіків «споживацьких» орієнтацій;
- нестабільність самого шлюбу, його висока конфліктність і невпевненість жінок в тому, що він не розпадеться.

Сімейне життя працюючих жінок нерозривно пов'язане з перевантаженістю хатньою роботою, велику частину якої традиційно виконують саме вони.

Згідно зі стереотипними уявленнями про закріплення сімейних і професійних ролей за статтю, для жінок провідною роллю вважається сімейна. Проте, сучасні жінки – не тільки домогосподарки, вони на рівні з чоловіками активно задіяні й у сфері зайнятості.

Традиційний розподіл гендерних ролей породжує доволі гостру проблему «*подвійного навантаження*» («*second shift*») – поєднання жінками професійної зайнятості і завантаженості в приватній сфері (окрім основної оплачуваної праці, вони змушені виконувати додаткову неоплачувану роботу, пов'язану з домогосподарством).

Попри всі заклики допомогти їм у домашніх справах, чоловіки найчастіше не хочуть нарівні з дружинами брати участь у вихованні дітей, готуванні їжі, прибиранні будинку та виконанні інших домашніх обов'язків.

Безперечно, чоловіки також витрачають деякий час на «домашні» справи, проте кількісні дані свідчать про нерівномірний розподіл хатніх обов'язків між чоловіками і жінками. Якщо чоловіки Європи, Америки, Азії та Африки витрачають на хатню роботу щонайбільше 3 години на добу (від 40 хвилин у Кореї до 3 годин у Данії), то жінкам доводиться приділяти їй щонайменше 3 години 45 хвилин (від 3 годин 45 хвилин у Норвегії до 6 годин 25 хвилин у Туреччині).

За даними вітчизняних досліджень, українські чоловіки витрачають на хатню роботу від 1 до 15 годин на тиждень, натомість

жінки – від 5 до 30 годин, тобто у 3 рази більше. Кількісна різниця між залученими до приготування їжі чоловіками і жінками сягає майже 30% (зрозуміло, з кількісним переважанням останніх).

Незважаючи на те, що з ростом технологізації домашньої роботи – появою пральних машин, пылесмоків, хлібопічок, кулінарних напівфабрикатів – чоловіки долучаються до домашньої роботи, та все ж таки гендерний розрив у часі, витраченому на домашню роботу, лишається. На сьогодні не виявлено жодної країни, де б чоловіки в середньому витрачали більше часу на щоденну працю удома, у порівнянні з жінками.

Тому в родинях, де жінки працюють поза домом, нерідко виникають стресові і конфліктні ситуації.

Наслідки «подвійного навантаження» для жінок:

Переживання більшістю жінок *«рольового конфлікту»* через одночасне виконання ними декількох соціальних ролей (зокрема, шлюбної, материнської і професійної).

Об'єктивні фактори виникнення рольового конфлікту:

- надмірна напруга, пов'язана з поєднанням професійної і домашньої роботи;
- відсутність повноцінного відпочинку;
- дефіцит часу;
- неналежні житлові умови;
- маленькі діти.

Суб'єктивні фактори виникнення рольового конфлікту:

- підвищене почуття відповідальності;
- високий рівень домагань;
- патріархатні установки по відношенню до сім'ї («незважаючи ні на що, я повинна бути доброю господинею і матір'ю»).

Перебування жінок у стані постійної втоми (*«синдром хронічної стомленості»*), що проявляється у зниженні працездатності, роздратованості та пригніченості. Довготривале перебування у такому стані призводить до депресивних тенденцій і неврастенії (нервова виснаженість).

У групі ризику – працюючі жінки, які мають дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. По мірі дорослішання дітей зменшується і побутове навантаження жінок. Однак, до того часу, коли повиростають діти, з'являються інші об'єкти, які будуть потребувати постійного піклування і догляду з боку жінки. Це старі батьки та інші родичі.

Отже, працюючі заміжні жінки щоденно знаходяться в конфліктній ситуації «дім – робота», що перешкоджає не тільки їхній особистісній і професійній самореалізації, але й позначається на загальній задоволеності сімейним життям (часто призводить до погіршення, а потім й до розриву подружніх відносин).

Нерівність жінки в сім'ї (коли вона побудована за патріархальною моделлю) призводить до того, що заміжні жінки є менш задоволеними, ніж незаміжні.

За статистикою, заміжні жінки страждають на значно більшу кількість фізичних і психічних хвороб, ніж самітні, і навіть кінчають життя самогубством. Кількість самогубств серед заміжніх жінок і самотніх чоловіків вища, аніж серед самотніх жінок і одружених чоловіків.

Такі невтішні дані дозволили науковцям висунути «шокову теорію шлюбу», згідно з якою заміжжя для жінок практично завжди є психологічним випробуванням. Такий висновок професор Дж. Берnard зробила на підставі аналізу таких обставин, як:

- різка зміна ролей, що відбувається після весілля (з об'єкта залицяння жінка перетворюється на служницю для чоловіка, від якої очікується обслуговуюча праця);
- наявність завищених очікувань від чоловіка, обґрунтованими гендерно-стереотипними уявленнями про «справжнього чоловіка-супермена»;
- необхідність пристосування до партнера, особливо вагома передовсім для жінки, що часто можлива лише ціною придушення власного інтелекту та особистісних потреб;
- відмова жінки від професійних амбіцій та кар'єри через появу великого обсягу домашньої роботи та народження дітей;
- єдиною долею для такої жінки стає праця домогосподарки з обслуговування родини, що є суспільно схвалюваною та потрібною для сім'ї, але неоплачуваною та суспільно невизнаною.

Гендерний підхід в аналізі внутрішньосімейних відносин передбачає акцентування не тільки на жіночих, але й на чоловічих проблемах з метою їхнього вивільнення з-під негативного впливу гендерних стереотипів, характерних для патріархальної культури.

Відповідно до гендерних стереотипів та традиційного розподілу гендерних ролей, чоловік не повинен занурюватися у справи сім'ї, розв'язувати щоденні сімейні проблеми, оскільки «чоловічі» обов'язки виходять далеко за межі родини.

Гендерний підхід дає можливість проаналізувати наслідки виконання чоловіками традиційних гендерних ролей в сім'ї:

- 1) роль єдиного годувальника накладає на чоловіка повну матеріальну відповідальність за сім'ю, що потребує разом з цим повної психологічної готовності взяти на себе цю відповідальність і високого ступеню соціальної компетентності, щоб втриматися в цій ролі; слідування цьому стереотипу негативно відбивається на фізичному і психологічному самопочутті чоловіків;
- 2) у сімейній сфері чоловік виглядає інфантильно, оскільки не хоче брати на себе відповідальність, не бажає ділити з дружиною сімейні обов'язки та хатню роботу; у побуті і самообслуговуванні виглядають безпорадно і безпомічно;
- 3) на рівні міжособистісних сімейних відносин роль сильного,

стриманого у власних емоціях супермена, «який ніколи не плаче», нав'язувана чоловікові патріархальною ідеологією, призводить до його частих непорозумінь з оточенням, для якого він виглядає черствою людиною, а іноді, зрештою, таким і стає;

- 4) через гонитву за особистим успіхом у чоловіків часто відбуваються психосоматичні розлади, спостерігається відсутність спілкування з сім'єю;
- 5) відсутність батька в процесі виховання синів, який має бути зразком гендерно відповідної поведінки і джерелом інформації про чоловічі гендерні ролі, породжує специфічні труднощі у перебігу гендерної соціалізації хлопчиків.

В контексті зазначеного, зростає роль участі чоловіків в сімейній сфері, причиною чого є зміна соціальних умов і відносин – руйнується традиційна система гендерного розподілу праці, гендерних відносин, влади. Зміни торкнулися і шлюбно-сімейних відносин, де справедливий розподіл сімейних обов'язків між чоловіком і жінкою стає запорукою сімейного благополуччя.

Зміни в структурі гендерних ролей позначилися і на стереотипах маскулінності. Наразі затребуваний інший образ «справжнього чоловіка» – «сім'янин» і «батько», який не тільки матеріально забезпечує сім'ю, але й на рівні з дружиною веде домогосподарство, бере участь у вихованні дітей, цікавиться їх справами, допомагає адаптуватися в соціальному середовищі.

Гендерний підхід до розв'язання проблеми сімейного насильства ґрунтується на аналізі факторів, які впливають на рівень насильства в сім'ї, – існування на рівні суспільної свідомості певних стереотипів дії, поведінки, позитивних і негативних оцінок цієї поведінки.

Так, збереження стереотипу патріархальної сім'ї з традиційним розподілом ролей за статеві-віковою ознакою в сучасному суспільстві не лише ставить усіх членів сім'ї в залежність від чоловіка, а й подвоює навантаження на жінку, на яку за традицією покладається турбота про дітей і домашнє господарство, відповідальність за збереження сім'ї; до того ж жінка має ще й працювати.

Такий «перекіс» у сімейних відносинах призводить до конфліктів, коли чоловік, який не має інших засобів підтримання своєї влади, вдається до фізичного чи сексуального насильства. Чоловіки, які чинять насильство в сім'ї, часто схильні підкреслювати перевагу своєї статі, особливу відповідальність чоловіка за родинний добробут, роль годувальника, лише завдяки якому сім'я існує. Це дає їм підстави вимагати від оточуючих особливої поваги, виконання всіх своїх примх і забаганок. Навіть у тих випадках, коли немає інших підстав для гордості, його самоповага живиться думкою про те, що він заслуговує на повагу вже тому, що він чоловік.

Під впливом гендерних стереотипів перебувають і жінки – жертви сімейного насильства. Вони часто вважають себе винними у вчиненому над ними насильстві, розглядають його як заслужене покарання за реальні або уявні помилки, не розуміють порушення їхніх прав, схильні вибачати насильнику, соромляться оприлюднювати факти насильства та звертатися за допомогою до поліції чи соціальних служб.

Таким чином, прикладний характер соціальної роботи актуалізує важливість врахування гендерних аспектів у розв'язанні проблем сучасної сім'ї.

Соціальні працівники працюють у сфері «людина-людина», а тому розуміння нових соціальних проблем, знання сучасних життєвих практик з опорою на гендерні знання повинно входити до змісту професійної компетенції фахівців.

Гендерний підхід, залучаючи до розгляду комплекс соціальних чинників, допомагає фахівцеві зрозуміти характер таких негативних явищ у родинній сфері, як ослаблення відповідальності чоловіків за дружину і дітей, перевантаженість заміжніх жінок домашніми справами, високий рівень розлучень, «приховане безбатченківство» (коли батько є, але не займається вихованням дітей) та ін.

Гендерні стереотипи, пов'язані із закріпленням професійних ролей виключно за чоловіками, а сімейних – за жінками, не враховують реалії сучасного життя, які набагато складніші і багатоманітніші цих вельми спрощених моделей поведінки чоловіків і жінок. Слідування цим стереотипам негативно відбивається на психологічному самопочутті чоловіків і жінок, бо така ситуація значно обмежує можливості їхнього особистісного розвитку. Жінки не реалізують себе в професійній сфері, чоловіки перебувають у стресових станах через підвищену відповідальність за матеріальне забезпечення родини і не реалізують себе у повній мірі у сімейному житті.

Розуміння між подружжям, підтримка, самореалізація, баланс сімейного та особистого, змістовне дозвілля, спільна участь у вихованні дітей, рівний розподіл домашньої роботи, як компоненти гендерної рівності, створюють сприятливе сімейне середовище як для жінок, так і для чоловіків. Щаслива сім'я – найкращий життєвій сценарій і приклад для наслідування дітьми.

6.4. Лідерство і team building у роботі сучасного соціального працівника

ШПИГ Н.О.

*кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Динаміка сучасного життя вносить свої корективи щодо потреб, умов, пропозицій загального життєвого устрою, а також продукує певні запити щодо пріоритетних професійних та особистісних характеристик сучасного фахівця, в тому разі й фахівця соціальної сфери.

На разі, особливою актуальністю відзначається наявність таких професійно особистісних параметрів-характеристик, з одного боку як лідерство, а з іншого – вміння працювати в команді. Спроможність фахівця оптимально балансувати в межах таких дещо антагоністичних «параметрів» засвідчує: по-перше його здатність відповідати сучасним запитам та тенденціям професійного розвитку та реалізації, а по-друге актуалізує спрямованість сучасного соціального працівника до особистісного саморозвитку.

Бути лідером та одночасно вміти працювати в команді – це об'єктивна вимога сучасності. Адже зазначений спектр лише підсилює готовність фахівця соціальної сфери успішно балансувати на вістрі умов та механізмів, що оптимізують процес і результат професійної діяльності.

Отож, звернемось до розгляду особливостей лідерства та командної роботи через призму фахової діяльності соціального працівника.

Оскільки лідерство упродовж багатьох років залишається важливим суспільним явищем, вивченню досліджуваного феномену присвятили свої наукові доробки такі науковці як: К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, С. Гіль, І. Іванов, А. Лутошкін, А. Мудрик, Г. Лактіонова, О. Косенчук, Ю. Кращенко, А. Лутошкін, Л. Уманський; М. Богуставський, Р. Немов, С. Тетерський та інші.

Наразі, у межах нашого наукового пошуку розглянемо лідерство як професійно та особистісно важливу характеристику соціального працівника.

Генезу лідерства як наукової проблеми обумовлює взаємозалежність між історичним та культурологічним етапами розвитку уявлень про лідерські якості особистості. **Лідер** (від англ. leader - провідний) – це член групи, якому вона надає право приймати найвідповідальніші рішення, що стосуються інтересів усієї групи. Лідер – особистість авторитетна. **Лідерство** – це вплив стосунків у процесі взаємодії, що ґрунтуються на особистісних характеристиках, де простежується факт домінування і підкорення.

Теоретики й практики психологічного напрямку дослідження лідерства розробили низку теорій. Так «теорія лідерських ролей» Р. Бейлса розглядає лідера з позицій професіоналізму, враховуючи емоційний фактор. Наступна теорія «теорія рис» стверджує, що передумовою визнання людини лідером є володіння нею специфічними «лідерськими» рисами і здібностями. Згідно з ситуаційною теорією Ф. Фідлера, лідерство – це продукт ситуації, що склалася у конкретній групі.

Прихильники інтерактивної теорії вважають, що лідером може стати будь-яка людина, яка займає відповідне місце в системі міжособистісної взаємодії.

Синтетична теорія звертає увагу на взаємозв'язок основних складових процесу організації міжособистісних стосунків: лідерів, підлеглих та ситуацій, в умовах яких здійснюється лідерство.

Ґрунтуючись на концептуальних підходах, у психології розроблено і прийнято різноманітні класифікації лідерів: за змістом діяльності (генератор ідей та виконавець); за характером діяльності (універсальний і ситуативний); за спрямованістю діяльності (діловий і емоційний); за соціальною ознакою (формальний і неформальний); заціннісно-емоційною ознакою (позитивний і негативний).

Лідерство можна розглядати з позицій стилю, у зміст якого вкладаються поняття колегіальності, директивності, лібералізму, бюрократичності тощо. Директивні лідери менше радяться, частіше застосовують накази. Колективні лідери використовують демократичний стиль керівництва. Бюрократичний стиль виявляється у жорсткому використанні законів та інструкцій, ліберальний стиль, навпаки, нехтує ними.

Зауважимо, що за змістом трудової діяльності всіх людей умовно поділяють на творців ідей і виконавців. Такий поділ стосується й лідерів. Слід зазначити, що рідко зустрічається керівник-лідер, який мав би здібності і творця, і реалізатора ідей. При цьому підкреслимо, що ступінь готовності фахівця соціальної сфери до якісної реалізації комплексу професійних обов'язків на пряму передбачає прояв лідерських якостей, в тому разі й з обов'язковим поєднанням креативності та здатності реалізувати задумане.

За характером діяльності універсальне лідерство виявляється постійно, ситуаційне має тимчасовий характер.

Автор ситуаційної теорії Ф. Фідлер зазначив, що в несприятливих або дуже важких ситуаціях лідер, зорієнтований на завдання, яке повинна вирішити група, досягає більшого, ніж лідер, зорієнтований на людей. Знання такого підходу зможе допомогти керівнику вибирати той чи інший стиль керівництва за інших обставин.

За спрямованістю діяльності лідер може бути діловим – утримувати лідерські позиції за рахунок високих ділових якостей (професіоналізму і компетентності) або емоційним (дії лідера

спрямовані на емоційну сферу взаємодії з членами групи). Позитивна діяльність простежується у лідера-організатора, який своїми діями сприяє вирішенню ділових завдань. Лідер з негативними прагненнями розпалює емоційні пристрасті в колективі, сприяючи виникненню конфлікт-них ситуацій.

Формальний лідер – керівник водночас може бути й неформальним. Але може бути й інакше. У групі є формальний керівник, наділений рисами і здібностями лідера, і в цій же групі інший член колективу посідає місце неформального лідера, діяльність якого може мати позитивний або негативний характер. Негативні лідери бувають двох типів: лідер-організатор і лідер-комунікатор. Лідер-організатор – це людина, яка відверто заважає справі, вона часто перебільшує, у звертанні використовує займенник «ми», не уточнюючи при цьому, хто мається на увазі. Однак слід зазначити, що негативний лідер-організатор безпечніший порівняно з негативним лідером-комунікатором, оскільки перший відвертий. Лідер-комунікатор тримається в тіні. На зборах він сидить в останніх рядах, на обличчі вираз «ну-ну, що ж із цього вийде». Листів не підписує, формуючи ряди «анонімників». Інформація, що надходить від нього, має характер роздумів, що змушує членів групи домислювати її з негативних позицій.

Для психологічного клімату колективу в якому працює соціальний працівник краще, коли, крім формального лідера, в групі є неформальний, але за умови, що між ними не виникають конфлікти. Психолог Макгрегор (у 1960 р.) виділив дві теорії лідерства:

- 1) Теорія «Ікс» (X), основним положенням якої є ствердження, що людина за своєю природою лінива і потребує контролю й управління;
- 2) Теорія «Ігрек» (Y), згідно з якою людина за своєю природою діяльна і здатна самостійно організовувати свою діяльність.

Розвиваючи концепцію Макгрегора, Оуші (у 1981р.) запропонував ще один варіант ставлення до людини, назвавши його теорією «Зед» (Z). Основним положенням цієї теорії є твердження, що людина працює з максимальною ефективністю під належним керівництвом. Таким чином можемо актуалізувати важливість розвитку ініціативності та лідерства у майбутніх працівників соціальної сфери ще на етапі їх професійної підготовки у ВНЗ.

З поняттям «лідерство» тісно пов'язане поняття стилю лідерства. Стиль лідерства – це типова для лідера система засобів психологічного впливу на підлеглих.

Психологи виділяють такі стилі лідерства: авторитарний, ліберальний, демократичний, ситуативний, непослідовний, партисипативний. Лідери, що дотримуються авторитарного стилю, управляють людьми з позиції теорії «Ікс»; лідери, які керуються ліберальним стилем уп-

равління, дотримуються теорії «Ігрек». Демократичні лідери займають позицію між цими двома варіантами і дотримуються теорії «Зед».

Найчастіше, лідерський стиль соціального працівника може носити ситуативний характер. Ситуативний стиль враховує рівень психологічного розвитку підлеглих та колективу в цілому (П. Херсі, К. Блон).

Психологи, кадрові менеджери відзначають також наявність непослідовного стилю управління. Такий стиль характеризується непередбачуваним переходом від одного стилю до іншого, що є причиною виникнення конфліктних ситуацій.

Для портисипативного стилю характерна відкритість у стосунках між керівником та підлеглими, регулярні наради з підлеглими, створення груп із правом самостійного прийняття рішень, надання співробітнику можливості самостійного розроблення нових ідей. Це і є саме той стиль лідерства до якого повинен прагнути будь-який соціальний працівник-управлінець.

На підставі характеристики різних моделей, теорій лідерства, можемо сформулювати резюме щодо залежності структури механізмів впливу на людей від якостей членів групи. При цьому лідер, у тому разі й соціальний працівник, значною мірою залежний від колективу. Група вимагає виражати її інтереси. Лише за цієї умови послідовники не просто йдуть за своїм лідером, а й бажають іти за ним.

Специфіка професійної діяльності сучасного соціального працівника актуалізує не лише важливість розвитку лідерських якостей фахівця, а ще й красномовно заявляє про наскрізну потребу формування готовності фахівців соціальної сфери до продуктивної роботи в команді. Зазначене обумовлюється змістом завдань, що постають перед соціальними працівниками та вибором дієвих технологій їх вирішення.

Належним буде розглянути специфіку тимбілдингу (team building) – роботи в команді, диференціювати ключові відмінності традиційної групової роботи та перспективної (*на нашу думку*) роботи в команді.

Авторство тимбілдингу належить військовим. Ще в 1950-х роках у Великобританії був презентований так званий «Мотузковий курс» – тренінг, покликаний забезпечити психологічну підготовку та командну сумісність військовослужбовців спецпідрозділів королівства. Курс виявився настільки вдалим, що його тут же взяли на озброєння «акули бізнесу» США. Маючи прикладний характер, цей тренінг міг вирішити головну проблему американського бізнесу – зростаючу конкуренцію з боку японців, ділова культура яких докорінно відрізнялася від американської і західноєвропейської. Японці, виховані в дусі колективізму і орієнтовані на командні дії, зуміли за короткий термін зробити величезний економічний стрибок – «японське диво» – чим поставили в глухий кут світове співтовариство. Це стало першим поштовхом, який допоміг усвідомити ефективність командного підходу до роботи.

Тімбілдинг (від англ. «team building») в буквальному сенсі означає «побудова команди». Командне «будівництво» спрямоване на створення груп рівноправних фахівців різної спеціалізації, які спільно несуть відповідальність за результати своєї діяльності і на рівних підставах здійснюють розподіл праці в команді. Також тімбілдинг, у більш вузькому сенсі, розглядається як активний корпоративний відпочинок, спрямований на згуртування колективу чи команди. Ідея командних методів роботи, запозичених зі світу спорту, стала активно впроваджуватися в практику менеджменту в 60 – 70 роки ХХ століття. Сьогодні ж тімбілдинг є однією з найперспективніших моделей корпоративного менеджменту, що забезпечують повноцінний розвиток компанії, і є одним з найбільш ефективних інструментів управління персоналом, так як дозволяє торкнутися таких аспектів роботи з персоналом, як: – розвиток командного духу в роботі співробітників компанії; – можливість виявляти і реалізовувати особистісний потенціал співробітників; – вказує на помилки в спілкуванні, що породжують взаємне незрозуміння між членами робочого колективу компанії; – допомагає знайти варіанти вирішення конфліктних ситуацій; – розвиває здатність швидко приймати рішення в критичних і нестандартних ситуаціях; – виховує в співробітниках довіру до компанії і один до одного, прихильність цілям компанії; – є вагомим методом нематеріальної мотивації персоналу, який дозволяє співробітникам відчути увагу компанії до кожного її співробітника, що, в кінцевому результаті, дозволяє створити згуртований та креативний колектив однодумців.

Також, у процесі визначення специфіки командного підходу до реалізації професійної соціально-педагогічної діяльності, звернемося до тлумачення змісту поняття «команда». Команда – це група працівників, що доповнюють один одного, загальний результат діяльності яких безпосередньо залежить від їхньої взаємодії.

Визначимо сутнісні відмінності командного та групового підходів, що можуть слугувати підґрунтям організації діяльності сучасного соціального працівника.

<i>Група</i>	<i>Команда</i>
1. Кожен займається своєю роботою	1. Члени команди працюють разом і разом відповідають за результат
2. Інформація надається за принципом «що належить знати»	2. Спільне інформаційне поле
3. Кожний в роботі переслідує свої цілі. Спільних цілей немає, або вони не є чіткими	3. Спільні цілі, і вони є зрозумілими для усіх
4. Довіра та відкритість не обов'язкові.	4. Люди довіряють і підтримують один одного

До сутнісних переваг командного підходу відносять: потреба належності; самовираження; краще сприйняття предмету; вища ефективність; згуртованість; розподіл обов'язків; можливість вдосконалення; причетність до успіху, вищого власних можливостей.

В свою чергу, будь-яка команда, на різних етапах життєдіяльності може стикатися з різними труднощами. З-поміж них: дисбаланс психологічних особливостей членів, недієздатність структури, невизначеність відповідальності, відсутність критеріїв оцінки спільної діяльності, залежність від інших осіб, акцент на індивідуальних досягненнях, конфлікт інтересів та нездорова конкуренція.

Процес створення команди – це формування групи на підставі згоди про співпрацю і перетворення її на єдиний організм, який володіє системними якостями, які є необхідними для досягнення певної мети або виконання певної місії.

Дослідники тимбілдіngu, визначають декілька етапів розвитку команди: При цьому сам процес розвитку команди характеризується як процес організаційного навчання, який дозволяє групі відчувати, набути, випробувати та почати використовувати знання, принципи та навички, які необхідні для ефективного функціонування в якості команди.

Існує п'ять послідовних етапів розвитку команди: **forming, storming, norming, performing, unforming** (етапи формування, збурення, становлення, продуктивності, розформування). На кожному етапі доводиться вирішувати свої питання й долати специфічні труднощі.

Щоб краще розібратися з механізмом тимбілдіngu для роботи соціального працівника, звернемося до більш детальної характеристики різних етапів формування команди.

Етап формування. На порядку денному команди стоять питання:

- орієнтація членів команди і отримання ними відповідей на свої запитання;
- побудова довірливих стосунків;
- побудова нормальних стосунків з керівником (керівниками);
- досягнення абсолютної ясності у цілях, нормах поведінки, процедурних питаннях та очікуваннях.

Зауважимо, що нехтування важливістю організаційних питань першого етапу може вийти боком пізніше.

Етап збурення. Виконання різних ролей спонукає членів команди переглядати свої точки зору та розробляти нові ідеї, що піддають сумніву правомірність лідерства певних осіб і правильність вибраного напрямку руху команди.

Це призводить до:

- формування груп і коаліцій всередині команди;
- конкуренції між членами команди;
- незгоди з лідером;
- появи сумнівів у правильності точок зору інших.

На третьому етапі розвитку команду розривають дві групи протилежних сил, спрямовані на збереження єдності команди, з одного боку, та індивідуальності його членів з іншого. Але водночас з'являються й нові сили, які утримують разом людей з різними поглядами

і ролями в команді.

Етап унормування. Зусилля необхідно спрямувати на:

- підтримання єдності та згуртованості;
- охоплення всіх членів команди й досягнення оптимального розподілу повноважень;
- демонстрацію підтримки всіх членів команди;
- реагування на результати роботи команди в цілому та окремих його членів.

Етап продуктивності. Цей етап розвитку команди характеризується надзвичайною ефективністю і дієвістю.

Міжособистісні стосунки характеризуються:

- великою взаємною довірою;
- безумовною відданістю команди;
- взаємним навчанням і розвитком;
- ініціативністю.

Етап розформування. Закінчена змістовна частина роботи. Група підсумовує зроблене. Учасники прощаються і визначають подальшу форму стосунків (подальша співпраця або розставання). Зазвичай, такий етап характеризується високим рівнем почуття спільності. Соціальному працівникові як лідерові (*ймовірному*), необхідно зосередитися на наступних питаннях: аналіз зворотної інформації, що стосується змісту групового процесу; допомога в підготовці індивідуальних планів членів команди; подяка і визнання зусиль кожного представника команди.

Група стає командою, коли її існування та добробут її учасників визначається загальним кінцевим результатом, який залежить не тільки від суми індивідуальних зусиль її членів, але і від якості їх взаємодії в процесі реалізації певної місії.

Визначимо принципи командної роботи, що слугують підґрунтям успішної роботи команди:

- принцип розподілу повноважень;
- принцип ясності цілей (однакове розуміння спільних цілей);
- принцип наявності альтернативних рішень;
- принцип толерантності;
- принцип пунктуальності;
- принцип тактовності, взаємоповаги;
- принцип зовнішнього доповнення (усі можуть робити усе, але кожний відповідає за своє, при цьому разом працюють на спільний результат. Відповідальність індивідуально-суцільна).

Існують два основних типи ролей, які покращують дієвість командної роботи **«просування завдання»** і **«побудова стосунків»**.

Просування завдання – ролі, які допомагають колективу досягти поставлених перед ним цілей та очікуваних результатів: *спрямування зусиль у потрібному напрямку; збирання інформації; поширення*

інформації; розвиток ідей; спонукання; моніторинг; процедурний аналіз; аналіз реалістичності; контроль; узагальнення.

Побудова стосунків передбачає виконання таких функцій: *підтримка; гармонізація, згладжування відмінностей між членами команди, пошук спільних моментів у спірних питаннях і різних точках зору; пом'якшення напруженості.* Вживання жартів і гумористичних висловів для пом'якшення та усунення напруженості; *протидія.* Протидія непродуктивній чи руйнівній манері поведінки; надання допомоги у створенні нормальної робочої атмосфери; *заохочення.* Мотивація та стимулювання до кращої роботи; *сприяння розвитку.* Допомога іншим у навчанні і професійному зростанні; орієнтування і настановлення членів команди; *пошук консенсусу.* Побудова солідарності серед членів команди і забезпечення взаємної згоди; *співпереживання.* Вміння зрозуміти інших членів команди, поставивши себе на їх місце.

У багатьох командах причиною кризи стало нехтування однією з них; наприклад, вся увага приділялася виключно виконанню завдання, а важливість міжособистісних стосунків недооцінювалася. Звісно, та чи інша роль може зашкодити справі, якщо її виконання є неналежним або відбувається за несприятливих обставин. Тому їх називають *блокуючими ролями.*

Найчастіше блокуючими можуть стати такі ролі:

- *Домінування.* Балачки, втручання, перебивання інших тощо.
- *Надмірна прискіпливість.* «Розщеплення волосинок», надто докладний аналіз.
- *Неконструктивність.* Перешкоджання колегам довести обговорення до логічного кінця; зауваження не по суті, небажання погоджуватися, повторення старих аргументів тощо.
- *Пасивність.* Небажання включатися в командну роботу і взаємодіяти з іншими членами команди; поведінка за принципом «моя хата скраю»; покладання на те, що роботу зроблять інші.
- *Надмірні узагальнення.* Нелогічні та необґрунтовані висновки.
- *Пошуки помилок інших.* Небажання визнавати переваги пропозицій колег; надмірна критика інших членів команди.
- *Передчасні висновки.* Висновки, що передують визначенню цілей, обміну інформацією, обговоренню альтернативних варіантів або з'ясуванню проблем.
- *Висловлення думок як фактів, що не підлягають сумніву.* Неспроможність об'єктивно проаналізувати пропозиції; упередженість в аналізі власних пропозицій.
- *Заперечення.* Заперечення пропозиції не через її вади, а через негативне ставлення до її автора.
- *Зловживання своїм статусом.* Використання свого соціального статусу, звання чи посади для вольового схвалення пропозицій без їх обговорення та аналізу.

- *Опір.* Перешкоджання будь-яким спробам внести зміни, поліпшення чи рухатись вперед; незгода і негативне ставлення до практично всіх пропозицій членів команди.
- *Відхилення.* Відхилення від теми обговорення; зміна теми обговорення; висловлювання, що відвертають увагу учасників від теми обговорення.

Вміння організувати зворотний зв'язок є ще однією важливою навичкою соціального працівника для його ефективної роботи в команді. Соціальний працівник повинен слідувати таким рекомендаціям щодо надання зворотного зв'язку:

- *Спрямувати зворотний зв'язок на поведінку, а не особу.* Люди здатні контролювати й переглядати свою поведінку, але не можуть змінити свою особистість або фізичні дані.
- *Висловлюватися у формі спостережень чи констатації фактів, а не висновків чи суджень.* Люди більше довіряють і краще сприймають факти й об'єктивні свідчення, ніж думки і припущення.
- *Апелювати до поведінки особи у конкретній ситуації, бажано «тут і зараз», а не в минулому чи взагалі.* Абстрактні зауваження лише дратують людей. Від зауважень щодо чийось дій у минулому також мало користі, тому що об'єкт критики вже нічого не може змінити.
- *Висловлюватися не в формі поради, а у форму обміну думками чи інформацією.* Варто аналізувати різні варіанти разом. Не потрібно давати прямих розпоряджень, якщо на те не має запитів.
- *Спиратися у своїх висловлюваннях на той обсяг інформації, яким володіє співрозмовник та який спроможний використати, а не той, який би хотілося надати.* Перевантаженість інформацією перешкоджає людям слухати інших. Нестача інформації призводить до розчарування і неправильного розуміння.
- *Формулювати зауваження так, щоб вони пішли на користь співрозмовнику, а не просто дозволили отримати особисту емоційну розрядку.*
- *Ретельне планування часу і місця приватної розмови.* Чим конкретніший зворотний зв'язок, або чим доречнішим є контекст розмови, тим більший вплив справляється на співрозмовника.

Дослідник Р. Мередіт Белбін виділив дев'ять командних ролей. Автор ґрунтувався на власних спостереженнях за поведінковими тенденціями осіб у групі. Відповідно до цієї класифікації) виділяють такі категорії ролей:

- активні ролі, орієнтовані на дії, які включають в себе ролі форматора (генератора ідей), реалізатора і завершувача / фінішера;
- ролі, орієнтовані на роботу з людьми, які включають в себе ролі координатора, командного гравця і дослідника ресурсів;
- ролі, орієнтовані на мислення, які включають в себе ролі

«таємного інформатора», експерта з моніторингу та спеціаліста.

Команди, сформовані на основі категорій Белбіна, є ефективними в досягненні своїх цілей, так як в них відсутнє дублювання функцій, і присутні всі необхідні командні якості.

Розглянемо детальніше командні ролі, які у певних професійних ситуаціях може приймати й соціальний працівник.

1. *Роль форматора («генератора ідей»)*. У команді цю роль виконують динамічні люди, які отримують задоволення від подолання перешкод. Завжди стикаючись віч-на-віч з проблемою, форматори підтримують позитивний психологічний настрій і прагнуть знайти кращі шляхи вирішення проблем, що стоять перед командою. Форматори є екстравертами і володіють прекрасними навичками міжособистісного спілкування, а також працюють в напрямку мотивації інших членів команди.
2. *Роль реалізатора*. Люди, які грають цю роль, зазвичай є тими, хто виконує всю роботу в команді. Вони практичні, ефективні і добре організовані. Реалізатори перетворюють ідеї і думки команди в реальні дії. Через свою консервативну натуру, вони є досить жорсткими і дуже неохоче приймають зміни в команді.
3. *Роль завершувача / фінішер*. Фінішер надає значення деталям. У команді фінішерів приймають за перфекціоністів, так як саме вони виявляють помилки або пропуски і прагнуть до того, щоб команда дотримувалася термінів виконання роботи. Вони хитрі і самосвідомі, а також турбуються при появі щонайменших ознак проблеми. У фінішерів також є проблеми з передачею повноважень; вони краще завалять себе по горло роботою, ніж розділять її з кимось ще.
4. *Роль координатора*. Координаторів розглядають, як традиційних членів команди. За своєю природою вони розумні і впевнені в собі, а також володіють прекрасними навичками слухача. Вони спрямовують дії команди до того, що називається зобов'язаннями команди. Координатори добре розподіляють обов'язки, але можуть бути маніпуляторами, коли справа доходить до спрямування команди до її мети.
5. *Роль командного гравця*. Командні гравці – це люди, які стежать за тим, щоб команда працювала як єдине ціле. Їх робота націлена на вирішення конфліктів або питань, що впливають на динамічність роботи команди. Командні гравці є підтримкою для всіх членів команди і тому досить популярні. Вони, як правило, не задіяні в процес прийняття рішень, тому що не хочуть приймати ту чи іншу сторону, – згуртованість команди для них важливіше можливості прийняття рішень.
6. *Роль дослідника ресурсів*. Дослідники ресурсів за своєю природою допитливі і сповнені ентузіазму, а також володіють

відмінними навичками ведення переговорів і налагодження зв'язків. Вони екстраверти, завдяки чому інші легко налагоджують з ними контакт. Завдяки своїй здатності налагоджувати зв'язки, дослідники ресурсів встановлюють зовнішні контакти і ведуть перемовини про ресурси команди. Вони швидко приймають рішення і з легкістю отримують інформацію від інших людей.

7. *Роль експерта з моніторингу.* Вони є критичним мисленням команди. За своєю природою експерти глибокодумні та обережні. Замість того, щоб брати участь в прийнятті рішень, вони вважають за краще проводити критичний аналіз інформації перш, ніж робити висновки. У експертів з моніторингу недостатньо енергії для мотивації інших членів команди і вони повільні в прийнятті рішень.
8. *Роль фахівця.* Працівники зі знаннями експертів, в даній області виконують роль фахівців. Їхній внесок у команду обмежений лише сферою їхніх знань. Пріоритетом є підтримка професійного рівня. Хоча вони пишаються областю своїх знань, в той же час не виявляють жодного або дуже мало інтересу до галузі знань інших. Завдяки експертним знанням, такі представники є незамінними членами команди.
9. *Роль «таємного інформатора».* «Таємні інформатори» є новаторами в команді. Вони демонструють оригінальні підходи та ідеї, що допомагають команді у вирішенні проблем і подоланні перешкод. «Таємні інформатори» є інтровертами за своєю природою і мають погані навички спілкування. Вони вважають за краще працювати поодиноці. Вони добре сприймають похвалу у свій бік, але сильно піддаються негативній критиці.

Охарактеризовані вище командні ролі, розкривають увесь потенційний спектр поведінкової характеристики соціального працівника як члена певної команди. На нашу думку, командні ролі можуть носити як постійний, так і тимчасовий характер, обумовлюватись особливостями професійної життєдіяльності фахівця та його особистісно-вольовими якостями.

Дослідники тимбілдингу (Р Белбін, П. Друкер, Е. Маковоз та ін.) визначили ознаки корисного члена команди. На думку науковців, такими ознаками є:

1. Чудова технічна, фахова компетентність. Особливо чітко це можна простежити на прикладі роботи соціального працівника у проектному форматі. Адже проекти вимагають наявності професійно кваліфікованого колективу. Якщо проект короткостроковий (наприклад, три місяці), то знадобиться команда цілеспрямованих, кваліфікованих осіб. Однак у великому колективі (більше восьми осіб) при тривалості проекту понад шість місяців, кілька соціально орієнтованих людей дещо послаблять напругу міжособистісних контактів.

2. Навички міжособистісної комунікації. Дієва міжособистісна комунікація є життєво важливим чинником безперебійного функціонування будь-якої групи, що виконує поставлену задачу. Уміння спілкуватися – слухати, спілкуватися письмово й усно, по телефону та електронною поштою – є обов'язковою умовою. Додатковою перевагою є вміння гасити конфлікти, домовлятися. Справжній член команди довіряє колегам, підтримує їх і щиро турбується про них. Він готовий прийти на допомогу, готовий співпрацювати.
3. Готовність ділитися і віддавати. Така поведінка соціального працівника як представника команди характеризується відкритістю, чесністю, певною мірою щедрості.
4. Повага до авторитету. Член команди користується авторитетом і поважає авторитет. Намагається заслужити повагу інших членів команди. Члени команди поважають свого безпосереднього керівника, вище керівництво організації, менеджерів, клієнта. Соціальний працівник як член команди розраджує й заспокоює інших членів команди. Терпляче, з розумінням і співчуттям шукає причини їхнього невдоволення. Розуміє цілі команди та є відданий цим цілям.
5. Турбота про клієнта. Такий тип члена команди характеризується чемністю і люб'язністю з усіма, у тому разі й з клієнтами. Така людина по-справжньому піклується про короткострокові та довгострокові переваги на думку клієнта, вона вміє домовлятися з клієнтом і вищим керівництвом компанії, щоб мінімізувати тиск на команду.
6. Впевнена в своїх силах, щаслива, позитивно заряджена людина. Людина, яка живе у злагоді сама з собою. Гідна людина, поважає себе і не плазує (не буде робити нещирі компліменти, лицемірно догоджати своєму босу). Позитивно заряджена, повна ентузіазму і любові до своєї роботи. Чесно відпрацьовує свій робочий день, а за необхідності – охоче готова попрацювати кілька годин позаурочно.
7. Належне ставлення до критики. Соціальний працівник як член команди належно сприймає критику власної поведінки, вживає необхідних коригуючих і превентивних заходів, щоб забезпечити гармонію, мир і добрий клімат у колективі заради виконання певного проекту чи завдання.
8. Людина, що «тримає руку на пульсі». Тримає руку на пульсі життя колективу, його переживань і тривог. Допомагає запобігати конфліктам та залагоджувати їх у разі виникнення, виступає посередником між конфліктуючими сторонами і доводить переговори між ними до такого завершення, коли немає переможених. Такий член командизнає, що відбувається навколо нього, здатний відчутти загрозу і спрямувати зусилля інших членів команди на якнайшвидше сприятливе розв'язання проблем.
9. Надійність. Такою якістю можна охарактеризувати людину на яку

можна покластися. Соціальний працівник як член команди завжди дотримується обіцянок і зобов'язань, вчасно інформує клієнта і свого керівника, якщо щось відбувається не так, як слід, обговорює питання і побоювання, встановлює нові зобов'язання.

10. Цілісність характеру, чесність і довіра. Якби чудові якості не мав член команди, від них не буде жодної користі ні йому, ні іншим, якщо за характером він не є цілісною, чесною людиною. Мати цілісний характер означає бути вірним собі, а бути чесним – це бути вірним іншим. Треба бути гідним довіри і довіряти іншим, але тримати очі відкритими і за кілометр розпізнавати нещирих людей. Отже, щоб створити команду чи просто ефективно в ній функціонувати соціальний працівник має слідувати такому умовному алгоритму: сприяння гармонії та довірі (єднання); визначення спільної мети (згуртування); планування, контроль та відслідковування діяльності; розподіл обов'язків; делегування повноважень та прийняття рішень; особиста зацікавленість; активізація партнерської комунікації; відпрацювання альтернативної стратегії; мотивація команди в цілому і окремих її членів.

Також варто підкреслити, що однією з ключових характеристик роботи команди є наявність дієвого лідера, яким на наше чітке переконання може бути соціальний працівник. Не варто обмежуватись конкретизацією місця професійної діяльності, чи професійними ролями фахівця, важливо виявляти відповідну соціальну ініціативність, знаходити однодумців та ефективно працювати над оптимізацією цілого спектру соціальних питань. Звісно, що, зачасти, найкращим лідером є особа з добрими організаторськими здібностями.

Не зайвим буде й конкретизувати складові поведінки керівника, які є необхідними умовами побудови довірливих стосунків з підлеглими і забезпечення його спроможності впливати на інших членів команди.

- *Демонстрація своєї чесності.*
- *Чіткість та послідовність висловлювань.*
- *Позитивна енергія.*
- *Акумуляція спільності інтересів.*
- *Заохочення та наставництво.*

Дієвий керівник повинен вміти: (а) побудувати довірливі стосунки між членами команди та (б) сформулювати концептуальне бачення, підкріплене визначенням конкретних цілей та завдань. Звісно, цими двома здібностями не обмежуються перелік всіх характеристик справжнього лідера, але вони є безумовно необхідними, за відсутності яких керована команда навряд чи досягне видатних результатів.

Адже, значна кількість робочих груп (потенційні команди) мають передумови стати справжніми командами, але це стає неможливим без відповідних організаційних передумов, реальної взаємозалежності та достатньо серйозної праці керівника (менеджера, лідера), в тому разі й соціального працівника.

Використана література:

1. David A. Whetten, Kim S. Cameron. *Developing Management Skills*, Fifth edition, Prentice Hall International, Inc., 2002.
2. Shiyan A.A., Nikiforova L. O. Types of Economic Behavior: The Instrument for Management of Individuals, Institutions, Countries and Humankind // *Institutions & Transition Economics: Microeconomic Issues Journal*, Vol 3, Issue 43, 01 November, 2011. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1952651>
3. Активные методы обучения в системе непрерывного образования : сб. науч. трудов / [редкол. : Р.Ф. Жуков (отв. ред) и др.] Спб, 1991 128 с.
4. Алфімов Д. В. Виховання лідерських якостей учнів у сучасній загальноосвітній школі : монографія. Донецьк : Каштан, 2011. 352 с.
5. Бойко А. М. Соціальна робота та роль соціально орієнтованих неурядових організацій: Український і закордонний досвід. К., 2004. 40 с.
6. Бойко О. Л. Партнерство школи, сім'ї та органів самоорганізації населення у справі соціалізації молоді // *Педагогіка і психологія*. 2005. № 2 (47). С. 25–33.
7. Браун М. Досягнення успіху в менеджменті проектів. К. : Британська рада, 2001. 96 с.
8. Васянович Г.Г. Впроваджуємо тренінгові форми навчання // *Педагогіка толерантності*. 2002. №4 (22). С. 59–61.
9. Гаврилюк В. Ю. Теоретичні аспекти формування творчої активності старшокласників у позашкільних навчальних закладах. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2008-3/gvupnz.htm>
10. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. К. : Академвидав, 2004. 352 с. (Серія : Альма-матер)
11. Докучаєва В. В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі: монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 304 с.
12. Ібрагімова К. О. Дефініція поняття соціальна взаємодія, її види та основні теорії // *Проблеми інженерно–педагогічної освіти*. 2013. № 40–41. С. 289 –293.
13. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петровича. К. : Фенікс, 2007. 528 с.
14. Карпова Т. С. Соціальне партнерство як основа взаємовигідного співробітництва бізнесу та держави. Електронне наукове видання з економічних наук «*Modern Economics*», №3 (2017). С. 69 – 77
15. Коляда Н. М. Дитячий рух як інститут соціалізації дітей та підлітків // *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, за редакцією академіка С. Д. Максименка*. Київ, 2009, 568 с.
16. Корпоративные тренинги, тимбилдинг. Режим доступу до ресурсу: <http://www.teambuildingpro.ru/teambuildings/>.
17. Косенчук О. Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників в діяльності учнівського самоврядування : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. К., 2013. 192 с.
18. Купенко О. В. Людина для людей: на шляху зростання (теоретико-методологічні та технологічні засади управління проектною діяльністю студентів вищого навчального закладу) : монографія. Суми : Вид-во СумДУ, 2008. 296 с.
19. Маковоз Е. У., Сторожилова У. Л. Необхідність тимбилдинга на всіх стадіях колективного розвитку // *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2009. №25. С. 124-125.
20. Менеджмент громадських організацій: вибрані питання теорії та практики : навч. посіб. / А. Ю. Журавський, О. Г. Дегтяренко, Є. В. Кірсанова,

- О. В. Купенко, О. А. Лук'янихіна, В. В. Мартинець. Донецьк : ТОВ «Цифрова типографія», 2007. 262 с.
21. Мороз О. В. Соціально-психологічні чинники мотивування працівників приладобудівних підприємств: монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 252 с.
 22. Окушко Т. К., Петрочко Ж. В., Кириченко В. І., Пащенко О. В., Сокол Л. М., Харченко Н. В.; наук. ред. Т. К. Окушко, (2018). Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях : метод. посіб. К. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 198 с.
 23. Саркісова О. Ю. Кооперація і взаємодія у світі сучасних *тенденцій розвитку суспільства, освіти і професійної підготовки* // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. 2009. № 3(27). Ч.2. С. 204–208.
 24. Соціальна ініціативність: змістово-технологічне забезпечення : посіб. / Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, Н. В. Чиренко, Н. О. Шпиг, О. В. Пащенко, Л. М. Сокол, О. В. Долгова ; наук. ред. Т. К. Окушко. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 222 с.
 25. Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні : монографія / Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, Н. В. Чиренко, Н. О. Шпиг, О. В. Касьянова, Л. М. Сокол, О. В. Пащенко, О. В. Долгова, В. Ю. Белан ; наук. ред. Т. К. Окушко. – Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 318 с.
 26. Шпиг Н.О. Мистецтво перетворення проблем на цілі. Проект: типологія, етапи, моніторинг // Методист. червень 2015. № 6. С. 7–17.
 27. Шпиг Н.О. Стратегія планування. Етапи стратегічного планування: теорія і практика // Методист. 2015. № 10. С. 10-16
 28. Шпиг Н.О. Технологія розробки та написання проектів. Тренінгове заняття. // Методист. червень 2015. № 6. С. 17–22
 29. Шпиг Н.О. Формула емоцій. Психологічне розвантаження та самоорганізація емоційних станів. // Методист. 2015. № 10. С. 52-57

6.5. Супервізія в соціальній роботі: основні підходи та принципи

ПОЛЯЧЕНКО С.О.

заступник директора

Сумського обласного центру соціальних служб

У зарубіжних системах удосконалення професійних якостей соціальних працівників істотне місце займає супервізорство, в основі якого лежить ідея активного використання досвіду, що був накопичений у процесі практичної діяльності. В сучасній Україні супервізорство ще не має широкого вжитку. Однак воно заслуговує на серйозну увагу, тому що поряд з інноваційними організаційними та змістовними формами соціальної роботи, які вже використовуються, може стати дуже результативним засобом діяльності.

Введення інституту супервізії сприятиме розвитку соціальної роботи, підвищенню її якості. Це досить складний вид діяльності, який висуває перед виконавцями високі вимоги, тому перед широким упровадженням у практику соціальної роботи необхідне глибоке осмислення його ролі і змісту в контексті діяльності соціальних служб.

Супервізія в соціальній роботі розглядається як інструмент підвищення ефективності діяльності соціальної служби. Вона є однією з необхідних складових управлінського процесу в соціальній роботі. Від того, наскільки вчасно надається необхідна допомога кожному соціальному працівнику та відділу або установі в цілому, може залежати рівень результативності їхньої діяльності.

Юридичною основою впровадження супервізії є Закон України «Про соціальні послуги» (ст. 1), де зазначено наступне:

Супервізія – професійна підтримка працівників, які надають соціальні послуги, спрямована на подолання професійних труднощів, аналіз та усунення недоліків, вдосконалення організації роботи, стимулювання мотивації до роботи, дотримання етичних норм та стандартів надання соціальних послуг, запобігання виникненню професійного вигорання, забезпечення емоційної підтримки.

Методичні рекомендації щодо супервізії працівників, які надають соціальні послуги, затверджені наказом Міністерства соціальної політики України від 12.06.2020 № 414.

1. Супервізія в соціальній роботі:

1.1. Сутність поняття «супервізія», мета, завдання, функції та типи супервізії

У теорії і практиці соціальної роботи України термін «супервізія» вживається як професійний неологізм. Серед вітчизняних науковців актуальною є дискусія щодо доцільності вживання іншомовних термінів, особливо якщо їх відповідники існують в українській мові. Зокрема, еквівалентними терміну «супервізія» пропонують вживати поняття «нагляд», «кураторство», «наставництво».

Зародження супервізії тісно пов'язане з історією соціальної роботи. У XIX ст. у Європі та Північній Америці з'являються перші благодійні соціальні товариства. До діяльності у таких організаціях долучалася велика кількість волонтерів, або як їх ще часто називали «відвідувачів», які надавали допомогу найбільш знедоленим та соціально незахищеним верствам населення, здійснювали індивідуальну оцінку причин їхньої бідності і допомагали їм попередити або усунути проблеми. Основні зусилля своїх працівників благодійні товариства спрямовували на те, щоб навчити людей грамоті, основам гігієни та різним професіям. Маючи обмежені можливості надання матеріальної допомоги, кошти надавалися лише після ретельного вивчення ситуації кожного прохача.

Працівників, які організовували діяльність товариств, перевіряли її виконання, приймали рішення щодо надання матеріальної допомоги клієнтам, а також навчали волонтерів, називали «наглядачами». Власне з цим англійським терміном, як правило, і пов'язують появу такого поняття як «супервізія», оскільки у латинській мові *super*

означає «over» (над), а *vidēre* – «see» (бачити).

Супервізія в соціальній роботі - зворотний зв'язок, що отримується фахівцем від супервізора, оцінка своєї роботи, спільно здійснюваний пошук, спрямований на прояснення різноманітних аспектів реабілітаційного процесу, або систему розвитку та поглиблення професійної рефлексії.

Супервізія є невід'ємною частиною професії соціального працівника. Це рівень технології організації соціальної роботи, який включає підготовку соціального працівника, його наступний професійний ріст, профілактику професійних ризиків.

Супервізія є досить малодослідженою сферою психологічної діяльності у нашому суспільстві. Найчастіше супервізія сприймається як спостереження більш досвідченішого колеги за менш досвідченим, обговорення сильних та слабких сторін, виправлення помилок, що виникають у процесі роботи. У цьому випадку супервізію можна розглядати як систему професійної підтримки спеціалістів, що працюють у сфері «людина – людина».

Відомо, що людина, яка обирає професію, спрямовану на допомогу іншим людям, має розуміти і вміти працювати з власними проблемами, а також повинна періодично звертатися по допомогу до своїх колег. Для повного розуміння будь-якого процесу необхідна присутність, участь іншого професіонала, інакше спеціаліст потрапляє у замкнене коло власних думок і почуттів, що може призвести до нервового зриву чи серйозного психічного розладу. Серед спеціалістів професій, що спрямовані на допомогу іншим людям, найчастіше спостерігається емоційне вигорання як захисний механізм психіки віднепомірних навантажень.

Буквальний переклад терміна «супервізія» з англійської мови – «нагляд», на думку Ушакової І.В., не відповідає повному його змісту. В українській мові найближчим йому у змістовному плані є поняття «наставництво», у значенні «давати поради, навчати чогось, направляти, націлювати, скеровувати, спрямовувати». У професійній лексиці має місце також вживання терміна «куратор» (особа, якій доручено наглядати за якою-небудь роботою).

Одним із перших прикладів супервізії вважають випадок, коли Зигмунд Фрейд аналізував маленького сина одного свого знайомого психоаналітика, і ця робота здійснювалася здебільшого через переписку. Батько писав про поведінку хлопчика, його особливості, а Зигмунд Фрейд надавав рекомендації – як треба поводитися з дитиною, як її потрібно розуміти.

Супервізія – необхідний напрямок у професійній діяльності. У нашій країні досі немає інституту супервізорства, і супервізорів у нас не готують. Існують лише професійні тренінги та програми, за якими навчають супервізорів. Сам супервізор повинен постійно

вдосконалюватися і не відмовлятися від допомоги більш досвідченого колеги. Яким би професійним не був спеціаліст, він – насамперед людина, і йому ніколи не завадить допомога та професійна підтримка.

Для більш докладного розуміння поняття супервізії, можна розглянути це визначення з різних сторін:

1. Під поняттям «супервізія», розуміються стосунки між однією людиною, супервізором, та іншою, супервізованим. Роботодавець надає супервізору повноваження здійснювати супервізію одного чи кількох працівників. Ці працівники, в свою чергу, звітують про свою роботу в установі супервізору. Концепція підзвітності (відповідальності) є непростю та містить можливі труднощі. Згідно з новим законодавством, працівники повинні нести відповідальність саме перед користувачами та клієнтами соціальної служби. Інші дослідники зазначають, що професійний працівник насамперед є відповідальним перед своєю професією і, найголовніше, перед собою. Визначення не заперечує жодне з цих тверджень, щодо багатовимірного характеру відповідальності, воно лише підтверджує відповідальність працівника перед установою.
2. Визначення розкриває сутність супервізії, яка відповідає за забезпечення реалізації політики організації та за допомогу людині працювати якнайкраще. А отже, це твердження охоплює дві функції супервізії: контрольну та підтримуючу. Ці функції є важливими і нерозривно пов'язаними одна з одною. Бюджет сучасних організацій, здебільшого, не розрахований на наснаження та підтримку працівників, існує орієнтація лише на завдання. Тому має місце значний ризик недооцінювання підтримуючої ролі супервізії.
3. Вагомим завданням супервізора є розвиток команди та правил групи. Визначення єднає індивідуальне та колективне у роботі супервізора. Хоча стосунки супервізора та супервізованого мають здебільшого індивідуальний характер, вони найчастіше відбуваються у контексті команди чи робочої групи. Розвиток всієї команди відбувається як безпосередньо через групову роботу так і опосередковано, через індивідуальну роботу з кожним спеціалістом.
4. Найважливіший аспект, який стосується загальної мети супервізії, полягає в забезпеченні якомога кращих послуг для клієнтів соціальних служб. Цей безперечний факт потребує особливого наголосу, адже досить часто його забувають у супервізії та зосереджують основну частину супервізорської роботи на політиці організації, міжособистісних конфліктах, особистих амбіціях, іграх. Це відволікає увагу від головного. Проте потрібно акцентувати увагу на тому, що основним призначенням установи та її організаційної побудови є надання висококваліфікованих послуг людям, які їх потребують.
5. Супервізія є процесом взаємодії, активним учасником якого є супервізований. Навіть найнедосвідченіший супервізований має розви-

вати та отримувати допомогу для розвитку своїх навичок та впевненості, бути активним та ініціативним у своєму підході до супервізії.

6. Останнє питання, яке викликає наведене твердження щодо супервізії, стосується того, що супервізія здебільшого відбувається під час офіційно організованих, регулярних зустрічей. Питання полягає в тому, чи є супервізія особливою подією, а саме супервізорською сесією. Також можна розглянути супервізію як процес, у якому безперестанно щось виникає між супервізором і супервізорваним(и) у їх щоденній роботі. Супервізія може підпадати під кожне з цих визначень. Важливо відрізнити супервізію від інших аспектів менеджменту та від різноманітних завдань тих, хто має здійснювати супервізію. Більшість науковців дотримуються дуалістичного підходу та розглядають супервізію водночас як подію та як процес.

Мета супервізії – допомагати супервізованому(им) більш ефективно виконувати завдання, визначені в посадових обов'язках. Регулярно організовані зустрічі супервізора і супервізованого(их) формують процес виконання завдання супервізії. Супервізований є активним учасником цього процесу взаємодії.

Завдання супервізії – задоволення організаційних, професійних та особистих потреб. Взагалі, можна говорити про три основні функції супервізії:

- освітницька (формуюча), що включає розвиток вмінь, навичок, здібностей стосовно професії;
- підтримуюча (тонізуюча), що включає підвищення стійкості впливу зі сторони проблем клієнтів;
- спрямовуюча (нормативна), що включає контроль працівника над власною особистістю (недоліки, слабкі сторони, сліпі плями, осуд).

Серед завдань супервізії виділяють також набуття особами, які потребують супервізії, наступних навичок:

- самостійного визначання пріоритетів роботи;
- відповідального ставлення до результатів своєї роботи;
- професійної установки на самоаналіз своєї діяльності;
- керування власними почуттями в стресових ситуаціях;
- оптимізації професійного навантаження з метою недопущення професійного вигорання;
- відстеження власного прогреса та визначення потреб у підвищенні кваліфікації або навчання.

Супервізію можна здійснювати на індивідуальному рівні, а також на рівні групи або організації.

Виділяють такі типи супервізії:

- один на один – передчасно спланована зустріч з повісткою денною, задля обговорення та оцінки роботи.
- групова супервізія – члени колективу спільно обговорюють та оцінюють роботу один одного. Учасники підіймають питання для обговорення, група обговорює кожен випадок і те, як він вирішувався окремо. Відбувається обмін досвідом, знаннями.
- неформальна супервізія – незапланована консультація, один на один чи по телефону.
- кризова супервізія – незаплановане обговорення випадку, який, за відчуттями працівника, призвів до кризи. Відбувається одразу після роботи з клієнтом.

1.2. Базові цінності супервізії

В основі підходу до супервізії лежить ціннісна база, сформована з кількох фундаментальних принципів та теорій.

Супервізію необхідно розглядати в структурному контексті організації та суспільства. Неможливо розглядати супервізорські стосунки окремо від соціальних та організаційних чинників, які їх визначають. На взаємодію супервізора та супервізованого(их) та їхнє обговорення суттєво впливають політика й культура організації, а також ширші соціальні та політичні сили.

Соціальна робота, спрямована на допомогу людям, – це переважно колективна діяльність команди з високим рівнем взаємозалежності між членами персоналу.

Складність завдань соціальної роботи очевидна, що вимагає від працівників функціонувати як єдина, злагоджена команда. Це помітно впливає на підходи до визначення форми й змісту супервізії. Природньо, що члени команди та їх керівник регулярно зустрічаються всі разом, байдуже, чи є це груповою супервізією, чи іншим типом зустрічей, пов'язаним, наприклад, з політикою, розподілом обов'язків або стосунками з іншою службою. Командний підхід також впливає й на індивідуальні супервізорські сесії.

Супервізія – це орієнтована на людину діяльність, яка вважає однаково важливими як супервізорські стосунки, почуття та розвиток персоналу, так і реалізацію завдань, регулювання та контрольну функцію.

Соціальна робота за своєю суттю має справу з особистим горем людини та соціальними стражданнями, функціональними обмеженнями, пригніченням, бідністю, стресом, насиллям, деривацією та конфліктом. Задля ефективної допомоги людям соціальний працівник мусить розділити з клієнтом частину цього горя, безпорадності та люті, емоції, що впливають на його почуття. Звичайно, почуття, які виникають під впливом роботи, можуть обговорюватися під час супер-

візії так само, як і практичні аспекти, вимоги організації та законодавства. Якщо почуття та вплив роботи на особистість не вважаються частиною супервізії й не обговорюються, то їх накопичення матиме щонайменше два можливих наслідки. Один полягає в тому, що супервізований зрозуміє необхідність стримувати почуття та почне працювати більш бюрократично й менш емпатично, а відтак менш ефективно; а інший – це те, що рівень стресу зростатиме, оскільки не буде віддушини під час супервізії, зростатиме можливість виникнення професійного вигорання.

Орієнтований на людину підхід – це не розкіш, до якої потрібно вдаватися, коли настають важкі часи, це невід’ємна складова завдання та процесу супервізії.

Зміст та процес супервізії мусять бути непригнічуваними та антидискримінаційними, спрямованими на наснаження як користувачів служби, так і персоналу. Практичне застосування принципу непригнічення означає, що основою гідної практики та гідної супервізії має стати наснаження. Принцип полягає в тому, що у процесі взаємодії між людьми, особливо коли один має більше влади й обіймає вищу посаду, ніж інший, необхідно керуватися підходом, який скоріше применшує, а не підкреслює різницю у владі та підвищує особистісні переваги й ресурси тих, хто є пригніченими.

Супервізовані і супервізори є дорослими людьми, але про це часто забувають, встановлюючи псевдобатьківські стосунки в ході супервізії. Важливо також, щоб при визначенні підходу до супервізії бралось до уваги твердження, що дорослі краще вчаться за певних обставин, зокрема, коли мають контроль над власним навчанням. Це передбачає серед усього іншого й використання проактивного підходу до супервізії. Для супервізованого це означає готовність формувати зміст супервізорських сесій для того, щоб забезпечити максимальну користь від них. Для супервізора це означає застосування творчого підходу до змісту й форми супервізії. Поєднання директивного супервізора й залежного супервізованого може обмежувати довго-тривалий професійний розвиток супервізованого. Є чимало непередбачуваних ситуацій, з якими стикається персонал у соціальних службах, коли немає часу чи можливості для консультації й потрібно негайно діяти. Надто залежний супервізований радше за все заплутається, оскільки він/вона запрограмовані покладатися на інших, а не вдаватися до власної оцінки, тоді як той, хто вчиться й думає активно, спроможний застосувати те, що він вивчив на прикладі однієї ситуації, до іншої.

Існують свідчення, що супервізія в багатьох службах і закладах відбувається спонтанно і безсистемно. Дехто взагалі її не проходить, для інших вона зведена до мінімуму й забюрократизована, для багатьох – відбувається нерегулярно, та їй приділяють мало уваги. Для тих, кому пощастило більше, вона стала постійним, вагомим

ресурсом, який вони надзвичайно цінують. Потрібно пам'ятати, що весь персонал має право на належну супервізію, й вона має проводитись у кожній службі та бути пріоритетною у політиці організації. Так само мають бути належно забезпечені та вичерпні програми навчання всіх супервізорів.

Якщо соціальні працівники в організації зазнають тиску, доводиться домовлятися про проведення супервізорських сесій, або навіть терміново призначати їх у разі виникнення серйозної кризи чи недуги.

Захист важливості супервізії у таких колективах, де робоче навантаження та стрес є дуже значними, можливий, але все залежить від наполегливості супервізора. Право на супервізію може бути використаним лише у разі серйозного ставлення з боку керівництва. Це, скоріше за все, призведе до позитивних змін, бо й самі супервізовані будуть серйозно сприймати супервізію та належним чином готуватимуться до неї.

Якщо ж супервізор буде нерегулярно проводити супервізорські сесії, відмінити їх через несуттєві причини й демонструвати, що вони не надають супервізії великого значення, відбуватиметься зворотний ефект. Працівники відчуватимуть розчарування та почнуть ставитися до супервізії як до чогось несерйозного й нецінного. Дехто з них може спробувати знайти допомогу в іншому місці, однак це не замінить супервізії.

1.3. Етичні і юридичні принципи супервізії

У соціальній роботі, для якої процес часто є не менш важливим, ніж результат, доцільно визначити етичні та юридичні принципи у роботі супервізора з супервізованим і супервізованого з клієнтом:

- *Компетентність.* Як правило, влаштовуючись на роботу, молодий фахівець соціальної служби є некваліфікованим, а тому йому необхідний наставник, який відповідатиме за якість його роботи і за зміст роботи з клієнтом, що дасть можливість професійно рости і розширювати свій досвід у складних і нестандартних ситуаціях. Таким чином, до компетенції супервізора відноситься експертна оцінка не тільки знань і навичок фахівця, але і його особистої готовності взяти на себе професійну відповідальність. Супервізор несе відповідальність за кваліфіковану допомогу клієнту, яку надає супервізований.
- *Інформована згода* як засіб захисту наставника і молодого фахівця від судового переслідування з боку клієнта. Тобто клієнт має бути завідомо попереджений про потенційний ризик або ж альтернативні можливості надання допомоги і, як результат, свідомо прийняти рішення про участь у консультуванні.
- *Захист прав клієнта і фахівця.* У той час як принцип інформованої згоди оголошується і затверджується наставником на

початку супервізорської роботи, права всіх учасників процесу повинні дотримуватися протягом усього процесу. До обов'язків наставника входить захист прав і клієнта, і самого фахівця. Наприклад, порушенням прав фахівця вважається остаточна негативна оцінка його роботи без попередження і попереднього надання можливостей поліпшення його професійної діяльності

- **Конфіденційність.** Дотримуючись конфіденційності в рамках консультації, фахівець повинен обговорити з клієнтом питання, що пов'язані зі збереженням у таємниці його особистих даних. До цих питань відносяться: право на нерозголошення приватної інформації, дозвіл клієнта на її використання, розуміння того, у яких випадках конфіденційність може й повинна бути порушена, тобто фахівець повинен попереджати потенційних жертв злочину, так само як і повідомляти про злочини в правоохоронні органи. Важливо також визначити межі конфіденційності й у рамках процесу супервізії. Фахівець повинен мати можливість довіряти наставнику приватну інформацію, але у той же час повинен знати і про винятки з правил конфіденційності.
- **Відповідальність.** Наставники не повинні через страх відповідальності уникати втручання в роботу фахівця. Адже, поінформований наставник є захищеним від різного роду скарг знанням етичних стандартів, тривалим навчанням – професійними дискусіями стосовно етичних і юридичних дилем, консультаціями з колегами та документацією щодо консультативного і супервізійного процесів.

Видатні психологи-дослідники супервізії П. Хоукінс та Р. Шохет пропонують шість базових етичних принципів супервізії:

1. Дотримання балансу між відповідальністю за роботу супервізованого і повагою до його самостійності.
2. Прояв належної турботи про благополуччя клієнта і його захист, повага до автономії.
3. Дія в межах своєї компетенції, звернення за допомогою при необхідності.
4. Лояльність – вірність відкрито й приховано даним обіцянкам.
5. Відмова від використання насильницьких дій.
6. Відкритість критиці і зворотному зв'язку разом із зобов'язанням продовжуватися вчитися.

1.4. Значення супервізії

Супервізорство в соціальній роботі є вагомим елементом професійного розвитку діяльності і розглядається як принцип, функція і метод.

Як принцип (комплексний, цільовий, систематизуючий), супервізія – основа змісту дій менеджера соціальної служби, що розглядається як професійний стиль менеджерської роботи.

Як функція, супервізія – це індивідуальне кураторство, спрямоване на виявлення та розв'язання проблем, дилем, спірних питань, труднощів деформацій у діяльності конкретного соціального працівника відповідної соціальної служби.

Як метод, супервізія – це навчання на досвіді.

Доречно розмежовувати адміністративний та освітній метод супервізії. Один і другий широко застосовуються в соціальній роботі власне для допомоги соціальному працівнику забезпечити якість послуги, результат роботи за конкретних умов діяльності. Таким чином, можна сформулювати припущення, що супервізія – це категорія менеджменту, якою передбачається втручання у:

- взаємодію «соціальний працівник – клієнт»;
- взаємовідношення «соціальна служба – клієнт»;
- взаємовплив «соціальний працівник – соціальна служба». Як адміністративний метод, супервізія полягає у:
 - призначенні клієнту найбільш відповідного соціального працівника;
 - обговоренні результатів первинного оцінювання, плану втручання в соціальну ситуацію;
 - перегляді процесу роботи з клієнтом.

Супервізія як метод навчання в соціальній службі має на меті допомогти соціальному працівнику краще зрозуміти філософію, ідеологію, політику та практику соціальної служби, дізнатися про ресурси, клієнтів, легальні та альтернативні цілі діяльності соціальної служби, сильні та слабкі сторони життєдіяльності, можливості та загрози, партнерів та конкурентів, напрями й пріоритети діяльності, а також вдосконалити свою концептуальну, технологічну, інтегративну компетентність.

Супервізію як метод навчання в менеджменті соціальної роботи можна диференціювати на три складові:

- власне навчальну супервізію (від менеджера-супервізора), інструктаж, оперативне коригування, кураторство;
- навчальне консультування (до менеджера-супервізора);
- підвищення кваліфікації (з менеджером-супервізором).

Із професійним наставництвом соціальні працівники зобов'язані мати справу з самого початку навчання, під час проходження практики. Наставник (супервізор) є центральною фігурою в процесі практичної підготовки майбутніх соціальних працівників, коли вони стикаються з реальними ситуаціями, вирішення яких передбачає грамотні й ефективні дії.

У соціальній роботі, як багаторівневій теорії та практиці, необхідно враховувати закономірності, характер постійних змін. Власне супервізія – це відносно універсальний процесуальний засіб наукової організації праці соціального працівника-професіонала.

Супервізія - це не оцінювання соціального працівника як «добро-

поганого», а процес міжособистісних взаємостосунків у межах конкретної соціальної служби, коли менеджер, супервізор «зустрічається» з соціальним працівником для того, щоб забезпечити ефективність допомоги клієнтам, покращити якість соціальної послуги. Чим змістовніше супервізія, тим вище і задоволеність соціального працівника від професійної роботи. Необхідно зазначити, що менеджер, супервізор в узагальненому змісті супервізії може виконувати певні ролі: вчителя, помічника, диспетчера, консультанта.

1.5. Особливості взаємодії супервізора та супервізованого

Супервізор має допомагати супервізованому чітко визначити мету, пріоритети роботи; бачити всі аспекти проблеми та власну роль в її розв'язанні; керувати власними почуттями щодо конкретних ситуацій; формувати позитивне ставлення до своєї роботи, брати на себе відповідальність за її результати. Важливими завданнями супервізора є також розвиток професійної автономії, незалежності супервізованого, стабілізація його думок і почуттів щодо професійної діяльності, формування моделі аналізу і компетентного розв'язання проблем у взаємодії з клієнтами.

До основних функцій супервізора належать:

- підтримка персоналу (управління стресом і побоюваннями; роз'яснення питань; надання порад; зворотний зв'язок; розуміння особистих проблем, що перешкоджають роботі; створення атмосфери довіри; мотивування і наснаження; підтримка вмотивованих рішень);
- управління персоналом (адміністрування, розв'язання адміністративних проблем; планування та організація виконання; встановлення стандартів; моніторинг, оцінювання якості роботи; дотримання плану роботи; дисциплінування; виконання посадових інструкцій; ефективне та економне використання ресурсів);
- навчання персоналу (інструктування щодо політики і процедур організації; допомога в опануванні ефективною практикою моделювання роботи і проведення тренінгу; рекомендування літератури і навчальних курсів; підтримка професійного зростання; розвиток кар'єри; мобілізація ресурсів).

З огляду на особливості взаємодії супервізора і супервізованого, виокремлюють такі різновиди супервізії:

- менеджерська супервізія, за якої супервізор є безпосереднім менеджером працівника, а їхні стосунки розгортаються за схемою «керівник – підлеглий»;
- наставницька супервізія – супервізор діє як учитель, наставник, переймаючись тим, як його підопічний опановує знання і навички;

- навчальна (тренінгова) супервізія, особливість якої полягає в тому, що супервізований є студентом, який перебуває в організації на практиці, а супервізор зобов'язаний сприяти йому в цьому і несе певну відповідальність за результат;
- консультаційна супервізія – супервізор не несе відповідальності за супервізованого і його роботу, добровільно пропонуючи свої послуги консультанта.

Найпоширенішою є менеджерська супервізія, і тому роль супервізора часто ототожнюють з ролями керівника.

Супервізія може бути внутрішньою (здійснюють її керівники або спеціально призначені досвідчені працівники), зовнішньою (яку здійснюють запрошені експерти, консультанти), взаємною (інтравізія). Найчастіше супервізорами є досвідчені, компетентні фахівці-практики, чиї знання і досвід допомагають розв'язувати проблеми супервізованих; науковці або освітяни, які займаються науковою роботою і беруть участь у практичних соціальних проектах, співпрацюючи з державними службами чи громадськими організаціями соціальної сфери. Вони поєднують глибоке теоретичне розуміння змісту соціальної роботи з досвідом практичної діяльності реальних ситуаціях, нерідко беруть участь у моніторингу й оцінюванні ефективності соціальних проектів.

Супервізори – це спеціально підготовлені фахівці, для яких супервізія є професією.

Зміст супервізії залежить від змісту діяльності соціальної служби. Однак у кожній службі він сфокусований на системі працівника (особисті його ресурси); системі практики (взаємодія з клієнтами, їхнім оточенням, особами, яким доводиться відмовляти в наданні послуг); системі команди (взаємодія всередині колективу); системі установи (організаційний клімат, нормативні вимоги, процедури, які задають параметри діяльності соціального працівника).

1.6. Проблеми супервізії

Супервізор разом із працівником аналізує проблеми у кожній із цих систем, зв'язки між ними: між практикою і працівником (професійний аспект), між командою та установою (управлінський аспект) тощо. Наприклад, у соціальній службі під час персонального наставництва соціального працівника менеджером увагу зосереджено на спільному обговоренні ними обома особових справ клієнтів; на аналізі проблем, що з'являються у процесі роботи; узгодженні робочого плану; керівництві та підтримці соціального працівника з боку менеджера; обговоренні особистих проблем соціального працівника, які можуть впливати на ефективність спільної роботи; створенні можливостей для самостійної роботи соціального працівника на основі консультацій з менеджером; оцінюванні компетентності соціального працівника та ефективності його роботи.

Обговорення проблем, планів, досвіду між соціальним працівником і менеджером (керівником) під час супервізії має бути конфіденційним. Супервізія повинна відбуватися за заздалегідь складеним планом, в обумовлений час, в окремому приміщенні і має бути, наскільки можливо, захищеною від втручання сторонніх осіб, її слід проводити принаймні раз на місяць. Крім персонального наставництва соціального працівника менеджером, доцільно організовувати командні супервізії.

Консультанти можуть проводити і зовнішні супервізії на замовлення керівництва організації. На індивідуальних і групових сесіях із супервізованими вони ініціюють обговорення конкретної проблеми в організації, загальних тем, що сприяє аналізу та об'єктивній оцінці ситуації в організації, виробленню тактики дій щодо її поліпшення. Як правило, із супервізованими ведуть мову про призначення супервізії та її вплив на розвиток організації; про основні проблеми організації і можливості вдосконалення її функціонування, можливості для особистого професійного розвитку; обговорюють завдання на найближчий період. Супервізору необхідно мати повну інформацію про особистісні якості, функціональні обов'язки, проблеми на роботі учасників супервізії, знати особливості їх роботи в команді, їхні очікування від супервізії та можливі, на їх погляд, форми підтримки. Важливо при цьому налагодити зворотний зв'язок із супервізованими, вислухати запитання і побажання, що допоможе раціональніше спланувати і продуктивно здійснювати супервізію. Групову супервізію у цьому разі слід зосередити на таких питаннях, як особливості роботи в команді; можливості проведення спільних обговорень діяльності учасників команди (форма проведення, типи можливих запитань, способи обговорення, планування роботи команди тощо), конфіденційність стосунків та інформації.

2. Супервізія соціальних працівників.

Вважають, що постійний процес супервізії (професійної підтримки та наставництва) соціального працівника з боку його керівника або спеціально запрошеного консультанта (супервізора) – головна запорука якісної та безпечної роботи, особливо в умовах змін в організації. Супервізія також є ключовим елементом в особистому професійному розвитку соціального працівника.

Супервізія передбачає аналіз проблемних або нестандартних ситуацій з досвіду професіоналів та пошук нових ефективних рішень.

Супервізія – процес, упродовж якого одному працівнику надається можливість працювати з іншим працівником (працівниками) з метою виконання певних організаційних, професійних та особистих завдань. Такими завданнями є компетентне, відповідальне виконання обов'язків останнім(и), постійний професійний розвиток та особиста підтримка.

Цілями супервізії є:

- перевірка (супервізор повинен переконатися, що соціальний працівник правильно розуміє свою роль у роботі із сім'єю, використовує різні методи у своїй роботі, володіє необхідними навичками. Завдання супервізора полягає також у тому, щоб пересвідчитися, чи немає у спеціаліста ознак професійного вигорання, а також наскільки об'єктивно соціальний працівник оцінює ситуацію клієнтів, особливо, якщо мова йде про безпеку життя та здоров'я дітей);
- підтримка (яка означає допомогу соціальному працівнику у подоланні стресових ситуацій і розв'язанні проблем, які виникають у ході роботи із сім'ями. Також підтримка з боку супервізора демонструє соціальному працівнику, що здійснювана ним діяльність є цінною і важливою для організації, підвищує мотивацію і заохочує до роботи);
- розвиток або навчання (допомога фахівцеві у його професійному розвитку, визнання належного виконання роботи та відзначення особистих досягнень. У зворотному зв'язку, який надає супервізор соціальному працівнику, з одного боку визнаються успіхи фахівця, з іншого, зазначаються ті навички та уміння, які необхідно покращити. Це, в свою чергу, спонукає фахівця до самоосвіти, професійного самовдосконалення. Одним з результатів супервізії може бути направлення спеціаліста на курси, тренінги або семінари з підвищення кваліфікації чи надання можливості «побути тінню» іншого соціального працівника, щоб здобути більше досвіду).

Супервізія дає можливість соціальному працівнику розповісти про свої емоції, проблеми, поділитися власними переживаннями, а отже, знизити емоційне напруження й скоріше знайти відповіді на питання, що його хвилюють. Вважається, що супервізія є більш ефективною, а її висновки і результати більш об'єктивними, коли супервізором виступає сторонній (запрошений) спеціаліст. Проте, як доводить практика, запросити стороннього фахівця не завжди можливо через обмеженість ресурсів, а також через те, що супервізія ще не є надто поширеним методом роботи в Україні, і її проведення викликає певну тривогу в спеціалістів, що, зрозуміло, знижує її ефективність. З іншого боку, залучення до проведення супервізії одного з членів команди, котрий має досвід супроводу сімей і користується повагою у колег, сприятиме зменшенню напруження у соціальних працівників під час супервізії, і, як наслідок, сприятиме більш відкритому та щирому спілкуванню. Супервізія буде ефективною за умови, коли цей процес є двостороннім, коли його важливість і доцільність розуміють обидва учасника: і супервізор, і соціальний працівник.

Індивідуальна супервізія - зустрічі сам на сам між працівником та супервізором - має низку переваг, зокрема:

- індивідуальний підхід до вирішення проблем працівника;
- створення безпечної атмосфери, в якій спеціаліст може обговорити свої проблеми та переживання;
- можливість глибокого аналізу ситуації та дій соціального працівника.

Перед початком супервізії важливо виразно сформулювати її мету. Це може бути розв'язання однієї конкретної проблеми або ж планова супервізія, призначена для комплексного аналізу роботи спеціаліста. Загалом, супервізор має ретельно підготуватися до спостереження за роботою соціального працівника і бесіди з ним: продумати запитання, попередньо ознайомитися з особою справою сім'ї, визначити, на які аспекти роботи необхідно звернути найбільшу увагу (наприклад, контакти із сім'єю, побудова діалогу або планування роботи і реалізація плану, використання різних ресурсів задля вирішення ситуації в родині тощо). Наприклад, перевіряючи особу справу сім'ї, потрібно з'ясувати:

- наскільки ретельно і своєчасно заповнюється цей документ;
- чи відображає особова справа сім'ї реальний стан справ і ситуацію в родині;
- наскільки соціальний працівник залучає сім'ю до складання і виконання плану роботи;
- наскільки здійсненним є розроблений план роботи;
- чи вміє соціальний працівник виділити ключову проблему сім'ї і пріоритети в роботі.

Після такої попередньої підготовки спеціаліст, який проводить супервізію, виїжджає спільно із соціальним працівником у сім'ю і спостерігає за роботою фахівця. При цьому супервізора можна представити сім'ї як колегу по роботі. Супервізор має бути готовим до того, що сім'я може триматися дещо закрито під час такої зустрічі. Адже переважна більшість сімей не схильна довіряти незнайомим людям, які приходять до них, і чекають від них будь-яких неприємностей. На відміну від спостереження, яке людина використовує у своєму повсякденному житті, спостереження як один з методів супервізії:

- чітко підпорядковано певній меті;
- планується заздалегідь продуманою процедурою;
- потребує документування (заповнення різних форм, бланків протоколів, щоденників тощо).

Спостерігаючи за роботою спеціаліста, супервізор повинен звертати увагу:

- на вербальні та невербальні прояви поведінки як сім'ї, так і соціального працівника;
- наскільки соціальний працівник володіє навичками роботи із сім'єю і як він їх використовує;

- на те, як розуміє спеціаліст свою роль у роботі із сім'єю;
- на мову спеціаліста, її зрозумілість, орієнтованість на діалог із клієнтами.

Результати спостереження можуть фіксуватися у певній формі, що слугує звітом за результатами супервізії.

Під час такого спільного візиту в сім'ю супервізор має пам'ятати мету супервізії і звертати увагу саме на ті аспекти, які були визначені попередньо. Зазвичай під час роботи може виникнути потреба у вирішенні зовсім інших проблем і обговоренні ситуації, яка не була попередньо запланована. Тому супервізор має бути гнучким у своїй роботі і вміти вчасно зреагувати на такі зміни й діяти відповідно до ситуації і потреб сім'ї або соціального працівника. Після візиту в сім'ю супервізор проводить бесіду із соціальним працівником, під час якої обговорюється зустріч із сім'єю, успіхи та труднощі в роботі, надаються рекомендації щодо покращення роботи, а також спільними зусиллями визначаються потреби соціального працівника у підвищенні кваліфікації. Бесіда організується за допомогою ретельно продуманої системи запитань, які поступово приводять соціального працівника до усвідомлення власних успіхів, труднощів, помилок або ж до засвоєння нових методів роботи. Під час бесіди супервізор надає спеціалісту зворотний зв'язок (у тому числі конструктивну критику) за результатами спостереження, а також надає рекомендації щодо покращення роботи, обговорює зі спеціалістом можливі шляхи подолання труднощів. Конструктивний зворотний зв'язок з боку супервізора підвищує рівень самоусвідомлення та заохочує навчання та професійний розвиток супервізованого. Він має бути наданий вміло, сприйнятий відкрито. Такий зв'язок включає:

- похвалу, відзначення гарної роботи, досягнень;
- створення та використання умов для поглиблення знань та розширення навичок супервізованого працівника;
- використання фраз на кшталт «Варто покращити...», «Можна зробити по-іншому, а саме...», «Ви досягли значних результатів, але в цій ситуації ще необхідно...» тощо;
- конкретні, а не загальні коментарі (наприклад, більш корисним є таке висловлювання: «Я вважаю, що ви гарно впорались із тим, щоб говорити спокійно, коли пан Димитренко почав кричати», ніж «Ви провели гарне інтерв'ю»);
- використання «Я-висловлювань» («Я вважаю, що...» чи «На мою думку...») замість «Ти...»;
- виразне пояснення, на чому базуються ваші коментарі (наприклад: «Із вашого договору з сім'єю...»);
- конструктивну критику.

Трапляються випадки, коли супервізор стурбований певним аспектом роботи працівника і має вдатися до критики, обговорити складні питання, небажаний хід справ або потребу в підвищенні якості роботи. Конструктивна критика буде максимально ефективною, якщо

супервізор порушить проблемні питання одразу після того, як відбулась подія, поділиться своїми переживаннями із соціальним працівником на ранніх етапах. Супервізор має заздалегідь визначити для себе, що саме його турбує, і що він хоче обговорити із соціальним працівником, в який саме спосіб слід донести свою стурбованість до співрозмовника. Також йому варто поміркувати над тим, яким чином може сприйняти соціальний працівник проблему і яку відповідь хотілось би отримати від співрозмовника. Супервізор має також визначитися, наскільки він готовий бути гнучким і яким чином можна з'ясувати із соціальним працівником усі чинники, що ускладнюють ситуацію. За результатами супервізії, як правило, готується звіт про проведену супервізором роботу з рекомендаціями спеціалісту. Інформація, яка міститься у цих формах, є конфіденційною. Доступ до неї мають лише супервізор, соціальний працівник, про якого йде мова, і безпосередній керівник соціального працівника.

У професійних соціальних службах частиною процесу надання соціальної допомоги сім'ям, які опинились у складних життєвих ситуаціях, є супервізія, тобто система професійної підтримки та контролю. Спеціально визначений організацією супервізор шляхом аналізу документів, спостереження за роботою фахівця та бесіди з ним вирішує завдання задоволення організаційних, психологічних та професійних потреб. Супервізія сприяє якісній та безпечній роботі соціальних працівників.

3. Форми супервізії.

Виділяють індивідуальну і групову супервізії. Обидві можуть проходити в очному або заочному форматах (за допомогою запису, аудіо- і відеозапису, повідомлення фахівця).

Супервізія може здійснюватися в присутності супервізора або ж у форматі колегіальної групової супервізії.

3.1. Індивідуальна супервізія

Багато супервізорів бажають працювати зі своїм супервізованими індивідуально. Це припускає постійний розклад зустрічей, забезпечення зворотного зв'язку супервізованому, використання аудіо- або відеозаписів консультативної сесії. Супервізор може попросити супервізованого описати причину вибору саме цієї частини роботи з клієнтом для супервізії. Під час індивідуальної супервізії в супервізора з'являється багато можливостей переконатися в широкому спектрі професійних стратегій супервізованого, зробити власну оцінку його роботи. Крім того, він може запитати супервізованого про те, як він сприймає свою ефективність і чи усвідомлює свої можливості та обмеження. В очній супервізії метод спостереження фахівця поєднується з комунікацією, що дозволяє супервізору взаємодіяти і впливати на роботу супервізованого з клієнтом, поки триває супервізія.

Методи очної супервізії:

- за допомогою телефону і навушників супервізор, що спостерігає за процесом взаємодії супервізованого з клієнтом, допомагає молодому фахівцю у важкі моменти. На жаль, цей підхід допускає явне вторгнення в межі роботи супервізованого;
- прямий моніторинг – супервізор спостерігає за процесом надання соціальних послуг фахівцем й зупиняє його, коли в того виникають труднощі. Недолік той самий;
- супервізор входить до кімнати у заздалегідь обумовлений момент і взаємодіє з клієнтом та супервізованим;
- консультації по телефону під час перерви в роботі супервізованого з клієнтом.

Для заочної супервізії супервізор може попросити супервізованого зробити записи про робочий процес. Таке повідомлення носить формалізований характер, наприклад:

- сформулювати цілі роботи з клієнтом;
- визначити, що в процесі взаємодії з клієнтом могло змінити цілі супервізованого;
- сформулювати основну тему роботи з клієнтом;
- описати динаміку міжособистісних відносин супервізованого і клієнта;
- визначити, наскільки успішною була робота з клієнтом;
- описати, що нового супервізований довідався про процес;
- сформулювати плани на майбутній процес роботи з клієнтом;
- сформулювати у письмовій формі питання до супервізора щодо даної і наступної роботи з клієнтом.

3.2. Групова супервізія

Групова супервізія вважається менш ефективною, ніж індивідуальна. Група створює природний формат для досягнення професійної соціалізації і сприяє навчанню через безпосередній досвід. У цьому форматі від супервізора потрібні знання групових процесів і навички роботи з групою. У фокусі групової супервізії виявляються дидактичні презентації, осмислення випадків, індивідуальний розвиток, організаційні питання, відносини між супервізором та супервізованим.

Супервізорська група у кількості 5-8 чоловік зустрічається зазвичай щотижня на 1,5-2 години, що забезпечує можливості і для групового розвитку. До її складу можуть входити фахівці-початківці рівні за рівнем розвитку та досвідом, а також ті, які відрізняються за цим параметром. Звичайно, учасники домовляються про процедуру й час роботи, визначають фокус роботи і процесуальні питання. Процедура може бути змінена відповідно до групового мікроклімату. Як правило, проводиться попередня супервізія із супервізованим, на якій прояснюються очікування учасників і необхідний ступінь

структурування процесу супервізії. Вона потрібна для формування групової відповідальності. У роботі сесій із супервізії можна використовувати «аркуш сприйняття» для підбиття підсумків і відображення того, що проявляється «тут і зараз» у груповій роботі. Валідизація спостережень супервізованим є корисним процесом. Для групи і супервізора корисно бути активними, відслідковувати якнайбільше аспектів роботи і включати в роботу всіх членів групи. Великий досвід супервізовани можуть одержати також у результаті професійних взаємодій членів групи, що включають зворотний зв'язок, підтримку і заохочення. Крім того, члени групи одержують досвід професійної конкуренції як природної частини будь-якого групового досвіду. Вони можуть визнати існування конкуренції й направляти енергію в позитивне русло, що стимулює креативність і згуртованість.

При підготовці до групової сесії супервізору рекомендується проговорювати із супервізованими деякі важливі питання про те, як використовувати груповий процес із користю для себе. Рекомендації можуть звучати наступним чином:

- 1) оскільки групове навчання збільшує здатність до слухання і вербального залучення, ризикуйте і висловлюйте свої почуття та думки;
- 2) знижуйте свою особистісну фрустрацію шляхом обговорення окремих моментів з членами групи, що їх хвилюють;
- 3) спостерігайте за подібністю того, як Ви сприймаєте відносини з членами групи і клієнтами. Порівнюйте, обговорюйте подібність і відмінність;
- 4) рухайтесь вперед від динаміки росту клієнта до особистісно професійної динаміки, коли представляєте свій випадок.

Супервізія в групі забезпечує можливість відчутти взаємопідтримку, узагальнити досвід, вирішити комплексні завдання, програти нову поведінку, взяти участь у тренінгу навичок, збільшити компетенцію в міжособистісних відносинах. Супервізорська група дозволяє її членам проявляти різні рівні своїх пізнавальних процесів. Ці прояви дуже важливі для фахівців, які навчаються через спостереження так само добре, як і через дискусію. В остаточному підсумку відчуття успіху чи фрустрації дає супервізованим можливість побудувати більш реалістичну модель своєї роботи, у якій вони адекватно критикують себе та довіряють собі. Формат групової супервізії зменшує залежність від супервізора і дозволяє супервізору розглядати супервізованого з іншого боку. Розвиток супервізованого поліпшується і за рахунок вербалізації його колегами багатьох процесів. Члени групи менш схильні персоналізувати свої труднощі, і в цьому контексті групова супервізія є підтримуючим процесом. Члени групи навчаються один від одного більш ефективно, ніж від експерта, у групі легше побачити перспективу навчання. Члени групи можуть демонструвати ясне бачення випадку, про який розповідає колега.

4. Профілактика «емоційного згорання»

Постійна супервізія соціального працівника з боку його керівника є однією з головних умов якісної роботи, ключовим елементом його професійного розвитку.

У професійних соціальних службах супервізія є елементом надання допомоги, оскільки вона спрямована на забезпечення стандартів якості й підтримку соціальних працівників у їхній повсякденній діяльності. Вона допомагає визначити особистісні якості, способи реагування, особливості поведінки та ціннісні орієнтації працівників, полегшує набуття ними теоретичних знань, умінь і їх адекватне використання у професійній практиці, запобігає професійному стресу та вигоранню.

Супервізію слід розглядати як частину політики соціальної організації, важливий чинник забезпечення її стабільності й ефективного розвитку. У процесі її здійснення потрібно послідовно діяти в інтересах клієнта, якщо відсутні загрози для інших працівників організації. При цьому слід чітко розподілити обов'язки між клієнтом, супервізором і соціальною організацією, що є однією з передумов ефективного їх партнерства. Взаємодія супервізора з клієнтом має відбуватися регулярно, на рівноправній основі, без дискримінації, з дотриманням усіх вимог конфіденційності. Важливо при цьому системно фіксувати здійснені заходи, результати спостережень, проблеми, які виникають.

Важливою функцією супервізора є турбота про моральний стан та задоволеність його підопічного роботою. Оскільки діяльність у соціальній сфері пов'язана з багатьма стресами, які можуть суттєво впливати на ефективність її виконання, тому порада, підтримка, допомога у покращенні діяльності та підвищенні гнучкості реагування на запити клієнтів потрібні як «новоспеченому» працівнику, так і людині зі стажем.

Актуальність профілактики професійних ризиків, як напрямку супервізії, зумовлена тим фактом, що соціальна робота є одним із специфічних видів професійної діяльності з підвищеним рівнем психологічного навантаження. У повсякденній діяльності соціального працівника існує чимало стресогенних факторів, зокрема підвищене емоційне навантаження, необхідність діяти у непередбачених ситуаціях, невпевненість у кінцевому позитивному результаті своїх дій, підвищена відповідальність не лише за свої, але й за дії інших. До вказаних об'єктивних факторів слід додати ще й суб'єктивні. Відомо, що до соціальної роботи тяжіють люди, у яких загострене почуття відповідальності, нонконформізму, співпережиття. Для таких людей існує підвищений ризик отримати стрес при роботі з людьми. У результаті це може призвести до надмірної втрати психічної енергії, психосоматичної втоми та емоційного виснаження. Цей стан спеціалісти називають синдромом «емоційного згорання».

Даний термін вперше був вжитий американським психіатром Х. Дж. Фрейденбергером у 1974 р. для характеристики психологіч-

ного стану здорових людей, які знаходяться в інтенсивному і тісному спілкуванні з клієнтами, пацієнтами, в емоційно напруженій атмосфері під час надання професійної допомоги».

У професійному плані прояв даного синдрому характеризується негативним ставленням до клієнтів і самої роботи; мізерним репертуаром робочих дій; розчаруванням, цинізмом, байдужістю, відчуженням від роботи; відчуттям безпомічності, песимізмом. Робота перестає бути цікавою, соціальний працівник «терпить» її, щоб вижити і не мати неприємностей у колективі, але емоційно віддаляється від клієнта, стає педантичним, схильним до формальності.

Тому важливим завданням супервізора є профілактика професійних стресів та пошук додаткових джерел підтримки життєвого тону соціального працівника. Допомога при «емоційному вигорянні» передбачає навчання психологічних прийомів самозахисту в ситуаціях негативного спілкування, облаштування кімнат релаксації, психологічного розвантаження, проведення індивідуальної і групової психотерапії, занять фізкультурою тощо. Можливість звернення до наставника як до довіреної особи, з якою можна розділити відповідальність за прийняття рішення, отримати кваліфіковану допомогу при розв'язанні конфліктних ситуацій з клієнтами або колегами по роботі, а також обговорити особисті проблеми і труднощі соціального працівника, дає можливість випередити розвиток стресу.

Використана література:

1. Браун А., Боурн А. Супервізор у соціальній роботі: Супервізія догляду в громаді, денних та стаціонарних установах. К.: Пульсари, 2003.
2. Організаційні аспекти соціальної роботи із сім'ями `problemy_simiy_v07j.indd`
3. Соціальна робота в Україні / За заг. ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. К.: Наук, світ, 2003.
4. Соціальна робота: В 3 ч. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. Ч. I.: Основи соціальної роботи / Н.Б. Бондаренко, І.М. Грига, Н.В. Кабаченко та ін.; За ред. Т. Семигіної та І. Григи. 2004.
5. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посіб. / За ред. проф. А.Й. Капської. К.: Центр навч. літ., 2004.
6. Супервізія: навчальний посібник (для студентів вищих навчальних закладів) / І. В. Ушакова. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011.
7. Тюття Л.Т. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посіб. К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004.
8. Ушакова І. В., Особливості супервізії в соціальній роботі. 2011.
9. Хоукінс П. Супервізія. Індивідуальний, груповий и організаційний підходи / П. Хоукінс, Р. Шохет. СПб : «Речь», 2002.
10. Якобс Д. Супервізорство / Д. Якобс и др. СПб : Б.С.К., 1997.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Окремі показники вікового розвитку дитини

ПОЛЯЧЕНКО С.О.

заступник директора Сумського обласного
центру соціальних служб

Від народження до 1-ого року

- У віці від 2-х до 12 місяців у дитини інтенсивно розвивається потреба у нових враженнях: вона зосереджує увагу на новому, намагається взяти у руки незнайомі речі тощо.
- Джерелом постійних приємних і неприємних емоцій дитини є батьки. Дитина спілкується з батьками, коли у відповідь на їхні звернення до неї посміхається.
- Ближче до 6-ти місяців дитина починає розрізняти «Я» (*нога, рука*) і «не Я» (*іграшка*).
- Шестимісячна дитина здатна за відсутності поряд матері самостійно займатися протягом 40 хв., виявляючи при цьому позитивне самопочуття.
- Дитина у 4-6 місяців автоматично вбирає в себе всі емоційні реакції матері, не «перетворюючи» їх. У присутності незнайомих людей вона поводить себе стримано і обережно.
- Дитина у 7-9 місяців відгукується на власне ім'я.
- У 7-9 місяців настрій дитини опосередковано пов'язаний із настроєм матері. Вона може заплакати, якщо чужий наближається до неї або намагається взяти на руки.
- Дитина з 7 місяців починає наслідувати дії дорослих (*робить «ладу-сі», «до побачення», киванням голови показує «так» чи «ні» тощо*).
- У 10-12 місяців емоції швидко змінюються, проте переживання надзвичайно глибокі і щирі. З 12 місяців дитина прагне схвалення свого успіху близькою людиною. Сильне почуття прив'язаності дитини може формуватися до декількох членів сім'ї.
- Дитина 11 місяців радіє приходу інших дітей.

1-3 роки

- У віці 1 рік 4 місяців – 1 рік 6 місяців дитина уважно вдивляється у дзеркало, ідентифікує зображення із собою.
- У 1 рік 10 місяців – 2 роки дитина описує власні дії: «я сідаю», «моя іграшка».
- У 2 роки – 2 роки 6 місяців дитина знає частини свого тіла і називає їх.
- У 19-24 місяців у дитини з'являється інтерес до інших дітей, прагнення наблизитися до них, гратися з ними. Дитина засвоює елементарні норми спілкування та усвідомлює перші заборони дорослого.
- З 2-х років 6 місяців дитина розуміє значення займенників («я»,

«моє», «твое»); у неї формується елементарна самооцінка. У колі однолітків / братів та сестер вона проявляє власну позицію.

- Дворічні діти починають усвідомлювати свої якості і свій настрій, а також емоційний стан інших. З 2,5 років вони відтворюють настрої дорослих.
- На другому році життя дитина починає відстоювати своє право на самостійність: одягається самостійно і їсть акуратно. Дитина віком 2-2,5 років може самостійно тримати чашку, зачерпувати ложкою їжу із тарілки, знімати шкарпетки, куртку, штанці, просовувати руки в рукава, чистити зуби. З 2 років 6 місяців дитина може заціпнути ґудзики, зав'язати шнурівки із незначною допомогою дорослого.
- У 2,5 роки дитина грається поряд з однолітками, але не разом з ними. Поступово з'являється спільна гра, але вона нетривала.
- Ближче до 3-х років дитина знає, чим подобається, а чим не подобається іншим людям; усвідомлює, що може поводитися не так, як від неї чекають. Дитина починає усвідомлювати, що інші люди можуть думати і поводитися не так, як вона.
- Щоб у дитини розвивався позитивний «Я-образ», вона має відчувати безумовну любов до себе.
- Стабільність настрою дитини обумовлена стабільним позитивним ставленням до неї оточуючих. Водночас малюкові потрібна реакція дорослого на виявлені ним емоції.
- Трирічний малюк вже має свій характер; він здатен відчувати провину і сором. Дитина намагається поводитися так, щоб уникнути незадоволення значущих дорослих.
- Дитина 2-3-х років життя здатна уникати небезпеки, лише базуючись на попередньому досвіді, тому проявляє у поведінці необачність.
- Сильне почуття прив'язаності дитини може формуватися до декількох членів сім'ї.

3-6 років

- Більшість дітей 3-4 віку розрізняють назви кольорів, рахують до 10, їм подобається поєднувати форми, розглядати книжки. У цьому віці діти мають знати свої імена, прізвища, вік, стать, дату народження, домашню адресу.
- Значний вплив на психічний розвиток дитини має гра як провідна діяльність у дошкільному віці. Діти 3-4 роки, як правило, граються наодинці; вони вже можуть запам'ятовувати фрагменти, прості правила ігор. З 4-5 років у гру, в т.ч. й рольову, залучаються інші діти. З 5 років у дітей починають розвиватися організаторські вміння і навички.
- Потреба в спілкуванні (взаємодії з однолітками, дорослими, спільні ігри, спільна праця) визначає становлення особистості дитини дошкільного віку. З 4 років дитина може використовувати у мовленні складні речення.
- Всім дітям необхідне відповідне і належне стимулювання. 4-5 років – вік «чомучок». Водночас розвиток допитливості, потреби в пізнанні дітей цього віку безпосередньо залежить від поведінки батьків, їх реакції на запитання та інтереси дитини.
- Дошкільник має велике бажання включитися у доросле життя й активно брати у ньому участь. Діти дошкільного віку потребують у спілкуванні з

дорослими, у суспільному житті задовольняють через гру. До 6 років вміння спілкуватися з іншими людьми має бути добре розвинене.

- У дошкільників зароджується інтерес до серйозних занять музикою, що може сприяти розвитку музичної обдарованості. Ліплення, конструювання, малювання найбільше сприяють прискоренню сенсорного розвитку дитини. З 5 років дитина може конструювати, створювати щось потрібне в побуті.
- У дітей цього віку можна очікувати короткотривалі приступи вередливої поведінки. Разом з тим, діти 4-5 років приймають зауваження, вправляють свої помилки. До 6 років самоконтроль у дитини має бути розвинений.
- У дошкільному віці дитина починає керуватися у своїй поведінці моральними нормами. У неї формуються моральні уявлення і оцінки. Діти у цьому віці демонструють соціально позитивну поведінку: діляться, допомагають, заспокоюють інших.
- У дитини дошкільного віку формується потреба гордитися певними якостями, трудовими успіхами. Однак, у 5 років діти, як правило, переоцінюють власні можливості.
- Діти 3-5 років менше переживають через короткотривале розлучення з батьками, ніж у ранньому віці.

6-11 років

- Всім дітям цього віку для пізнавального розвитку необхідне належне стимулювання. Якщо значущі дорослі достатньо заохочують дитину, хвалять її за успіхи, то у неї формується мотив досягнення успіху, що дуже важливо для розвитку особистості.
- У дитини віком 6-8 років можна очікувати короткотривалі приступи вередливої поведінки. Спроби стримувати емоції, бажання проявляють в 9-10 років.
- Діти молодшого шкільного віку безмежно довіряють дорослим, особливо вчителям, визнають їх авторитет, приймають судження. Натомість, постійні проблеми в сім'я, наприклад, розлучення, провокують прояву у дитини почуття суму, гніву, тривоги; дитина починає погано вчитися, а у 10-13 років вона може втратити емоційний зв'язок з родиною.
- Діти у цьому віці демонструють соціально позитивну поведінку: діляться, допомагають, заспокоюють інших. Скарги дитини 6-7 років на інших пов'язані із бажанням сумлінно виконати завдання, турботою, щоб всі поводитися згідно з правилами.
- Успіх засвоєння дитиною молодшого шкільного віку моральних норм і правил поведінки залежить від того, як до них ставляться батьки. Коли діти стають свідками жорстокого ставлення, їм важко контролювати свої власні емоції й поведінку.
- Для молодших школярів загалом характерний життєрадісний і бадьорий настрій.
- У дітей 6-11 років формується самоповага до себе, з'являються самооцінки різних типів: адекватні, завищені і занижені. З віком розвивається самокритичність.
- У 10-11 років великого значення для дитини набувають ровесники.

Ігри, позитивна взаємодія з іншими сприяють формуванню у дитини відповідальності і товарищескості. Розвивається почуття симпатії.

- Дітям молодшого шкільного віку необхідно доручати більше справ виконувати самостійно і при цьому більше їм довіряти. Водночас дітям може бути потрібна допомога у догляді за особистою гігієною, певний контроль за цим.

11-15 років

- 11-15 років – підлітковий період, що є найскладнішим із усіх вікових періодів розвитку дитини.
- Дітей цього віку відрізняє підвищена пізнавальна і творча активність, допитливість, інтерес до різних видів діяльності, перші мрії про майбутню професію. Особливо стараються встигати у навчанні дівчатка. Проте нерідко ставлення підлітка до того чи іншого предмету визначається ставленням до вчителя, який його викладає.
- Головними мотивами дитини в 11-15 років є самопізнання, самовираження, самоствердження, а відповідно потребами – бути самоцінним, визнаним, незалежним, стати предметом уваги інших.
- Діти цього віку вразливі до думок дорослих і особливо ровесників. У підлітковому віці група однолітків є найбільш значущою. Невміння чи неможливість досягти визнання у такій групі частіше всього стає чинником недисциплінованості, правопорушень.
- Для підлітка важливо мати друга, в т.ч. в школі. Підліток відчуває потребу поділитися своїм враженнями, розповісти про події свого життя. Близький друг іноді може допомогти дитині подолати навіть сімейні проблеми.
- Важливо, щоб в усіх випадках дітям надавали максимум самостійності, щоб дорослі підтримували будь-які прояви їхньої ініціативи, діловитості.
- Поведінка підлітків нерідко визначається їх настроєм, що може протягом невеликого проміжку часу змінюватися на протилежний. Діти цього віку переважно невпевнені. Іноді вони замикаються в собі або втікають із дому, реагуючи таким чином на поведінку батьків.
- Підліток більше домагається певних прав, ніж прагне прийняти на себе обов'язки. Велике значення у цей період мають єдині вимоги до дитини як в сім'ї, так і в школі. Коли вимоги суперечливі, підлітки демонструють протести в різних формах, проявляють непокірність.
- 13-14 років – найактивніший період самовиховання волі. Вимоги свободи від контролю батьків сильніше помітні у дівчат.
- Підліток може акцентувати увагу на власних недоліках. Його бажаний образ «Я», як правило, складається з чеснот інших людей. Ідеал підлітків часто суперечливий.
- З 11-12-ти років дитина проявляє інтерес до осіб протилежної статі й стосунків з ними, проте йому буває важко зробити перший крок до інтимного спілкування.
- Підліток вимагає ставлення до себе, як до дорослого, однак не відповідає вимогам дорослості.
- В 11-15 років формуються соціальні установки, ставлення до інших людей, суспільства. Діти копіюють поведінку дорослих, які є значущими, авторитетними для них (одяг, зачіска, лексикон, спосіб відпочинку та

ін.). У цьому віці відбувається переоцінка сімейних цінностей.

- У дітей цього віку добре розвинуті соціальні навички. Вони можуть пристосувати свої розмову і поведінку до різноманітних ситуацій.
- Діти дуже чутливі до своєї зовнішності і критики, особливо з боку однолітків. Водночас за гігієною дітей цього віку необхідно інколи спостерігати.
- Підлітки можуть готувати прості страви, відповідним чином реагувати на небезпечні ситуації.

15-18 років

- Дітям 15-18 років властива надмірна увага до власного тіла, дещо викривлені уявлення про норму стосовно його розміру, ваги, пропорцій тощо.
- У цьому віці відбувається відкриття «Я», власного світу думок, почуттів, переживань, які здаються самій дитині неповторними і оригінальними. Дитина психологічно готова до самовизначення.
- Це період ранньої юності, коли людина перетворюється на суб'єкт власного розвитку. Внутрішня позиція дитини цього віку – спрямованість на майбутнє, вибір професії. У порівнянні з підлітками у дітей віком 15-18 років підвищується інтерес до навчання, особливо до предметів, що будуть потрібні у майбутньому. На професійне самовизначення дитини/молодої людини впливають: інформованість про професії, їх соціальний престиж, особисті нахили і здібності, а також позиція близьких значущих людей, насамперед батьків.
- У 15-18 років свідомо і цілеспрямовано формуються сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль, осмисленість, критичність. У цей період підвищується емоційна сприйнятливості і здатність до співпереживання.
- Настрій стає значно стійкішим та більш усвідомленим, проте прикладені зусилля все ж залежать від нього. Дівчатка мають більшу схильність до депресій порівняно з хлопчиками.
- Це пора першої закоханості, що має великий емоційний вплив на дитину. Розрив стосунків може бути дуже стресовим. Юнацькі мрії про кохання насамперед відображають потреби в емоційному теплі, душевній близькості. Для дівчат потреба в ніжності, розумінні сильніша, ніж бажання фізіологічної близькості.
- Юнацькі оцінки нерідко категоричні й прямолінійні, з демонстративним запереченням моральним аксіом.
- Хлопцям та дівчатам притаманне оптимістичне самопочуття, підвищений життєвий тонус. Водночас дівчатка частіше мають занижену самооцінку, вони менше впевнені у собі, частіше чекають невдач і не прагнуть до високих досягнень.
- У 15-18 років (ранній юності) зменшується гострота міжособистісних конфліктів і прояв негативізму у стосунках з оточуючими людьми; поведінка стає більш стриманою. Проте у стосунках з дорослими певна дистанція зберігається.
- У 15-18 років актуалізується потреба в незалежності. Діти цього віку можуть готувати прості страви, адекватно реагувати на небезпечні ситуації.

Додаток 2.

Орієнтовні запитання, що можуть бути використані в процесі оцінки потреб дитини та здатності батьків їх задовольняти

ПОЛЯЧЕНКО С.О.

*заступник директора Сумського обласного
центру соціальних служб*

Здоров'я:

1. Потреби дитини

- 1.1. Чи відповідає фізичний розвиток дитини (ріст, вага, руховий розвиток та тощо) її віку?
- 1.2. Чи є у дитини проблеми зі здоров'ям (порушення слуху, зору, психічне порушення)?
- 1.3. Чи потребує дитина особливого догляду, обладнання? Якого?
- 1.4. Чи перебуває дитина на обліку у будь-яких спеціалістів?
- 1.5. Чи потребує дитина медичного супроводу? Якого?
- 1.6. Чи є ознаки жорсткого поводження з дитиною (фізичного, сексуального, психічного насильства тощо)? Які саме?
- 1.7. Чи вживає дитина алкоголь, психотропні речовини? Які саме? Як часто?
- 1.8. Як дитина розпізнає ознаки хвороби та чи повідомляє про них (наприклад, застуда)?
- 1.9. Чи дитина раціонально харчується відповідно до віку? Що саме вона їсть? Які її вподобання щодо їжі?
- 1.10. Чи дотримується дитина режиму дня відповідно до віку? Який режим в дитини?
- 1.11. Чи знає дитина, який одяг доцільно носити відповідно до віку, погоди?
- 1.12. Чи буває (гуляє) дитина на свіжому повітрі? Як часто?
- 1.13. Чи достатньо спить дитина відповідно до віку?
- 1.14. Який рівень обізнаності дитини щодо особливостей статевого дозрівання, сексу, контрацептивів?

2. Батьківський потенціал

- 2.1. Чи знають та вміють батьки створити умови для здорового розвитку дитини відповідно до її потреб?
- 2.2. Чи можуть батьки повідомити деталі медичної історії дитини?
- 2.3. Чи проходить дитина необхідні медичні огляди? Як часто? Чи зроблено всі необхідні щеплення?
- 2.4. У випадку необхідності, чи оформлена на дитину інвалідність і чи є індивідуальна програма її реабілітації? Як вона виконується?
- 2.5. Чи знають та можуть батьки правильно зреагувати на ситуацію, коли дитина потребує термінової медичної допомоги?
- 2.6. Чи знають батьки про час та місце роботи медичного працівника? Які стосунки в батьків з ним?
- 2.7. Чи залишають батьки дитину без нагляду? Як часто? Чому?

- 2.8. Чи забезпечена дитина необхідними засобами для догляду за собою та засобами гігієни? Яких засобів не вистачає?
- 2.9. Чи контролюють батьки дотримання дитиною режиму дня? Яким чином?
- 2.10. Чи сон дитини переривається без потреби? Як часто? Чому?
- 2.11. Чи забезпечують батьки раціональне харчування дитині? Як харчується дитина?
- 2.12. Чи забезпечують батьки дитину одягом відповідно до віку, погодних умов, ситуації? Чого не вистачає?
- 2.13. Чи забезпечена дитина чистою білизною?
- 2.14. Чи розповідають батьки дитині про шкідливість алкоголю, психоактивних речовин? Як налаштовують на здоровий спосіб життя?
- 2.15. Яким чином батьки підтримують сексуальну освіту дитини?

Навчання та досягнення:

1. Потреби дитини

- 1.1. Який рівень розвитку мови, пам'яті, уваги, мислення дитини? Чи відповідає він віку дитини?
- 1.2. Що саме привертає увагу дитини? Що дитина робить із захопленням?
- 1.3. Чи вміє дитина концентрувати увагу під час навчальних занять?
- 1.4. Чи регулярно дитина відвідує заклади освіти (садок, школа тощо)?
- 1.5. Чи завжди дитина приходить в заклади освіти вчасно?
- 1.6. Яка успішність дитини?
- 1.7. Чи виконує дитина домашнє завдання? Чи старанно вона це робить? Хто допомагає дитині у виконанні домашнього завдання?
- 1.8. Чи є в дитини улюблений вчитель/предмет? Хто це/який саме предмет?
- 1.9. З яких предметів дитина потребує допомоги? 1.10. Чи любить дитина вчитися?
- 1.11. Які стосунки в дитини з вчителями?
- 1.12. Чи отримує дитина додаткові освітні послуги, займається в гуртках, факультативах?
- 1.13. Як поводить себе та відчуває себе дитина в школі/садку?
- 1.14. Які зацікавлення, хобі, таланти має дитина?
- 1.15. Які зацікавлення, хобі дитини варто коригувати, змінювати?
- 1.16. Скільки часу дитина присвячує своїм зацікавленням?
- 1.17. Як дитина проводить вільний час?

2. Батьківський потенціал

- 2.1. Яке ставлення батьків до навчання дитини?
- 2.2. Чи забезпечена дитина всім необхідним для навчання, розвитку? Чого не вистачає?
- 2.3. Чи висувають батьки до дитини адекватні вимоги щодо розвитку, досягнень?
- 2.4. Чи заохочують батьки дитину до навчання/розвитку відповідно до її можливостей, віку? Як саме вони це роблять?
- 2.5. Чи заохочують батьки дитину до виконання домашнього завдання? Допомагають їй?
- 2.6. Як часто батьки контактують з вчителями, соціальними педагогом,

- психологом школи/дитячого садка?
- 2.7. Чи дорога дитини до закладу освіти є безпечною?
 - 2.8. Чи здійснюють батьки тиск на дитину заради досягнення нею хороших успіхів у навчанні? Яким чином батьки заохочують дитину до навчання?
 - 2.9. Чи забезпечена дитина необхідними засобами для розвитку (іграшками, іграми, книжками та іншим навчальним матеріалом)?

Емоційний розвиток:

1. Потреби дитини

- 1.1. До кого в дитини сформована прив'язаність?
- 1.2. Чи вміє дитина виражати власні емоції? Чи вміє дитина розпізнавати емоції інших людей? Як дитина проявляє емоції?
- 1.3. Чи розповідає дитина про свої почуття, тривоги тощо? Кому?
- 1.4. Чи замикається дитина в собі? Як це проявляється?
- 1.5. Чи відчуває дитина себе самотньою, ізольованою?
- 1.6. Чи бувають в дитини сильні сплески гніву, які виходять за рамки соціально прийнятого поведження? Як це проявляється?
- 1.7. Чи є в дитини фобії, страхи? Які?
- 1.8. Чи справляється дитина з невдачами, гнівом, стресом? Як вона це робить?
- 1.9. Як дитина переживає поразку/перемогу?
- 1.10. Чи має дитина підвищену зацікавленість до теми насильства? Як це проявляється?
- 1.11. Чи завдавала дитина собі пошкоджень?
- 1.12. Чи виникають в дитини думки про самогубство? Чи говорить вона про це? Чи були спроби самогубства?
- 1.13. Чи потребує дитина детального психологічного/психіатричного огляду?

2. Батьківський потенціал

- 2.1. Чи проявляють батьки прив'язаність до дитини? Як саме?
- 2.2. Чи знають батьки про психічні потреби дитини?
- 2.3. Чи беруть батьки дитину на руки, говорять пестливі слова? Як часто?
- 2.4. Чи надають батьки емоційну підтримку дитині, заспокоюють її? Яким чином?
- 2.5. Чи заохочують батьки дитину розповідати про свої страхи, переживання, проблеми? Як?
- 2.6. Чи достатньо взаємодіють, спілкуються батьки з дитиною, особливо раннього віку? Яким чином?
- 2.7. Чи виховують батьки впевненість дитини в собі? Як?
- 2.8. Чи критикують дитину або проявляють до неї ворожість, агресію? Як?
- 2.9. Як реагують батьки на специфічні емоційні реакції дитини (капризність, істеричність)?
- 2.10. Як батьки вирішують конфліктні ситуації між собою, з іншими членами сім'ї? Чи залучена до цього дитина?
- 2.11. Чи було народження дитини бажаним для сім'ї?

Сімейні та соціальні стосунки:

1. Потреби дитини

- 1.1. Як проявляє дитина приязнь до людини, яка доглядає за нею більше за інших?
- 1.2. Чи відчуває та поводить себе дитина вільно у присутності членів сім'ї? Яка поведінка дитини?
- 1.3. Чи водять дитину в гості до інших членів сім'ї, що проживають окремо?
- 1.4. Які відносини в дитини з іншими дітьми в сім'ї, з однолітками?
- 1.5. Чи залякує дитина інших дітей, чи залякують вони її? Яким чином?
- 1.6. Чи є дитина свідком жорстокого поводження та чи втягується в домашні суперечки, прояви насильства?
- 1.7. Яким чином конфлікти в сім'ї впливають на дитину?
- 1.8. Чи є/були люди в оточенні дитини, за якими вона сумує, з якими немає можливості спілкуватися?
- 1.9. Як дитина ставиться до власної сім'ї?
- 1.10. Чи є дорослий, якому дитина довіряє, розказує про свої почуття? Хто це?
- 1.11. Хто є авторитетом для дитини? Хто може бути для дитини позитивним прикладом?
- 1.12. З ким з однолітків дитина підтримує зв'язок? Який вплив вони здійснюють?
- 1.13. Які стосунки дитини з однолітками, вчителями, іншими учнями?
- 1.14. Чи поведінка дитини відповідає її віку?
- 1.15. Чи дотримується дитина правил? Які саме правила вона найчастіше порушує?
- 1.16. Чи може дитина контролювати свою поведінку? В який спосіб?
- 1.17. Чи відрізняє дитина, що таке добре, а що погано?
- 1.18. Чи проявляє дитина девіантну поведінку? Як часто? У який спосіб? Чи втікає з дому?
- 1.19. Чи поводить себе дитина в громадських місцях відповідно до суспільних норм? Якщо ні, то чому?

2. Батьківський потенціал

- 2.1. Чи проводять батьки свій вільний час з дитиною? В який спосіб?
- 2.2. Чи батьки планують та організовуються відпочинок, дозвілля дитини? Як саме?
- 2.3. Чи узгоджений між батьками стиль виховання дитини? Який він?
- 2.4. Чи є між членами сім'ї довірливі стосунки? Як це проявляється?
- 2.5. Чи є в сім'ї спільні інтереси? Які?
- 2.6. Як батьки ставляться до друзів дитини, її соціального оточення?
- 2.7. Чи пояснюють батьки дитині моральні/суспільні норми та сприяють їх засвоєнню?
- 2.8. Чи бере дитина участь в прийнятті рішень на рівні сім'ї? В яких саме?
- 2.9. Як батьки регулюють взаємостосунки між братами/сестрами?
- 2.10. Чи є в оточенні батьків люди з асоціальною, небезпечною для дитини поведінкою? Чи часто вони контактують з сім'єю, дитиною?
- 2.11. Чи обмежують батьки спілкування дитини з небезпечним для неї

- оточенням? Яким чином?
- 2.12. Який вплив має спосіб життя, дозвілля батьків на дитину, сім'ю?
 - 2.13. Чи є в сім'ї чіткі правила та обмеження стосовно поведінки дитини, інших членів сім'ї? Які це правила?
 - 2.14. Чи адекватно батьки реагують на будь-яку поведінку дитини? В чому потребують допомоги?
 - 2.15. Чи завжди знають дорослі, де знаходиться дитина?

Самопрезентація та самоусвідомлення:

1. Потреби дитини

- 1.1. Чи впевнена дитина в собі? Як це проявляється?
- 1.2. Чи гордиться дитина своїми досягненнями? В який спосіб?
- 1.3. Що, на думку дитини, відрізняє її від інших?
- 1.4. На кого дитина хоче бути схожа?
- 1.5. Чи усвідомлює дитина, яка в неї стать, чи поводитьсь відповідно до цього? Яка сексуальна поведінка дитини?
- 1.6. Чи знає дитина історію власної сім'ї? Яке її ставлення до цієї історії?
- 1.7. Чи вважає себе дитина членом певної групи (неформального об'єднання, релігійної громади тощо)?
- 1.8. Чи турбується дитина про свій зовнішній вигляд? Як?
- 1.9. Чи прислухається дитина до порад дорослих?
- 1.10. Чи має дитина плани на майбутнє? Які вони?

2. Батьківський потенціал

- 2.1. Чи ставляться батьки до дитини з повагою?
- 2.2. Чи вивчають та враховують думку дитини? Яким чином?
- 2.3. Чи сповідує сім'я якусь релігію, філософію? Яку? Який вплив це має на сім'ю, дитину?
- 2.4. Чи турбуються батьки про зовнішній вигляд дитини?
- 2.5. Чи заохочують батьки дитину відстоювати власну позицію, думку? Яким чином?
- 2.6. Чи вчать батьки дитину презентувати власні досягнення, формулювати життєві цілі й конкретні завдання на найближчий період?
- 2.7. Чи вчать батьки дитину з повагою ставитися до інших? Як?
- 2.8. Чи вчать батьки дитину правильно спілкуватися з незнайомцями? Як?

Самообслуговування:

1. Потреби дитини

- 1.1. Чи дотримується дитина правил гігієни? Які в неї навички щодо догляду за зубами, нігтями, волоссям, тілом тощо)?
- 1.2. Чи є в дитини кишенькові гроші? Як вона їх використовує?
- 1.3. Чи вміє дитина користуватися громадським транспортом?
- 1.4. Що вміє робити дитина по дому?
- 1.5. Які домашні обов'язки дитини? Чи виконує їх дитина?
- 1.6. Чи доглядає дитина за власними речами?
- 1.7. Чи вміє дитина користуватися побутовою технікою? Якою? Чи відповідають ці знання віку дитини?
- 1.8. Чи вміє дитина планувати свій час? Як?

- 1.9. Чи проявляє дитина самостійність? Як?
- 1.10. Чи знає дитина, до кого звернутися у разі небезпеки? Яких знань дитина потребує?

2. Батьківський потенціал

- 2.1. Чи достатньо сформоване самообслуговування у батьків?
- 2.2. Чи встановлюють батьки межі в самообслуговуванні дитини відповідно до її віку? Яким чином?
- 2.3. Чи заохочують батьки дитину до розвитку її вмінь в самообслуговуванні? Як?
- 2.4. Чи хвалять дитину за самостійність? Як?

Додаток 3.

Програма профілактики та корекції синдрому емоційного вигорання працівників ЦСС «Працюємо на здоров'я»

ШЕВЧЕНКО Т.С.

*викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Пояснювальна записка

«Світячи іншим, згораю сам»

Латинське прислів'я

Професійне здоров'я фахівця соціальної служби є необхідною умовою його активної життєдіяльності, самореалізації, розвитку творчого потенціалу. Воно позначається на психологічному комфорті його колег і на результатах всієї соціально-виховної роботи. Неблагополуччя психологічного здоров'я, деформації особистості спеціаліста, прояви синдрому згорання, особистісних криз безпосередньо впливають на здоров'я клієнтів. Тому проблема збереження і зміцнення психологічного здоров'я працівників ЦСС повинно бути одним з пріоритетних у сфері його життєвих і фахових інтересів. Це питання слід розглядати і як об'єкт особливої уваги психологічної служби у даній установі.

Професія соціального педагога належить до так званих хелперських (від англ. Help – допомагати), оскільки пов'язана з роботою в системі «людина-людина», тривалим міжособистісним спілкуванням, а також наданням підтримки й допомоги підопічним. Саме в цих людей дуже високий ризик психічних і соматичних (тілесних) реакцій на напружені ситуації на роботі. Один із наслідків тривалого професійного стресу – синдром емоційного вигорання.

Термін «вигорання» походить від англ. «burn-out» (дослівно – припинення горіння). У зарубіжній літературі використовується вже більш як 30 років – відтоді, як активно вивчають проблему емоційного виснаження професіоналів робота яких пов'язана з тривалим прямим контактом з людьми. Сьогодні під емоційним вигоранням розуміють захисну поведінку, спрямовану на уникнення або зменшення витрат на емоції. У людини зменшується сила волі, загострюються індивідуальні особливості й деякі риси характеру.

Специфіка роботи соціального працівника полягає в тому, що її діяльність зосереджена в постійному напруженому міжособистісному спілкуванні з клієнтами, для якого характерна підвищена емоційність, пов'язана зі співчуттям, необхідністю надання підтримки і допомоги. Все це створює надзвичайно сприятливі умови для розвитку синдрому вигорання і ставить професії пов'язані з соціальною допомогою в категорію підвищеного ризику. Проаналізувавши причиннонаслідкову основу синдрому вигорання чітко стає зрозуміло, що це комплексна проблема, фактори якої мають

різноманітну природу. Їх причинність полягає не тільки у внутрішньо-психологічній та організаційній площині, але й значним чином знаходиться на суспільному та загальнодержавному рівнях. Також, можна зробити висновок, що на рівень розвитку синдрому емоційного вигорання суттєво впливає мотивація професійної діяльності спеціаліста.

З метою підвищення рівня психологічної культури працівників ЦСССДМ, активізування їх внутрішніх психологічних ресурсів для вирішення різноманітних проблем, оволодіння вмінням керувати своїм психоемоційним станом та профілактики синдрому емоційного вигорання була створена дана тренінгова програма.

Завдання програми:

- поглиблення пізнання фахівцями себе, своїх психологічних особливостей, усвідомлення своїх думок і дій, посилення позитивних якостей особистості, придбання навиків адекватної поведінки в певних соціальних ситуаціях;
- підвищення мотивації професійної діяльності, активізація творчого потенціалу працівника у вирішенні буденних питань;
- знаходження оптимальних шляхів спілкування з адміністрацією, колегами, дітьми та дорослими, пошук і використання адекватних методів роботи з клієнтською аудиторією;
- розвиток вміння управляти своїми емоціями, володіти собою в різних життєвих ситуаціях і у взаємостосунках з іншими людьми;
- поліпшення суб'єктивного самопочуття і зміцнення психічного здоров'я.

Блоки реалізації програми:

1. Діагностичний блок:

Мета – провести діагностику рівня розвитку синдрому емоційного вигорання та мотивації професійної діяльності працівника ЦСС;

Методи – Анкета оцінки нервово – психічної стійкості педагога [5, с. 205-209], Орієнтаційна анкета Б. Басса [4, с.28 -31], Методика діагностики рівня емоційного вигорання В.В. Бойка [31, с. 161-169], Методика вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфір [34, с. 16-18], Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча [4, с. 26-28];

Зміст роботи – діагностика мотивації професійної діяльності працівників ЦСС, визначення рівня розвитку синдрому емоційного вигорання працівників ЦСС;

Термін реалізації – за домовленістю.

2. Установчий блок:

Мета – просвіта працівників ЦСС щодо проблеми високого рівня розвитку синдрому емоційного вигорання і необхідності проведення корекційної роботи з колективом; встановлення контакту з фахівцями;

Методи – бесіда з адміністрацією та спеціалістами, регулярне спілкування з колективом до проведення корекційно-профілактичної роботи; бесіда з працівників ЦСС щодо змісту занять, з опором на їх актуальність та важливість для успішного здійснення ними професійної діяльності;

Зміст роботи – обговорення з працівників ЦСС даних діагностики та спостережень; вибір стратегії індивідуального підходу; аналіз професійної діяльності з метою можливості проведення корекційно – профілактичної

роботи; консультування фахівців по застосуванню конкретних психокорекційних прийомів протягом дня; індивідуальне консультування з проблеми підвищення мотивації професійної діяльності, аналіз їх позиції щодо цього питання; розробка серії занять;

Термін реалізації – за домовленістю.

3. Корекційно – профілактичний блок:

Мета – корекція рівня розвитку синдрому емоційного вигорання працівників ЦСС, формування позитивної мотивації соціокультурної діяльності, розвиток особистісних якостей спеціаліста;

Методи – бесіда; ігрова терапія; проєктивний метод; методи психогімнастики; релаксаційні вправи, вправи для зняття психоемоційного напруження;

Зміст роботи – контроль за роботою працівників ЦСС по корекції рівня розвитку синдрому емоційного вигорання; проведення психологом самостійної корекційно – профілактичної роботи;

Термін реалізації – за домовленістю.

4. Оціночний блок:

Мета – вимірювання динаміки розвитку мотивації професійної діяльності і загальна оцінка проведеної роботи на корекцію рівня розвитку синдрому емоційного вигорання працівників ЦСС;

Методи - Анкета оцінки нервово – психічної стійкості педагога, Орієнтаційна анкета Б. Басса, Методика діагностики рівня емоційного вигорання В.Бойка, Методика вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфір, Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча;

Зміст роботи – проведення повторної діагностики, обговорення результатів з фахівцями; надання рекомендацій для працівників ЦСС щодо подальшої профілактики синдрому емоційного вигорання, бесіда з адміністрацією щодо створення оптимальних умов праці;

Термін реалізації – за домовленістю.

Регламент проведення занять. Програма складається з 14 занять, кожне з яких триває 40 хв. - 1 годину. Заняття рекомендується проводити один раз на тиждень або частіше, в залежності від можливостей учасників. Період проведення занять: за домовленістю.

Форми роботи:

- Групова робота за розробленою корекційно-профілактичною програмою;
- Індивідуальна робота за запитом фахівця.

Методи роботи:

- рольова гра;
- групова дискусія;
- розгляд реальних проблемних ситуацій, аналіз власного життєвого досвіду;
- бесіда;
- проєктивний метод;
- методи психогімнастики;
- релаксаційні вправи, вправи для зняття психоемоційного напруження.

Всі заняття можна поділити на декілька груп, кожна з яких виконує свої

функції. Перша група занять (заняття 1 і 2) присвячена тому, як зробити спілкування з клієнтами, партнерами та колегами ефективнішим, як справлятися з своїми емоціями, як уникнути конфліктів у взаємодії з іншими людьми. Друга група занять (заняття 3 і 4) присвячена розширенню можливостей фахівців розуміння себе і інших, поліпшенню рефлексії своїх взаємостосунків з іншими людьми, активізації комунікацій. Третя група занять (заняття 5 і 6) стосується проблем поведінкової, емоційної і когнітивної регуляції поведінки працівників ЦСС в різних життєвих ситуаціях. Четверта група занять (заняття 7 і 8) направлені на розвиток емоційної сфери спеціалістів, розширення їх емоційного діапазону. П'ята група занять (заняття 9 і 10) присвячена оволодінню методами створення і посилення робочої мотивації, розвитку можливості узгодження суперечливих спонук і самоврядування. Шоста група занять (заняття 11 і 12) направлена на розвиток можливостей органів чуття, уваги, уяви, позбавлення від хронічної напруги в м'язах. Сьома група занять (заняття 13 і 14) присвячена усуненню особистісних перешкод і бар'єрів психофізичного апарату.

Для розробки тренінгової програми ми використовували вправи, запропоновані О. Мельник (2009), Т. Кузьміной (2010), З. Мартиненко (2009), Т. Бабіч (2010), Н. Барановою (2009), Г. Панаскевич (2008), Н. Амеліна (2006), Н. Самоукіною (2006) та адаптовані з врахуванням цілей та задач нашої програми.

Кожне заняття включає такі елементи, як ритуал привітання; запитання про самопочуття; пропонування ведучим теми заняття; вправи для розминки, основну робочу частину; рефлексію та ритуал прощання. Процес тренінгової програми стосується таких рівнів особистості, як когнітивний, емоційний і поведінковий рівні. Вправи корекційної програми направлені на досягнення основної мети тренінгу – активізацію внутрішніх психологічних ресурсів працівників ЦСС для вирішення різноманітних проблем, управління своїм психоемоційним станом.

Очікувані результати: Комплексний корекційно-профілактичний вплив як має значно підвищити навички саморегуляції працівників ЦСС, сприяти формуванню стійкої позитивної мотивації професійної діяльності. Активний корекційно-розвивальний вплив має допомогти фахівцям подолати наслідки отриманих професійних стресів, налаштувати їх на отримання нового соціально-позитивного досвіду. Музичні ритмічні вправи з активною участю психолога, вправи для зняття психоемоційного напруження спрямовані на зниження тривожності працівників ЦСС, гармонізацію їх емоційно-вольової сфери, підкріплення позитивних особистісних якостей. Завдання, запропоновані у вигляді ігор, сприятимуть зняттю «емоційних зажимів» та підвищенню самопочуття. Дані зміни також несуть в собі підвищення пізнавального інтересу спеціаліста, формування стійкої мотивації до здійснення соціально-виховної діяльності, бажання відвідувати місце роботи та адекватно сприймати події. Включення до корекційно-профілактичної роботи спеціалістів з середнім та низьким рівнем розвитку синдрому емоційного вигорання безперечно надасть всьому колективу досвід конструктивного вирішення складних життєвих ситуацій, налагодить психологічний контакт між його членами.

Критеріями зниження рівня емоційного вигорання можуть бути

позитивні трансформації, що відбулись в особистості працівників ЦСС, їхньому психологічному здоров'ї, мисленні, почуттях, у взаємостосунках з іншими людьми. Реалізація психологічного змісту тренінгової програми забезпечується в процесі самопізнання, саморозкриття, самовираження.

Важливим компонентом успіху даної корекційно-профілактичної програми є активне сприяння з боку самих спеціалістів та адміністрації установи, виконання ними рекомендацій щодо зниження рівня розвитку синдрому емоційного вигорання та підвищення мотивації професійної діяльності.

Заняття №1

Мета: допомогти працівникам ЦСС оптимізувати спілкування з дітьми та дорослими, партнерами та колегами, навчити справлятися з своїми емоціями, розповісти як уникнути конфліктів у взаємодії з іншими людьми та створити емоційний комфорт.

Обладнання: музична апаратура, картки з зображеннями емоцій.

Хід заняття

I. Вітання. Психолог вітається з фахівцями і пропонує кожному одягнути бейдж з таким іменем, яким би вони хотіли називатися. Це дає кожному учаснику самоствердитись, побороти ніяковість.

II. Вправа «Інтерв'ю». Психолог виконує роль журналіста. Він бере до рук «мікрофон» і задає запитання кожному учаснику:

1. Які Ви?
2. Що Ви любите понад усе на світі?
3. Чим Вам до вподоби займатися?
4. Чи подобається Вам робота в Центрі?
5. Чи любите Ви свою безпосередню роботу?

Запитання слід підбирати виходячи з ситуації та загального настрою розмови.

III. Обговорення правил групової роботи. Тренер вказує на основні умови, яких мають дотримуватися учасники тренінгу: - Я-висловлювання, конфіденційність, активність, правило «тут і тепер», безоціночність, повага до того хто висловлюється. Після обговорення даних правил учасники пропонують свої правила. Потім загальний список записується на ватмані тренером групи.

IV. Визначення очікувань від заняття «Чарівна скринька». Учасникам роздають різнокольорові аркушки паперу. Тренер просить написати на них, чого саме учасники очікують від тренінгу. Після цього кожен учасник зачитує, що він написав, і кладе свій стікер у скриньку.

V. Вправа «Мої емоції». Для даної вправи психологу потрібен набір карток або плакат із зображенням різних емоційних станів людини. При роботі з картками пропонується серія завдань:

- назвати емоційні стани, зображені на картках;
- розділити аркуш паперу на дві половини і перемалювати схематичні зображення так, щоб зліва розташувались емоційні стани, які подобаються педагогам, а праворуч – не подобаються.

Після виконання завдання учасники пояснюють, чому їм подобають чи не подобаються ті чи інші емоційні стани.

- фахівці мають визначити свій настрій, емоційний стан на даний

момент, схематично зобразивши його на аркуші та коротко пояснити причину того чи іншого емоційного стану.

VI. Рухлива хвилинка «Чуча - чача» [Й.Чуприк]. Психолог стає у коло і починає музичну гру «Чуча – чача». Учасники повинні повторювати рухи за психологом, а на слово «Чуча» - голосно промовляти «Чача».

П: Руки вперед!

(виставляє руки вперед - пальці зібрані в кулак, великі пальці підняті вгору)

Д: Руки вперед! П: Чуча!

Д: Чача!

(Психолог мусить зробити кілька ритмічних рухів після кожного кола «Чуча – чача», щоб кожен учасник мав змогу їх відтворити. Бажано усю гру виконувати під музичний супровід.)

П: Руки вперед! Лікті зігнули! Чуча! Д: Чача!

(Ритмічні рухи)

П: Руки вперед! Лікті зігнули! Спину прогнули! Чуча! Д: Чача!

(Ритмічні рухи)

П: Руки вперед! Лікті зігнули! Спину прогнули! Ноги розставили! Чуча!
Д: Чача!

(Ритмічні рухи)

П: Руки вперед! Лікті зігнули! Спину прогнули! Ноги розставили!
Голову відкинули! Чуча!

Д: Чача!

(Ритмічні рухи)

П: Руки вперед! Лікті зігнули! Спину прогнули! Ноги розставили!
Голову відкинули! Язика показали! Чуча!

Д: Чача!

(Ритмічні рухи)

VII. Вправа «Це моє ім'я». Фахівцям пропонується пошукати в кімнаті такий предмет, якому вони могли б дати своє ім'я. Після того як всі зроблять вибір, їм пропонується описати цей предмет, відмічаючи всі його позитивні та негативні сторони. Психолог може допомагати учасникам з описом, а потім запитує, чи підходить це під опис самої людини. Дана вправа дозволяє їм з допомогою переносу розкрити свої слабкі та сильні сторони.

VIII. Вправа «Не хочу хвалитися, але я...». Кожен з учасників по черзі говорить фразу, що починається зі слів: «Не хочу хвалитися, але я ...». Обговорення почуттів, які виникали в ході виконання вправи. Чи важко було говорити про свої позитивні якості?

IX. Прощання.

Заняття №2

Мета: Створити атмосферу доброзичливості; розвивати адекватну самооцінку; знижувати рівень тривожності та конфліктності працівників ЦСС.

Обладнання: картинки, фломастери, папір, ножиці.

Хід заняття

I. Вітання .

II. Інформаційне повідомлення «Позитивна самооцінка». Самооцінка – це те як людина бачить себе. Якщо ми відчуваємо себе невдахами, думаємо, що нічого в нас не вийде, що не варто щось змінювати у житті, то мо-

жемо називати свою самооцінку низькою. Отже, самооцінка – це віра в себе.

Ми часто чуємо про самотність людини. Розкоші людського спілкування заважає уявлення про власні недоліки, невіра в себе і недостатня любов до себе. Як же тоді можна очікувати любові і розуміння від інших, якщо ми самі себе не любимо і не розуміємо? Любов до себе стає передумовою і мірою нашого ставлення до ближніх.

III. Тест на самооцінку. Учасники отримують аркуші паперу, на якому роблять умовні позначки для двох полів.

Люди з низькою самооцінкою:

- впевнені в глибині душі, що мало чого варті;
- бояться робити помилки;
- постійно мріють про фізичну досконалість;
- обмежуються пересічними та безпечними інтересами і діями;
- не вміють сприймати компліменти;
- бувають або балакунами та пихатими, або приниженими і нерішучими;
- намагаються командувати іншими або дозволяють крутити собою як завгодно;
- схильні до самознищення (вживання наркотиків);
- не сприймають критики або впадають через неї у відчай;
- у спілкуванні турбуються про те, яке вони справляють враження.

Люди з високою самооцінкою:

- глибоко впевнені, що вони достатньо вартують;
- роблять помилки і вчаться на них;
- сприймають свою зовнішність такою як вона є;
- досліджують нові можливості та інтереси, використовують всі можливості для зростання;
- спокійно сприймають компліменти;
- безпосередні у спілкуванні з іншим;
- живуть у гармонії з собою, не відчуваючи зверхності над іншими людьми;
- турбуються про своє фізичне та емоційне здоров'я;
- сприймають критику як можливий шлях до зростання;
- з повагою ставляться до себе і до інших.

Учасники підраховують суму балів по двох колонках і роблять висновки про свою самооцінку. Обговорення почуттів.

Тренер повідомляє, що висока чи низька самооцінка - це не присуд на все життя. Ми в силах все поміняти.

IV. Рухлива хвилинка. Учасники сидять на стільцях, тренер стоїть. За вказівкою тренера міняються місцями всі:

- хто любить свою роботу
- хто має багато друзів
- хто був на морі ...

Учасник, який не встигає сісти на стілець, говорить ознаку зміни місця.

V. Вправа «Дзеркало». Учасники розбиваються на пари, стають один проти одного, і один починає повільно виконувати різноманітні рухи, а інший їх повторює. Потім вони міняються ролями. При цьому спочатку треба виконувати помітні, великі рухи (кивати головою, піднімати руки), а потім – усе

дрібніші. Якщо у другому випадку партнеру ніяк не вдається помітити зміни, тоді психолог може підказати, на яку частину тіла треба звернути увагу.

VI. Вправа «Бінго». Учасники отримують аркуші паперу, складають його вертикально навпіл. Потім руками вони мають «вирізати» фігурку «Бінго» – силует людини. Після цього кожен учасник пише на «Бінго» про свою мрію, улюблене місце відпочинку, музичний стиль, страву, захоплення.

На наступному етапі учасники довільно пересуваються по кімнаті, підходячи один до одного, знаходять і записують на відповідних частинах «Бінго» ім'я тих, з ким у них збіглися одна або кілька позицій.

Питання для обговорення:

- Чи є такі учасники, в яких однаковими виявилися всі позиції?
- У кого збіглися тільки одна або кілька позицій?
- Про що ми можемо сказати, аналізуючи цю вправу?
- Що допомагає людям пізнавати один одного?

VII. Вправа «Якості й уміння, необхідні для ефективного спілкування». Кожен учасник протягом 5 хв. складає список якостей і вмінь людини, що, на його думку, необхідні для ефективного спілкування. Після цього проводиться дискусія, в ході якої складається узагальнений список якостей (записується на плакаті).

Коли робота над плакатом буде закінчена, тренер пропонує обговорити, наскільки списки учасників відрізняються від загального.

VIII. Прощання.

Заняття №3

Мета: сприяти розширенню можливостей працівникам ЦСССДМ розуміння себе і клієнтів, поліпшенню рефлексії своїх взаємостосунків з іншими людьми, активізації комунікацій.

Обладнання: музична апаратура, ромашка емоцій, скринька з іменами учасників.

Хід заняття

I. Вітання.

II. Вправа «Нетрадиційний привіт».

Мета: зняття емоційного напруження, створення позитивного налаштування на роботу.

Учасники стоять у колі. Кожен учасник повинен привітатись з усіма по черзі наступними способами: двома долонями, зовнішньою стороною долоні, коліном, щокою, носом, вухом, плечем,...

Обговорення почуттів.

III. Вправа «Ромашка емоцій».

Мета: отримання навичок адекватного емоційного реагування.

Психолог вручає кожному фахівцю ромашку з пелюстками. Дівчинка повинна спочатку намалювати на жовтому колі (всередині ромашки) свій автопортрет. Далі психолог пропонує дівчинці на кожній пелюстці написати продовження фрази «Я радію, коли...».

IV. Вправа «Перетворення».

Мета: активізація усвідомлення власних переживань та емоцій різного характеру.

Психолог має запропонувати учасникам:

- насупитися як осіння хмара;
- розізлитися як зла чарівниця;
- злякатися як заєць, що побачив вовка;
- посміхнутися як мама.

V. *Рухлива хвилинка «Опа - опа» [О.Кашлаков]*. Психолог пропонує педагогам виконати ритмічні рухи під музичний супровід «Опа – опа».

VI. *Вправа «Плітка»*.

Мета: сприяти кращому усвідомленню важливості точності при передачі інформації.

Сім учасників виходять з кімнати. Восьмий учасник розглядає картинку, зміст якої він повинен запам'ятати. Після цього учасники, що перебували за дверима, по одному заходять в кімнату. Вони вислуховують восьмого учасника, який розповідає про зміст картини, і як можна точніше переказують цей зміст наступному учасникові. Останні два гравці повинні намалювати на аркуші інформацію, яку почули. Решту учасників мовчки спостерігають за перебігом вправи, записують всі подробиці, щоб бути готовими аналізувати їх після завершення.

Питання для обговорення:

- Що відбувалося з інформацією, яка передавалась учасниками?
- Чи змінилася інформація у фіналі?
- Чому це відбулося?
- Чому інформація спотворювалася?
- Які фактори впливали на передачу інформації?
- Чи відчували ви відповідальність за вірогідність інформації, переданої вами?
- До чого може призвести така ситуація в реальному житті?

VII. *Домашнє завдання «Таємний друг»*.

Мета: підтримання дружніх стосунків в колективі.

Кожен учасник витягує зі скриньки складений аркуш паперу, читає ім'я учасника тренінгу, яке написано на ньому, й нікому його не говорить. З цього часу обрана людина стає «таємним другом» того, хто витяг її ім'я. До наступного тренінгу учасники мають, не виказуючи себе, надавати знаки уваги своєму «другові»: робити компліменти, допомагати в роботі, дарувати маленькі сувеніри, посміхатися тощо.

VIII. *Прощання. Рефлексія*.

Заняття №4

Мета: розвивати вміння працівників ЦСССДМ регулювати свій емоційний стан; корекція страхів та негативних почуттів у стосунках з колективом.

Обладнання: фломастери, офісний папір, бланки контрактів.

Хід заняття

I. *Вітання*.

II. *Емоційне налаштування «Подарунок»*.

Мета: створення доброзичливого клімату в групі, налаштування на роботу.

Учасники по колу «дарують» один одному уявні подарунки, намагаючись угадати бажання партнера, і говорять при цьому свої побажання.

III. Аналіз результатів домашньої вправи «Таємний друг». Питання для обговорення

- Чи важко було щодня робити знаки уваги таємному другові?
- Якою була реакція партнера на вашу увагу?
- Що ви відчували, коли помітили, що і ви не залишаєтеся без уваги?
- Що вам більше сподобалося: самому робити знаки уваги або приймати їх від інших?
- Чи щодня ви відчували, що хтось піклується про вас?
- Що нового ви почали відчувати після виконання цієї вправи?

III. Вправа «Я-висловлювання».

Мета: активізація членів групи, створення умов для вироблення навичок спрощення конфліктних ситуацій.

Учасники поєднуються в три підгрупи й одержують на картках опис конфліктних ситуацій. Необхідно застосувати Я-висловлювання і пом'якшити ситуацію або взагалі запобігти конфлікту.

Ситуації:

Парубок не прийшов на побачення (керівник терміново відправив гурт, у роботі хлопець якого бере участь, на пісенний фестиваль, часу і можливості сповістити про це дівчину не було). Наступного дня при зустрічі в них виник конфлікт. (*Настанова для дівчини: вона не має наміру зовсім розривати відносини з хлопцем.*)

Ваш приятель узяв у вас в борг велику суму грошей і пообіцяв повернути через місяць. Минуло два місяці, і ви хочете отримати назад свої гроші.»Ви говорите про це приятелеві, на що він відповідає: «Я віддам тоді, коли в мене з'являться гроші».

Ви на прохання свого керівника зробили дуже велику роботу, витративши на це багато свого вільного часу. На виробничій нараді керівник відзначив інших працівників, які заслугоували на менше в порівнянні з вами, а про вас не обмовився ні словом. Ваші інтереси виявилися проігнорованими.

Питання для обговорення:

- Які висловлювання ми переважно використовуємо в повсякденному житті?
- Чи важко було вам оперувати «Я-висловлюваннями»?
- Що ви відчували, коли до вас зверталися із «Я-висловлюваннями»?

IV. Рухлива хвилинка.

Мета: зняття психоемоційного напруження.

Кожен учасник по команді психолога:

- насуплює брови;
- широко розплющує очі;
- піднімає брови;
- надуває щічки;
- примружу очі;
- втягує щоки в ротову порожнину.

V. Вправа «Мій контракт».

Мета: сприяти формуванню визначати власні життєві цілі, продемонструвати необхідність використання колективної взаємодії для

результативності роботи в групі.

Тренер повідомляє, що зараз учасники будуть практикуватися ставити цілі за допомогою партнера, який підтримає їх і допоможе при досягненні мети. Працюючи в парі, ви зможете краще усвідомлювати свої цілі.

Цілі мають спрямованість на зміст як у грі, так і в житті;

- цілі роблять життя більш змістовним;
- цілі обмежені в часі;
- цілі досягаються роботою групи.

Тренер роздає бланки контракту кожному учасникові. Працівники з скриньки дістають аркушки з іменами всіх присутніх і утворюють пари.

Інструкція: Тепер ви будете допомагати один одному складати контракт і досягати цілей протягом наступного тижня. Оберіть короткострокову мету і підпишіть контракт із партнером на отриманих бланках. Напишіть, чого ви хочете досягти, коли і які кроки ви маєте здійснити. Ваш партнер повинен буде підготувати вам винагороду по досягненні мети. Заповніть свій контракт і попрацюйте над контрактом партнера. Принесіть через 15 хвилин заповнений контракт мені, і я засвідчу його своїм підписом. Намагайтеся поставити такі цілі, які можна виконати до наступного заняття.

VI. Байка про перепелиць.

Мета: зняття емоційного напруження, сприяння усвідомленню важливості взаємодопомоги для досягнення бажаного результату.

Жила собі зграйка перепелиць. Вони зранку до вечора копирсалися у пилюці на шляху, бігали серед трави у пошуках їжі. Одного разу у їх місцину прийшов птахолов і, кидаючи сітку, раз за разом ловив перепелиць, щоб продавати їх на базарі. Птахів ставало дедалі менше. Перепелина згряя не на жарт схвилювалася.

Одного сонячного ранку знайшовся ватажок, який скликав усіх, щоб обговорити справу. Після довгих суперечок у маленьких пташиних головах народилася ідея: наступного разу, коли птахолов кине свою сітку, взятися всім разом дзьобиками за неї, спробувати полетіти і опустити сітку на терновий кущ. Збуджені перепелиці цього вечора лягали спати з маленьким промінчиком надії.

Наступного ранку, коли мисливець прийшов по чергову здобич, подиву його не було меж: сітка «полетіла» до тернового куща і опустилася на гілля. Як не намагався мисливець її зняти, вона ще більше заплутувалася і цілком подерлася. День за днем повторювалося те саме. Остаточно йому це набридло, тож птахолов покинув це невдячне тепер заняття. Перепели були на сьомому небі і з радістю ширяли довкола, святкуючи перемогу.

Але так тривало недовго. Настала посуха. Води і їжі стало обмаль. Птахи билися за колону краплю і за кожну крихту. Бійки і галас долинали тепер з їх околиці. Одного разу хтось сказав: «Пам'ятаєте той випадок з птахоловом? Тоді лише ми махали крильцями, рятуючи зграю. А ті! Ті! Вони нічого не зробили!» «Як? – відгукнулися інші. – Це ви лише спостерігали, навіть разу не змахнувши крилами!..» І розпочалася нова, найбільш запальна і жорстока бійка від часу посухи. Курява стовпом стояла! Раптом всі відчували, що їх притискає до землі якийсь тягар. Це

була сітка птахолова. Він згорнув їх усіх разом і щасливий пішов на базар.

Питання для обговорення: Чого вчить ця байка?

VII. Вправа «Заміна негативних думок на позитивні». Мета: формування позитивного мислення.

Фахівці мають пригадати, коли в них були невдачі, які зараз мають вплив на їх поведінку, самопочуття, здоров'я. Вони мають написати 8-10 таких прикладів, а потім спробувати змінити негативні думки на позитивні.

VIII. Прощання.

Заняття №5

Мета: вирішення проблем поведінкової, емоційної і когнітивної регуляції поведінки спеціалістів в різних життєвих ситуаціях.

Обладнання: папір, фломастери, стимульний матеріал до психогеоетричного тесту.

Хід заняття

I. Вітання.

II. Емоційне настроювання. Вправа «Компліменти».

Мета: створення доброзичливої атмосфери в групі, налаштування на роботу.

Учасники по черзі говорять один одному компліменти.

Питання для обговорення:

- Що відчували, коли вам говорили компліменти?
- Що відчували, коли самі це робили?
- Хто нам заважає щоразу дарувати радість іншим людям і собі?

III. Психогеоетричний тест.

Мета: визначити форму або тип особистості кожного учасника, отримати докладну характеристику особистісних якостей і особливостей поведження будь-якої людини на повсякденній, зрозумілій кожному мові.

Інструкція: Подивіться на п'ять фігур (квадрат, трикутник, прямокутник, коло, зиг'заг), зображених на аркуші.

Виберіть з них ту, стосовно якої ви можете сказати: це – «Я». Постарайтеся відчути свою форму. Якщо ви відчуєте сильне утруднення, виберіть з фігур ту, котра першою привабила вас. Запишіть її назву під № 1. Тепер проранжуйте чотири фігури, що залишилися, в порядку вашої переваги і запишіть їхні назви під відповідними номерами.

Отже, найважчий етап роботи закінчено. Яку фігуру ви не помістили б на перше місце, це ваша основна фігура, або суб'єктивна форма. Вона дає можливість визначити ваші головні, домінуючі риси характеру й особливості поведження. Інші чотири фігури – це своєрідні модулятори, що можуть забарвлювати ведучу мелодію вашого поведження. Остання фігура вказує на форму людини, взаємодія з якою буде представляти для вас найбільші труднощі. Однак може виявитися, що жодна фігура вам цілком не підходить. Тоді вас можна описати комбінацією з двох або навіть трьох форм.

Інтерпретація результатів тесту:

Квадрат. Працьовитість, ретельність, потреба доводити розпочату справу до кінця, завзятість, що дозволяє досягти завершення роботи, – от чим знамениті відверті Квадрати. Витривалість, терпіння і методичність звичайно роблять квадрата висококласним фахівцем у своїй області.

Квадрат любить раз і назавжди заведений порядок: усе повинно знаходитися на своєму місці і відбуватися у свій час. Ідеал Квадрата – розплановане, передбачуване життя, йому не до душі «сюрпризи» і зміни звичного перебігу подій.

Прямокутник. Тимчасова форма особистості, яку можуть носити інші стійкі фігури у певні періоди життя. Це – люди, невдоволені тим способом життя, який вони ведуть зараз, і тому зайняті пошуком кращого положення. Тому ведучі якості Прямокутника – допитливість, жвавий інтерес до усього, що відбувається, і сміливість. Вони відкриті для нових ідей, цінностей, способів мислення і життя, легко засвоюють усе нове.

Трикутник. Ця фігура символізує лідерство. Найбільш характерна риса відвертого Трикутника – здатність концентруватися на головній меті. Трикутники – енергійні, нестримні, сильні особистості, які ставлять ясні цілі і, як правило, досягають їх. Вони честолюбні і прагматичні, уміють представити керівництву значимість власної роботи і роботи своїх підлеглих. Сильна потреба бути правим і керувати положенням справ робить Трикутник особистістю, яка постійно конкурує з іншими.

Коло. Найбільш доброзичлива з п'яти фігур. Ця особистість має високу чутливість, розвинену емпатію – здатність співчувати, емоційно відкликатися на переживання іншої людини. Коло відчуває чужу радість і відчуває чужий біль як свій власний. Людина-Коло щаслива, коли усі ладять одне з одним. Тому, коли в Коло виникає з кимсь конфлікт, найбільш імовірно, що саме Коло зробить поступку першим. Воно прагне знайти спільне навіть у протилежних точках зору.

Зигзаг. Фігура, що символізує творчість. Комбінування абсолютно різних, несхожих ідей і створення на цій основі чогось нового, оригінального – от що подобається цій фігурі. Вони ніколи не задовольняються способами, за допомогою яких речі робляться в даний момент або робилися в минулому. Зигзаг – найбільш захоплений, збудливий з усіх п'яти фігур. Коли в нього з'являється нова і цікава думка, він готовий повідати про неї всьому світові. Зигзаги – невтомні пропагандисти своїх ідей і здатні потягнути за собою.

IV. Вправа «Мух краще ловити на мед».

Мета: зняття емоційної напруги, вироблення навичок невербальної взаємодії між учасниками при досягненні бажаного результату.

Учасники об'єднуються в пари, стають обличчям один до одного. Один член пари має затиснути руку в кулак і тримати його перед напарником. Один учасник має якомога швидше розтулити кулак партнера. Через 10с. тренер зупиняє вправу і констатує, що більшість учасників намагалися змусити партнерів розтулити долоню силою, проте чим більше сили вони прикладали, тим більшим був опір. Тренер запитує, чи застосував хтось інший спосіб спонукати партнера розтулити долоню.

Питання для обговорення

- Які ефективні методи ви можете запропонувати для запровадженні змін у поведженні вихованців?
- Чому так називається вправа?
- Які при цьому треба формувати в собі навички

V. Релакс- вправа «Гора з плечей».

Мета: знімання м'язового напруження в плечовому поясі та спині; підвищення впевненості у собі, поліпшення настрою.

Учасники стоять по колу. Вони максимально високо піднімають плечі, відводять їх далеко назад і опускають. Саме такою має бути щоденна постава людини.

VI. Вправа «Гори і долини».

Мета: створення умов для формування у працівників ЦСС вміння визначати власні життєві цілі, сприяти розумінню учасниками цінності життєвого досвіду, його значення для розвитку особистості.

Учасникам пропонується поставити на аркуші паперу крапку. Це символізує дату їх народження. Потім учасники малюють від неї пряму лінію і наприкінці ставлять дату поточного дня.

Далі тренер просить учасників пригадати найбільш значні події в їхньому житті – і гарні, і погані; відзначити неприємні моменти, події життя в нижній частині аркуша (під прямою лінією), а найкращі, найприємніші – у верхній частині (над прямою лінією). Відносно хорошої події необхідно провести лінію вгору так, щоб утворилася «гора». Відносно поганої – провести лінію вниз так, щоб утворилася «долина». Тренер пропонує учасникам відмітити, що це були за події, скільки років їм тоді було, ким у дитинстві мріяли стати (професія).

(Події треба відзначати відверто: адже аркуші з інформацією залишаються в учасників, які транслюють відповіді за бажанням. Головне, щоб вони зрозуміли, що кожна подія чогось навчає, дарує досвід. Навіть погані події у-вправі названі долинами, а не урочищами чи провалами, тому що ці події відбулися в долі учасників і дають можливість зупинитися, подумати, зрозуміти, чому відбувалась ця подія, зробити висновки і рухатися далі).

На наступному етапі тренер пропонує подивитись па графік, що утворився. Цей графік можна назвати «рельєфом життя». Він пропонує проаналізувати, чого на графіку більше: «гір» чи «долин». Далі тренер пропонує учасникам подивитися на «долини» і цікавиться:

- Що це за події, чому вони відбулися?
- Чи могло у вашому житті не бути цих подій?
- Чи могли ви щось змінити?

Необхідно звернути увагу учасників на те, що не всі неприємні події пов'язані з їхніми вчинками (наприклад, втрата близьких людей), але є події, у яких можна було б проявити себе по-іншому – вони розвивалися б інакше, якби вони зайняли іншу позицію.

Тренер пропонує проаналізувати «гори». Для цього він просить учасників дати відповіді на питання:

- Що це за події? Чому вони відбулися?
- Пригадайте, що ви відчували в ці моменти життя?
- Хотіли б ви, щоб якісь події вашого життя повторилися?
- Чи можна зробити так, щоб таких моментів було більше?
- Як це можна зробити?
- Питання для обговорення
- Як можна назвати те, що ми виконували в цій вправі? (*Аналіз подій, що відбулися*).

- Що ми отримуємо, аналізуючи події, які відбулися? (*Досвід*).
- Для чого осмислюються, аналізуються події, що відбулися? (*Розвиток і самореалізація особистості багато в чому залежать від влади над часом, в умінні побачити і зрозуміти зв'язок минулого, майбутнього і сьогодення. Іншими словами, в умінні «користуватися життєвим досвідом»*).

VII. Прощання.

Заняття №6

Мета: зняття психоемоційного напруження, робота над усвідомленням страхів, пов'язаних зі встановленням міжособистісних стосунків та виконанням професійних обов'язків.

Обладнання: шнурки, папір, фломастери, пластикові стаканчики, музична апаратура.

Хід заняття

I. Вітання

II. Привітання «Місток».

Мета: розвивати вміння розуміти і та адекватно сприймати інших людей, освоїти нові моделі ефективного безконфліктного спілкування та емпатійної взаємодії.

Учасники стоять у колі по парах. На підлозі викладаються 2 шнурки, відстань між якими 30 см. - це місток. Під ним, далеко внизу, швидка гірська річка. Тренер повідомляє, що кожному з пари учасників потрібно якнайшвидше перейти на другий берег річки. Кожна пара почерзі пробує не користуючись мовленням, зрозуміти одне одного і розминутись на вузькому містку. Причому не можна наступати на шнурки. Потім учасники міняються партнерами.

Рефлексія:

- які труднощі у вас виникали?
- з ким ви почували себе надійно і впевнено?

II. Мозковий штурм «Фактори ризику та захисту психічного здоров'я, емоційного комфорту».

Мета: поглиблення уявлень про психотравмуючі фактори, ресурсів стресостійкості

Учасники називають фактори, які в значній мірі впливають на психічне здоров'я людини. Потім знову шляхом мозкового штурму фахівці визначають фактори захисту від цих впливів. Тренер записує вислови на дошці. Нижче подається примірний перелік тверджень.

Фактори ризику:

- особистісні та психофізичні особливості людини (фізичні вади, шкідливі звички тощо);
- негативне соціальне оточення та вади суспільства (алкоголь, наркотики, нерозуміння, насильство);
- хвороба;
- негативний досвід розв'язання проблем у минулому (раніше не зміг розв'язати проблеми і тому надалі відчуває невпевненість у своїх силах, страх);
- особливості культури сім'ї, суспільства.

Фактори захисту:

- позитивне соціальне оточення (позитивні стосунки, взаєморозуміння, допомога);
- особистісні та психофізіологічні особливості людини;
- соціальна активність людини (улюблена справа, відчуття особистісної значущості);
- наявність сім'ї;
- допомога фахівців (лікарі, психологи).

IV. Гра «Як навчитися не носитися з проблемою і використовувати допомогу».

Мета: розвиток творчих здібностей працівників, вдосконалення навичок ефективної взаємодії, вироблення загальної стратегії розв'язання проблемної ситуації.

Перед проведенням гри всі стаканчики потрібно «попсувати»: порізати, зім'яти. Гра проводиться у кілька етапів.

Етап 1. «Не носись із проблемою як із писаною торбою»

Інструкція. Зараз я вам роздам чудові подарунки. Що вам не подобається?

Чи не буває так, що життя нам також дарує такі погані «подарунки»? Як ми реагуємо на такі явища?

Кожен із нас може зазнати невдачі. Хочу запропонувати вам кілька вправ, які допоможуть перемогти невдачу.

Вправа 1. Візьміть до рук ваш стаканчик. Вам необхідно, не випускаючи стаканчика з обох рук, якось його полагодити або зробити з нього щось корисне (1 хв).

Учасники працюють індивідуально, дотримуючись правил. Дехто може полагодити стаканчик, але більшості учасників це не вдається.

Проведіть обговорення:

- Кому вдалося полагодити стаканчик?
- Чи зручно було працювати?
- Якби стаканчик був реальною проблемою, чи вдалося б її вирішити у такий спосіб (не випускаючи з рук)?

Справді, інколи ми, як то кажуть, хапаємося за свої проблеми, застрягаємо на них і не хочемо відпустити їх, утратити контроль над ситуацією. Але цей спосіб, як ви вже переконалися, не діє.

Пропоную вам ще одну вправу.

Вправа 2. Тепер стаканчик можна випускати. Можна робити з ним що завгодно й використовувати будь-які матеріали, які ви знайдете в кімнаті. А оскільки кожен намагається вирішити свої проблеми найшвидше, спробуйте виконати завдання за 3 хвилини. Завдання залишається таким самим. Вам потрібно зробити з вашого стаканчика щось корисне, а потім розказати про свій витвір.

Дехто з фахівців устигне захопити матеріали та інструменти, іншим їх не вистачить, і вони чекатимуть (у крайньому разі може виникнути суперечка, тоді гру слід негайно припинити й розпочати обговорення).

Кому вдалося щось змайструвати? (Зазвичай за такий короткий термін мало кому вдається зробити щось цікаве. Можна почути скарги на те, що комусь не вистачило часу, матеріалів чи інструментів. Тренер може

використати «скарги» учасників та їхні витвори для того, щоб підвести до розуміння: під час розв'язання проблеми недостатньо зусиль тільки одного, необхідне об'єднання зусиль та взаємодопомога, до того ж результат не завжди можна отримати швидко).

Кому не вдалося щось змайструвати? Чому?

Коли ми розраховуємо на дуже швидке розв'язання наших проблем і тільки на самих себе, можемо опинитися в такій ситуації, коли може не вистачити часу та ресурсів. Який вихід? (Зазвичай учасники швидко знаходять рішення. Якщо це не вдається, можна підказати запитанням: як зробити, щоб у нашому колективі всім удалося вирішити проблему зі стаканчиком?)

Етап 2. «Шукай спільників і тих, хто допоможе»

Вправа 3. Зараз у вас спільна проблема: що зробити зі стаканчиком? Але умови дещо змінюються. Тепер можна об'єднатися у групи і вирішувати проблему спільними зусиллями. Можна працювати кожному над своїм задумом, можна підказувати один одному, а можна створювати колективні витвори. На роботу дається максимум 15 хвилини. По закінченні учасники показують й описують свій витвір.

Якщо якась група закінчила раніше, тренер пропонує придумати рекламу для її витвору або допомогти іншим. По закінченні роботи проводиться виставка та обговорення результатів. Тренер звертає увагу учасників на розмаїття ідей, відзначаючи «плоди» спільної праці.

Колеги, порівняйте свої відчуття в першій, другій і третій вправі. Коли легше було вирішувати проблему, а коли – цікавіше?

Зараз ви також попрацюєте у групах. На підготовлених аркушах вам потрібно скласти інструкцію щодо того, як розв'язувати проблему. На роботу дається 5 хвилин. Після закінчення вивісьте всі конструкції й підкресліть у них спільні моменти. Потім «узагальнену інструкцію» можна вивісити в методкабінеті.

Приклад: Щоб боротися з проблемами:

а) не зв'язуй ними собі руки, не носися з ними як із писаною торбою; б) не чекай, що проблеми вирішаться миттєво, май терпіння;

в) знайди собі спільників, не бійся звернутися по допомогу (одна голова – добре, а дві – краще!);

г) вір в успіх!

V. Рухлива хвилинка «Спочатку повтори» [М.М.Шуть]. Психолог пропонує фахівцям виконати рухи під ритмічну музику. Кожен має уважно слухати пісню – інструкцію «Спочатку повтори» і виконувати чіткі рухи стоячи.

VI. Вправа «Міюча машина».

Мета: зняття психоемоційного напруження, оптимізація безумовного прийняття.

Учасники стають в струмочок, але обличчям один до одного. Це і є міюча машина. Один учасник грає роль тролейбуса, якого необхідно помити. Він входить в шеренгу між учасниками, які грають роль міючих щіток. Вони по черзі доторкаються до нього руками, говорять лагідні слова чи добрі побажання на майбутнє. На виході з машини «тролейбуса» чекає «сушка», яка має його обняти. Після цього іде заміна ролей

«тролейбуса» і «сушки». Дотики мають бути ніжні та етичні, а побажання не повинні повторюватись.

Рефлексія.

VII. Прощання.

Заняття №7

Мета: розвиток емоційної сфери працівників ЦСССДМ, розширення їх емоційного діапазону

Обладнання: папір, фломастери, бланки для створення герба, музична апаратура.

Хід заняття

I. Вітання.

II. Розповідь для активізації уваги «Історія про рай і пекло».

Мета: зняття емоційної напруги, налаштування учасників на взаємодію.

Якось один іудейський мудрець звернувся до Господа з проханням показати йому рай та пекло.

Господь погодився і відвів мудреця до великої кімнати. Посеред неї стояв величезний казан з їжею, а навколо нього ходили і плакали голодні та нещасні люди. Люди страждали, бо не могли поїсти, хоча в руках у них були ложки. Але ручки цих ложок були дуже довгі – довші за руки.

«Так, це справді пекло», – сказав мудрець.

Тоді Господь відвів мудреця до іншої кімнати, що була точнісінько така, як перша. Посеред цієї кімнати стояв такий самий казан з їжею, а люди, які були в кімнаті, тримали точнісінько такі самі ложки. Але люди ці були ситими, щасливими й веселими, бо годували одне одного.

«Так це ж рай!» – вигукнув мудрець.

Питання для обговорення

- що відрізняло людей в одній кімнаті від тих, що були в іншій?
- що допомогло людям в раю бути щасливими?

III. Вправа «Герб».

Мета: визначення власних життєвих цінностей, орієнтирів, успіхів. Кожен учасник має створити власний герб із 6 елементів:

- 1 – Намалюйте дві речі, які робите добре;
- 2 – Ваш найбільший успіх у житті;
- 3 – Місце, яке є ідеальним для вашої душі;
- 4 – 3 людини, які мали найбільший вплив на вас;
- 5 – 3 слова, які б ви хотіли почути;
- 6 – намалюйте, як би ви провели останній рік у своєму житті.

IV. Рухлива хвилинка «Море» [Н.Мієдінова]. Фахівцям пропонується під музичний супровід виконати ритмічні рухи стоячи.

V. Вправа «Перекладач».

Мета: придбання навичок роботи з репрезентативними системами. Група фахівців ділиться на «трійки». Розподіляються ролі: оповідач, спостерігач, актор (перекладач). Оповідач і спостерігач сідають спиною один до одного, перекладач – обличчям до спостерігача. Оповідач починає розповідати про що-небудь, а перекладач повинен зображувати сказане жестами і мімікою. Спостерігач оцінює, наскільки відповідають жести і міміка тому, про що розповідається.

VI. Вправа – модель «Хочу. Можу. Вирішую».

Мета: усвідомлення учасниками факту свого існування, формування вмінь самоаналізу.

Учасники об'єднуються у 3 групи. Кожна група має написати 10 або більше речень, які б починалися зі слів «Я хочу..», «Я мушу..» і «Я повинен...». На другій половині паперу вони мають створити модель самостійних рішень, які педагоги приймають «тут - і- тепер». Кожна група презентує свою модель.

Яка частина вправи була складнішою? Чому? Чи були теми, які повторювалися декілька разів?

Які висновки ви зробили для себе після побудови своїх моделей?

VII. Прощання.

Заняття №8

Мета: створення атмосфери доброзичливості та відкритості у колективі, корекція високого рівня тривожності та формування уявлень про адекватне емоційне реагування.

Обладнання: повітряні кулі 3 шт., музична апаратура, ватман, папір, фломастери.

Хід заняття

I. Привітання.

II. Вправа «Я пишу тобі листа».

Мета: навчитися правильно і точно аналізувати проблеми, оптимізувати внутрішні переживання спеціаліста.

Кожен учасник має написати листа тій людині, яка його дуже образила. Усі мають описати проблему, з чого саме вона почалася, в чому була неправа людина, як саме вон бачать вирішення даної проблеми. Варто також написати чи можна подолати такі труднощі у спілкуванні.

Рефлексія.

III. Вправа «Повітряні кулі».

Мета: усвідомлення негативного впливу дії нервового напруження.

Тренер демонструє учасникам три надутих повітряних кулі. Одна надута дуже сильно, друга – слабко, третя – в міру.

Питання для обговорення:

- Як ви думаєте чим ці кулі відрізняються? (За ступенем наповненості повітрям)
- Що загрожує кулі, що надута надмірно? (Вона може луснути)
- Що загрожує кулі, що надута слабко? (Вона не може зберегти форму кулі під час натискання)
- Яка куля довше «проживе»? (В міру надута)
- Чи траплялося вам бачити людину, що от – от лусне?
- Чи були ви в такій ситуації?

IV. Вправа «Перетворення».

Мета: активізація самоусвідомлення учасниками власної особистості.

Учасники сідають у коло. З подачі психолога кожний закінчує запропоновані речення.

Речення:

1. Якби я був книжкою, то я би був ... (словником, енциклопедією,

- детективом, романом, фантастикою);
2. Якби я був явищем, то я був би ... (грозою, снігом, дощем, веселкою);
 3. Якби я був дитиною, то я був би...

V. Рухлива хвилинка «Продовжуєш ти» [М.М.Шуть]. Психолог пропонує дітям виконати різні ритмічні рухи під музичний супровід «Продовжуєш ти».

VI. Вправа «Моя емоційна власність».

Мета: навчитися відповідати за свої емоції та адекватно їх висловлювати.

Учасники об'єднуються в 3 групи за принципом: книжка, зошит, альбом. Їм пропонують конфліктні ситуації, які треба розв'язати за формулою «Я – повідомлення»: «Я відчуваю... (емоції), коли ти... (дії), тому що ... (причина)».

Ситуація 1: Ви намагаєтесь допомогти родині, але вони не хочуть виходити на зв'язок.

Ситуація 2: Ваш чоловік (дружина) повертається додому пізно ввечері вже втретє за тиждень.

Ситуація 3: Ваші матеріали позичив колега і обіцяв їх віддати наступного дня, але не повертає вже тиждень.

У кожній мікрогрупі відпрацьовують відповідь. Після цього розігрують сценки кожною групою, обговорюють думки і враженн учасників.

VII. Прощання.

Заняття №9

Мета: налаштувати на оволодіння методами створення і посилення робочої мотивації, розвитку можливості узгодження суперечливих спонук і самоврядування.

Обладнання: ватмани, газети, музична апаратура.

Хід заняття

I. Привітання

II. Вправа – обговорення «За що любити мою професію?».

Мета: формування позитивної мотивації на здійснення професійної діяльності.

Фахівці мають розподілитися на 4 групи і на ватманах написати свої думки щодо таких питань:

- 1 – За що ми любимо свою професію?
- 2 – За що б ми любили нашу професію ще більше?
- 3 – Чому не варто любити нашу професію?
- 4 – Через що ми могли б зненавидіти свою професію?

Далі групи презентують свої напрацювання для колективного обговорення, захищаючи позицію, яку кожна група розвивала.

III. Вправа «Я вірю...».

Мета: установка на позитивний зміст реалізації людини як фахівця з соціальної роботи.

Кожен працівник ЦСС повинен по колу назвати неприємну ситуацію, яка йому не подобається в соціальній сфері чи в конкретній установі і продовжити розповідь словами «Але, я вірю...».

IV. Рухлива хвилинка «У політ зореліт» [Н.Місдінова]. Учасники

разом із психологом виконують ритмічні рухи під музику «У політ».

V. Вправа «Самотивація».

Мета: підвищення рівня активності особистості.

Інструкція: У кількох словах опишіть вашу звичайну роботу або обов'язок, яку ви вважаєте нецікавою і обтяжливою, і постійно відкладаєте її виконання. Як би ви могли мотивувати себе для виконання цієї роботи?

Цю діяльність я постійно відкладаю в довгий ящик, незважаючи на те, що мені необхідно її виконати:

А - на роботі

Б - вдома

Якщо я виконую, зрештою, цю роботу, то я знаходжу в ній наступні переваги:

А

Б

1. Налаштовуйтеся на позитивний підсумок.
2. Применшуйте проблеми.
3. Приступайте до роботи відразу.

В основному я не можу звикнути з цим видом діяльності:

А

Б

Цю роботу я починаю виконувати наступним чином:А

Перший крок _____

Час _____

Б

Другий крок _____

Час _____

Акцент на позитивному аспекті захищає від похмурого песимізму, від побоювань, налаштовує на успіх.

VI. Вправа «Подорож на газеті». Психолог розділяє учасників на дві невеличкі групи і пропонує їм розміститися на розгорнутій газеті. Далі психолог говорить, що наш зореліт має пережити метеоритний дощ і тому його треба зменшити і згортає газети навпіл. Перемагає та команда, якій вдається втриматися на маленькому клаптику газети.

У кінці вправи психолог має розповісти фахівцям, що сильними друзями вони будуть лише тоді, коли працюватимуть пліч-о-пліч, а не

виштовхуватимуть один одного зі спільного «корабля».

VII. Прощання.

Заняття №10

Мета: формувати системне бачення світу; розвивати толерантне ставлення до думок іншого, сприяти становленню внутрішньої позитивної мотивації

Обладнання: папір, фломастери, ватмани зі словом «Толерантність», картки з тваринками, «Ліцензії на щастя».

Хід заняття

I. Привітання.

II. Гра – розминка «Асоціативний ряд»

Мета: активізація ресурсів безконфліктного спілкування, отримання навичок щодо толерантного спілкування.

Фахівці мають самостійно придумати хоча б один синонім чи асоціацію щодо кожної букви слова «Толерантність»

III. Вправа «Знайди пару». Психолог роздає учасникам частинки карток і надає таку словесну інструкцію: *Уявіть, що ви маленькі звірятка, які живуть у лісі. Ви дуже добрі і тому боїтеся злого вовка, який в будь-який момент може вас схопити. Кожен з вас отримав півкартинки свого портрету і по сигналу вам необхідно знайти свою половинку і обнятися зі своїм другом. Лише тоді злий вовк вас не зачепить.*

Психолог може повторити дану гру декілька разів, щоб кожен фахівець мав змогу отримати тілесний контакт та підтримку від всіх членів його групи.

IV. Рухлива хвилинка «Клеєвий дощик». Учасникам пропонують стати один за одним і покласти руку на плече того, хто стоїть попереду. Психолог каже, що пройшов «клеєний» дощик, всі приклеїлись, їм не можна розклеїтись. Після чого він дає команду, і всі починають рухатись. За умови засвоєння учасниками способу руху можна ускладнювати гру.

V. Вправа «Ліцензія на щастя».

Мета: підтримка позитивного психологічного клімату в групі, актуалізація навичок моделювання життєвих перспектив.

Тренер розповідає притчу «Усе в твоїх руках»: «Колись давно в давньому Китаї жив дуже розумний, але дуже пихатий мандарин (знатний вельможа). Якось по всій країні пройшов поголос, що неподалік від кордону з'явився мудрець, розумніший за всіх на світі. Дійшла ця звістка і до нашого мандарина. Він дуже розлютився. Але виду він не подав, а запросив до себе у палац. Сам же задумав обдурити ченця: «Я візьму в руки метелика, сховаю його за спиною і запитаю, що в мене в руках – живе чи мертве. І якщо ченець скаже, що живе – я роздушу метелика, а якщо мертве – я випущу його... « і ось настав день зустрічі. У пишній залі зібралось багато людей. Мандарин сидів на високому троні, тримаючи за спиною метелика, і чекав ченця. Двері відчинилися і до зали ввійшов невеличкий худорлявий чоловік. Мандарин, зло посміхаючись, сказав:

«скажи-но мені, що я тримаю в руках - живе чи мертве?». Мудрець трохи подумав, усміхнувся і відповів: «Усе в твоїх руках!». Збентежений

мандарин випустив метелика з рук, і той полетів на волю. Отже, лише від вас залежить чи буде ваша взаємодія з іншими живою, яскравою, плідною, чи навпаки.

Тренер пропонує учасникам на аркушах паперу написати те, що вони мають право робити, щоб почувати себе щасливими, що при цьому можуть відчувати, про що думати, як поводитись. Спочатку спеціалісти пишуть своє ім'я, дату, а потім виконують роботу.

Після завершення роботи психолог просить учасників перевернути аркуші, на яких вони писали. Там уже був зроблений напис: «Ліцензія на щастя».

Таким чином, кожен учасник одержує власну ліцензію на щастя.

VI. Вправа «Моя проблема».

Мета: пошук ресурсного потенціалу працівників ЦСС, формування стійкої позитивної мотивації в професійній діяльності.

Кожен фахівець має намалювати на малюнку якусь свою проблему, яка його дуже лякає, викликає негативні емоції. Далі малюнки передаються по колу і сусід автора має перемалювати малюнок, запропонувавши вирішення проблеми. Потім аркуш знову повертається до автора і він повинен зобразити свій емоційний стан після вирішення даної проблеми.

Рефлексія.

VII. Прощання.

Заняття №11

Мета: оптимізувати розвиток можливостей органів чуття, уваги, уяви, позбавлення від хронічної напруги в м'язах.

Обладнання: колода емоцій, папір, фломастери, ватман, музична апаратура.

Хід заняття

I. Привітання.

II. Вправа «Колода емоцій».

Мета: надати учасникам можливість потренуватися в керуванні своїми емоціями.

Психолог має запропонувати фахівцям «колоду» з 16 карт (як мінімум) з такими емоціями як: бадьорість, закоханість, захоплення, сум, зацікавлення, ненависть, радість, роздратування, спокій, страх, творчий злет, впевненість, здивування, гумор, злість, презирство і т. д. Кожен учасник має навмання брати карту і проаналізувати її за такими позиціями:

- Визначте, в яких ситуаціях цей стан буде вам корисний (спокій при конфліктній ситуації, ненависть-в бійці па вулиці і т. д.);
- Спробуйте максимально увійти в цей стан. Бажано, щоб цей стан був «чистим» - без «домішок» інших станів. Також важливо, щоб він не був пов'язаним із якоюсь певною ситуацією, щоб був ніби «сам по собі» (хоча для того, щоб його згадати, можна пригадати ситуацію, де у вас була ця емоція). Доведіть його до максимуму, на який здатні;
- На карті намалюйте символ, який у вас асоціюється з даним станом. Це може бути щось абстрактне, або ж якийсь предмет чи людина;
- Під символом напишіть назву цього стану: печаль, жалість, гумор...;

- Під назвою напишіть список з 6–8 слів, при допомозі яких ви можете описати цей стан: тепло, розслабленість, яскраво, бігти і т. д.

Далі кожен має висловити свої почуття, щодо проведеної роботи.

III. Вправа «Повітряна кулька».

Мета: зняття психоемоційного напруження, усвідомлення меж свого власного тіла та його ресурсів.

Уявіть собі, що у ваших грудях знаходиться повітряна кулька. Вдихніть через ніс і повністю заповніть легені повітрям. Видихніть його ротом і відчуйте, як воно виходить з легень. Повторюйте, не поспішаючи. Дихайте та уявляйте, як кулька наповнюється повітрям і стає все більшою та більшою. Повільно видихніть ротом, ніби повітря тихенько виходить з кульки. Зробіть паузу і порахуйте до десяти. Знову вдихніть і наповніть легені повітрям. Затримайте його, порахуйте до 3-х, уявляйте при цьому, що кожна легеня – це надута кулька. Видихніть. Відчуйте, як тепле повітря проходить через легені, горло, рот. Повторіть 3 рази, вдихаючи та видихаючи повітря. Зупиніться та відчуйте, що ви сповнені енергії, а все напруження зникло.

IV. Рухлива хвилинка «Спочатку повтори» [Н.Мієдінова]. Психолог пропонує всім виконати рухи під ритмічну музику.

V. Вправа «Зустріч».

Мета: учасники діляться на дві групи. Стають у два кола – внутрішнє і зовнішнє – обертаються за годинниковою стрілкою та проти неї. За сигналом тренера зупиняються та діляться на пари для програвання завдань.

Завдання:

- Ви зустрілися після довгої розлуки, а до цього були в добрих, алене дуже близьких стосунках.

- Ви були найближчими друзями в дитинстві. Одного з вас батьки відвезли на рік до іншого міста. Ви зустрілися після річної розлуки.

- Людина що стоїть навпроти вас, дуже налякана, а в неї має бути важка й надзвичайно важлива розмова. Необхідно підбадьорити її.

Рефлексія.

VI. Вправа «Скинь напруження». Учасники стають у коло. Психолог пропонує їм широко розставити ноги, зігнути їх у колінах, зігнути тіло і вільно опустити руки, схилити голову до грудей, відкрити рот. Після цього покачатися в боки, вперед, назад, а потім різко струснути головою, руками ногами, всім тілом. Психолог має звернутися до кожного і запитати, чи зняв він із себе напруження. Важливо похвалити кожного за виконання вправи.

VII. Прощання.

Заняття №12

Мета: вчити працівників ЦСС адекватно реагувати на негативні зовнішні впливи, формування навичок саморегуляції та зняття нервово-психічного напруження.

Обладнання: папір, кольоровий картон, ножиці, фломастери, картки з зображенням стереотипів, музична апаратура.

Хід заняття

I. Привітання.

II. Вправа «Що мене лякає на роботі». Учасники мають по черзі

розповісти свої негативні почуття, а потім з допомогою психолога переформулювати свій страх на якусь кумедну ситуацію.

III. Вправа «Контакт масок».

Мета: усвідомлення і прийняття власного «Я» учасником.

Всі учасники малюють собі маску. Вона може бути як завгодно дивною, забавною, похмурої - як кому захочеться. Після виготовлення масок всі сідають по колу. Ведучий стає в центр кола, закриває очі і починає повільне обертання, витягнувши руку (вказівний палець у вигляді «стрілки»). Коли він зупиниться і відкриє очі, «стрілка» вкаже на когось із присутніх: з цієї людини і почнеться обговорення. Кожен (у будь-якому порядку) повинен висловити свою думку про маску, одягненою на обговорюваного людини: чи цікава маска і чим, чи підходить вона цій людині (з суб'єктивною точкою зору того, хто висловлюється); які особливості характеру людини відображені в цій масці; які особливості свого характеру осіб (на думку мовця) хотів би приховати за допомогою цієї маски; яка маска, на думку мовця, краще підійшла б до обговорюваного людини (літературного героя, якого-небудь звіра, героя фільмів, історичної особи і т. п.).

Психолог повинен слідувати, щоб висловилися всі. Після обговорення маски першої людини, переходять до наступного (наприклад, рухаючись за годинниковою стрілкою) і т. д. Цей етап заняття не повинен тривати більше години, після чого розмови на тему масок припиняються. Потім ведучий каже: «В щоденному спілкуванні ми теж іноді носимо маски, тільки маски не з паперу, а з м'язового гриму - особливого вираз обличчя, пози, тону. Зараз ми подивимося, що це таке». Учасники сідають в коло, в центр кола викладаються (тестом вниз) сім карток (якщо учасників більше, то дублюються картки 3-6):

- 1 - маска байдужості;
- 2 - маска прохолодною ввічливості;
- 3 - маска зарозумілою неприступності;
- 4 - маска агресивності («спробуй не послухай мене»);
- 5 - маска слухняності або догідливості;
- 6 - маска удаваною доброзичливості або співчуття; 7 - маска

простодушного-дивакуватої веселості.

Всі навмання вибирають собі по картці і читають текст (не вголос). По порядку проходження номерів карток кожен повинен продемонструвати «маску», що дісталася йому: треба придумати ситуацію, в якій довелося б надіти цю маску, і відтворити ситуацію.

Питання для обговорення:

- Які переживання виникали під час виконання завдання?
- Чи важко було зображати маски?
- Чому люди надягають маски в ході спілкування?
- Що нового ви дізналися, виконуючи вправу?

IV. Рухлива хвилинка «Бєбі-шарк»[О.Кашлаков]. Психолог пропонує учасникам виконати разом з ним пальчикову гімнастику виховного характеру.

VI. Вправа «Стереотипи».

Мета: показати негативну роль стереотипів у організації спілкування між людьми.

Учасники по черзі виконують стереотипну роль – «злого начальника», «працівника-підлабузника», «працівника-трудоголіка», «працівника-ледаря», «недоступного бухгалтера», «незадоволеного клієнта» тощо: Решта слухачів відгадують, хто перед ними. Аналізуються позитивна та негативна роль таких стереотипів в життєдіяльності Центру.

VII. Прощання.

Заняття №13

Мета: активізувати емоційно – вольову регуляцію працівників ЦСССДМ, закріплення адекватної самооцінки, зниження рівня тривожності.

Обладнання: папір, фломастери, ножниці, музична апаратура.

Хід заняття

I. Привітання.

II. Гра «Чия долонька?» [Авторська]. Учасникам пропонуються папір і фломастер. Треба покласти свою долоньку на аркуш паперу, розсунути пальці й акуратно обвести її контур. Потім психолог просить на контурі кожного пальця написати щось хороше про себе. Після цього ведучий збирає «долоньки», читає їх групі, а всі вгадують, де чия «долонька».

III. Вправа «Подобається - не подобається». Керівник просить учасників групи розподілити чистий аркуш паперу на дві половини і записати відповіді на запитання:

- що мені не подобається в Центрі?
- що мені не подобається вдома ?
- що мені не подобається взагалі в житті ?

Відповіді на ці запитання записують в лівій частині аркуша. Після цього пропонується серія позитивних питань, відповіді на які записують в правій частині аркуша.

- що мені подобається в Центрі ?
- що мені подобається вдома ?
- що мені подобається взагалі в житті ?

Учасники по черзі розповідають спочатку про те, що їм не подобається, потім, що подобається в Центрі, вдома і в житті. Важливою є саме така послідовність відповідей: спочатку негативні, потім позитивні, щоб показати, що не все в житті так погано, є позитивні моменти і хороші люди.

IV. Рухлива хвилинка «Салат» [Авторська]. Фахівцям пропонується під музичний супровід виконати ритмічні рухи стоячи.

V. Етюд «Веселка» (вправа на ауторелаксацію). Мета: зняття психоемоційного напруження.

Учасники сідають зручно, заплющують очі і протягом 1-2 хвилин уявляють легку, прекрасну веселку, гру кольорів і себе в спокійному, приємному, розслабленому стані. Психолог настроює учасників на відчуття спокою, розслабленості. По закінченні вправи обговорюється, що відчували педагоги під час її виконання, хто «бачив» щось незвичайне. Закінчується заняття тим, що всі встають, потягаються та рухами рук над головою зображують веселку.

VI. Вправа «Баланс реальний і бажаний».

Мета: робота над усвідомленням власного рівня домагань особистості та прихованими ресурсами.

Пропонується намалювати коло, в ньому, орієнтуючись на внутрішні психологічні відчуття, секторами відзначити, в якому співвідношенні в даний час знаходяться робота (професійна життя), робота по дому і особисте життя (подорожі, відпочинок, захоплення). В іншому колі - їх ідеальне співвідношення.

Чи є відмінності? У чому вони полягають? Чому так вийшло?

Що можна зробити, щоб наблизити одне до іншого? За рахунок чого? Від кого або від чого це залежить?

VII. Гра «Подарунок».

Мета: підтримання позитивної психологічної атмосфери в робочому колективі.

Усі сидять у колі. Психолог пропонує кожному подарувати сусіду подарунок, але не справжній. Для цього учаснику треба руками зобразити, що він дарує, показати щось приємне й піднести подарунок. Після гри можна спитати в учасників, що їм подарували, і співставити, наскільки вірно вони все зрозуміли.

VIII. Прощання.

Заняття №14

Мета: усунення особистісних перешкод і бар'єрів психофізичного апарату, налаштування на подальшу самостійну розвивальну – профілактичну діяльність.

Обладнання: папір, фломастери, «Чарівна скринька» з очікуваннями, ватман, музична апаратура.

Хід заняття

I. Привітання.

II. Вправа «Я - вдома, я - на роботі».

Мета: робота з різними соціальними ролями спеціаліста в руслі профілактики синдрому емоційного вигорання.

Розділити аркуш навпіл. Скласти 2 списку визначень (якомога більше) «Я - вдома», «Я - на роботі». Як варіант можна запропонувати скласти списки визначень «Вдома я ніколи», «На роботі я ніколи». Це дозволить вийти на наявні стереотипи поведінки, мислення.

Проаналізувати:

- схожі риси,
- протилежні риси
- однакові якості, які проявляються в різних модальностях
- відсутність спільних рис
- який список було складати легше; який вийшов об'ємніше?
- яке ваше ставлення до того, що в характеристиках є помітні відмінності і т.д.

III. Рухлива хвилинка «Хей - хей» [Й.Чуприк]. Учасники разом із психологом виконують ритмічні рухи під музику «Хей - хей».

IV. Рухове завдання «Дерево». Фахівці стають в коло на деякій відстані один від одного. Кожен сильно надавлює п'ятками на підлогу, руки стискає в кулачки, міцно стискає зуби. Ведучий говорить, звертаючись до кожного: «Ти – могутнє, міцне дерево, у тебе сильне коріння, і ніякі вітри тобі не страшні. В складних життєвих ситуаціях, коли

хочеться плакати або битися, - стань сильним і могутнім «деревом», скажи собі, що ти сильний, у тебе все здійсниться, і все буде добре. Ти – впевнена людина.» Потім всі беруться за руки, підіймають їх догори, продовжуючи надавлювати п'ятками на підлогу. «Ми разом велика сила. Самотньому дереву важко, разом ми цілий ліс. Разом нам не страшні ніякі негоди.» Після цього керівник пропонує всім розслабитися, перестати надавлювати п'ятками на підлогу, помахати руками, розслабити м'язи обличчя, виконуючи ритуал прощання.

V. Вправа «Валіза в дорогу».

Мета: активізація отриманих знань та навичок.

Кожен учасник сідає на стілець в середині кола, а інші учасники по черзі говорять йому різні побажання, поради, рекомендації для того, щоб бути щасливим (допомагають йому зібрати валізу в дорогу).

Рефлексія:

Що відчували учасники, коли сиділи в середині кола? Чи важко було збирати валізу в дорогу іншому?

Що нового ви дізналися про себе?

VI. Підбиття підсумків «Чарівна скринька».

Тренер дістає з чарівної скриньки стікери з очікуваннями учасників, зачитує їх, а хазяїн стікера відповідає, чи справдилися його очікування з приводу тренінгу.

VII. Прощання.

Додаток 4.

Ігрова програма адаптаційного характеру для дітей з числа вимушених переселенців

ШЕВЧЕНКО Т.С.

*викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Актуальність створення ігрових програм для дітей з числа вимушених переселенців полягає в тому, що діти та підлітки є особливо вразливою групою. Дорослі легше пристосовуються до умов переселення, використовуючи вже набуті механізми захисту або необхідні способи поведінки ще недостатньо розвинені у дітей і підлітків. Через обмежений контроль над своїм оточенням і власними силами діти не можуть зрозуміти, що відбувається насправді. У такому стані нерозуміння і підвищеного почуття безпорадності діти, які пережили психотравму, потребують підтримки та співчуття. Дитина переживає психологічну біль, яка виражається в різних формах у залежності від її віку (розлад апетиту, порушення сну, регресивна поведінка та інші поведінкові відхилення, виражене відчуття провини, труднощі зосередження тощо). Важливо розпізнавати всі ці порушення вчасно, оскільки вони служать сигналом, що дитина потребує допомоги.

Всім дітям і підліткам, які пережили психотравми, необхідна психосоціальна підтримка, але активне включення в ігрову діяльність може стабілізувати їх психологічний стан. Важливо також включати в роботу з дітьми батьків тому, що їх оцінка поведінки своєї дитини є головним джерелом інформації про її реакції на психотравмуючий фактор. Батьки зазвичай першими помічають, що у дітей є проблеми, страхи та хвилювання і вони можуть мотивувати дитину стати учасником різних розважальних заходів.

У дітей-переселенців можуть проявлятися ознаки психічних порушень: розлад харчування (втрата апетиту або відмова від їжі, рідше надмірне вживання їжі), розлад сну, нетримання сечі, підвищена агресивність, гіперактивність, погана успішність у школі, інтровертованість і прагнення уникати членів сім'ї та друзів. Часто спостерігаються нічні кошмари або страхи, пов'язані з психотравмуючими подіями. Саме тому ігрові програми для таких дітей мають бути без травмуючих несподіваних і гучних звуків або шуму, з максимально приємними мелодіями. Персонажі мають бути добре знайомими для маленьких учасників, у яскравих костюмах з відповідними зачісками та гримом.

Ігрова програма є не лише інструментом гармонізації психологічного стану, а й яскравим діагностичним показником. Особливу увагу потрібно звертати на особливості гри і незвичайну поведінку у молодших дітей. Також, потрібно звертати на форми поведінки, які батьки часто не беруть до уваги (наприклад, дитина стала артистичною і більш тихою, більше читає, не виходить на прогулянку зі своїми однолітками та ін.). Старшим дітям можна задавати запитання про школу, друзів і схильності під час ігрової

програми. Отримана інформація може застосовуватися соціальними працівниками та психологами для подальшої корекційної роботи.

Іноді на подолання дитячого опору і завоювання довіри потрібно багато часу, тому ігротехніки мають бути дуже терплячими. Оскільки діти часто копіюють реакції і моделі поведінки дорослих, важливо запропонувати їм позитивну модель. Найбільш важливо дати їм відчуття спокою і зосередженості. Дітей потрібно у разі можливості більше спонукати до того, щоб вони продовжували звичну діяльність, грали в свої звичайні ігри, дружили з іншими дітьми, дивилися дитячі телевізійні передачі, регулярно відвідували школу і брали участь в інших формах організованої діяльності, тому ігрові програми можуть змінюватися в залежності від дитячого запиту прямо на святі. Хоча для цього агротехніки мають бути справжніми професіоналами.

Казкові персонажі чи герої ігрової програми можуть допомогти дитині зрозуміти, що її почуття тривоги і страху є нормальним і загальним для всіх людей. Необхідно переконати дитину в тому, що їй, незважаючи на те, що сталося і ще може статися, завжди хтось захистить. Одне з найбільш яскравих достоїнств ігрової діяльності з такими дітьми та підлітками – можливість невербального спілкування, що полегшує налагодження міжособистісних контактів.

Сценарій ігрової анімаційної програми до Дня Святого Миколая

Тривалість свята: 1 година 30 хвилин

Персонажі: Святий Миколай і Янгол

(Звучить фонова музика)

Трек №1 – Вихід Янгола

Янгол: Добрий день, дорогі хлопчики та дівчатка! Ви на мене всі чекали, може навіть виглядали.. Я – янгол добрих справ! А чи робили ви в цьому році добрі справи?

Трек №2 – Фон для тексту

(Запитує у діточок про добрі справи)

Янгол: Молодці! Чимало добрих справ ви зробили! Та про ще одну не варто забувати. Коли зустрічаєте друга чи знайомого, то з ним варто привітатися. Давайте зараз з кожним з вас ми привітаємося, але робити це будемо не звичайним способом!

Трек №3 – Танцювалка_Вітання-танцювання (Н.Мієдінова)

Янгол: Молодці! Коли зимонька надходить, земля примерзає

До діточок іде в гості свято Миколая.

Діти, а ви знаєте, що це за свято?

(Запитує у діточок про Святого Миколая і про традиції святкування)

Трек №4 – Фон ліричний

Янгол: Молодці! Правильно ви розповідаєте! Давним-давно, жив у місті Мирах, Малій Азії, хлопець Миколай. Був він сирота. Його батько й мати померли, залишивши синові велике майно. У серці Миколая була велика доброта, і він вирішив роздати своє добро бідним. Кожної ночі накладав Миколай повен міх усякої їжі - м'яса, хліба, медяних паляниць, а також одягу і грошей і непомітно від служби виходив з дому, розносив по селу і розкладав, біля порога хатини, де жили бідні діти. Уранці придивлявся Миколай з даху свого дому, як раділи бідні діти. Коли помер Миколай і його душа стала перед Господнім престолом, Господь спитав:

- Чого бажаєш мій Миколаю, в нагороду за добре життя на землі?
- Нічого не бажаю, тільки дозволь мені, Боже, сходити час від часу з неба на Землю і відвідувати дітей.

Усміхнувся ласкаво Господь і сказав:

- Знав я яке буде твоє прохання. Щороку в день твоїх іменин зможеш сходити на Землю. І від того часу кожного року, в день своїх іменин - 19 грудня, Святий Миколай ходить по Землі й розносить добрим дітям дарунки. Знає Святий Миколай, що всі малі діти добрі й чемні, мають добрі серця, люблять Бога, люблять свій рідний український народ і рідний край - Україну. Цим дітям будуть чудові дарунки, а тим, хто не дуже поважав старших, не слухав батьків. - покладе Миколай під подушку прутика.

Ви себе чемно поводити? Подарунки під подушкою сьогодні знаходили?

(Діти відповідають)

Янгол: Тоді нам треба відправитися на пошуки Святого Миколая, щоб зустрітися з ним особисто та попрохати про здійснення найзаповітніших мрій! Зима застелила снігом стежини під нашими ногами, а тому ми повинні пройти по цим стежинам уважно і лише посніжинкам.

Трек №5 – Фон для ігор з естафетними доріжками

Янгол: Ви справилися зі сніжними доріжками та ми готові далі продовжувати нашу подорож. А щоб по світу подорожувати, то треба усі мови добре знати. Тож давайте з вами вивчимо нові іноземні слова та зробимо веселу зарядку!

Трек №6 – Танцювалка_Глава-рамена-колена (Н.Мієдінова)

Янгол: Молодці, діти! Ви так чудово зі мною танцювали. Але нам вже час продовжувати мандрівку. А щоб веселіше нам було мандрувати – давайте запусимо величезну снігову кулю. Куля буде котитися, а ми за нею поспішати!

**Трек №7 – Фон для гри зі сніговою кулею
(В кінці гри виходить Святий Миколай)**

Трек №8 – Вихід Святого Миколая

Святий Миколай:

Діточки любі, кохані, хороші,
Я йшов до вас довго крізь сніг та порошу,
Долав ліси й гори, далі дивні
І радісно знати сьогодні мені,
Що ви з нетерпінням на мене чекали,
Вірші учили та пісні співали.
Я хочу, щоб свято це було завжди:
Ні суму, ні сліз ви не згали й біди,
Щоб сонце і зорі ваш шлях застеляли,
Щоб мами й татусі про вас піклувались.
Повірте у казку, надію плекайте,
Любов у сердечках завжди зберігайте.
У світі злжить багато від вас,
І зубудься мрії, коли прийде час!

Трек №9 – Фон для розмови

Янгол: Доброго дня тобі, Святий Миколай! Ми тебе з діточками шукали, дуже довго виглядали! Навіть зізнаємося, що подаруночків чекали...

Святий Миколай: Всі подарунки я роздав. Кожному під подушечку омріяний поклав. Торбинка зовсім спорожніла...

Янгол: А ми зараз це виправимо. Діти, давайте наповнимо торбинку Миколая добрими словами та розповідями про свої гарні вчинки. Не гоже бути їй порожньою...

(Діти передають торбинку по колу та говорять добрі слова)

Святий Миколай: Скільки приємностей ви сказали, скільки добрих справ зробили за цей рік! Аж торбинка в мене поважчала – напевно в ній цукерки зявилися... Але не лише цукерками моє свято гарне, а розвагами.

Янгол: Миколай, ми тебе довго чекали і хочемо з дітками попустувати. Разом весело пограти! Дозволяєшь?

Святий Миколай: Звичайно дозволяю! Навколо діти не просто бігають, а наче літають! Куди ж їх мені стимати?

Янгол: Звичайно літають! Неначе маленькі янголятка.

Трек №10 – Танцювалка – Два крила (Н.Мієдінова)

Янгол: Сподобалися тобі, Миколаю, наші танці-ігри?

Святий Миколай: Звичайно. І навіть сам одну гру знаю! Що ж приносить Миколай знаєте? А тепер мерщій ставайте в коло і послушайте Миколу- треба зараз разом грати – танцювати і співати!

Трек №11 – Танцювалка_Що приносить Миколай? (Н.Мієдінова)**Святий Миколай:**

Що ж ти, янголе мій милий,
В торбі подаруночків багато?

Будем їх разом роздавати
І підем до інших діточок на свято!

**Трек №12 – Вручення подаруночків
(Микола разом з ангелами роздають подарунки)**

Святий Миколай:

От настав прощатись час,
Залишаю вже я вас.
Бачу щічки в вас рум'яні,
Знаю - всі ви тут слухняні.
Будьте добрі й завжди щирі,
Живіть в злагоді і мирі.
Швидко мчиться часу лік-
Знов прийду я через рік
На велике світле свято.
З Миколаєм вас, малята!

**Трек № 13 – Фінальна пісня
Кінець**

**Сценарій новорічної ігрової програми для діточок
«Міккі Маус збирає друзів»**

Персонажі: Дід Мороз, Снігуронька, Міккі Маус і Мінні Маус.

Реквізит: ялинки естафетні (2 шт. та іграшки в асортименті), ріжки морозива (2 шт. та м'ячики в асортименті), бурульки на стрічці, пальчик для фокусів.

(Звучить фонова музика)

Трек №1 – Інтро-запрошення

Трек №2 – Вихід Мінні Маус

Мінні Маус:

Привіт-привіт!
Я-Мінні Маус, до вас я іду,
Гарний настрій і щастя усім діткам несу.

Трек №3 – Фон для розмови

Мінні Маус: Сьогодні я планую відсвяткувати Новий рік у компанії свого веселого друга Міккі Мауса. Скільки розваг і веселощів на нас чекає. Ось тільки біда – на вулиці сніжок падає, вітер гуляє. Я боюся сама йти на свято! Тож прийшла до вас, щоб разом відправитися в дивовижну мандрівку. Ви хочете потрапити на свято до Міккі Мауса?

(Діти відповідають)

Мінні Маус: Тож час нам відправлятися в дорогу. Але пішки зовсім не цікаво. Давайте з вами проїдемося на новорічному потязі. Готові?

Трек №4 – Танцювалка _ Потяг їде (Н.Мієдінова)

Мінні Маус: Молодці! Усі гарно покаталися і саме час нам....

(Кричить Снігуронька поза сценою)

Снігуронька: Допоможіть! Допоможіть!

(Снігуронька виходить на сцену)

Снігуронька: Куди я потрапила? Хто зі мною? Що зі мною!

Мінні Маус: Привіт! Мене звати Мінні Маус. Ти потрапила на дитяче свято до найвеселіших діточок.

Снігуронька: Ого! Дідусь Мороз так поспішав діточкам роздати усі подаруночки, так гнав свої санчата, що я просто випала. Що ж тепер робити?!

Мінні Маус: Ми збираємося до Міккі Мауса на новорічне свято. Будемо раді й твоїй присутності!

Снігуронька: В гості я люблю ходити. Але без подаруночка на гостини ходити не можна. Діточки і Мінні, ви допоможете мені зробити гарний подарунок?

(Діти відповідають)

Снігуронька: Найкращий подаруночок під Новий рік – це яскраво прикрашена ялиночка. Але щоб ялинки не рубати, ми прикрасимо для Міккі Мауса ялиночки іграшкові. Можливо, якась із них сподобається Міккі Маусу.

Трек №5 – Фон для прикрашання ялиночок

Мінні Маус: Молодці! Всі справилися з завданнями! Тож зустрічайте будиночок Міккі Мауса!

Трек №6 – Вихід Міккі Мауса

Міккі Маус: Привіт-привіт! Я дуже радий бачити вас у себе в гостях. Вирішив на Новій рік зібрати усіх друзів для вдалого святкування.
(помічає Снігуроньку) Ой, а це хто?

Снігуронька: Мене звати Снігуронька і я випала із санчат Дідуся Мороза.

Міккі Маус: Нічого страшного! Ми будемо так шуміти і розважатися, що Дідусь Мороз нас точно почув і повернувся за тобою. А зараз я маю вас пригостити своїм смачним морозивом.

Снігуронька: Міккі, а ми тобі ялиночки в подарунок принесли. Тому влаштуємо обмін – ми тобі ялинки, а ти нам морозиво.

Міккі: Домовились! В мене морозиво не просте – його можна не лише їсти, а ще й грати з ним.

Трек №7 – Фон для ігор з морозивом

Мінні Маус: І справді гарне у тебе морозиво! Але мені вже кортить потанцювати.

Снігуронька: Це ми можемо влаштувати. Нумо танцювати разом зі мною!

Тим паче я знаю таку морозну пісеньку в якій тільки-но лунає слово «фріз» всі миттєво заморожуються! Спробуємо станцювати?

Трек №8 – Танцювалка _ Драйвова заморозка (Н.Місдінова)

Міккі Маус: Ось ми з усім впоралися і чекаємо на найбільші подарунки від Дідуся Мороза.

Снігуронька: Мені здається, що він прибуде з хвилини на хвилину. Тому краще нам його покликати, а то пролетить мимо нас.

Мінні Маус: Дуже гарна ідея! Давайте разом – Дід Мороз!

(Діти гукають Дідуся Мороза)
Трек №9 – Вихід Діда Мороза

Дід Мороз:

Знов прийшов до вас на свято –
З радістю вас привітати!
І дорослих, і малих!
З Новим роком вас усіх!

(крокує біля дітлахів)

З Новим роком, з новим щастям,
Хай вирує гарний настрій;
Радий бачити я вас
В цей святковий, гарний час!
Нехай сповняться всі мрії,
Сподівання та надії;
Щоб серця були гарячі –
Я бажаю вам удачі.

Снігуронька: Нарешті ми тебе дочекалися! Я так хвилювалася, що ти про мене забув. Але разом з Міккі та Мінні ми вже почали святкувати Новий рік.

Мінні Маус: Дідусю Морозе, ми багато чого встигли зробити до Нового року. Але одна важлива справа ще залишилась. Снігу на вулиці все немає й немає...

Якщо треба запалити гірлянду на ялинці:

Дід Мороз: Я з задоволенням вам допоможу. І прикрашу ялинку вогнями новорічними, яскравими, фантастичними. Тільки це зроблю не сам, а разом з дітьми. Домовились?

(Діти відповідають: Так!)

Дід Мороз: Повторюйте чарівні слова!

На Ялинці новорічній,
Вогники засяйте,
Увесь світ із Новим роком!
Щедро привітайте!
Один, два, три, Ялиночка, гори!

(Діти повторюють кожен рядок)
Трек №10 – Запалюємо ялинку

Дід Мороз: Якщо снігу вам хочеться, то у Дідуся Мороза для вас завжди трішки знайдеться снігових розваг. От навіть бурульки! В моєму мішечку їх чимало є. Допоможеш мені, Снігуронько?

(Діти отримують від Снігуроньки бурульки)

Трек №11 – Фон для гри з бурульками

Міккі Маус: Чудові ігри знає наш Дідусь Мороз. Але іграми нас не проведеш – ми чекаємо на подаруночки!

Снігуронька: Ні, постривайте! Треба Дідуся грою розважити. Як ви вмієте!

Мінні Маус: Це нам легко! Ми б оце зібрали команду та пограли в сніжки з Дідом Морозом. Але знову ж таки снігу немає....

Снігуронька: А ми з вами зараз такого собі снігу нафантазуємо, що й в сніжки пограємо, і сніговика зліпимо. Готуймося фантазувати й грати!

Трек №12 – Танцювалка_Сніжний бум (Н.Місдінова)

Снігуронька: Гарно ми повеселились і час уже віршики від діточок послухати.

Трек №13 – Фон для читання віршів

Дід Мороз:

З Новим роком усіх! З новим роком!
Нехай буде для вас світ широкий –
Для фантазії, ігор й добра,
Бо прийшла Новорічна пора!
Тож хлопчики й дівчата не баріться –
До купи всі щасливчики зберіться.
Подарунки будем роздавати
З Новим роком вас усіх вітати!

Зараз кожному хлопчику й дівчинці я подарую солодоці, а от під ялинку в новорічну ніч чекайте на іграшки, телефони, планшети, самокати... Зараз усі ваші бажання зберу собі в рукавичку і вони обов'язково здійсняться.

(Дід Мороз проводить фокус з пальчиком і вручає справжні подарунки)

Трек №14 – Фон для вручення подаруночків

Міккі Маус: Кожен отримав солодкий подарунок і навіть ми з Мінні! Дякуємо Дідусь Мороз і Снігуронька! Як корисно хоч інколи збирати всіх друзів для цікавих розваг.

Снігуронька: Раді були вам допомагати організувати новорічне свято! Такі всі сьогодні веселі та усміхнені. Давайте зробимо фото на згадку з нашими помічниками-діточками.

(Персонажі роблять фото з дітлахами)

Дід Мороз: З Новим роком всіх вітаю,
Всі негоди замітаю!

Тільки радість на поріг
Щоб приносив Новий рік!

Дякуємо, наші любі, що сьогодні ви з нами грали і новорічні свята зустрічали. Побачимося з вами через рік!

**Трек № 15 – Фінальна пісня
(Звучить фонова новорічна музика)**

Кінець

Ігротек-шоу «Новорічна компанія»

Персонажі: Дід Мороз, Снігуронька

Тривалість програми: 1 година

Реквізит: сніжинки текстильні, бурульки різнокольорові на стрічках з липучками, інструмент для фокусів (лампочка та магнітна обручка, вейп з гумовим катетером).

Хід програми:
*(Звучить фонова новорічна музика.
Діти і батьки збираються у святковій залі)*
Трек №1 – Вихід Снігуроньки

(Снігуронька виходить до компанії дітей з вітальною піснею)

Трек №2 – Фон для розмови

Снігуронька: Привіт усім! Хлопчики, дівчатка, а чи готові ви зустрічати Новий рік? Подаруночків під ялинку чекаєте?

(Діти відповідають)

Снігуронька: А татусі з матусями чекають на Новий рік? Нові айфони чи зимову резину?

(Дорослі відповідають)

Снігуронька: А зараз подивимося, чи готові ви до святкування Нового року? Ось що ви будете робити, як Діда Мороза зустрінете?

Трек №3 – Активашка від Снігуроньки

Лижі хвацько одягаєм,
Шлях далекий починаєм.
Нам зустрівся Дід Мороз,
Запитаємо всерйоз:
Звідки і куди він йде,
Що в мішку своїм несе?
У мішок ми заглядаєм,
Мячик зразу відшукаєм,
Ляльку, поні, вертоліт,
Пару новеньких чобіт.

Дві гантелі і планшет,
І крутий велосипед.

Снігуронька: Як весело з вами розважатися, але щось наш Дідусь запізнюється. Де б не бували, а все одно його кликати треба! Будемо кликати Дідуся Мороза?

(Діти зі Снігуронькою звать Дідуся Мороза)
Трек №4 – Вихід Діда Мороза
(Дід Мороз виходить до діточок)

Дід Мороз:

Дід Мороз прийшов на свято
З радістю вас привітати.
І дорослих, і малих –
З Новим роком вас усіх!
З Новим роком, з новим щастям,
Хай вирує гарний настрій;
Радий бачити я вас
В цей святковий, гарний час!
Нехай сповняться всі мрії,
Сподівання та надії;
Щоб серця були гарячі –
Я бажаю вам удачі!

Трек №5 – Розмова Діда Мороза та Снігуроньки

Снігуронька: Дідуся, ми так на тебе чекали! І діти, й дорослі вже готові до справжніх новорічних див. Діти, ви впізнали Діда Мороза?

(Діти відповідають)

Снігуронька: А давайте подивимось уважніше на нього? А чи такий дідусь приходив до вас в минулому році? Чи така ж була в діда довга борода? Чи брови такі з густі та сиві?

(Діти відповідають)

Дід Мороз: Снігуронька, а чого це ти мене перевіряти надумала?

Снігуронька: Дідуся, та я такі страшні історії чула від дітлахів! Виявляється, що деякі татусі та хрещені перевдягають в шубу Діда Мороза. Та що там татусі – навіть тітоньки перевдягаються!

Дідусь Мороз: А я думаю діти відразу мене впізнали! Вони точно знають, яким повинен бути справжній Дід Мороз. Яка в мене повинна бути борода, а який червоний ніс! Діти, готові зі мною станцювати?

(Дід Мороз та Снігуронька допомагають дітям стати в коло)
Трек №6 – Танцювалка Дід мороза показати (Т.Шевченко)

Снігуронька: Які ви молодці, діти! Ось ми й пригадали, який Дідусь Мороз повинен приходити до вас на свято. Але в мене питання: Дідуся, ми тебе гукали, ми тебе чекали, але ти десь забарився.

Дід Мороз: Ой, онучко! Скільки різних клопотів перед новорічними

святами. Як би мені все запам'ятати та навідатися до кожного хлопчика й дівчинки! Нічого не встигаю – старий напевне став...

Снігуронька: Дідусю, так ми з діточками тобі допоможемо до новорічних свят підготуватися. Діти, а який він – ідеальний Новий рік? Що повинно бути на вашому святі?

*(Діти відповідають, а Снігуронька записує до свого уявного списку)
(Список новорічних справ: підготувати новорічний карнавальний костюм, пограти в справжні зимові забави, станцювати веселий танок чи хоровод, прикрасити ялинку, написати листа для Діда Мороза, знайти дві однакові сніжинки, зателефонувати Снігуроньки....)*

Трек №7 – Снігуронька зачитує завдання для діточок

Дід Мороз: Ну, що ж, Снігуронько, давай тоді з допомогою діточок усі наші новорічні завдання вирішувати. А які ж зимові забави ви знаєте?

Снігуронька: Можна і в сніжки пограти, і на санчатах з гори злетіти, і снігови-ка зліпити. А я сама дуже люблю бурульки сніжками збивати з дахів!

Дід Мороз: Ось яка ти, Снігуронько, бешкетунка! А я потім ці бурульки на дахи вішаю. Тож давайте тоді краще й мені допомагати, й в гру веселу грати – тримайте з мого мішка бурульки!

Снігуронька: А чи є в твоєму мішку бурульки? Щось я їх не можу знайти...

Дід Мороз: Якщо немає, то я готовий їх трішки начаклувати! Неси сюди мішок, Снігуронько!

(Дід Мороз дихає морозним повітрям до мішку і далі Снігуронька роздає діткам бурульки)

Снігуронька: З бурульками Дід Мороза дуже весело грати – їх ми будемо й на гірлянду чіпляти, й один-одному перекидати, й по залу розкидати!

**Трек №8 – Фон для гри з бурульками
(Снігуронька та Дід Мороз проводять ігри з бурульками в різних варіаціях)**

Трек №9- Фонова для бесіди з дітьми

Дід Мороз: Гарна та весела відбулась у нас забава! А ще й на діточок приємно дивитися. Сьогодні на святі зібралися і вовчики сіренькі, і лисички хитренькі, і Людина Павук. А ще зайчиків на святі чимало.

Снігуронька: Так, зайчиків завжди чимало на кожному святі! Тож давайте перетворимося зараз в маленьких зайченят та трішки потанцюємо!

**Трек №10 – Танцювалка_Пісня про зайчиків (Т.Шевченко)
(Діти разом зі Снігуронькою танцюють сидячи під веселу мелодію)**

Трек №11 – Фон динамічний

Снігуронька: Який у нас Дідусь Мороз молодець! Тепер кожен хлопчик та кожна дівчинка у цій залі точно отримають омріяні подарунки. А може ще й кому з батьків перепаде...

Дід Мороз: А я пам'ятаю, що ми з вами ще повинні знайти дві однакові

сніжинки. Здавалось б – це дуже складне завдання. Але саме в новорічну пору відбуваються дива. Нумо, Снігуронько, подивися, що ще в моєму мішку.

(Снігуронька дістає з мішка Діда Мороза сніжинки)

Снігуронька: Ой, Дідусю, і справді дві сніжинки знайшлися. Але на нашому новорічному святі так багато дітлахів, що варто нашим сніжинкам трішки підрости. Але це новорічне диво ми вже з вами разом зробимо.

Трек №12 – Фон для гри зі сніжинками
(Дід Мороз та Снігуронька грають з дітками зі сніжинками)

Снігуронька: Ой, яка весела гра у нас вийшла, Дідусю. Так ми набігалися, так повеселилися. Аж спекотно мені стало і дітки он як задихалися. А тобі хоч би хни!

Дід Мороз: А все тому, Снігуронько, що я зарядку кожного дня роблю. І вам раджу всім роботи. А як ще під веселу музику, то це ще корисніше.

Снігуронька: Тоді давай покажемо діткам нашу зарядку.

Трек №13 – Танцювалка_ІмОК (Т.Шевченко)
(Снігуронька разом з Дідом Морозом робить танцювальну зарядку)
Трек №14 – Фон для лампочки з гірлянди

Дід Мороз: Дуже багато вже ми встигли зробити до Нового року. Але одна важлива справа ще залишилась. Подивіться, наша подружка ялинка прикрашена яскравими новорічними іграшками, але чомусь не всміхається новорічними вогниками.

Снігуронька: Так, на нашій ялиночці не вистачає яскравих вогників гірлянд. Але не всі справи ми виконали. Дітки ще повинні листа писати тобі, Дідусю.

Дід Мороз: А навіщо ще діткам листа писати? Вони ж тут з нами на святі новорічному. Ось я зараз до кожного з них підйду та зберу бажання заповітні. Хто про машинку мріє, чи про ляльку – все дізнаюся!

(Дід Мороз збирає бажання у діточок за допомогою магічного пальчика)

Дід Мороз: А ось тепер можна за допомогою ваших бажань і ялиночку прикрасити вогнями новорічними, яскравими, фантастичними. Але ви мені допомагайте. Домовились?

(Діти відповідають: Так!)

Дід Мороз: Повторюйте чарівні слова!
На Ялинці новорічній,
Вогники засяйте,
Увесь світ із Новим роком!
Щедро привітайте!

Один, два, три,
Ялиночка, гори!

**Трек №15 – Трек для запалювання вогників на ялинці (якщо вона є)
(Запалюється гірлянда на новорічній ялинці)**

Снігуронька: Дідусю, як гарно ми з діточками попрацювали – і погралися, і всі новорічні справи вирішили.

Дід Мороз: Ні, онучко. Ще одна в нас справа залишилася. Всі оці розваги зимові та завдання нічого не варті, якщо поряд немає друзів, які готові з тобою їх розділити. Ми з вами і є та весела новорічна компанія, тож давайте станемо в коло, та за руки візьмемося – прийшов час для справжнього новорічного хороводу!

**Трек №16 – Хоровод_Новорічна компанія (Т.Шевченко)
(Діти стають у коло для новорічного хороводу)
Трек №17 – Трек для вручення подарунків та фото**

Дід Мороз:

З Новим роком усіх! З Новим роком!
Нехай буде для вас світ широкий –
Для фантазії, ігор й добра,
Бо прийшла Новорічна пора!
Тож хлопчики й дівчата не баріться –
До купи всі щасливчики зберіться.
Подарунки будем роздавати
З Новим роком вас усіх вітати!

(Дід Мороз сідає біля ялинки і разом зі Снігуронькою вітає дітей)

Дід Мороз:

З Новим роком всіх вітаю,Всі негоди замітаю!
Тільки радість на поріг Щоб приносив Новий рік!
Дякуємо, наші любі, що сьогодні ви з нами грали і новорічні свята зустрічали. Побачимося з вами через рік!

(Дід Мороз фотографується з дітьми та батьками)

Кінець

Додаток 5.
Приклад довідки про аналіз роботи
з випадком сім'ї, дитина якої перебувала в сім'ї
патронатного вихователя
(всі імена і кейс вигадані, будь-які збіги є випадковими)

ПОНОМАРЕНКО Л.І.

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

БОРОВКО Н. М.

*провідний фахівець із соціальної роботи
Київського обласного ЦСССДМ*

**Аналіз процесу прийняття рішень щодо дитини та її сім'ї на
підставі наявних документів**

1.1. Причини надання послуги патронату над дитиною (оцінка потреб дитини та її сім'ї, висновок щодо наявності СЖО, рішення комісії з питань захисту прав дитини, рішення (розпорядження) про влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя (за наявності: наказ відповідної ССД), акт прийому-передачі дитини, договір про патронат над дитиною), план соціального супроводу сім'ї.

Петренко О.Б. звернулася до служби у справах дітей та сім'ї Вільшанської міської ради з заявою щодо проведення оцінки потреб її сім'ї особисто (заява від 20.05.2020 року; повідомлення на заяву не заповнене).

Відповідно до наказу від 20.05.2009 року №33 «Про здійснення оцінок потреб сімей», 20.05.2020 року була здійснена оцінка потреб сім'ї

Петренко О.Б. Відповідальною за проведення оцінки була призначена спеціаліст Калюжна Р.П.

За висновком оцінки потреб з'ясовано, що СЖО наявні, основними ознаками та чинниками, що спричиняють СЖО є конфліктні ситуації між родичами та незадовільні умови проживання. Наявність у дитини ознак психологічної травми відсутні. Мама потребує підтримки спеціалістів. Вплив СЖО на стан задоволення потреб дитини фахівцем не визначений. Фактори сім'ї та середовища частково сприяють вирішенню проблеми. Проблема існує декілька років. Мама усвідомлює проблему. Відповідно до оцінки потреб, п.5 випадок класифіковано, як середньої складності.

Сім'я потребує соціальних послуг: соціальний супровід, консультування, представництво інтересів, соціальний супровід під час працевлаштування на робочому місці; влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя.

23.05.2020 питання про взяття сім'ї Петренко О.Б. під соціальний супровід було розглянуте на Комісії з захисту прав дитини, про що було винесене рішення.

Сім'я Петренко О.Б. була взята під соціальний супровід наказом служби у справах дітей та сім'ї від 23.05.2020 «Про облік дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, початок соціального супроводу сім'ї». На підставі п.2.1. цього ж наказу з сім'єю був укладений Договір про надання послуги патронату та п.1.1. призначена відповідальна за здійснення соціального супроводу Калюжна Р.П.

Малолітня Петренко Кіра Вікторівна була влаштована в сім'ю патронатного вихователя Верхової К.Д. за заявою мами (від 20.05.2020 року), відповідно до рішень Комісії з захисту прав дитини від 23.05.2020 №9 та виконавчого комітету Вільшанської міської ради від 23.05.2012 №239 «Про влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя».

28.01.2020 року з патронатним вихователем був укладений Договір про надання послуги патронату терміном на один рік та Договір про влаштування малолітньої Петренко К.В.

Верховій К.Д. з дитиною був переданий акт прийому – передачі дитини.

Відповідно до рішення Комісії з захисту прав дитини від 21.08.2020 № 08 та на підставі рішення виконавчого комітету Вільшанської міської ради від 22.08.2020 № 146 «Про продовження строку перебування дітей в сім'ях патронатних вихователів» термін перебування Петренко К.В. продовжено до шести місяців.

11.10.2020 року орган опіки і піклування виконавчого комітету Вільшанської міської ради звернувся до Вільшанського міського суду з позовом щодо позбавлення Петренко О.Б. батьківських прав та стягнення аліментів.

Враховуючи висновки служби у справах дітей та сім'ї від 14.11.2020 №№467, 468 «Про недоцільність повернення дитини до матері», відповідно до рішення Комісії з захисту прав дитини від 15.11.2020 № 14 та на підставі рішення виконавчого комітету Вільшанської міської ради від 21.11.2020 № 132 «Про вибуття дітей з сімей патронатних вихователів», Петренко К.В. 21.11.2020 року виведена з сім'ї патронатного вихователя Верхової К.Д. та, відповідно до наказу служби у справах дітей та сім'ї виконавчого комітету Вільшанської міської ради від 22.11.2020 № 78 «Про тимчасове влаштування дитини» була передана у сім'ю громадянина Ткаченко В.М. (помічника патронатного вихователя) на тимчасове перебування.

Відповідно до рішення Комісії з захисту прав дитини від 25.11.2020 № 16 та на підставі рішення виконавчого комітету Вільшанської міської ради від 26.11.2020 № 221 «Про влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя», Петренко К.В. була влаштована в сім'ю патронатного вихователя Верхової К.Д.

Відповідно до рішення Комісії з захисту прав дитини від 14.12.2020 № 3 та рішення виконавчого комітету Вільшанської міської ради від 20.12.2020 № 44 «Про продовження строку перебування дітей в сім'ях патронатних вихователів» термін перебування Петренко К.В. продовжено до шести місяців.

28.12.2020 року з патронатним вихователем був укладений Договір про надання послуги патронату терміном на один рік до 28.01.2021. 04.03.2021 року Вільшанський міський суд не задовольнив позов органу

опіки і піклування виконавчого комітету Вільшанської міської ради щодо позбавлення Петренко О.Б. батьківських прав та стягнення аліментів (06.04.2021 рішення набрало законної сили). Відповідно до рішення виконавчого комітету Вільшанської міської ради від 14.04.2021 № 73 «Про вибуття дітей з сімей патронатних вихователів», 16.04.2021 року Петренко О.Б. і виведена з сім'ї патронатного вихователя Верхової К.Д. та повернута до біологічної матері.

1.2. Відповідність мети, очікуваних результатів та переліку дій/заходів індивідуального плану соціального захисту дитини.

За час перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя на комісії з захисту прав дитини були затверджені три індивідуальні плани соціального захисту дитини.

Слід зазначити, що рішеннями МДК (протокол №3 від 21.08.2020 р., протокол №3 від 11.02.2021 року) було подати затвердження комісії з питань захисту прав дитини зміни в індивідуальному плані соціального захисту Петренко О.Б., що не зазначено в жодному з планів.

Індивідуальний план соціального захисту Петренко К.В., влаштованої до сім'ї патронатного вихователя станом на 06 червня 2020 року затверджений рішенням комісії з захисту прав дитини (протокол №12 від 18 червня 2020 року).

Мета реалізації плану: повернення дитини в біологічну сім'ю. Очікувані результати:

1. Задоволення потреб дитини у розвитку: дитина відвідує дитячий садочок; раціональне харчування; дитині проведено повне медичне обстеження.

Досягнути результатів заплановано шляхом заходів: написання заяви про влаштування до дитячого садка; бесіди щодо ролі харчування для розвитку дитини, основ здорового харчування, вимоги, правила здорового харчування; пройти обстеження у лікарів та здати аналізи за призначенням.

У плані не зрозуміло хто і з ким проводить ці бесіди. Якщо це розділ щодо задоволення потреб дитини, то для віку дитини такі теми звучать досить серйозно. Жодного пункту не зазначено саме за розвиток дитини відповідно до віку, про соціалізацію дитини, про покращення емоційного і психічного стану дитини, сімейні стосунки, самопрезентацію, самообслуговування, позаяк у журналі спостережень і у інформуванні патронатного вихователя на засіданні МДК ці питання висвітлені.

2. Робота з біологічною сім'єю дитини, орієнтована на розвиток батьківського потенціалу: у матері встановлені життєві цінності; мама володіє навичками елементарного догляду за дитиною; мама може гарантувати безпеку дитині.

Досягнути результатів заплановано шляхом заходів: по всіх вищезазначених пунктах – проведення бесід на відповідну тематику.

У виконавцях зазначена біологічна мама та фахівець, відповідальний за ведення випадку. Жоден із членів МДК, відповідно до функціоналу до виконання заходів не залучений. Слід наголосити, що

спеціалістами не використані різні форми та методи роботи, окрім бесід, що унеможлиблює досягнення поставлених результатів. Взагалі не зазначені заходи за показниками «емоційне тепло», стимулювання, хоч вони є показниками батьківського потенціалу, якого не вистачає мамі для виховання і розвитку дитини.

3. Фактори сім'ї та середовища: забезпечено нормальні умови проживання та виховання дитини; мати вміє раціонально розподіляти власний бюджет; налагоджено взаємостосунки в громаді; налагоджено позитивні стосунки з рідними; працевлаштування матері.

Досягнути результатів заплановано шляхом заходів: проведення роз'яснювальної роботи, закупити матеріали, зробити косметичний ремонт, облаштувати місце для ігор; провести методики «Моя зайнятість та розподіл часу», «Джерела доходів та їх витрати», «Картка бажань», проведення бесід; звернення до міського центру зайнятості.

У виконавцях зазначена біологічна мама та фахівець, відповідальний за ведення випадку. Жоден із членів МДК, відповідно до функціоналу до виконання заходів не залучений, також не залучені представники від громади, які могли б стати підтримкою та допомогти у виконанні завдань.

Індивідуальний план

соціального захисту Петренко К.В.,

влаштованої до сім'ї патронатного вихователя станом

на _____ затверджений рішенням комісії з захисту прав дитини
(протокол №3 від 16 грудня 2020 року).

Мета реалізації плану: забезпечення дитини сімейною формою виховання.

Чому члени МДК ставлять перед собою мету – забезпечення дитини сімейною формою виховання, якщо мама не позбавлена батьківських прав?

Очікувані результати:

1. Задоволення потреб дитини у розвитку: дитина фізіологічно здорова; дитина володіє навичками самообслуговування; дитина емоційно врівноважена.

Досягнути результатів заплановано шляхом заходів: забезпечення фізичних навантажень відповідно до віку; розвиток дрібної моторики; забезпечення достатнього відпочинку та сну; раціональне харчування; прививати елементарні санітарно-гігієнічні норми; навчати підтримувати чистоту в приміщенні; доглядати за особистими речами; формувати у дитини естетичні почуття, моральні цінності; вчити проявляти співчуття до інших, вміти реагувати на власні емоції та проявляти їх.

У виконавцях зазначена патронатний вихователь та сімейний лікар. Хоча питання про консультації та роботу психолога, корекційні заняття ІРЦ виносились неодноразово на засідання МДК, жодного пункту в плані не прописано.

Більшість заходів прописані у вигляді завдань та не зрозуміло, якими формами та методами буде здійснюватись робота.

Робота з біологічною сім'єю дитини, орієнтована на розвиток батьківського потенціалу: заходи у плані відсутні.

Фактори сім'ї та середовища: заходи у плані відсутні.

На момент складання та затвердження вищезазначеного плану, мама ще не була виведена з соціального супроводу. Є лист служби у справах дітей та сім'ї Вільшанської міської ради від 26.12.2020 до служби у справах дітей та сім'ї Вільшанської міської ради, в якому повідомляється про зняття сім'ї Петренко О.Б. в зв'язку зі зміною місця проживання. Тобто, до цього моменту робота в двох вищезгаданих розділах повинна плануватись.

Індивідуальний план

соціального захисту Петренко К.В.,
влаштованої до сім'ї патронатного вихователя
станом на 14 лютого 2021 року
затверджений рішенням комісії з захисту прав дитини
(протокол №3 від 14 лютого 2019 року).

Мета реалізації плану: забезпечення дитини сімейною формою виховання.

Чому в черговий раз члени МДК ставлять перед собою мету – забезпечення дитини сімейною формою виховання, якщо мама не позбавлена батьківських прав?

Очікувані результати:

1. Задоволення потреб дитини у розвитку: дитина фізіологічно здорова; дитина володіє навичками самообслуговування; дитина емоційно врівноважена; нормалізовано психологічний стан дитини; в дитини задоволені естетичні потреби; в дитини сформована здорова самооцінка.

Досягнути результатів заплановано шляхом заходів: забезпечення фізичних навантажень відповідно до віку; розвиток дрібної моторики; забезпечення достатнього відпочинку та сну; раціональне харчування; прививати елементарні санітарно-гігієнічні норми; навчати підтримувати чистоту в приміщенні; доглядати за особистими речами; формувати у дитини естетичні почуття, моральні цінності; вчити проявляти співчуття до інших, вміти реагувати на власні емоції та проявляти їх; отримувати комплекс послуг ІРЦ; читання дитячої художньої літератури, відвідування дитячих вистав, концертів, музеїв дитячих розважальних центрів; заохочення дитини до виконання посильних завдань, вчити приймати рішення, давати право вибору, вчити правильно сприймати перемоги та невдачі, розуміти цінність хороших вчинків.

Більшість заходів прописані у вигляді завдань та не зрозуміло, якими формами та методами буде здійснюватись робота.

Робота з біологічною сім'єю дитини, орієнтована на розвиток батьківського потенціалу : заходи у плані відсутні.

Фактори сім'ї та середовища: заходи у плані відсутні.

Варто зазначити, що індивідуальні плани соціального захисту дитини підписані не всіма членами МДК та дотичними до виконання спеціалістами.

В подальшому слід звернути увагу на визначення мети реалізації індивідуального плану соціального захисту дитини, адже мета сформована не по SMARTу і, в переважній більшості, не перекликається з очікуваними результатами і запланованими заходами та не відповідає їм.

1.3. Моніторинг виконання індивідуального плану: аналіз очікуваних результатів та їх досягнення.

Питання про стан виконання індивідуального плану захисту дитини вносилося на розгляд МДК три рази за час перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя. Аналізуючи протоколи, можна припустити, що моніторинг виконання індивідуального плану проводився на дуже низькому рівні.

Унеможлиблює аналіз очікуваних результатів та їх досягнення те, що у плані в «Примітки» немає жодного позначення про виконання/невиконання запланованих заходів.

1.4. Аналіз рішень МДК: системність проведення засідань, наявність протоколів засідань МДК; участь членів МДК у прийнятті рішень; відповідність винесених на обговорення МДК питань заходам/очікуваним результатам індивідуального плану соціального захисту дитини та плану соціального супроводу сім'ї.

В ході ведення випадку, протягом 11 місяців перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, було проведено 12 засідань МДК, про що в наявності всі протоколи, підписані членами МДК. Копії протоколів отримували всі члени МДК, кожен з яких брав участь у прийнятті рішень, що були винесені на розгляд членів комісії.

Перше засідання МДК по даному випадку було проведене 06.06.2020. Мета зустрічі: обмін та вивчення інформації щодо психологічного, фізичного та розумового розвитку дитини відповідно віку для подальшої координації роботи відповідно до найкращих інтересів дитини; 2) розроблення індивідуального плану соціального захисту дитини. На порядок денний, як зазначено у протоколі, були винесені питання щодо соціального супроводу сім'ї, інформування про відвідування та спілкування з дитиною, стосовно виховання та розвитку дитини в сім'ї патронатного вихователя Верхової К.Д. Рішення, прийняті за результатами обговорення: службі у справах дітей та сім'ї виконавчого комітету Вільшанської міської ради: продовження роботи в ході соціального супроводу сім'ї Петренко О.Б. з залученням спеціалістів по питанню виховання дітей; КНП «Центр первинної медико-санітарної допомоги» Вільшанської міської ради: контроль за станом здоров'я дитини поліція: проведення профілактичних заходів з біологічною матір'ю; у разі потреби надавати допомогу патронатному вихователю. відділ освіти: контроль за станом навчання дитини; надання психолого-консультативної допомоги в разі потреби. УСЗНП: забезпечення соціальних виплат на дитину та отримання грошового забезпечення патронатному вихователю Верхової К.Д.; патронатному вихователю: надалі виконувати умови договору про патронат над дитиною Петренко

К.В., звернутися за консультацією до дитячого психолога; біологічній матері Петренко О.Б.: налагодити стосунки з дитиною, цікавитись справами дитини та підтримувати зв'язок з нею та прислухатися до порад патронатного вихователя, завчасно звертатися до спеціалістів за допомогою, створити належні житлово-побутові умови, офіційно працевлаштуватися та надати підтверджуючу довідку з місця роботи.

Слід відмітити, що, незважаючи на те, що одним із пунктів мети зустрічі є розроблення індивідуального плану соціального захисту дитини. В рішенні про пропозиції членів МДК та про сам план взагалі нічого не зазначено.

Також, у журналі спостережень патронатний вихователь відмічає, що ще до засідання МДК відбулася зустріч з мамою. *Але, члени МДК, служба у справах дітей про зустріч не повідомлені і представник служби у справах дітей не був присутній під час зустрічі.*

Друге засідання (протокол №2 від 18.06.2020 року). Мета зустрічі: 1) обмін та вивчення інформації щодо психологічного, фізичного та розумового розвитку дитини відповідно віку для подальшої координації роботи відповідно до найкращих інтересів дитини; 2) стан виконання індивідуального плану соціального захисту дитини. Перелік питань, винесених на обговорення: 1. Інформування про соціальний супровід сім'ї Петренко О.Б. - фахівець із соціальної роботи служби у справах дітей та сім'ї Калюжна Р.П. 2. Інформування про відвідування та спілкування з дитиною – біологічна мати Петренко О.Б. 3. Розповідь патронатного вихователя стосовно виховання та розвитку дитини – патронатний вихователь.

Рішення, прийняті за результатами обговорення: службі у справах дітей та сім'ї виконавчого комітету Вільшанської міської ради: продовження роботи в ході соціального супроводу сім'ї Петренко О.Б. з залученням спеціалістів по питанню виховання дітей; КНП «Центр первинної медико-санітарної допомоги» Вільшанської міської ради: контроль за станом здоров'я дитини поліція: проведення профілактичних заходів з біологічною матір'ю; у разі потреби надавати допомогу патронатному вихователю; відділ освіти: контроль за станом навчання дитини; надання психолого-консультативної допомоги в разі потреби. УСЗНП: забезпечення соціальних виплат на дитину та отримання грошового забезпечення патронатному вихователю Калюжна Р.П.; патронатному вихователю: надалі виконувати умови договору про патронат над дитиною Петренко К.В., звернутися за консультацією до дитячого психолога; біологічній матері Петренко О.Б.: налагодити стосунки з дитиною, цікавитись справами дитини та підтримувати зв'язок з нею та прислухатися до порад патронатного вихователя, завчасно звертатися до спеціалістів за допомогою, створити належні житлово-побутові умови, офіційно працевлаштуватися та надати підтверджуючу довідку з місця роботи.

Детально проаналізувавши протокол МДК, можна зробити висновок, що на розгляд членів команди не було винесене питання про заслуховування виконання членами МДК попередніх протокольних рішень (що прослідковується в усіх засіданнях МДК).

Третє засідання МДК, 21.08.2020 року (протокол № 2). Мета зустрічі: оцінка досягнутих результатів. На обговорення були винесені питання: 1. Про соціальний супровід сім'ї Петренко О.Б. 2. Висновок про продовження строку перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя. 3. Про внесення змін в індивідуальний план соціального захисту дитини. Рішення, прийняті за результатами обговорення: 1. Клопотати перед виконавчим комітетом Вільшанської міської ради щодо продовження строку перебування дитини в патронатній сім'ї. 2. Подати на затвердження комісії з питань захисту прав дитини зміни в індивідуальному плані соціального захисту Петренко К.В.

Слід відмітити, що в самому протоколі не зазначено, які саме зміни треба внести до плану індивідуального захисту дитини. Патронатний вихователь з цього приводу також, зважаючи на записи у протоколі, пропозицій не надавав.

Дитина оздоровлювалась з патронатним вихователем 10 днів на Чорному морі, про що до відома не була поставлена служба у справах дітей та сім'ї.

Четверте засідання - протокол №4 від 30.09.2020 року. Перелік питань, винесених на обговорення: 1. Інформування про стан соціального супроводу Петренко О.Б. 2. Інформування патронатного вихователя стосовно стану догляду та реабілітації дитини в сім'ї. Прийнято рішення: продовжити соціальний супровід, посилити контроль за виконанням ремонтних робіт, сприяти частішому спілкуванню дитини з мамою (за умови присутності фахівця соціальної служби); не перешкоджати спілкуванню матері з дитиною, продовжувати виховувати дитину враховуючи її вікові особливості.

В протоколі зазначено від патронатного вихователя про те, що мама, Петренко О.Б., неодноразово не приходила на заплановані зустрічі до дитини. Але на попередніх засіданнях МДК не заслуховувалось питання про зустрічі та про призначення спеціаліста, який буде присутнім на зустрічах, якщо патронатний вихователь повідомляє, що мама приходить до дитини у стані алкогольного сп'яніння.

П'яте засідання МДК (протокол №5 від 29.10.2020 року). Питання винесені на обговорення: 1. Про стан догляду та реабілітації дитини влаштованої в патронатну сім'ю. 2. Про стан соціального супроводу сім'ї Петренко О.Б.

З інформації фахівця, який здійснює соціальний супровід сім'ї, на біологічну маму, Петренко О., подана позовна заява про позбавлення батьківських прав.

Прийнято рішення по першому питанню: обмежити спілкування Олени з рідними, знайти квартиру для проживання, в якій будуть умови для проживання з дитиною.

Прийнято рішення по другому питанню: продовжувати виховання дитини відповідно до віку, навчати навичкам самообслуговування, сприяти спілкуванню дитини з біологічною родиною (за зверненням матері), турбуватися про психологічний та емоційний стан.

У протоколі зазначено, що патронатний вихователь відсутній з поважних причин, не дивлячись на те, що вона виступала на засіданні.

На основі інформацій патронатного вихователя та членів МДК, зазначених у протоколах, незважаючи на рішення щодо турботи про психологічний та емоційний стан дитини, ніде не зазначено виконання рішення – звернутись за консультацією до психолога.

На шостому засіданні МДК (протокол № 6 від 12.11.2020) розглядались питання: 1. Про стан утримання та виховання дитини в сім'ї патронатного вихователя. 2. Про виконання індивідуального плану соціального захисту дитини. 3. Про виведення дитини з сім'ї патронатного вихователя.

Прийнято рішення: роботу патронатного вихователя вважати задовільною; Заплановані заходи щодо роботи з біологічною сім'єю, орієнтовані на розвиток батьківського потенціалу реалізувати не вдалося. Вільшанським міським судом слухається справа щодо позбавлення Петренко О.Б. батьківських прав відносно малолітньої дочки Петренко К.В. (чергове слухання 22.11.2020). Заходи щодо задоволення потреб дитини виконані повністю; індивідуальний план соціального захисту дитини виконаний частково; сектору соціальної підтримки служби у справах дітей та сім'ї виконавчого комітету Вільшанської міської ради підготувати належні документи щодо виведення дитини з сім'ї патронатного вихователя. Подати пропозиції щодо подальшого влаштування дитини та винести на розгляд Комісії з питань захисту прав дитини.

Сьоме засідання МДК (протокол №1 від 12.12.2020 року). Перелік питань, винесених на обговорення: 1. Аналіз інформації про дитину та про сім'ю Петренко О.Б.; 2. Інформування щодо призначення та виплати соціальної допомоги на утримання дитини. 3. Розроблення індивідуального плану.

Прийняті рішення: питання про зняття з супроводу винести на розгляд комісії з питань захисту прав дитини; Чубур Л.А. контролювати соціальні виплати; винести на розгляд комісії з питань захисту прав дитини питання про затвердження індивідуального плану соціального захисту дитини, враховуючи пропозиції всіх членів МДК щодо індивідуального плану та ознайомивши з ним присутніх.

Восьме засідання МДК (протокол № 2 від 09.01.2021 року). Перелік питань, винесених на обговорення: 1) Про стан утримання дитини в патронатній сім'ї. 2) Аналіз журналу спостережень за дитиною та попередніх завдань. 3) Про стан соціального супроводу сім'ї.

Прийняті рішення: 1. Патронатному вихователю: відповідно до п. 21 постанови КМУ від 16.03.2017 № 148, до журналу спостережень вносити інформацію про дитину (психологічний і фізичний стан, потреби, особливості характеру та поведінки, досягнення, труднощі та зміни, що відбуваються), подолання нею складних життєвих обставин, контакт з батьками/законними представниками, родичами, у разі наявності законних підстав – з кандидатами в опікуни/піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, усиновителі, а також підготовку до повернення

її у сім'ю або зміну форми влаштування; звернутися до психолога і надати в службу у справах дітей та сім'ї виконавчого комітету Вільшанської міської ради результати обстеження у зв'язку з підозрою патронатного вихователя щодо наявності проявів сексуального насильства до дитини з боку її матері; звернутися в «Інклюзивно-ресурсний центр» Вільшанської міської ради для надання комплексу послуг малолітній Кіри.

Петренко О.Б. знята з соціального супроводу у зв'язку із зміною місця проживання особи (протокол комісії з питань захисту прав дитини від 16.12.2020 № 13). На Недригайлівську службу у справах дітей та сім'ї надіслано клопотання з проханням взяти дану родину під соціальний супровід за місцем проживання.

11.02.2021 року відбулося дев'яте засідання МДК (протокол №3 від 11.02.2021 року). Питання, що були винесені на розгляд: 1) Про стан утримання та виховання дитини в сім'ї патронатного вихователя. 2) Про виконання індивідуального плану соціального захисту дитини та рекомендацій МДК. 3) Про погодження зустрічей дитини з біологічною матір'ю. 4) Про внесення змін в індивідуальний план соціального захисту дитини. 5) Висновок про продовження строку перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Прийняті рішення: 1. Патронатному вихователю: продовжувати роботу щодо забезпечення прав та найкращих інтересів малолітньої Кіри, влаштованої у сім'ю патронатного вихователя; забезпечити отримання дитиною комплексу послуг «Інклюзивно-ресурсного центру» Вільшанської міської ради, а саме - психологічної підтримки; узгоджувати з МДК свої наміри щодо співпраці з суб'єктами соціального захисту; підготувати дитину до зустрічі з мамою.

Службі у справах дітей та сім'ї виконавчого комітету Вільшанської міської ради: забезпечити присутність на побаченнях фахівця з соціальної роботи сектору соціальної підтримки. 3. Погодити зустрічі Петренко О.Б. з дитиною за таким графіком: 17.02., 20.02., 26.02.2021 року на дитячому майданчику; подати на затвердження комісії з питань захисту прав дитини зміни в індивідуальному плані соціального захисту Петренко К.В., а саме до розділу щодо задоволення погреб дитини у розвитку; винести на розгляд комісії з питань захисту прав дитини питання про продовження терміну перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя; клопотати перед виконавчим комітетом Вільшанської міської ради щодо продовження терміну перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя.

В ході здійснення аналізу випадку, в пункті щодо виконання рішень МДК, членами МДК, начальником служби у справах дітей та сім'ї, фахівцем, відповідальним за ведення випадку, було зазначено, що саме рішення щодо забезпечення послугами психолога малолітньої Петренко К.В., патронатним вихователем не було виконано (патронатний вихователь пояснив це тим, що психологи не професійно надавали послуги і ці послуги не приносили дитині користі. Запропоновану програму реабілітації, визначену Інклюзивно-ресурсним центром Вільшанської міської ради, патронатний вихователь після декількох занять виконувати та відвідувати заняття з дитиною відмовився).

Десяте засідання МДК, протокол № 4 від 12.03.2020 року. Перелік питань, винесених на обговорення: 1) Про стан утримання та виховання дитини в сім'ї патронатного вихователя. 2) Про виконання плану соціального супроводу дитини та рекомендацій МДК.

Прийняті рішення: патронатному вихователю Калюжній К.Д.: продовжити роботу по забезпеченню найкращих інтересів дитини; готувати дитину до повернення в біологічну родину; ІРЦ продовжити корекційні заняття з дитиною; затвердити графік зустрічей дитини з мамою.

На засідання МДК була запрошена мама по гучному зв'язку. Жодного питання щодо подальшої долі дитини до мами в перелік питань внесено не було і виступу мами на засіданні МДК в протоколі не зазначено.

У той же час, було б дуже слушним запросити на засідання представника служби у справах дітей та сім'ї Недригайлівської міської ради та заслухати щодо питання обстеження житлово-побутових умов, куди буде повертатись дитина та планів на подальшу роботу з сім'єю.

Одинадцяте засідання МДК (протокол №5 від 30.03.2021 року). На засідання винесені питання щодо організації зустрічей мами з дитиною в умовах карантину; підготовка плану переміщення дитини до біологічної родини; визначення графіку телефонних дзвінків мами до дитини, відповідно до режиму дитини; інформування патронатного вихователя на звернення його міського голови; ознайомлення з документами, що надала служба у справах дітей та сім'ї Недригайлівської міської ради.

Слід наголосити, що попри те, що засідання проходило в онлайн режимі – мама та представник служби у справах дітей та сім'ї Недригайлівської міської ради до зв'язку запрошені не були.

Не заслухано та зазначено в протоколі виконання рішень попередньої МДК, а саме - як виконується питання підготовки дитини до переміщення в біологічну сім'ю та робота ІРЦ – корекційні заняття з дитиною.

Дванадцяте засідання МДК (протокол №6 від 13.04.2021 року). На засідання винесені питання: стан виховання та розвитку дитини в сім'ї патронатного вихователя; висновок щодо повернення дитини до біологічної родини.

Прийняті рішення: поліції розслідувати справу щодо насильства над малолітньою дитиною в сім'ї; питання щодо повернення дитини до біологічної родини розглянути на комісії з захисту прав дитини.

Оскільки це останнє засідання МДК, варто було заслухати патронатного вихователя щодо змін, які відбулися у дитини за час перебування в її сім'ї, наскільки дитина готова до повернення до біологічної мами; фахівцеві, який вів випадок змістовно проаналізувати всі індивідуальні плани захисту прав дитини – що вдалося виконати, що не виконане. Варто також проаналізувати, чи всі пункти з плану переміщення дитини були виконані.

1.5. Результати реалізації плану соціального супроводу сім'ї:

Роботу з сім'єю розпочато 23.05.2019, відповідальна за ведення випадку - фахівець із соціальної роботи Калюжна Р.П. *Варто звернути увагу, що в ході ведення випадку фахівець змінювався, але в картці соціальної роботи з сім'єю (р.1) це не зазначено.*

В плані соціального супроводу зазначені результати, яких треба досягнути та визначені заходи та дії відповідних спеціалістів та Петренко:

(незважаючи на те, що фахівець визначив для мінімізації та подолання СЖО перелік послуг: соціальний супровід, консультування, представництво інтересів, соціальний супровід під час працевлаштування на робочому місці; влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя – у самому плані зазначена лише одна – соціальний супровід. Окрім того – мета соціального супроводу не зазначена).

Очікувані результати щодо подолання чи мінімізації СЖО: підвищення батьківського потенціалу мами, налагодження стосунків в родині, покращення житлово-побутових умов, працевлаштування матері та ведення здорового способу життя, тимчасове влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя.

Основні заходи, необхідні для досягнення результату: виконання письмових рекомендацій ФСР, оформлення та збір документів (за потреби), організація підвищення материнських знань та навичок по догляду за дитиною, консультації щодо задоволення потреб дитини відповідного віку, консультації щодо дотримання режиму дитиною, раціонального харчування, налагодження стосунків у родині; проведення роз'яснювальної роботи щодо санітарно-гігієнічних умов проживання, сприяти в організації ремонту, провести бесіди щодо здорового способу життя.

Слід звернути увагу, що в плані соціального супроводу та в розділах 2, 3 індивідуального плану захисту дитини є часткові розбіжності, чого не має бути. Також, відповідальними за виконання заходів у плані є тільки ФСР та мама, що могло вплинути на якість надання соціальних послуг в ході здійснення соціального супроводу. Не були взагалі залучені члени МДК, відповідно до свого функціоналу. Заходи, зазначені у соціальній картці, в переважній більшості обмежуються наданням роз'яснень, бесідами, інформаціями. Інші методи та форми роботи з клієнтом у ході соціального супроводу не використовуються.

У плані соціального супроводу відсутній підпис Петренко О., підпис керівника, дата складання плану та спеціалісти, залучені до реалізації плану.

Незважаючи на те, що питання здійснення соціального супроводу сім'ї виносилось на засідання МДК, план соціального супроводу не переглядався і зміни до нього не вносились.

1.6. Розгляд випадку на засіданнях Комісії з питань захисту прав дитини.

Задля прийняття рішень в найкращих інтересах дитини, випадок систематично розглядався на Комісії з захисту прав дитини, про що зазначено у протоколах.

Всі питання, які стосувались влаштування, продовження терміну перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, виведення дитини з сім'ї патронатного вихователя, затвердження плану індивідуального захисту дитини, внесення змін до нього, взяття сім'ї під соціальний супровід та виведення з соціального супроводу, позбавлення мами батьківських прав були розглянуті на Комісії з захисту прав дитини.

Виконання патронатним вихователем обов'язків щодо догляду, виховання та реабілітації дитини, визначених Договору про патронат над дитиною

Патронатний вихователь, зі слів спеціалістів служби у справах дітей та сім'ї, був долучений до розроблення індивідуального плану захисту дитини, хоча в протоколах МДК ніде не зазначено на розгляд питання щодо внесення пропозицій до плану патронатним вихователем.

Всі зазначені в індивідуальному плані захисту дитини пункти, відповідальний за яких патронатний вихователь, були виконані, окрім пунктів, що стосувались роботи психолога з дитиною та відвідування психолога ІРЦ та виконання плану корекційних занять.

Патронатний вихователь брав участь в усіх засіданнях МДК, виконував всі рішення та доручення, занесені до протоколів засідань МДК, окрім вищеперерахованих, які стосуються відвідування дитиною психолога.

Протягом терміну перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя велись записи у Журналах спостережень за дитиною, які передані по закінченню випадку до служби у справах дітей та сім'ї.

Аналізуючи розділи Журналу спостережень за дитиною, можна зробити висновок, що записи вносились систематично, але відповідно до заслуханої інформації на МДК фахівця, патронатний вихователь інколи їх змінювала та доповнювала вже після того, як дані про виховання, догляд та реабілітацію дитини були заслухані членами МДК, про що є підтвердження. Слід також відмітити, що патронатний вихователь подавала записи в електронному варіанті за декілька днів до засідання МДК.

Записи в Журналах спостережень за дитиною, в переважній більшості, відповідають діям, заходам, очікуваним результатам індивідуального плану соціального захисту дитини.

В ході аналізу Журналу спостережень за дитиною спільно з патронатним вихователем та фахівцем, який вів випадок, були надані рекомендації:

- в р.1. стосовно процедури влаштування, більше уваги в записах приділяти емоційному та психічному стану дитини, її поведінці під час процедури передачі;
- в р.3. важлива інформація від дитини записується зі слів дитини, патронатний вихователь не стверджує, не інтерпритує, не оцінює, а описує ситуацію, яку висвітлює дитина;
- більше уваги в записах приділяти процесу соціально-психологічної реабілітації дитини, прописувати зміни, які з нею відбуваються, особливості розвитку дитини, сильні, слабкі сторони, мотивацію до змін. Інформацію про те, що дитина їла, який у неї режим дня не описувати так детально і так часто. Відзначати тільки важливі, значущі моменти;

- в р.4. дуже мало інформації щодо переліку сильних сторін, ймовірних ризиків, рекомендацій. Із записів можна зробити висновок, що інформація заповнена тільки одноразово, не враховано різні етапи перебування дитини;
- в р.5. не завжди якісно прописані заходи з підготовки дитини до зустрічі, не зазначено, які саме заходи проводились, майже не зазначено вплив контактів, проте, в графі «вплив контактів» записано, що саме мама приносила на зустріч і в якій кількості; не всі дати зустрічей та аналіз цих зустрічей, обговорених на МДК, зазначені у Журналі.
Поряд з цим, більшість інформації з цього розділу чомусь записано в р.3.

- р.6. оцінка готовності та самі заходи, дії щодо підготовки дитини до переміщення, результати майже не зазначені, в переважній більшості – загальною інформацією;
- в р.9. зазначено дуже мало послуг, які надавались після виходу дитини з патронату. Всі рекомендації надавались переважно у вигляді телефонної розмови.

Також, патронатний вихователь врахувала більшість рекомендацій, які отримала від фахівця, після проведення першої супервізії випадку.

В р.8. Журналу зазначені змістовні рекомендації патронатного вихователя біологічній мамі дитини щодо: режиму дня, організації виховного, розвиваючого простору, харчування дитини, особливостей поведінкових проявів, сформованих у дитини під час перебування під патронатом захоплень, вподобань.

Загалом, проаналізувавши Журнал спостережень за дитиною, можна прослідкувати той факт, що патронатний вихователь дуже часто у своїх записах дає суб'єктивну оцінку роботи МДК, служби у справах дітей та сім'ї, всіх дотичних до ведення випадку суб'єктів, засуджує поведінку мами, робить висновки, а не опис фактів, про що неодноразово зазначалось і на засіданнях МДК. При очній зустрічі було надано роз'яснення щодо мети ведення Журналу та рекомендовано більше уваги приділяти записам інформації щодо психологічного і фізичного стану дитини, потреб, які треба задовольнити і які вже задоволені, досягнення, змінам, що відбуваються з дитиною. Наголошено, що записи у Журналі спостережень мають відповідати записам щодо дій, заходів, очікуваних результатів індивідуального плану соціального захисту дитини.

2.1. Оцінка результатів ведення випадку під час перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя (за результатами анкетування членів МДК).

Для оцінки результатів випадку, спеціалістам, долученим до ведення випадку, була запропонована анкета, яка складається з 11 питань. В опитуванні брали участь 6 респондентів.

Після опрацювання анкет, по кожному питанню отримані відповідні результати та зроблені висновки:

1. Які були Ваші очікування від послуги патронату в момент влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя?

- «дитина отримає реабілітацію, догляд, нормалізується її емоційний і психічний стан; повернеться до біологічної мами; отримає професійну допомогу; забезпечення найкращих інтересів дитини, надання послуг дитині і мамі для повернення в сім'ю; створення належних умов для дитини, подолання біологічною мамою СЖО, щоб дитина змогла повернутись в сім'ю».

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що всі опитувані очікували від послуги патронату забезпечення найкращих інтересів дитини, а саме, що дитина та її мама отримають ті послуги, завдяки яким мама подолає СЖО, дитина отримає відповідну реабілітацію і повернеться в біологічну сім'ю.

2. Що з них не справдилось?

- «мама виконала не всі пункти плану соціального супроводу, перебування дитини в патронатного вихователя зайняло великий термін – 11 місяців бо судова справа продовжувалась довгий термін, батьківський потенціал мами підвищився незначно і питання потребує подальшої роботи, неналежна взаємодія і співпраця членів МДК з мамо і патронатним вихователем».

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що питання подолання мамою СЖО, належного батьківського потенціалу мами, хвилює всіх членів МДК і викликає занепокоєння за подальшу долю дитини. Також всі опитувані бажали би кращої співпраці МДК, зокрема – патронатного вихователя зі спеціалістами та біологічної мами, що змогло б принести кращі результати роботи.

3. Що на Вашу думку було більш вдалим і що не спрацювало

щодо:	було вдалим:	не спрацювало:
дитини	«збережено біологічну сім'ю для дитини, дитина перебувала в дитячому садочку, отримувала догляд та реабілітацію»	«дитина не пройшла належної реабілітації у патронатного вихователя, не підготовлена до повернення до мами, налаштована проти мами, робота патронатного вихователя не була направлена на покращення відносин з мамою, дитина не пройшла медичну експертизу, як напоягала патронатний виховател»
біологічної родини	«мама працевлаштована, змінила місце проживання, мама почала прислухатися до порад фахівців, для мами дитина стала цінністю, мама створила належні умови для проживання дитини»	«мама не налагодила відносини з членами родини, відсутність налагодженого контакту та взаємодії патронатного вихователя та мами»
роботи в команді	«робота на забезпечення найкращих інтересів дитини»	«співпраця членів МДК була на неналежному рівні, зі слів патронатного вихователя – МДК не зважала на деяку її інформацію, що стосувалась дитини; складність у роботі з патронатним вихователем»

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що в ході ведення випадку були проблеми у співпраці патронатного вихователя з іншими членами МДК та з мамою дитини.

Позитивним у роботі було те, що всі працювали задля забезпечення найкращих інтересів дитини.

4. Які завдання Ви ставили для залучення мами в ході ведення випадку?

- «подолання мамою СЖО, працевлаштування мами, підвищення батьківського потенціалу; спілкування з мамою для налагодження контакту та залучення мами до участі у засіданнях МДК; створити належні умови для дитини, працевлаштуватись, навчитись забезпечувати потреби дитини, вчитися проявляти емоційне тепло до дитини; більше спілкуватися з дитиною».

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що не всі завдання, які ставили перед собою члени МДК мамою були виконані, що унеможливило виконання плану соціального супроводу і плану індивідуального захисту дитини.

5. Які фактори ризику (інформація про проблеми або обставини) щодо дитини були виявлені та які з них мінімізовано, а які подолані?

- «незадовільні умови проживання – подолано частково, ухилення мами від виконання своїх обов'язків – подолано, низький батьківський потенціал – подолано частково; вживання мамою алкоголю – мінімізовано; страх дитини – подолано, емоційний та психічний стан дитини – стабілізований; безробіття мами – подолано; відновлення стосунків з родичами – не подолано».

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що переважна більшість факторів ризику щодо дитини, які були виявлені в ході здійснення оцінки потреб і ведення випадку були подолані та деякі мінімізовані. Потребує особливої уваги і роботи спеціалістів питання підвищення батьківського потенціалу мами, налагодження її стосунків з родичами, позбавлення алкогольної залежності, забезпечення потреб дитини відповідно до віку.

Факт сексуального розбещення, про який повідомляла патронатний вихователь, підтвердження відповідними органами не мав, органи внутрішніх справ надали письмову відповідь про спростування зазначеного факту.

6. Яким є Ваш особистий внесок у досягненні результатів випадку?

- «тривожний стан у дитини нормалізовано, пройшла оздоровлення, зміцнений імунітет, маса тіла збільшена, жвава, весела, поповнено словниковий запас, вивчено багато віршиків, слів ввічливості, сон нормалізовано, вже без нічних кошмарів; робота з мамою для підвищення батьківського потенціалу; контроль за умовами виховання дитини в сім'ї патронатного вихователя, врегулювання конфліктів між патронатним вихователем, мамою, іншими членами МДК, залучення спеціалістів до ведення випадку; участь у судовому процесі щодо позбавленню батьківських прав, робота з мамою по підвищенню батьківського потенціалу; розгляд звернення патронатного вихователя щодо факту насильства над дитиною, участь у процесі переміщення дитини в сім'ю та з сім'ї патронатного вихователя; розвиток дитини, виховання, догляд».

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що кожен із членів МДК зробив внесок для досягнення результатів, відповідно до своїх функціональних обов'язків.

7. Хто, або що мало вплив на результат ведення випадку: позитивний: «патронатний вихователь та спеціалісти працювали задля забезпечення найкращих інтересів дитини; робота сектору соціальної підтримки та його фахівців; досвідчений психолог, який займається з дітьми, які отримали важкі травми, соц.робітники, які б змогли підтримати дитину, сім'ю та працювали б в інтересах перш за все дитини, своєчасне реагування на зауваги та перестороги, що висловлював патронатний вихователь, швидке реагування поліції, представників МДК» негативний: «біологічна мама скаржилась на відносини з патронатним вихователем, члени МДК були свідками неприязних відносин патронатного вихователя з матю; патронатний вихователь мало уваги приділяв налагодженню емоційного контакту мами з дитиною, відсутність порозуміння патронатного вихователя і мами дитини; відсутність співпраці патронатного вихователя з МДК, своє бачення на ведення документації, наданні послуг реабілітації і результату випадку; вплив родичів на родину; халатне ставлення до сім'ї, не екстренне та своєчасне звертання уваги на сім'ю, безконтрольне відношення до сім'ї, куди повертається дитина, не використані всі можливості, не залучені спеціалісти, не уважне та зухвале ставлення до процесу реабілітації дитини в патронатній сім'ї».

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що позитивний вплив на ведення випадку мало те, що патронатний вихователь та спеціалісти працювали задля забезпечення найкращих інтересів дитини. Як відмітила більшість опитаних, негативний вплив на ведення випадку мав факт відсутності співпраці патронатного вихователя з членами МДК, матю, та однакового бачення результату роботи з випадком з членами МДК.

8. Чи враховувався Ваш голос при прийнятті рішень в процесі ведення випадку?

- з 6 опитаних – відповідь «так» дали 5 респондентів;
- «ні» - 1 респондент, патронатний вихователь («інколи на МДК підіймали сміх, коли я плакала. Не сприймали всю серйозність ситуації, на мої пропозиції щодо поліції було відмовлено, щодо запиту до професійного фахівця-психолога-було відмовлено. На прохання щодо контексту та проходження зустрічей було відмовлено), хоча аналіз протоколів МДК показує, що всі зазначені питання заслуговувались на засіданнях МДК, були внесені до індивідуального плану захисту дитини, на кожному протоколі є підписи патронатного вихователя щодо згоди рішень, які були прийняті на засіданні.

9. Якими на Вашу думку були рішення МДК (можливо кількавідповідей):

- вчасними / не вчасними: зазначено переважною більшістю опитаних;
- в інтересах сім'ї / в інтересах дитини: зазначено переважною більшістю опитаних;
- в інтересах спеціалістів / в інтересах громади: зазначено 1 респондентом;

➤ інше (що саме): 2 респонденти. не в інтересах дитини.

Підсумовуючи відповіді, можна зробити висновки, що всі опитані, окрім патронатного вихователя та його добровільного помічника вважають, що рішення МДК були вчасними, приймались в інтересах дитини та громади.

Поряд з цим, патронатний вихователь та добровільний помічник зазначили, що рішення приймались не в інтересах дитини («не бажання займатися сім'єю, швидке зняття з супроводу, бажання щоб ця сім'я не була на обліку саме в цій службі, тому що «наша хата з краю», та швидке переміщення дитини до не виправленої родини в інше місце проживання»).

10. Якби у Вас була можливість відпрацювати цей випадок ще раз, що б Ви зробили по інакшому?

➤ «з першого засідання МДК затвердити графік побачень матері і дитини, забезпечити присутність ФСР на побаченнях, більше уваги приділити роботі дитини з психологом, виявлення фактів насильства над дитиною; більш детально підійти до вивчення оточення патронатного вихователя; врегулювання конфлікту в родині матері, між її братом, сестрою та іншими родичами, всі рішення МДК – чіткі, конкретні і негайні до виконання кожним членом МДК без виключення; менше б уваги приділяла врегулюванню конфліктних ситуацій в родині, підсилювала б контроль за вихованням, перебуванням дитини в патронатній сім'ї (психологічний мікроклімат в патронатній сім'ї повинен бути кращим); швидше реагувала б, наполягала б на обстеженні судмедекспертизі з більшим напором. Заборонила б соц. службам розголошувати мої особисті дані, телефони, місце проживання, щоб уникнути погроз, та п'яних дзвінків. З більшою наполегливістю просила б направлення саме до психолога, який займається тяжкими випадками, з психологічними травмами; до якого ми попали лише один раз, та відмовилася б від шкільного психолога, якого наполегливо рекомендувала служба. Всі зустрічі щоб проходили в присутності робітників служб, «гостинці» брала б тільки з рук представників соц.служб, бо ті речі які передавала мені мама були не для дитини».

11. Що варто змінити чи покращити в наданні послуги патронату у Вашій громаді?

➤ «патронатному вихователю більше уваги приділяти саме дітям, співпрацювати з батьками дітей в позитивному руслі, допомагати налагоджувати відносини між батьками і дітьми; емоційне виснаження в процесі роботи з патронатним вихователем, переживання за емоційний та психологічний стан влаштованої дитини через постійний агресивний стан патронатного вихователя, надання ним недостовірної інформації; більш відповідально відноситись до підбору кандидатів у патронатні вихователі; налагодити співпрацю патронатного вихователя з членами МДК, вміти чути і домовлятися; прислухатися до слів патр.вихователя, читати, вивчати журнал спостереження, вносити згідно з цим план реабілітації і допомоги для дитини. Прислухатися до слів і блягань самої дитини, знаходити фахівців для допомоги, які мають компетенції при роботі з такими випадками. Працювати з біологічною

сім'єю, давати шанс, тільки сім'ям які дійсно виправляються, з всією строгістю та пильним наглядом слідкувати за образом життя родини.

Не допускати халатності бо це стосується життя дитини».

Оригінали всіх опрацьованих анкет зберігаються в Київському обласному центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Гарантія безпеки дитини, дотримання її права на виховання в безпечному сімейному середовищі

Детально проаналізувавши документи, слід відмітити, що в особовій справі в наявності плани організації переміщення дитини в сім'ю та з сім'ї патронатного вихователя, де чітко визначено завдання кожного спеціаліста та терміни виконання.

Також, на етапі влаштування дитини використовувались анкети про особливості догляду, розвитку та вподобань дитини.

Патронатним вихователем у Журналі спостережень проаналізовано сильні сторони та якісні зміни, досягнуті в період перебування дитини під патронатом. Поряд з цим, детальний аналіз був проведений під час зустрічі з членами МДК, залученими до ведення випадку.

Патронатним вихователем надані детальні рекомендації мамі щодо врахування в подальшому вихованні та розвитку дитини, якісному задоволенню потреб дитини відповідно до віку.

Вважаю за необхідне звернути увагу фахівців, які в подальшому будуть працювати з сім'єю на питання готовності біологічної сім'ї забезпечити належний догляд та виховання дитини, оскільки, на відміну від інших спеціалістів МДК, патронатний вихователь неодноразово наголошувала, що дитина не готова повертатись до мами, а сама мама не готова турбуватись про дитину.

Задля забезпечення найкращих інтересів дитини та з метою запобігання повторного виникнення СЖО, на основі аналізу випадку, вважаю за необхідне рекомендувати службі у справах дітей та сім'ї Недригайлівської міської ради здійснювати подальший соціальний супровід сім'ї Петренко О. та внести до плану нереалізовані пункти, які були прописані в ході аналізу випадку.

Загалом, аналізуючи випадок, можна зазначити, що ефективній роботі спеціалістів, окрім відсутнього налагодженого контакту та взаємодії членів МДК, заважало ще й те, що протягом ведення випадку змінювались спеціалісти, як відповідальний за ведення випадку, так і серед членів МДК. Оцінку потреб сім'ї здійснював один фахівець, а супровід – вже інший. Також перешкодою для здійснення якісної роботи з сім'єю стало те, що Петренко, яка була під соціальним супроводом на час перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, змінила місце проживання та відмовилась від соціального супроводу за новим місцем проживання. Також, закінчення випадку випало на час карантину, що унеможливило очні зустрічі мами з дитиною та не сприяло якісній підготовці виходу дитини з сім'ї патронатного вихователя.

Провідний фахівець із соціальної роботи _____

Додаток 6. Вправи на розвиток гендерної чутливості

ЛУЦЕНКО О.А.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Вправа 1. «Правда та міфи в оцінці чоловіків та жінок»

Завдання:

- Сприяти ідентифікації правди та міфів в оцінці чоловіків і жінок.
- Розвивати вміння аналізувати, робити висновки.

Дії ведучого. Ведучий пропонує спробувати розвінчати найпоширеніші міфи щодо представників обох статей. Тренер дає учасникам завдання поділитись на дві команди по діагоналі, напрям якої він вкаже рукою (Табл.1). Одна команда отримує завдання розвінчати перших п'ять міфів, наведених у таблиці, інша команда – наступних п'ять. Після опрацювання матеріалів у підгрупах усі повертаються у коло спілкування для спільного обговорення. Після презентації кожної думки підгрупи ведучий пропонує ознайомитися з аргументами авторів матеріалу.

Дії учасників. За вказівкою ведучого учасники утворюють дві підгрупи і разом із своєю командою працюють над виконанням завдання. Кожен окремий міф може розвінчувати обраний групою представник. Презентувавши напрацювання команди, усі учасники ознайомлюються із поглядами науковців.

Рекомендації ведучому. У процесі проведення завершального обговорення інформаційних матеріалів ведучому доцільно запропонувати учасникам самостійно назвати кілька міфів щодо чоловіків і жінок та розвінчати їх. Під час презентації кожного окремого напрацювання можна запропонувати представникам іншої команди виступити у ролі експертів, висловити свої погляди на обговорюваний міф.

Коментар. Вправа сприяє засвоєнню нових знань, розвитку вмінь аналізувати, оцінювати. Робота у підгрупах створює можливості для розвитку вмінь приймати колективні рішення та вільно презентувати їх групі.

Таблиця 1

Правда та міфи в оцінці чоловіків і жінок [16, с.159]

Міфи	Реальність
<p>Жінки – більш альтруїстичні, співчутливі, завжди орієнтовані на надання допомоги, опікувальну діяльність.</p>	<p>Соціальні якості жінок та чоловіків існують не як дві полярні, окремі категорії, а як континууми, що дублюють один одного. Як чоловіки, так і жінки, можуть бути чуйними і мати негативні поведінкові риси. Оскільки в більшості етнокультур домінує уявлення, що слабкій статі притаманні опікувальні риси, то відповідна поведінка заохочується з раннього дитинства.</p>
<p>Чоловіки – більш егоїстичні, товстошкірі, пихаті, нездатні до співпереживання.</p>	<p>Чоловіки здатні до співчуття та співпереживання не менше, ніж жінки. От тільки зовні вони не завжди виказують свої почуття, адже змалечку їх привчали контролювати та тримати це в собі.</p>
<p>Тільки жінка може бути все держителькою світу та злагоди в сім'ї, суспільстві. У чоловічій природі закладено войовничість.</p>	<p>Статистика злочинів, скоєних чоловіками і жінками, засвідчує: прояви фізичної агресії у сильній статі набагато частіші, що є підставою для висновків про чоловічу войовничість та мілітаризм. Саме соціальне оточення часто провокує та схвалює чоловічу агресивність, силу та вміння постояти за себе, вважаючи їх центральною складовою мужності. За відповідних обставин жінки також можуть виявляти брутальність, агресивність, здатні скоїти вбивство.</p>
<p>Одна жінка – баба, дві баби – базар. Жінки – балакучі, язикаті істоти, пліткарки, які не вміють тримати язика за зубами. Справжні чоловіки небагатослівні.</p>	<p>Статевих відмінностей у рівнях вербальної активності дорослих не виявлено. Відмінність простежується лише в змісті спілкування, його експресивності. Жінки більше орієнтовані на передачу ставлення до події, чоловіки – на саму подію. Психологи не зафіксували статевих відмінностей в особливостях спілкування чоловіків та жінок.</p>
<p>Жінки емоційніші, вразливіші, мають слабшу нервову систему, тому як щось – у сльози. Слабка стать частіше підвладна психічним розладам, депресивним та тривожним станам, більш схильна до самогубств.</p>	<p>Поріг емоційної чутливості не має статевих меж. Культурологічні традиції призвичаюють чоловіків не виказувати емоції, приховувати сльози, носити свої переживання в собі. Слабкодухі жінки – не рідкість, чимало є і слабкодухих чоловіків. Психічні розлади, що виникають через зрив вищої нервової діяльності, трапляються як серед чоловіків, так і серед жінок. Якщо деякі розлади ха-</p>

Бабина дорога – від печі до порога. Хатня робота, виховання дітей – прерогатива жінок. Чоловік у кращому разі може допомогти дружині. Домашній затишок – справа рук жінки.

Щастя жінки неможливе без сім'ї та дітей. Ніщо не може замінити жінці щастя материнства та подружнього життя. Чоловік здатний реалізувати себе поза сім'єю, занурившись у роботу.

Чоловіки прагнуть сексу, жінки – кохання. Чоловіки частіше зраджують, ніж жінки. Вони сексуальніші, схильні упадати за кожною спідницею. Жінки люблять вухами, чоловіки – очима.

рактерніші для чоловічої статі (наприклад, розлад з дефіцитом уваги та гіперактивністю чи з виключно агресивною поведінкою тощо), то інші частіше трапляються у жінок (наприклад, розлад зі страхом розлуки чи залежна особистість тощо). Ряд психічних розладів, у тому числі депресія, посттравматичний синдром трапляються як серед чоловічої, так і жіночої популяції. За показниками суїцидальності статеві групи відрізняються лише в рамках вікових меж. У підліткові та юнацькі роки більш схильні до самогубств жінки, у похилому віці – чоловіки.

Жодна стать не має природних схильностей до опікувальної, обслуговуючої діяльності. Статевотипизований розподіл праці характерний для патріархальних взаємин. Партнерський тип шлюбних стосунків побудований на взаємозамінності виконання сімейних ролей. Виконує домашню роботу не той, хто жіночої статі, а той, хто має вільний час. Морально-психологічний клімат сім'ї залежить від домінуючих настроїв обох – чоловіка та дружини. Маскулінна лінія поведінки чоловіка в сім'ї часто обертається диктатом не тільки над жінкою, а й дітьми.

Материнство – провідна сфера самореалізації жінки, подарована природою. Проте не кожна жінка здатна народити дитину, не кожній вдається створити сім'ю. Не кожному чоловікові судилося стати батьком та сім'янином. Проте життя таких жінок та чоловіків може бути наповнене цікавою професійною, громадсько-культурною діяльністю, яка надає простір для самореалізації.

Об'єктивні психологічні та фізіологічні закономірності сексуального збудження, його суб'єктивний перебіг однаковий у чоловіків та жінок. Чоловіки, на відміну від жінок, проявляють більшу терпимість до позашлюбних та тимчасових сексуальних зв'язків. Якщо більшість чоловіків є гетеросексуальними, то з якою статтю вони зраджують? Як для чоловіків, так і для жінок секс однаково важливий, хоча подвійна зайнятість жінки, яка призводить до хронічної фізичної та психічної перевтоми, може значно притлумлювати статевий потяг.

Молодість та краса жінки – головна запорука її щастя. Успішність чоловіка визначається, головним чином, високим матеріальним та соціальним статусом.

Тільки окремі жінки здатні виконувати провідні ролі у підприємництві, виробництві, політиці. Жінкам краще орієнтуватися на підлеглі ролі. Чоловіки краще справляються з керівними посадами і більше розуміються в політиці, економіці, науці.

Виховані відповідальними за своє репродуктивне здоров'я (яйцеклітина для запліднення всього одна, а сперматозоїдів – безліч), жінки більше цінують кохання, ніжне ставлення чоловіка як умову статевої близькості. Зарубіжні дослідження дошлюбної та шлюбної сексуальної поведінки чоловіків та жінок засвідчують, що дедалі очевиднішою стає тенденція єдиної статевої моралі, зменшення диференціації статей за принципом подвійного стандарту до моногамних стосунків. Прийняття сексуальної агресивності позитивною чоловічою рисою у сучасному світі зменшує шанси сильної статі на сексуальне партнерство.

У різних соціально-економічних та етнокультурних умовах життя жінки віддають перевагу матеріально забезпеченим чоловікам з високим суспільним статусом, а чоловіки – молодості та зовнішній привабливості жінки. Оскільки процес відтворення потомства є досить тривалим у часі, жінки віддають перевагу вибору надійних чоловіків, які можуть запропонувати як матеріальний, фізичний, так і соціальний захист. Звідси психологічне коріння пошанування жіноцтвом соціального статусу та забезпеченості чоловіків. Психологи зазначають, що за категоріями молодості, еротичної привабливості (молоде обличчя, груди, сідниці, струнка статура, пружне тіло тощо) криється природою дана здатність до плідності. Саме символами репродуктивної активності пояснюється орієнтація чоловіка на молодість жінки.

Жінки нічим не поступаються чоловікам у професійній придатності до нарізноманітніших видів діяльності. Серед жінок є відомі вчені, керівники фірм, підприємств, а також міністри, прем'єри урядів, командири космічних екіпажів та президенти країн – всі вони чудово справляються зі своїми обов'язками.

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП

Спланируйте втечу завчасно.

Зробіть копію або фото важливих документів (паспорт, ідентифікаційний код, свідоцтва про народження власне та дітей, свідоцтво про шлюб, посвідчення, документи про право власності, медичні картки, довідки тощо).

Заздалегідь та **таємно закрийте банківські рахунки**, відкладіть та **сховайте готівкові гроші** із розрахунку на 3-5 днів.

Зробіть дублікати ключів.

Зберіть речі першої необхідності (ліки, засоби гігієни, одяг, взуття, цінні речі, ювелірні прикраси).

Зберіть копію зібраних документів та речі у **надійному та доступному для вас місці** або у людей яким ви довіряєте.

Видавіть історію пошуків у Інтернеті, вимкніть у налаштуваннях смартфону (планшету, ноутбуку) послугу визначення геолокації, видавіть історію листування електронної пошти та історію чатів у месенджерах, заблокуйте власні акаунти у соціальних мережах.

Договоресь з сусідами, друзями та близькими людьми щодо сигналів про перебування у небезпечі, щоб вони знали коли ви потребуєте допомоги.

Знайдіть місце, яке б стало тимчасовим **надійним прихистком**

ПАМ'ЯТАЙТЕ!

головне правило надійної слівани - ТАЄМНІСТЬ (про таке місце мають знати лише люди, яким ви довіряєте)

КРИТИЧНИЙ ЕТАП

Уникайте приміщення, де є гострі та небезпечні предмети (кухня, ванна кімната, гараж, балкон тощо).

Перебувайте у приміщеннях, з яких легко піти, тримайтеся **ближче до виходу**.

Зніміть з себе будь-які **прикраси чи аксесуари**, вони можуть бути небезпечними у критичній ситуації для вашого життя та здоров'я.

Переконайтеся, що **зброя**, якщо вона є у будинку, замкнена.

Дбайте про **безпеку дітей та людей похилого віку**.

Намагайтеся **уникнути конфлікту**, покинути приміщення та зателефонувати за номером екстреного виклику «102».

Подайте **сигнал небезпеки** сусідам, друзям або близьким людям, якщо не маєте змоги особисто повідомити поліцію.

ЯКЩО В СІМІ Є ДІТИ

Переконайтеся, що **діти вміють викликати поліцію** та знають, коли це робити.

Проінструкуйте дітей, як та коли їм потрібно **вийти з дому** в моменти гострого конфлікту та куди вони можуть піти (вигадайте секретне або кодове слово).

Навчіть дітей **не втручатися в конфлікт**, не намагатися вас захистити та триматися якнайдалі від кривдника.

Подумайте і при можливості **обговоріть** з дитиною коло осіб, яким ви довіряєте, **домовтеся** про ситуації, в яких необхідно **звернутися до цих осіб за допомогою**.

Додаток 7

ПОСТКРИТИЧНИЙ ЕТАП

Зверніться до медичного закладу, якщо вам завдано тілесних ушкоджень та детально повідомте лікарів про ситуацію, що сталася.

Зафіксуйте всі прояви насильства: фото синців та саден, повідомлення з погрозами, записи телефонних розмов, медичні довідки тощо.

Зателефонуйте за номером екстреного виклику «102» та повідомте про ситуацію, яка трапилась.

Повідомте осіб, яким довіряєте (сусіди, близькі родичі та друзі), про свій стан та подальші наміри.

Змініть номер телефону, адресу електронної пошти, вимкніть налаштування геолокації, змініть розпорядок дня та звичні маршрути пересування.

Тримайте **копію важливих документів** біля себе, а їх оригінали у надійному місці.

Повідомте про **час та місце зустрічі** особі, якій довіряєте, коли плануєте побачитись з кривдником, зустріч призначайте у людному місці та/або у зоні дії камер відеоспостереження (у магазинах, розважальних закладах, біля державних установ).

Якщо відчуваєте приліченість, стурбованість або розпач, **зателефонуйте** тому, хто вас може підтримати (психолог, соціальний працівник, друзі або батьки).

Пам'ятайте про те, що кривдником можуть бути не тільки родичі за законом, але і співмешканці, наречені, колишне подружжя незалежно від того, чи проживаєте ви разом, а також особи, що не є вашими родичами, але пов'язані з вами спільним побутом.

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між коливаним чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких дій.

ВИДИ НАСИЛЬСТВА

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО

вас штовхають, б'ють, створюють ситуації, що несуть ризик чи загрозу вашому життю або здоров'ю тощо, вам не надають допомоги під час зловробів, вас примушують вживати алкоголь чи наркотичні речовини, вам погрожують зброєю чи іншими предметами, що можуть завдати фізичної шкоди.

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО

вас шантажують, виманиманують для власної вигоди, вас переслідують та залякують, вас обмежують у контактах з близькими та друзями, вас постійно критикують та насміхаються над вами, вам погрожують відібрати ваших дітей, вас постійно та цілодобово контролюють, вас зненахалять як особистість, вам або третім особам погрожують вбивством або каліцтвом.

СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

вас примушують спостерігати за статевими актами (дивитися поpornografічно) тощо, вас примушують займатися проституцією, торкатися до інтимних частин вашого тіла без згоди, вас примушують до небажаних статевих стосунків.

ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО

вам забороняють працювати, у вас вилучають ваші власні кошти, ваше особисте майно пошкоджують або ламають, вам незаконно обмежують доступ до житла чи позбавляють його, вас позбавляють їжі та води.

КУДИ ЗВЕРТАТИСЬ ПО ДОПОМОГУ

НОМЕР ЕКСТРЕМНОГО ВИКЛИКУ
ПОЛІЦІЇ 102

УРЯДОВА «ГАРЯЧА ЛІНІЯ»
ІЗ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ
15-47

БЕЗКОШТОВНА НАЦІОНАЛЬНА
«ГАРЯЧА ЛІНІЯ» ПРОТИДІЇ
ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ
0 800 500 3353 (зі стаціонарного)
АБО **116-123** (з мобільного)

УПРАВЛІННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
УКРАЇНИ

044 254 75 88

ЧАТ-БОТИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ
НАСИЛЬСТВУ (у Telegram):
@police_helpbot
@UDPLNPBOT
@Non_Violence_Bot

ЄДИНИЙ КОНТАКТ-ЦЕНТР СИСТЕМИ
БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ
0 800 213 103

АБО електронна адреса info@jedaid.gov.ua

**ДІЙ
проти
насильства**

Навчально-методичне видання

Загальна редакція

ПОЛЯНИЧКО Анжела Олександрівна
ШЕВЧЕНКО Тетяна Юріївна

**СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА
НА СУМЩИНІ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Комп'ютерна верстка *С.П. Цьома*

Підп. до друку 28.12.2020.

Формат 60x84/16. Гарнітура Arial.

Папір офсетний. Друк ризограф. Ум. друк. арк. 24,18.

Ум. фарб.-відб. 24,18. Обл.-вид. арк. 24,00.

Тираж 150 пр. Вид. № 103.

Видавець і виготовлювач:

ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.

Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.